

Оріон

О. Ф. Надтока, О. М. Топузов

ГЕОГРАФІЯ

9

УДК 911(075.3)
Н17

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 20.03.2017 р. № 417)*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Експерти, які здійснювали експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Віталій Іванович Шандра, Піщанська загальноосвітня школа I–III ступенів Золотоніської районної ради Черкаської області, учитель, учитель-методист;

Лис Юрій Володимирович, Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, кабінет природничо-математичних предметів, технологій, методист;

Ігор Михайлович Вітенко, Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти, заступник директора з науково-методичної роботи та міжнародного співробітництва, кандидат географічних наук

Надтока О. Ф.

Н17 Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. /
О. Ф. Надтока, О. М. Топузов. — К. : УОБЦ «Оріон», 2017. —
208 с. : іл.

ISBN 978-617-7485-15-4.

УДК 911(075.3)

ISBN 978-617-7485-15-4

© Надтока О. Ф., Топузов О. М., 2017
© УОБЦ «Оріон», 2017

ДОРОГІ ДЕВ'ЯТИКЛАСНИКИ!

*Призначення України є тільки в ній самій,
її доля є в її людях та моральних і матеріальних засобах.*
Юрій Липа, український учений-геополітик

Сучасний світ стрімко розвивається, змінюються віковічні традиції, засоби виробництва і, врешті-решт, людська свідомість. Ознаками сучасної людини є її мобільність, можливість швидко переміщуватися у просторі за допомогою сучасних технологій, засобів виробництва, видів транспорту, вміння пристосовуватися до нових умов. Дедалі більше впливають на наше життя процеси глобалізації, які визначають різні аспекти розвитку світового господарства, змінюють засади науки й освіти, мистецтва й спорту, способу життя загалом.

Незважаючи на глобалізаційні процеси та можливість здійснювати реальні чи віртуальні подорожі, рідний край викликає в нас почуття, що їх не порівняти ні з чим. Ви вже чимало дізналися про Україну, її значення у світі з попередніх курсів географії та інших шкільних предметів. Цього року ви продовжуватиме відкривати для себе нашу державу, тепер уже з точки зору економічної географії.

Курс географії, який ви вивчатимете в 9 класі, присвячено господарській діяльності України на тлі світових економічних процесів. Він має назву «Географія: Україна і світове господарство» та містить інформацію з питань економічної й соціальної географії. Теми курсу розкриті у відповідних розділах підручника. Спочатку ви вивчатимете особливості національної економіки та світового господарства, далі — їх секторальну структуру та її складові. Завершальним розділом підручника є «Глобальні проблеми людства». Ви переконаєтеся, що економіка України — це складова світового економічного організму, частина географічного середовища нашої планети.

Природні ресурси, населення, господарство країни — це об'єкти, які перебувають у постійному розвитку. Тому для більшої обізнаності треба користуватися різноманітними джерелами географічної інформації: довідниками, енциклопедіями, періодичними виданнями. Великі можливості щодо пізнання світу дають телебачення та Інтернет. Особливо важливою є робота з географічними картами. Усе це сприяє становленню особистості, якій під силу вирішувати складні завдання розвитку Української держави.

Видатний учений-геополітик Юрій Липа, про якого ви дізналися з минулорічного курсу географії, казав: «В існуванні України висловлюється і буде висловлюватися найгарніше, що має людство, і в тому є моральність бути українцем». Тож ваша праця — добре вчитися — дуже відповідальна. Від вас, сьогоднішніх учнів, залежить майбутнє Української держави.

***Бажаємо вам успішного дослідження
своєї рідної землі, господарства України
на тлі світових економічних процесів.***

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ

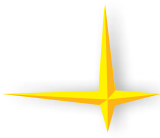
Перед початком роботи з підручником ретельно вивчіть його структуру, ознайомтеся з рубриками та їх умовними позначеннями.

До основної частини підручника належать: текст параграфу, блоки запитань і завдань, практичні роботи, дослідження. Допоміжну частину становлять рубрики: «Чи знаєте ви, що...», «Географія на щодень», «ЕКОНОМвсесвіт», «Пошук онлайн», «Україна і світ». Велику увагу приділено роботі з картою, яка представлена в рубриці «Картографічний навігатор». Відповідними завданнями підкріплено більшість ілюстративного матеріалу. Наприкінці підручника вміщено додатки, словник термінів і понять.

На початку кожного розділу, на шмуцтитулах, подано довідкову пізнавальну інформацію та перелік проблемних питань, над вирішенням яких запропоновано поміркувати під час вивчення курсу чи відповідної теми. Усе це спонукає до практичного застосування здобутих знань, дає змогу набути компетентностей і надалі застосовувати їх на практиці.

РУБРИКИ В БЛОЦІ ПІДРУЧНИКА

Необхідно пригадати інформацію, відому з попередніх курсів географії, або дати відповідь на запитання після опрацювання параграфа.

Додаткові запитання або завдання до тексту параграфа чи ілюстрації.

Україна і світ — наведено географічні факти, події та явища, характерні для України й зіставні з тими, що відбуваються у світі, з метою проаналізувати, порівняти та провести паралелі між цими поняттями.

Чи знаєте ви, що... — цікаві та важливі подробиці, які варто знати.

Картографічний навігатор — завдання для роботи з уміщеною в підручнику картою.

Пошук онлайн — запропоновано знайти в Інтернеті цікаву й пізнавальну інформацію або відповідь на запитання.

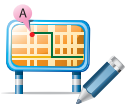
ЕКОНОМвсесвіт — завдання з проектної діяльності та для виконання творчих робіт.

Географія на щодень — подано важливу інформацію, яку треба запам'ятати або яка допоможе поглибити знання з теми.

ПРАКТИЧНА РОБОТА — **обов'язкові** для виконання вправи та завдання.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ — **обов'язкові** для виконання дослідні роботи.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК — узагальнено найголовніше в навчальному матеріалі, наведено тлумачення основних термінів і понять.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ — запитання та завдання, які допоможуть перевірити, як ви засвоїли навчальний матеріал.

**Мої компетентності:
самоперевірка знань і досягнень**

— визначення рівня навчальних досягнень після кожного розділу.

ВСТУП

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- ▶ **називати** об'єкт вивчення економічної географії;
- ▶ **розуміти** зміст поняття «географічне середовище»;
- ▶ **наводити приклади** зв'язків економічної географії з іншими науками;
- ▶ **пояснювати** актуальність і необхідність вивчення економічної географії

§ 1 ЩО ВИВЧАЄ ЕКОНОМІЧНА ГЕОГРАФІЯ

ГЕОГРАФІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ. Частину географічної оболонки, з якою суспільство безпосередньо взаємодіє у своєму житті та виробничій діяльності, називають **географічним середовищем**. Воно є природним оточенням людей і матеріальною основою їхньої життєдіяльності. З розширенням діяльності суспільства географічне середовище охоплює дедалі більшу частину географічної оболонки. Особливості географічного середовища полягають у різноманітності природних умов і зумовлюють пришвидшення або гальмування господарського розвитку країн. Що різноманітнішими є природні умови країни, то більший вона має потенціал суспільного та економічного розвитку.

Водночас із поняттям «географічне середовище» використовується поняття «навколишнє середовище». **Навколишнє середовище** — це середовище життя та виробничої діяльності людини. Це навколишній (природне середовище) та матеріальний, створений людиною (техногенне середовище), світ. У міжнародних угодах під терміном «навколишнє середовище» зазвичай розуміють лише природне довкілля. Але, оскільки воно значно перетворене людиною, розглядати його окремо від техногенного недоцільно. Природне середовище має свої закони розвитку.

Якщо людина перестає впливати на штучну (техногенну) частину навколишнього середовища, із часом вона стає частиною природного середовища. Наприклад, старі парки, штучні ставки, водні канали, які давно не використовуються, занедбані шахти, кар'єри та ін.

Економічна і соціальна географія розглядає географічне середовище, у якому живе людина, як сферу взаємодії суспільства та природи. Вона називається **антропосферою**. Діяльність людини пов'язана з використанням різноманітних природних ресурсів, які є компонентами природи.

? Пригадайте, що таке географічна оболонка. Які її складові ви знаєте?

ЕКОНОМІЧНА ГЕОГРАФІЯ В СИСТЕМІ ГЕОГРАФІЧНИХ НАУК.

Дослідження своєї країни є дуже відповідальною справою, байдуже, хто нею займається: визначні вчені, ентузіасти-аматори, учні звичайної школи. Батьківщина, рідна земля — святе місце для кожної людини. Тільки той може вважати себе справжнім патріотом, хто не лише любить і добре знає рідний край, а й сприяє його розвитку.

Суспільна географія — це наука про закони й закономірності територіальної організації суспільства, механізми дії та форми прояву їх у територіальних суспільних системах, що функціонують у географічному просторі. Суспільна географія є базовою частиною географічної науки, яка комплексно вивчає антропосферу Землі, тобто географічне середовище. При цьому антропосфера розглядається як сфера діяльності людини в її взаємодії з навколишнім середовищем. У нашій країні суспільна географія утвердилась наприкінці 80-х років ХХ ст. як синтез економіко-географічних та соціогеографічних напрямів географії з розширенням предмета за рахунок вивчення просторової організації культурної, політичної, військової, медичної, екологічної та інших сфер діяльності суспільства. Суспільна географія вивчає й аналізує в єдності триаду «населення — господарство — природа». Об'єктом її досліджень є закономірності розселення населення та розміщення господарства нашої країни. *Структурними компонентами суспільної географії є географія населення, соціальна географія, економічна географія.*

Економічна географія розглядає використання природних умов і ресурсів, особливості створення продуктів матеріального та нематеріального виробництва, територіальну й видову структури виробництва. Соціальна складова суспільної географії вивчає умови життя, роботи, відпочинку населення та задоволення його потреб в освіті, охороні здоров'я й інших видах соціального обслуговування (*мал. 1*).

Суспільна географія України тісно пов'язана з фізичною географією, оскільки спільним предметом їх дослідження є географічна оболонка нашої планети, або географічне середовище. Саме воно є ареною взаємодії природи та суспільства. Триада «населення — господарство — природа» є перетином наукових досліджень різних гілок географії. За науковими інтересами суспільна географія є суміжною з екологією, економікою, політичною географією, картографією.

На межі фізичної та суспільної географії постійно виникають нові науки: геофізика, геохімія, геоєкологія, геоінформатика, геоглобалістика.

ОСНОВНІ МЕТОДИ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

У фізичній і суспільній географії використовують різноманітні методи наукових досліджень, зокрема аналітичні, статистичні, картографічні, метод моделювання. Способи здобуття знань про географічні об'єкти і явища можна поділити на дві групи: загальнонаукові та спеціальні. Загальнонауковими є методи спостереження, порівняння, аналізу, математичного моделювання та статистичні. До спеціальних належать картографічні, їх використовують у всіх географічних науках. Важливими є й інші методи географічних досліджень: польові, стаціонарні, дистанційні.

СИСТЕМА ГЕОГРАФІЧНИХ НАУК

Фізична географія

геоморфологія, кліматологія, гідрологія, ландшафтознавство тощо

Суспільна географія

географія населення, економічна географія, соціальна географія

Політична географія

Географічне краєзнавство

Мал. 1.

Схема

«Система географічних наук»

Обґрунтуйте, чому економічна географія є складовою суспільної.

Які методи географічних досліджень вам відомі? Поміркуйте, які з них використовуються в економічній географії. Поміркуйте, за допомогою якого методу укладають рейтинги.

Україна в світових рейтингах* (назва — місце)

за рейтингом армій світу

25

за індексом глобалізації

41

за рейтингом системи вищої освіти

45

за рейтингом глобальної конкурентоспроможності

79

за індексом легкості ведення бізнесу

83

* За даними відкритих джерел інформації (2016 р.)

Для економічної і соціальної географії як складової частини суспільної географії важливе значення мають такі методи:

- ▶ **картографічний** — це один з найважливіших методів. Картами ви користуватиметеся впродовж вивчення всього шкільного курсу географії. До речі, цей географічний метод запозичили й використовують інші науки — історія, біологія, геологія, екологія;
- ▶ **статистичний** метод ґрунтується на масовому статистичному спостереженні, розрахунку й узагальненні показників. За допомогою цього методу шляхом зіставлення цифрових величин можна спостерігати динаміку економічного розвитку. Зокрема, збільшення або зменшення обсягів видобування нафти, виплавка сталі, врожайності зернових культур, тоннажу морських перевезень тощо;
- ▶ **моделювання** полягає в тому, що складні географічні явища відтворюють за допомогою схем, карти та комп'ютерних програм;
- ▶ **економічне прогнозування** — це процес розроблення економічних прогнозів, що базується на наукових методах пізнання економічних явищ і використанні сукупності методів, засобів і способів економічної прогностики.

Під час навчання ви використовуватимете певні методи географічних досліджень. Зокрема, важливою ланкою вашого навчання буде складання локальних прогнозів і розроблення проектів. Цей метод ви застосовуватимете задля здобуття географічних знань. Отже, на основі ваших знань і досвіду можна передбачити, як саме зміниться навколишнє середовище під впливом роботи промислового підприємства, яких змін зазнає акваторія моря в результаті зміни спеціалізації порту або ділянка лісового масиву після прокладання нею автомобільної дороги.

СТАТИСТИЧНА ОБРОБКА ІНФОРМАЦІЇ. ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОГНОЗ.

Кількісні параметри соціально-економічного розвитку суспільства досліджує суспільна наука **статистика**. Вона вивчає явища та процеси розвитку суспільства, які мають масовий характер, тобто притаманні великій кількості об'єктів. Предметом її дослідження є кількісні параметри суспільних явищ. Статистика вивчає кількісно визначені параметри, котрі мають певне економічне або соціальне значення, пов'язані з відповідним показником часу та територією. Україна відзначається високим рівнем обробки статистичних даних.

При визначенні статистичних показників (наприклад, виробництво автомобілів, молока, рівень забезпеченості областей країни медичними послугами тощо) враховують такі види статистичних закономірностей:

- ▶ закономірності зміни в часі (закономірності динаміки);
- ▶ закономірності розподілу одиниць сукупності за певною ознакою;
- ▶ закономірності зміни складу та структури (структурні зрушення);
- ▶ закономірності взаємозв'язку.

Сучасний розвиток економічної і соціальної географії, так само як і економіки, неможливий без економічних прогнозів, які необхідні для визначення шляхів розвитку суспільства й напрямів використання економічних ресурсів. В умовах науково-технічного прогресу й удосконалення економічної системи держави прогнозування стає одним з вирішальних наукових чинників формування стратегії суспільного розвитку.

Економічний прогноз — це науково обґрунтоване, ймовірне судження про можливі стани господарського об'єкта, економічної системи в майбутньому та альтернативні шляхи й терміни їхнього розвитку.

Економічне прогнозування співвідноситься із ширшим поняттям «передбачення» як випереджувального відображення дійсності, що базується на пізнанні законів природи, суспільства та мислення. Залежно від

ступеня конкретності й характеру впливу на хід досліджуваних процесів розрізняють три форми передбачення: *гіпотезу* (загальнонаукове передбачення), *прогноз*, *план*.

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНИХ КАРТ. Забезпечення потреб Української держави в якісній картографічній продукції сприяє становленню нашої країни як самодостатньої, економічно розвиненої держави. Фундаментальним у створенні економіко-географічних карт (мал. 2) є:

- ▶▶ урахування економічних законів;
- ▶▶ особливості законів виробництва й розподілу продукції;
- ▶▶ національна політика в економічній діяльності.

? Скориставшись знаннями, здобутими в процесі опанування інших навчальних предметів, сформулюйте короткі визначення понять: *гіпотеза*, *прогноз*, *план*.

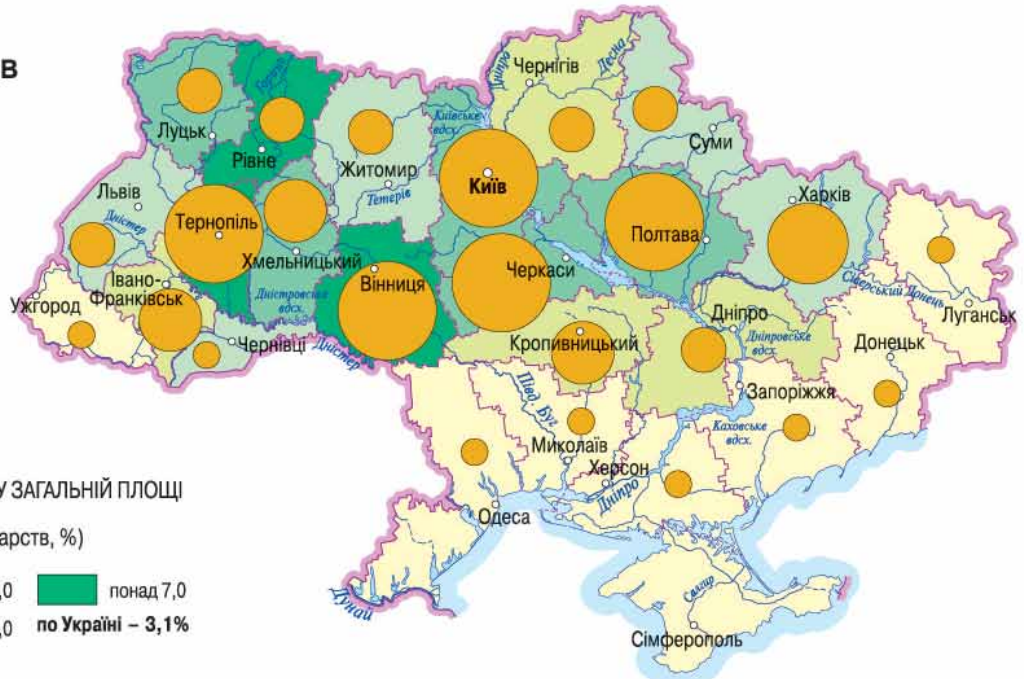

Мал. 2.

Приклад економіко-географічної карти

ВИРОЩУВАННЯ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ

ВАЛОВИЙ ЗБІР ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ (усі категорії господарств, за регіонами, млн т)

ЧАСТКА ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ У ЗАГАЛЬНІЙ ПЛОЩІ ПОСІВІВ (усі категорії господарств, %)

Уважно вивчіть легенду цієї карти (мал. 2). З'ясуйте основні відмінності між фізико-географічними та економіко-географічними картами.

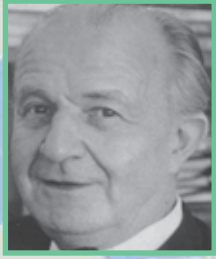
ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМГЕОГРАФІВ. Дослідження національної економіки як складного господарського комплексу здійснюється багато років. Цьому та суміжним з ним питанням присвячено безліч праць економістів та економгеографів. Вагому роль у вивченні як світової, так і національної економіки, визначенні ролі економічної і соціальної географії в цих процесах відіграли дослідження вітчизняних і зарубіжних учених.

Михайло Туган-Барановський (1865–1919) — відомий український економіст, його вважають першим дослідником цього напрямку в Східній Європі. Працював міністром фінансів Української Народної Республіки. У розвитку економічної науки велику роль відіграла його *теорія періодичних криз*. Для економічної і соціальної географії важливими є праці М. Туган-Барановського про теорію вартості, розподіл суспільного доходу, історію господарського розвитку й кооперативні основи господарської діяльності.

? Пригадайте з курсу 8 класу, який внесок в українську географічну науку зробили Павло Чубинський, Степан Рудницький, Юрій Липа, Костянтин Воблий, Володимир Вернадський, Георгій Висоцький.

Михайло Туган-Барановський

Франсуа Перру

Максим Паламарчук

Франсуа Перру (1909–1987) — відомий французький економіст та економгеограф, який досліджував питання ринкових механізмів, ринкового середовища й функціонування національної економіки. Виявив, що нерівність у ринковому середовищі (різна інформованість, різні обсяги фінансування, належність до різних видів економічної діяльності) стимулює економічний розвиток. Ф. Перру зазначав, що це відіграє вирішальну роль в економічному розвитку.

Максим Паламарчук (1918–2000) — відомий український економгеограф. Досліджував теоретичні проблеми економічної географії та питання ролі продуктивних сил у розвитку господарства, розробив методика вивчення народного господарства (національної економіки). М. Паламарчук писав про вирішальну роль продуктивних сил у розвитку національної економіки.

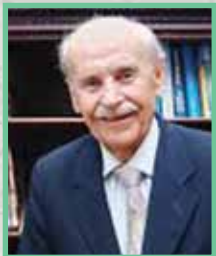
Богдан Гаврилишин (1926–2016) — український, канадський, швейцарський економіст, дійсний член Римського клубу. Найвідомішою науковою працею цього вченого є «Дороговкази в майбутнє — до ефективніших суспільств». На думку Б. Гаврилишина, вирішальними для повноцінного розвитку національної економіки є чотири чинники: повна політична свобода, високий рівень добробуту, соціальне спрямування, екологічне спрямування (співжиття з природою).

Пол Робін Кругман (народився в 1953 р.) — американський економіст, професор Єльського університету, нобелівський лауреат, який активно пропагує свої ідеї через мережу Інтернет. Пол Кругман зазначав вплив урбанізації, міжнародної торгівлі й економічно-географічних процесів на розвиток національної та світової економіки. Один з учених, який підкреслював роль економічної та соціальної географії у вивченні економічних явищ і процесів.

ЕКОНОМвсесвіт

Користуючись інтернет-джерелами та довідковою літературою, підготуйте короткі виступи про діяльність одного зі згаданих у тексті параграфу учених та її вплив на розвиток України.

Богдан Гаврилишин

Пол Робін Кругман

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Суспільна географія — це наука про закони та закономірності територіальної організації суспільства, механізми дії та форми прояву їх у територіальних суспільних системах, що функціонують у географічному просторі.
2. Економічна географія вивчає територіальну й видову структури виробництва.
3. Економічна географія є структурним компонентом суспільної географії.
4. Для економічної географії важливе значення мають такі методи досліджень: картографічний, статистичний, моделювання, економічного прогнозування.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Який спільний об'єкт дослідження мають фізична та суспільна географія?
2. Що є предметом вивчення економічної географії?
3. Яка роль статистики в економічних і географічних дослідженнях?
4. Дайте визначення понять «економічний прогноз» та «економічне прогнозування».
5. На основі своїх знань з географії спробуйте спрогнозувати економічний розвиток вашого населеного пункту на найближчі 10 років. Створіть основний та альтернативний плани його розвитку (обсягом одна сторінка).

РОЗДІЛ I

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

ТЕМА 1. **Національна економіка**

ТЕМА 2. **Світове господарство**

Приймаємо щось, що є досвідом, що було випробувано, деякі європейські системи, не системи конфліктів і воєн, а системи демократії, захисту прав людини, захисту меншин, конкурентної економіки, верховенства права...

Александр Квасневський,
президент Польщі (у 1995–2005 рр.)

Довідник юного економгеографа

- Кількість країн та територій у світі — 258
- Кількість суверенних держав у світі — 194
- Україна – незалежна і суверенна держава
- Середньосвітовий показник ВВП на душу населення — 10 553 дол. США
- ВВП на душу населення в Україні — 4 024 дол. США
- Найвищий показник ВВП на душу населення — 173 377 дол. США (Монако)
- Найнижчий показник ВВП на душу населення — 229 дол. США (Бурунді)
- Показник ВВП на душу населення США (найбільша економіка світу) — 52 392 дол. США

ВВП за даними Списку ООН, 2013 р.

Міркуємо над проблемами

- Яким чином глобалізація може змінити «економічне обличчя світу»?
- Чи функціонує національна економіка України злагоджено, як єдиний організм?
- Людина — це економічний ресурс чи споживач економічних благ?
- Чи здійснюється взаємний вплив секторальної та територіальної структур господарства?
- Чи можна побудувати економіку країни, яка не залежала б від світових економічних процесів?
- Чи впливає економічна ситуація всередині України на процеси світового ринку?

ТЕМА 1

Національна економіка

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- ▶ **називати** ознаки понять «національна економіка», «валовий внутрішній продукт», «індекс людського розвитку»;
- ▶ **розрізняти** сектори національної економіки (первинний, вторинний, третинний), форми просторової організації господарства (економічні райони, елементи територіальної структури промисловості, сільського господарства тощо);
- ▶ **розуміти** вплив природних і суспільних чинників на розміщення виробництва (природні умови, сировинний, паливно-енергетичний, водний, працересурсний, споживчий, транспортний, науковий, екологічний, військово-стратегічний);
- ▶ **характеризувати** форми суспільної організації виробництва (концентрація (зосередження), дисперсія (розосередження), комбінування, спеціалізація, кооперування, агломерування)

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК І НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

- * Які основні відмінності між фізичною та економічною географією?

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК. Уперше питання національної економіки почав досліджувати в XIX ст. німецький економіст Фрідріх Ліст. Він звернув увагу на те, що визначальним чинником економічного становлення країни є рівень її суспільного розвитку. Для того щоб слабші країни могли наздогнати розвиненіші, необхідно контролювати й пришвидшувати рівень їхнього економічного розвитку через створення для них сприятливих умов. Це досягається шляхом відповідної економічної, фінансової та торговельної політики.

Сучасна наука **економічний розвиток** трактує як процес переходу від одного етапу економічного розвитку до іншого, причому на новому етапі виробляються, крім старих груп товарів і послуг, ще й абсолютно нові.

Економічний розвиток характеризується кількісними та якісними показниками розвитку національної економіки за певний проміжок часу. Вони можуть збільшуватися (настає економічне зростання) і зменшуватися (це свідчить про економічний спад).

Аналіз економічного розвитку здійснюється за допомогою спеціального інструментарію, до якого належать показники потенційного чи реального валового національного продукту (ВНП). Стійке підвищення сукупного

? Пригадайте з історії, на які періоди поділяють розвиток людства та що для них характерне.

виробництва товарів і послуг, обсяг яких вимірюється в показниках ВВП, свідчить про економічне зростання.

Розрізняють два **типи економічного зростання**:

- » **екстенсивний** — обсяги суспільного продукту зростають за рахунок кількісного збільшення факторів виробництва. Наприклад, коли в країні для підвищення виробництва м'яса збільшують поголів'я худоби, а для збільшення виробництва зерна — посівні площі;
- » **інтенсивний** — зростання масштабів випуску продукції на підставі ефективніших чинників виробництва за рахунок використання досконалішої техніки й нових технологій.

В основі економічного розвитку лежить виробництво, складовими якого є праця, фінанси, природні ресурси (зокрема, земля), технологія, інформація. Чинниками економічного зростання є попит і пропозиція. Причинами вповільнення темпів економічного зростання є безробіття, низькі темпи впровадження досягнень науки й технологій.

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА. Наша Батьківщина є значною за розмірами території європейською країною, що належить до найбільш населених країн континенту й має потужний ресурсний потенціал. З погляду економічної і соціальної географії Україна є досить цікавим об'єктом дослідження, оскільки має доволі потужну національну економіку.

Національна економіка — це взаємообумовлена система виробництва, обміну, розподілу та споживання продуктів матеріального і нематеріального виробництва, що історично склалася та розвивається на даній території.

Основою національної економіки є **національний ринок**. Вирізняють кілька його сегментів:

- » **ринок споживчих товарів і послуг**. Саме на ньому формується попит на всі кінцеві блага, які виробляє національна економіка;
- » **ринок економічних ресурсів**. Він тісно пов'язаний з ринком споживчих товарів і послуг. Складовими ринку економічних ресурсів є ринок землі, ринок паливних ресурсів, ринок електроенергії тощо;
- » **ринок праці**. На ньому формуються вільні відносини між роботодавцями й робітниками;
- » **фінансовий ринок**. Він виконує функцію «кровоносної системи» національної економіки. На ньому здійснюється обіг грошей, цінних паперів, валюти й немонетарного золота.

ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ТА ВАЛОВИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТИ. Сукупну ринкову вартість усього обсягу кінцевого виробництва, яка відображається сукупністю всіх товарів і послуг, вироблених і реалізованих країною протягом певного періоду часу, називають валовим внутрішнім продуктом (ВВП).

Таблиця 1. Показники ВВП на душу населення окремих країн світу (2014 р.)
(за даними Світового банку)

Назва країни	ВВП на душу населення (у дол. США)	Назва країни	ВВП на душу населення (у дол. США)
Бразилія	11 612	Німеччина	47 627
Єгипет	3436	Польща	14 442
Індія	1630	США	54 629
Китай	7594	Швейцарія	84 733
Мадагаскар	449	Узбекистан	2130
Нігер	949	Україна	3082

ТИПИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Екстенсивний

Інтенсивний

СЕГМЕНТИ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ

Ринок споживчих товарів і послуг

Ринок економічних ресурсів

Ринок праці

Фінансовий ринок

Географія на щодень

Показниками розвитку національної економіки є валовий внутрішній продукт (ВВП) та валовий національний продукт (ВНП).

Валовий національний продукт (ВНП), на відміну від попереднього показника, не містить даних про іноземних виробників, які працюють у певній країні. Для характеристики або порівняння розвитку економіки країн часто використовують дані ВНП на душу населення — числове вираження частки ВНП, поділене на показник кількості населення країни. За цим показником Україна належить до групи середньо розвинених країн (табл. 2).

? Поміркуйте, чому показники українського ВНП значно вищі, ніж ВВП (табл. 2)?

Таблиця 2. Показники ВНП на душу населення окремих країн світу (2015 р.)

Назва країни	ВНП на душу населення (у дол. США)	Назва країни	ВНП на душу населення (у дол. США)
Бразилія	11 530	Німеччина	47 640
Єгипет	3050	Польща	13 690
Індія	1570	США	55 200
Китай	7400	Швейцарія	88 120
Мадагаскар	440	Узбекистан	2090
Нігер	403	Україна	3560

Скориставшись електронним ресурсом «Вікіпедія», зіставте показники ВВП та ІЛР у країнах Європи і Близького Сходу.

Географія на щодень

Значення ІЛР, які характеризують рівень економічного розвитку: низький — $<0,5$, середній — $0,5-0,8$, високий — $\geq 0,8$.

ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ.

Сьогодні широко застосовують такий показник, як **індекс людського розвитку (ІЛР)**, сформульований ученими-економістами в 1990 р. Це універсальний інструмент для загального порівняння рівня життя різних країн і регіонів. Він враховує рівні грамотності, освіченості, довголіття, рівень життя, оцінений через ВНД на душу населення за паритетом купівельної спроможності в певній країні. Згідно з ним, країни Близького Сходу дещо відстають від країн Європи, що не можна сказати про показники ВВП.

Індекс людського розвитку є традиційно високим у європейських, північноамериканських країнах, в Австралії та Новій Зеландії. Найнижчий він — у країнах Африки. У країн, які належать до десятки найрозвиненіших, ІЛР завжди вищий за 0,9. Світовими лідерами за цим показником є Норвегія, Австралія, Швейцарія, Нідерланди, США (2014 р.). Показник ІЛР для кожної країни вказує на обсяг дій, спрямованих на досягнення середньої тривалості життя 85 років, повної грамотності населення й цілковитого охоплення навчанням молоді, рівня середньорічних доходів на душу населення розміром 40 тис. дол. США за паритетом купівельної спроможності національної валюти.

Україна за показником ІЛР перебуває вище середньосвітового рівня. Дослідження цього показника проводяться щодо 188 країн. Україна у 2014 р. була на 83-му, у 2015 р. — на 81-му, у 2016 р. — на 84-му місці за ІЛР. Нас «тягне донизу» невисокий показник тривалості життя, а «піднімає вгору» високий рівень освіти.

Таблиця 3. Показники індексу людського розвитку в Україні (2013 р.)

Індекс людського розвитку (ІЛР)		0,74
Здоров'я	Очікувана тривалість життя при народженні (років)	68,8
Освіта	Середня тривалість освіти (дорослих) (років)	11,3
Дохід	ВНД на душу населення в дол. США (2005 р.)	6428
Нерівність	Скоригована з урахуванням нерівності значення ІЛР	0,672

Бідність	Індекс багатомірної бідності (%)	0,008
Стать	Індекс гендерної нерівності, значення	0,338
Стійкість	Викиди двоокису вуглецю на душу населення (тис. т)	7,0
Демографія	Загальна кількість населення обох статей (тис.)	44 940,3
Зведені індекси	Не зв'язані з доходами ІЛР	0,813
Інновації та технології	Стационарних і стільникових телефонів абонентів на 100 осіб	145,8
Торгівля, економіка та доходи	Індекс доходів	0,615

Певною мірою тотожним «індексу людського розвитку» є термін «якість життя». Відомий економіст Богдан Гаврилишин основними показниками якості життя вважав: цілковиту політичну свободу, високий рівень добробуту, соціальну справедливість і співжиття з природою. Він зазначав, що лише чотири країни світу — Норвегія, Швеція, Швейцарія та Австрія — повною мірою відповідають цим критеріям.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Економічний розвиток складається з фаз економічного зростання та спадів.
2. Національна економіка — це взаємообумовлена система виробництва, обміну, розподілу та споживання продуктів матеріального й нематеріального виробництва, що історично склалася та розвивається на даній території.
3. Валовий внутрішній продукт — це сукупна ринкова вартість усього обсягу кінцевого виробництва, яка відображає сукупність усіх товарів і послуг, вироблених і реалізованих економікою країни протягом певного часу.
4. Валовий національний продукт — це сукупна ринкова вартість обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг, вироблених і реалізованих лише національними виробниками економіки країни (без іноземних виробників, що працюють на території країни) протягом певного часу.
5. Індекс людського розвитку — це цифровий показник, що відображає економічний стан країни через визначення рівнів грамотності, освіченості та довголіття населення.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Зіставте поняття «економічний розвиток» та «економічне зростання». У чому полягає відмінність між ними?
2. Дайте визначення понять «валовий внутрішній продукт» і «валовий національний продукт». Визначте їхні спільні й відмінні риси.
3. На основі таблиць 1 і 2 на с. 13, 14 зіставте показники ВВП та ВНП у європейських й інших країнах. Зробіть висновок.
4. Поміркуйте (пригадавши матеріал 8 класу), чому показники індексу людського розвитку Австралії є вищими, ніж у США.

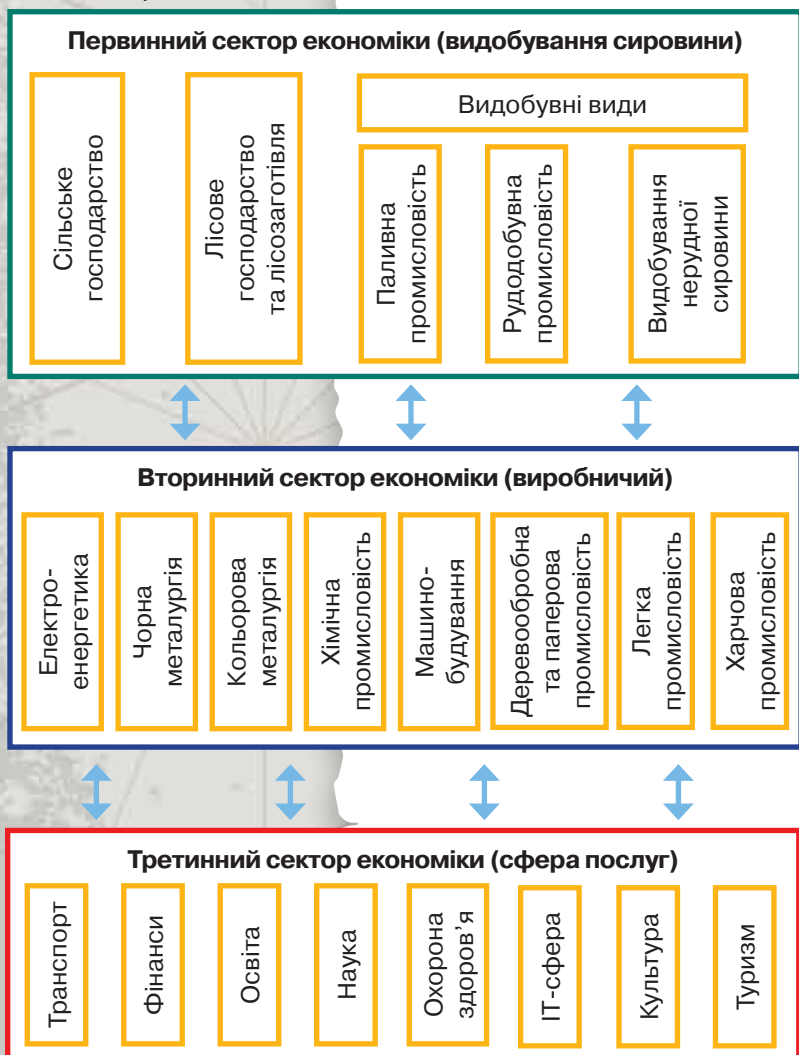

СЕКТОРАЛЬНА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІКИ

- * Пригадайте з курсу математики визначення поняття «сектор».
- * Які сектори ви вирізнили б в економіці країни?

? Проаналізуйте основні елементи структури господарства України (мал. 3) та характер співвідношення між ними.

Мал. 3.
Схема «Секторальна структура національної економіки України»

ТРИСЕКТОРНА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІКИ. Науковці поділяють економіку на три сектори: видобування сировини (*первинний*), виробничий (*вторинний*), сфера послуг (*третинний*). Цю економічну модель розробили Алан Фішер, Колін Кларк і Жан Фурастьє. К. Кларк у своїй праці «Умови економічного прогресу» (1940 р.) пов'язував зміни в секторальній структурі

виробництва та зайнятості з виявленими статистикою змінами в структурі споживчого попиту. Учений установив, що в міру зростання доходів на душу населення попит на продукцію сільського господарства поступово знижується; на промислові товари — спочатку збільшується, а після досягнення певного рівня насичення ринку — скорочується; на послуги — постійно зростає. Відповідно — у структурі споживчого попиту історично

переважає спочатку розвиток первинного сектора економіки, потім вторинного й нарешті — третинного.

ВЗАЄМОДІЯ МІЖ СЕКТОРАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.

Значну частку третинного сектора в своїй економіці мають країни з високим рівнем якості життя — Норвегія, Швеція, Швейцарія, Австрія, країни Великої сімки (G-7), Ізраїль, Данія, Фінляндія. Розвиненість фінансової сфери, транспорту, торгівлі, науки, освіти та інших послуг у цих країнах вражає. Грошові надходження у третинний сектор сприяють формуванню *відчутного* (той, який може бути використаний найближчим часом) та *невідчутного* (може бути використаний у перспективі) *капіталу*. Це все приводить до швидкого опанування цими країнами нових технологій, їх поступального економічного розвитку та поліпшення якості життя.

Чимало країн швидко нарощують потужність вторинного сектора. Найтипівіший приклад — Китай, його ще називають «фабрикою світу». Також сьогодні відзначаються рівнем індустріалізації Бразилія, Мексика, Туреччина. Проте без відповідної високої частки третинного сектора вони не зможуть ані збалансувати свої економіки, ані забезпечити відповідно високий рівень життя

Існує закономірність: **що вищий рівень економічного розвитку країни, то більша частка третинного сектора в її національній економіці, а отже — вищий рівень якості життя.** Перевірте це, скориставшись різними джерелами інформації, у т. ч. Інтернетом. Наприклад, дізнайтеся, яку частку становить третинний сектор економіки в Норвегії, Австрії, Фінляндії, Ізраїлі, Саудівській Аравії. А яку — у Китаї, Україні, Бразилії, Мексиці, Туреччині. Зробіть висновок.

населення. Прикладом однієї з розбалансованих економік є російська. Це — попри те, що Російська Федерація має змогу накопичувати певні фінансові ресурси. Основна проблема економіки цієї країни — базування на первинному секторі: основою здобуття її фінансових ресурсів є продаж нафти, газу, руд кольорових металів і лісових ресурсів. На противагу такій стратегії розвитку економіки, нафтовидобувні країни Близького Сходу, які отримують основні фінансові ресурси від продажу паливної сировини, вкладають значні кошти саме у третинний сектор економіки, розвиваючи фінансову сферу, освіту, формуючи сучасну транспортну інфраструктуру та скуповуючи передові технології. Усе це дає позитивні наслідки. Зокрема, Саудівська Аравія вже має членство у «Великій двадцятці».

Національна економіка України перебуває на етапі реформування. Останніми роками стрімко змінюється процентне співвідношення між секторами вітчизняної економіки. Поступово зменшується частка первинного і вторинного секторів, збільшується частка третинного. Усе це відбувається на тлі розвитку ринку IT-послуг, фінансових послуг і туризму. Україна має колосальний працересурсний і науковий потенціали, володіє передовими технологіями (космічною, літакобудівною, зварювальною), тому економічний розвиток нашої країни забезпечить відповідну якість життя громадян.

ВИДОВА СТРУКТУРА ГОСПОДАРСТВА КРАЇНИ.

Структуру національної економіки розглядають через призму як трисекторної моделі, так і окремих видів економічної діяльності.

Усі підприємства України пов'язані між собою й утворюють складну структуру — **національну економіку**. Робота заводів, фабрик, шахт, електростанцій, сільськогосподарських підприємств створює матеріальні продукти виробництва. Тож їхня діяльність належить до **сфери матеріального виробництва**. Діяльність транспортних, фінансових, наукових, освітніх, культурних установ, закладів охорони здоров'я, громадського харчування, туризму створює здебільшого нематеріальні продукти у вигляді різноманітних послуг, віртуальних, інтелектуальних продуктів. Таким чином формується **сфера надання послуг**. Сфера матеріального виробництва розподіляється між первинним і вторинним секторами національної економіки. А сфера надання послуг повністю входить до складу третинного сектора національної економіки.

Видова структура господарства — це сукупність, співвідношення та зв'язки між різними видами економічної діяльності. Вона формується під впливом природно-географічних, соціально-економічних та історичних умов. Найменшою структурною одиницею господарства є підприємство. Основною структурною ланкою є вид економічної діяльності. Види вирізняють за спільністю продукції, професійного складу кадрів, умов праці. Вид діяльності поєднує підприємства, установи, організації, які виконують подібні функції, незалежно від географічного положення та відомчого підпорядкування. Кожний вид поділяють на підвиди, що спеціалізуються на виробництві конкретної продукції або наданні послуг.

Група тісно пов'язаних між собою видів господарства називається **міжвидовим комплексом**. У структурі господарства України можна виокремити такі основні міжвидові комплекси:

Україна і світ

Інвестування фінансових та інтелектуальних ресурсів **у розвиток освіти** дає змогу досягти високого рівня економічного розвитку. Цього принципу дотримуються в Японії, Швеції, Швейцарії, Фінляндії (мал. 4), Данії, Норвегії, Австрії. Дослідіть, чи освіта є пріоритетною в Україні. Свої твердження аргументуйте, використавши статистичні дані.

Мал. 4.
У фінській школі навчають підприємницької діяльності

? Поміркуйте, які природно-географічні та історичні умови визначають розвиток лісопромислового, хімічного, металургійного й агропромислового комплексів у нашій країні.

- » паливно-енергетичний (ПЕК);
- » металургійний;
- » машинобудівний;
- » хімічний;
- » лісопромисловий;
- » будівельний;
- » соціальний;
- » агропромисловий;
- » транспортний.

Чи знаєте ви, що...

Економісти Світового банку (мал. 5) визначили, що головними **чинниками невідчутного капіталу є «права держава» та освіта**. При цьому освіта становить 36 % його загальної величини. Кірк Гамільтон у звіті Світового банку за 2005 рік під назвою «Де міститься багатство націй?» зазначав, що багаті країни є багатими внаслідок рівня знань і досвіду населення та завдяки ефективності установ, які забезпечують економічну активність.

Національна економіка України поєднує в собі види економічної діяльності первинного, вторинного, третинного секторів. Види первинного насичують ринок сировиною, вторинного — продуктами матеріального виробництва, а третинного — комплексом послуг і продуктів інтелектуальної діяльності. Саме рівень розвитку невиробничої сфери є найважливішим показником соціально-економічного прогресу. У країнах з передовою економікою він починає переважати комплекс видів виробничої сфери. Розроблення нових технологій виробництва та створення інтелектуальних продуктів є на сьогодні найприбутковішими видами діяльності. Як приклад можна навести мережу Інтернет, через яку проходить один з найбільших у світі фінансових потоків, або напрям наукової діяльності зі створення програмного забезпечення, що є не лише одним з найприбутковіших видів діяльності, а й джерелом розвитку всіх секторів економіки.

Мал. 5.
Логотип
Світового Банку

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. До первинного сектора національної економіки належать сільське господарство, лісозаготівля та добувна промисловість; до вторинного — енергетика, металургія, машинобудування, хімічна та харчова промисловість; до третинного сектора — транспорт, освіта, наука, медицина, туризм.
2. Чітка взаємодія між секторами, їх збалансованість і прогресивне зростання третинного сектора забезпечують поступальний розвиток національної економіки.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Поясніть сутність трисекторної структури національної економіки.
2. У чому полягає відмінність спрямованості кожного із секторів економіки?
3. Доведіть, що туризм належить до третинного сектора економіки.
4. Якщо в країні стрімко розвивається лише первинний сектор економіки, чи приведе це її до економічного процвітання? Відповідь аргументуйте.

ПРАКТИЧНА РОБОТА 1

Аналіз секторальної моделі економіки

Мета: Навчитися групувати види економічної діяльності національної економіки України згідно з трисекторною моделлю економіки, враховуючи їхню спеціалізацію. З'ясувати роль і значення кожного із секторів.

1. Дайте визначення понять, що характеризують економіку:
 - » первинний сектор;
 - » вторинний сектор;
 - » третинний сектор.
2. Складіть структурну схему національної економіки України на основі трьох секторів економіки та видів економічної діяльності, які є їхніми складовими.
3. Зробіть висновки щодо взаємодії секторів економіки.

ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВА

* Поміркуйте, що необхідно для успішного функціонування сільського господарства, промисловості, транспорту.

ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВА. Розміщення виробництва спирається на економічні принципи та визначається певними чинниками. Урахування умов і ресурсів, їхніх параметрів і характеристик забезпечує найбільш раціональний вибір місця розташування господарського об'єкта, групи об'єктів, виду діяльності або конкретної територіальної структури національної економіки країни.

Схарактеризуймо основні чинники розміщення виробництва.

Чинник природних умов визначається географічним і транспортним положенням господарського об'єкта. Від цього залежать вартість капітальних і поточних витрат, терміни будівництва й певною мірою ефективність виробництва. Він впливає на територіальні зв'язки між складовими виробництва.

Паливно-енергетичний чинник позначається на енергоємності виробництва. Витрати енергії залежать від близькості чи наявності паливних та енергетичних ресурсів і технологій виробництва.

Водний чинник залежить від наявності джерел поверхневих або підземних вод. Він впливає на водоемність виробництва. Має значення і якість вод: в одному випадку необхідна технічна вода, в іншому — питна.

Працересурсний залежить від демографічної ситуації в країні, забезпеченості трудовими ресурсами, ступеня розвитку ринку праці, стану соціальної інфраструктури, професійно-освітнього рівня населення, рівня якості життя тощо.

Споживчий — це зорієнтованість на споживача, особливо важливим він є для виробництва товарів широкого вжитку та сфери послуг (мал. 6).

Транспортний залежить від близькості магістральних транспортних шляхів, на нього впливає транспортне положення господарського об'єкта. З урахуванням транспортного чинника визначають *транспортабельність продукції* — комплекс її властивостей під час перевезення транспортом.

Науковий чинник діє через забезпеченість потреб виробництва науковим обслуговуванням і науковими розробками. Цей чинник визначає територіальну структуру наукоємних видів економічної діяльності. Як правило, вони зосереджені в наукових центрах, біля провідних університетів, які готують кадри та здійснюють наукові дослідження.

Екологічний виявляється через раціональне природокористування, охорону довкілля, забезпечення здорових умов для життєдіяльності населення, збалансованість господарської діяльності з природою.

Військово-стратегічний визначається віддаленістю підприємств певних видів економічної діяльності від державних кордонів країни.

Географія на щодень

Основні чинники розміщення виробництва — це: природні умови, сировинний, паливно-енергетичний, водний, працересурсний, споживчий, транспортний, науковий, екологічний, військово-стратегічний.

Мал. 6.

У розміщенні супермаркетів передусім враховують споживчий чинник

Зокрема, підприємства оборонної, авіаційної, ракетно-космічної промисловості розташовуються на певній віддалі від кордону.

ВПЛИВ ЧИННИКІВ РОЗМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВА НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ СТРУКТУРУ ЕКОНОМІКИ. Чинники розміщення виробництва визначають територіальну структуру економіки. Наприклад, підприємства добувної промисловості розташовують під впливом чинника природних умов, металургії — паливно-енергетичного й транспортного, харчової промисловості — споживчого. У розташуванні підприємств хімічної промисловості значну роль відіграє екологічний чинник. Більшість підприємств ракетно-космічної промисловості під впливом військово-стратегічного чинника зосереджені в центральній частині України, у Дніпропетровській області.

Мал. 7.

Електровоз українського виробництва складено із 250 тисяч деталей

? Скориставшись засобами географічної інформації, наведіть подібні приклади з авіабудування та автомобілебудування. Зробіть висновок.

Машинобудування залежить від впливу різних чинників. Зокрема, у розташуванні підприємств верстатобудування та авіаційної промисловості провідну роль відіграє працересурсний чинник, підприємства сільськогосподарського машинобудування зорієнтовані на споживача, важкого машинобудування — на металургійні бази, а точного машинобудування — розташовані з урахуванням наукового чинника.

Оскільки машинобудування характеризується великими витратами й виключно високою кваліфікацією праці, його підприємства тяжіють до районів України з високою концентрацією населення, де є висококваліфіковані інженерно-технічні кадри. Надзвичайно трудомісткими є авіаційна промисловість, верстатобудування, виробництво електротехніки й точних приладів. Вони залежать від працересурсного чинника.

Машини — складні технічні пристрої, що містять безліч деталей (мал. 7). Наприклад, в електровозі їх 250 тисяч. Виготовити все на одному підприємстві неможливо, простіше й дешевше виробляти окремі частини машин на спеціалізованих заводах, а потім здійснювати складання готових виробів.

Концентрація виробництва — це рівень зосередженості виробництва на території країни. Вона значною мірою впливає на ефективність виробництва, можливості впровадження

інновацій і досягнень науки та використання транспортної інфраструктури (мал. 8, 9).

Утворення великих промислових зон (зон концентрації виробництва) зумовлює проблеми стрімкого зростання окремих міст. В Україні така зона тривалий час формувалася на Донбасі, території Донецької та Луганської областей, проте на тлі воєнних дій, спровокованих Росією, індустріальне й урбаністичне значення цього регіону нині значно знизилося.

Є можливість кооперування підприємств, зв'язки з наукою. Але перенасиченість виробництвом і перевищення розумних меж концентрації населення спричиняють погіршення екологічної ситуації, транспортних умов, труднощі водопостачання тощо.

ПРИНЦИПИ РОЗМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВА. Під впливом перелічених вище чинників у процесі розвитку національної економіки сформувалися **принципи розміщення виробництва** — це основні, вихідні наукові положення, якими керується держава у своїй економічній політиці.

Основними принципами розміщення виробництва в Україні є:

» Забезпечення ефективних територіальних пропорцій у розміщенні виробництва та раціонального територіального поділу праці.

Мал. 8.

Промислове виробництво в м. Вінниці. Фабрика «Рошен»

Мал. 9.

Суднобудівельний док у Мумбаї

У світі є чимало прикладів **надмірної концентрації виробництва**: Мехіко (Мексика), Москва (Росія), Мумбаї (Індія), Сан-Пауло (Бразилія), Шанхай (Китай). У Китаї кількість таких зон є найбільшою. У цих мегаполісах значною є не лише територіальна концентрація виробництва, а й населення. Це призводить до виникнення низки екологічних і соціальних проблем. Дізнайтеся, які саме виробництва сконцентровані в перелічених містах. До яких негараздів це призводить?

- » Комплексний розвиток економічних районів.
- » Вирівнювання рівнів економічного та соціального розвитку окремих регіонів.
- » Наближення виробництва до джерел сировини, паливно-енергетичних ресурсів і районів споживання.
- » Розміщення виробництва з урахуванням національної безпеки й оборонних потреб держави.
- » Розміщення виробництва за принципами міжнародного поділу праці.
- » Розміщення виробництва з урахуванням засад екологічної безпеки та необхідності охорони довкілля.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Розміщення виробництва спирається на економічні принципи та визначається певними чинниками: паливно-енергетичним, науковим, екологічним тощо.
2. Концентрація виробництва — це рівень його зосередженості на території країни.
3. Розміщення підприємств машинобудування здійснюється під впливом різних чинників.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Назвіть основні чинники розміщення виробництва та наведіть приклади їх прояву.
2. У чому полягає відмінність між розташуванням підприємств важкого та сільськогосподарського машинобудування?
3. Доведіть, що концентрація виробництва може вплинути на зростання окремих міст.
4. Перелічіть основні принципи розміщення виробництва в Україні. Яким чином вони можуть вплинути на розвиток національної економіки?
5. Назвіть приклади надмірної концентрації виробництва.
6. Поясніть, чому підприємства ракетно-космічної промисловості розташовані в центральній частині України.
7. Які підприємства працюють у вашому населеному пункті? Назвіть чинники, що визначили їхнє розташування.

ФОРМИ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

* Використовуючи власний досвід і знання, здобуті на уроках географії у 8 класі, спробуйте дати визначення поняття «комплекс».

ПРОСТОРОВІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА

промисловий пункт

промисловий центр

промисловий вузол

агломерація

спеціалізований район

промислова зона

ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.

Серед просторових форм організації господарства існують різні типи територіально-виробничих одиниць національної економіки. До них належать такі одиниці, як промисловий пункт, промисловий центр, промисловий вузол, агломерація, спеціалізований район, промислова зона. Найпростішим об'єктом територіально-виробничого поділу є **промисловий пункт**, який формується на базі певного виробництва й розташованого біля нього поселення. Біля родовищ або шахт виникають поселення працівників цих підприємств (мал. 10). Так сформувалися гірничі селища, шахтні містечка. Вони є характерними для регіонів, де розміщені зони видобування корисних копалин і металургійного виробництва (Придніпров'я, Донбас).

Складнішими просторовими формами організації господарства є **промисловий центр** і **промисловий вузол**. У промисловому центрі поєднується кілька промислових підприємств одного або різних видів економічної діяльності. До складу промислового вузла можуть входити десятки підприємств із кількома населеними пунктами зі спільними об'єктами інфраструктури. Їх поєднання на невеликій території утворює **територіально-виробничий комплекс** як специфічну регіональну економічну частину господарства.

Ще більшими за територією й потужнішими за виробничим потенціалом елементами національної економіки є такі територіально-виробничі утворення, як **промислова агломерація**, **спеціалізований район**, **промислова зона**, до складу яких входять територіально-виробничі одиниці нижчого рангу.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕНТРАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ.

Стан і процеси просторової організації національної економіки досліджує **регіональна економіка**, яка вивчає територіальні особливості природно-ресурсного, виробничого й соціального потенціалів; вплив економічних, адміністративних та інших чинників; системи економічних зв'язків і розселення населення.

Економічний розвиток України, ураховуючи значну площу країни (найбільша за площею європейська країна з тих, що повністю розташовані в межах Європи), особливості розподілу природних ресурсів, населення, регіональні економічні відмінності, не може бути рівномірним. Необхідно формувати відповідні «полюси економічного розвитку» країни. Які регіони можуть виконати цю роль — сказати складно. Це можуть бути столичний регіон, Харківщина, Одещина, Прикарпаття чи Придніпров'я. Найімовірніше, роль «економічного локомотиву України» могло б «узяти на себе» Придніпров'я. Щодо цього є ряд позитивних моментів:

» вигідне економіко-географічне та стратегічне розташування в центрі України;

Мал. 10.
Поселення неподалік промислової зони в м. Кривому Розі

? У яких регіонах України, крім Донбасу та Придніпров'я, є такі поселення (мал. 10)? Пам'ятайте, що найкращий засіб аргументації — факти.

- » високий рівень ресурсозабезпечення;
- » високий рівень концентрації виробництва;
- » наявність трьох великих економічних центрів: Дніпро, Запоріжжя, Кривий Ріг.

У розвинених країнах світу в другій половині ХХ ст. концепція поляризованого розвитку змінила уявлення про економічний розвиток. Його вже не вважали за однорідний. Ф. Перру визначив «полюси зростання» як агломерації підприємств, сконцентрованих у певних місцях, де економічний прогрес, підприємницька активність, інноваційний процес відзначаються найбільшою інтенсивністю, впливаючи на інші території, які не входять до цих «полюсів».

ФОРМИ СУСПІЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА.

Основними формами суспільної організації виробництва є концентрація та дисперсія. Вони протилежні за своєю суттю, адже концентрація виробництва ґрунтується на зосередженні виробничого потенціалу, а дисперсія — на його розосередженні.

Концентрація виробництва — це зосередження ресурсів, засобів виробництва, робочої сили й обсягу виробництва продукції на одних і тих самих підприємствах, що зумовлює збільшення їхніх розмірів. Вона є основною формою суспільної організації виробництва. Існують чотири форми концентрації: укрупнення підприємств, спеціалізація виробництва, кооперування та комбінування.

Укрупнення підприємств — це процес зосередження виробництва на великих підприємствах. Свого часу він був обумовлений науково-технічним прогресом, коли значно збільшувалася продуктивність машин і механізмів. У наш час часто обумовлений застосуванням технічних новинок та інноваційних технологій.

Спеціалізація виробництва — це процес зосередження випуску певної продукції в окремих видах промисловості, на окремих підприємствах та їхніх підрозділах. Тобто це процес виробництва однорідної продукції або виконання окремих технологічних операцій на підприємствах, в об'єднаннях або видах діяльності. В основі спеціалізації лежить поділ праці. Адже суть будь-якого поділу праці полягає в спеціалізації виробника на випуску будь-якої продукції в обсягах, що перевищують його власну потребу, за одночасної відмови від виробництва іншої (також необхідної даному виробнику) продукції. Спеціалізація є поширеним явищем у машинобудуванні, целюлозно-паперовій, легкій й харчовій промисловості.

Спеціалізація виробництва проявляється у трьох формах: *технологічна, предметна та подетальна спеціалізація*. Технологічна здійснюється шляхом відокремлення цехів або інших складових виробництва з метою випуску на них лише певного виду продукції. Приклад — прядильні, ткацькі й оздоблювальні фабрики в текстильній промисловості (мал. 11). Предметна забезпечує випуск певного виду готової продукції на одному з виробництв. Наприклад, у машинобудуванні на одному підприємстві випускають мотоцикли, на іншому — велосипеди, ще на іншому — моторні човни. Подетальна спеціалізація також характерна для машинобудування (коли на підприємстві випускають лише окрему деталь або групу деталей — мотори).

? У процесі розвитку економіки багатьох країн час від часу виникають «полюси економічного розвитку». Наприклад, у Бразилії поширений вислів: «Сан-Паулу — локомотив, що тягне всю Бразилію». Спробуйте його пояснити.

ФОРМИ СУСПІЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА

Концентрація

- * укрупнення підприємств
- * спеціалізація виробництва (технологічна, предметна, подетальна)
- * кооперування
- * комбінування

Дисперсія

Конверсія

Диверсифікація

Мал. 11. Технологічна спеціалізація поширена на підприємствах легкої промисловості

? Наведіть приклади спеціалізації в інших видах економічної діяльності.

Кооперування як суспільна форма організації виробництва полягає в тривалих виробничих взаємозв'язках підприємств, що спільно виготовляють кінцевий продукт. Основна умова кооперування — наявність широкої мережі подетально й технологічно спеціалізованих та організаційно відокремлених виробництв або інших суб'єктів господарювання. Кооперування властиве всім секторам національної економіки.

Комбінування є специфічною формою організації виробництва. Це процес органічного поєднання на одному підприємстві (комбінаті) багатьох виробництв, що належать до різних видів економічної діяльності.

Дисперсія — це форма організації виробництва, що ґрунтується на його розосередженні. Такий процес приводить до появи широкої мережі малих і середніх підприємств. Серед них «виживають» економічно ефективніші, тобто технічно й технологічно передові, спеціалізовані, мобільніші підприємства, які впливають на зміну кон'юнктури ринку. Створення й функціонування надміру великих підприємств часто є недоцільним не лише з економічних, а й з екологічних і соціальних міркувань. Це призводить до посилення монополізму та заважає розвитку конкуренції продуцентів на світовому й національному ринках.

Конверсія є суспільною формою організації виробництва, що характеризується істотним перепрофілюванням виробничого потенціалу підприємства на виробництво іншої продукції під впливом докорінної зміни ринкового середовища або глобальних чинників розвитку економіки. В Україні існує понад 500 конверсійних програм. Раніше такі програми були пов'язані з перепрофілюванням підприємств військово-промислового комплексу, нині це переважно перепрофілювання підприємств чорної металургії, важкого машинобудування та хімічної промисловості з метою зниження рівня їхніх енерговитрат або у зв'язку з переходом на нові види сировини.

Диверсифікація є формою організації виробництва, що забезпечує одночасний розвиток різних, непов'язаних видів виробництв, розширення асортименту продукції в межах одного підприємства. Диверсифікація відображає процес розширення підприємницької діяльності. Підприємство під час диверсифікації використовує власні нагромадження не тільки для підтримки та розвитку свого основного бізнесу, а й для випуску нових видів продукції.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Промисловий пункт, промисловий центр, промисловий вузол, агломерація, спеціалізований район, промислова зона є формами просторової організації національної економіки.
2. Предметом дослідження регіональної економіки є відносини, які склалися в результаті дії територіального поділу праці.
3. Основними формами суспільної організації виробництва є концентрація та дисперсія.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Які форми просторової організації національної економіки ви знаєте?
2. У чому полягає відмінність між промисловим пунктом і промисловим вузлом?
3. Сформулюйте, що досліджує регіональна економіка.
4. Назвіть основні форми суспільної організації виробництва.
5. Назвіть і схарактеризуйте основні різновиди концентрації виробництва.
6. Зіставте різновиди спеціалізації й наведіть приклади, у яких видах економічної діяльності її застосовують.

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- » **називати** ознаки понять «спеціалізація території», «міжнародний поділ праці», «світове господарство» («світова економіка»), «міжнародна економіка»; типи економічних систем;
- » **наводити приклади** країн світу з різним рівнем економічного розвитку (за типізацією ООН); ТНК в Україні;
- » **показувати на карті** країни «Великої сімки» (G-7) та «Великої двадцятки» (G-20);
- » **розуміти** сутність тенденцій розвитку й багаторівневості світового господарства;
- » **пояснювати** вплив глобалізації на темпи розвитку світового господарства та національних економік країн різних типів;
- » **оцінювати** вплив глобалізації на економічну діяльність населення

§ 6 СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ТЕРИТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ

* Дайте визначення поняття «спеціалізація».

ПОДІЛ ПРАЦІ В МИНУЛОМУ ТА В НАШ ЧАС. Поділ праці сформувався в результаті розвитку суспільства, коли між людьми виникли певні трудові зобов'язання, стосунки. Люди, займаючись індивідуальною трудовою діяльністю, розподіляли між собою обов'язки щодо виконання тієї чи іншої роботи спочатку в землеробстві, потім у скотарстві й, нарешті, у промисловості.

Формування виробничих відносин і розподіл обов'язків між учасниками цих процесів створили умови для суспільного поділу праці. Проте в ті далекі часи він не досяг такого рівня, щоб набути всіх його форм. Лише після відкриття Америк й Австралії, з розвитком транспорту, торгівлі й економічних відносин міжнародний поділ праці став реальністю.

У наш час **географічний** (територіальний) **поділ праці** є формою суспільного розподілу праці, який відзначається спеціалізацією певних територій на виробництві певного виду продукції. Він виявляється у формуванні господарської спеціалізації територій та товарному обміні результатами господарської діяльності.

? Користуючись знаннями з історії, поміркуйте, що призвело до поділу праці. Які спеціалізації виникли передусім?

ЧИННИКИ МІЖНАРОДНОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ

географічне
положення країн

природно-ресурсна
база

соціально-економічні
умови

Мал. 12.
Експорт німецьких автомобілів

Мал. 13.
Південнокорейські морські судна

Користуючись Інтернетом, дізнайтеся, яка українська продукція представлена на міжнародному ринку. Поміркуйте, які чинники міжнародного поділу праці цьому сприяли.

МІЖНАРОДНИЙ ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ. Найвищою формою суспільного поділу праці є **міжнародний географічний поділ праці**. Зважаючи на це, кожна країна світу відзначається власною господарською спеціалізацією, спрямованою на потреби світового ринку. Алжир спеціалізується на нафтовидобуванні, Україна — на видобуванні залізної та марганцевої руд, виробництві електроенергії, металів, продукції сільського господарства. Японія — на розробці технологій робототехніки, випуску електроніки, транспортних засобів і морських суден. Тобто кожна країна має свою економічну нішу, емність якої свідчить про рівень розвитку країни.

Чинниками міжнародного поділу праці є:

- ▶ **географічне положення країн** (наприклад, приморські країни спеціалізуються на морському рибальстві, обслуговуванні світової морської торгівлі (*Сингапур, Кіпр, Панама, Греція*), внутрішньоконтинентальні країни (*Австрія, Угорщина, Чехія, Казахстан*) — на міжнародних транзитних перевезеннях сухопутним транспортом);
- ▶ **природно-ресурсна база**, яка визначає спеціалізацію країн на добувній промисловості, сільському, лісовому та лікувально-санаторному господарствах, відпочинку й туризмі;
- ▶ **соціально-економічні умови** (коли різноманітні види спеціалізації формуються під впливом історичних особливостей розвитку країн, національних і релігійних традицій населення, наявності значних або висококваліфікованих трудових ресурсів, нагромадження капіталів, науково-технічного прогресу, впровадження новітніх технологій тощо).

Однією з особливостей географічного поділу праці є те, що він дає змогу уникнути деяких проблем, пов'язаних, наприклад, із браком ресурсів у певному регіоні країни. Що більший вибір взаємопов'язаних чинників і передумов має та чи інша територія або країна, то більші в неї можливості брати участь у міжнародному географічному поділі праці. Щоб подібна спеціалізація могла виникнути взагалі, необхідні певні умови: країна, що виходить на світовий ринок, повинна мати переваги бодай над частиною інших виробників продукції, яку вона пропонує. Наприклад, мати дешеву сировину або володіти секретами новітніх технологій. Водночас на світовому ринку мусить бути попит на цю продукцію. І, нарешті, витрати на транспортування повинні бути обопільно вигідними і для країни-виробника, і для споживача. Ефективно вирішити ці завдання можливо завдяки застосуванню в економічній діяльності менеджменту та маркетингу.

Менеджмент — це діяльність із керування та координування будь-яких економічних процесів та праці людей, що базується на знанні законів ринку.

Маркетинг — це одна із систем управління й організації підприємницької діяльності з розроблення нової продукції, виробництва і збуту товарів або послуг із метою отримання прибутків.

Міжнародною спеціалізацією визначається господарська діяльність багатьох країн. Німеччина (*мал. 12*), Японія, Республіка Корея (*мал. 13*), наприклад, стали потужними експортерами автомобілів, морських суден, продукції радіоелектроніки та робототехніки. Китай відзначається промисловою спеціалізацією широкого профілю. Завдяки великим обсягам виробництва він експортує безліч товарів. Дуже

розмаїта міжнародна спеціалізація в Канаді та Австралії, це обумовлено їхнім значним ресурсним потенціалом.

Аргентина, Бангладеш, Болгарія спеціалізуються на виробництві сільськогосподарської продукції. Замбія — відомий експортер мідної руди та рафінованої міді. Україна посідає одне з перших місць у світі за видобуванням марганцевих, залізних, титанових, уранових руд, експортом зернових культур, соняшникової олії та меду (мал. 14). Ці напрямки й окреслюють її міжнародну спеціалізацію.

На ступінь участі країни в міжнародному поділі праці впливає рівень розвитку продуктивних сил. Кожна країна, яка має абсолютні переваги у виробництві будь-яких товарів і послуг, дістає змогу експортувати їх в обмін на товари, що вона не виробляє.

Історичні реалії свідчать, що існує потреба в розвитку міжнародних економічних відносин, в укладанні зовнішньополітичних і зовнішньоторговельних угод як між окремими підприємствами, так і на урядовому рівні між країнами та блоками країн.

ДІЯ ЗАКОНІВ АБСОЛЮТНИХ І ПОРІВНЯЛЬНИХ ПЕРЕВАГ. Закони абсолютних і порівняльних переваг були сформульовані на основі праць учених, котрих вважають класиками економічної науки: відомих британських економістів *Адама Сміта* (1723—1790) та *Давида Рікардо* (1772—1823). У 1776 р. А. Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» піддав критиці поширене на той час твердження, що багатство країни залежить від володіння дорогоцінними металами та іншими коштовностями. Він уперше обґрунтував тезу, що *реальне багатство країни визначається товарами та послугами, якими можуть користуватися її громадяни*. Тож була висловлена думка, що можливості виробництва, за сприятливих умов його здійснення, визначаються природними чинниками. Такий підхід до зовнішньоекономічних відносин притаманний і багатьом сучасним економістам. Принцип свободи торгівлі, або вільної торгівлі, є одним із пріоритетів сучасної економічної діяльності. Зважаючи на це, переваги визначаються *різницею в абсолютних витратах на виробництво в кожній із країн*. Цілком очевидно, що лимони й апельсини дешевше вирощувати в Іспанії, Італії та Греції, ніж у Бельгії, Нідерландах чи Великій Британії. Було би безглуздо вирощувати в британських оранжереях лимони. Із цього погляду Іспанія має абсолютні переваги над Великою Британією.

Суть **закону абсолютних переваг** полягає в тому, що країни експортують товари, які вони виробляють з меншими витратами (у виробництві яких вони мають абсолютну перевагу), та імпортують ті товари, що продукуються іншими країнами з меншими витратами (у виробництві яких абсолютна перевага належить їхнім торговим партнерам).

Абсолютні переваги можуть бути *природними* та *набутими*, пов'язаними з певними технологіями, кваліфікацією працівників, культурою виробництва, традиціями тощо. Але чи буде вигідно країні брати участь у міжнародних економічних відносинах, якщо витрати на виробництво всіх видів продукції в неї нижчі від витрат потенційного партнера? На це запитання дав відповідь Д. Рікардо у своїй праці «Принципи політичної економії та оподаткування» в 1817 р. Учений, вважаючи пояснення Сміта переконливими, водночас розвинув його теорію, сформулювавши ідею *порівняльних переваг*, які визначаються

а

Зерно

б

Олія

в

Мед

Мал. 14.

Окрема експортна продукція України

ЕКОНОМвсесвіт

Здійсніть дослідження. Визначте кількість китайських товарів, що використовуються у вашому помешканні. Порівняйте їх з товарами, зробленими в Україні або країнах ЄС. Зробіть висновок. Для дослідження придатуться будь-які товари: одяг, посуд, меблі, побутова техніка, канцтовари тощо.

Наведіть приклад країн із сировинною економікою.

Чи знаєте ви, що...

Закон абсолютних переваг не враховує відмінностей країн за їхньою виробничою спеціалізацією. Сучасні дослідження, які враховують чинник розміру країн, допомагають пояснити, у якому обсязі та якого типу продукція буде залучена в міжнародну торгівлю.

різницею у витратах, проте не в абсолютних, а у відносних або порівняльних розмірах. Д. Рікардо довів, що *міжнародний обмін можливий і бажаний в інтересах усіх країн*. Він також визначив цінову зону, в якій обмін вигідний для кожної з країн, що бере в ньому участь. Зрозуміло, що вигравш усіх сторін можливий лише за вільної торгівлі. Таким чином, вільна торгівля, стимулюючи міжнародну спеціалізацію, дозволяє кожній країні споживати не меншу кількість товарів, порівняно з періодом до спеціалізації, але мінімізуючи реальні витрати робочого часу на виробництво даного обсягу товарів та послуг.

Теорія розміру країни спирається на те, що держави з більшою територією зазвичай мають розмаїтіші кліматичні умови та природні ресурси, вони загалом ближчі до економічної самодостатності, ніж малі за розміром країни. Теорія абсолютних переваг нехтує транспортними витратами, хоча вони по-різному впливають на великі й малі країни. Низькі транспортні витрати в невеликих країнах сприяють розвитку міжнародної торгівлі, а значні транспортні витрати у великих країнах — її гальмують.

Суть **закону порівняльних переваг** полягає в тому, що підставою для виникнення та розвитку міжнародної торгівлі є винятково різниця у відносних витратах виробництва товарів, незалежно від абсолютної величини цих витрат. Як приклад, що пояснює механізм дії абсолютних переваг, розглянемо виробництво пшениці й тканини в США і Китаї (табл. 4).

Таблиця 4. Абсолютні переваги

Товар	США	Китай
Пшениця, т/люд. за годину	60	10
Тканина, м/люд. за годину	40	50

У таблиці 4 наведено дані про витрати праці на виробництво однієї тонни пшениці в США та Китаї. Так, за 1 годину в США може бути вироблено 60 тонн пшениці, а в Китаї — лише 10, проте в Китаї за 1 годину може бути вироблено 50 метрів тканини, а в США — лише 40 метрів. Таким чином, США є ефективнішими у виробництві пшениці, а Китай має абсолютні переваги порівняно із США у виробництві тканин (мал. 15).

Мал. 15. Сучасне виробництво шовку в Китаї

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Міжнародний географічний поділ праці є найвищою формою суспільного поділу праці. Завдяки йому кожна країна світу відзначається господарською спеціалізацією, спрямованою на потреби світового ринку.
2. Міжнародна спеціалізація визначає господарську діяльність країн.
3. Міжнародна торгівля спирається на дію законів абсолютних та порівняльних переваг.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Дайте визначення поняття «міжнародний географічний поділ праці» та назвіть його основні чинники.
2. У Бразилії виробляється 20 % цукру й майже половина світового об'єму апельсинового соку. Про що це свідчить з економічної точки зору? Які висновки ми можемо зробити?
3. Сформулюйте основні положення законів абсолютних і відносних переваг.
4. Яке значення законів абсолютних і відносних переваг для світової торгівлі?

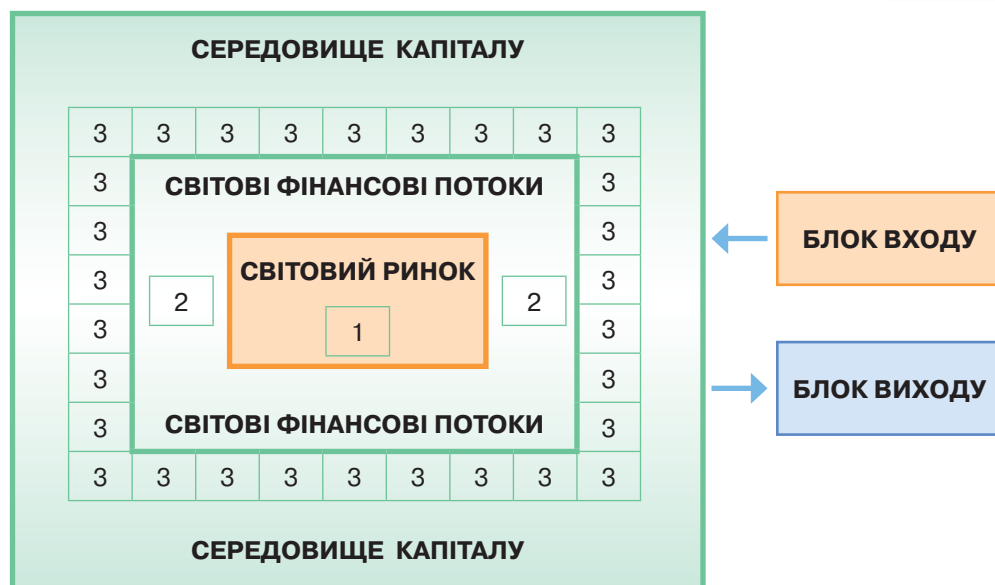
СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І СВІТОВИЙ РИНОК

* На аркуші паперу або в зошиті спробуйте зобразити уявну модель світового господарства, яка б відображала його структуру.

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА ЯК ВІДКРИТА СИСТЕМА. Економічне життя світу не позбавлене прогнозів. Авторитетні фінансові, економічні та політичні видання роблять їх доволі часто. Проте справджуються вони не завжди. Усе це — результат того, що світова економіка є відкритою системою, яка залежить від постійного руху в ній фінансових ресурсів. Один з американських президентів Джордж Буш-молодший сказав: «Гроші з шаленою швидкістю обертаються навколо світу». Це свідчить про інтенсивність міжнародних економічних процесів, які стосуються усіх, без винятку, країн світу, що є суб'єктами світової економіки.

Фінансові ресурси (гроші в широкому їх розумінні) є своєрідною «поживною рідиною, кров'ю» економіки. Роль детектора виконує купівельна спроможність населення (чутливо реагує на будь-які зміни в економічній та фінансовій сферах), регулятора — ринок (він визначає, яка продукція є затребуваною), а ефектора (того елемента, що здійснює продуктивну діяльність) — підприємства, які виробляють товари і послуги. Блоки входу та виходу є віртуальними елементами, тобто вони вказують на те, що гроші можуть вільно входити до сфери економічної діяльності й виходити з неї (мал. 16).

? Про що свідчить відкритість світової економіки (мал. 16)?

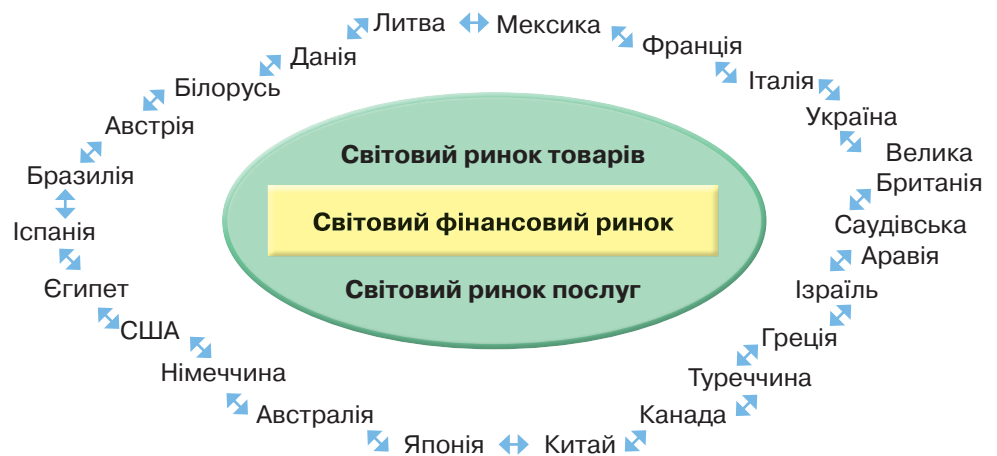

Мал. 16. Схеми «Модель світової економіки як відкритої системи»

1. Детектори світової економіки
2. Регулятори світової економіки
3. Ефектори світової економіки (національні економіки)

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ В НЬОМУ. Численні міжнародні зв'язки об'єднують країни світу в тісну взаємопов'язану систему — світове співтовариство. Національні економіки країн, взаємодіючи, утворюють світове господарство. Воно зазнало тривалого розвитку. На етапі зародження був аграрний період, у процесі становлення — індустріальний, а в часи розквіту настає постіндустріальний період розвитку.

НАЦІОНАЛЬНІ ЕКОНОМІКИ СВІТУ

Мал. 17.
Схема «Структура
світової економіки»

? Поміркуйте, у чому полягає стабільність і мобільність структури світової економіки (мал. 17).

Світове господарство — це складна система взаємодії країн, яка функціонує на основі конкуренції та співробітництва між ними (мал. 17).

Україна є учасником загальносвітових економічних процесів. Вона має значний ресурсний потенціал, чітко структуроване господарство. Тому вже найближчим часом має шанс заявити про себе як розвинена й багата країна. Проте процес становлення національної економіки не завжди простий, він залежить від стабільної політичної та економічної ситуації як усередині країни, так і загалом у світі.

СВІТОВИЙ РИНОК. Закони вартості, попиту, пропозиції та конкуренції формують важливий елемент світової економіки, такий як світовий ринок. **Світовий ринок** є формою організації економічних відносин продажу та купівлі товарів між державами світу.

Світовий ринок є результатом міжнародного географічного поділу праці. Як особлива сфера товарно-грошових відносин світовий ринок не є подібним до ринків національних, що діють у кожній із країн.

ОСНОВНІ РИСИ СВІТОВОГО РИНКУ

є категорією товарного виробництва й у пошуках збуту своєї продукції виходить за національні рамки

виявляється в міждержавному переміщенні товарів, які перебувають під впливом не тільки внутрішнього, а й зовнішнього попиту та пропозиції

оптимізує дію чинників виробництва, підказуючи регіональну ефективність виробництва товарів (де краще їх виробляти)

указує на відповідність (або невідповідність) міжнародним стандартам якості

формує світові ціни

За товарно-видовою структурою світового ринку вирізняють окремі товарні ринки, котрі відповідають рівню ринку певного товару чи його

частини. За основу цього розподілу беруть *Міжнародну класифікацію ООН*, згідно з якою товарно-видова структура світового ринку містить три провідні групи товарів:

- ▶ сировину й напівфабрикати;
- ▶ готові вироби;
- ▶ послуги.

Кожну товарну групу становлять підгрупи товарів, які можуть бути окремими товарними ринками. Наприклад, ринок промислової сировини поєднує ринки паливних ресурсів, руд чорних і кольорових металів, дорогоцінного каміння, хімічної сировини та ін.

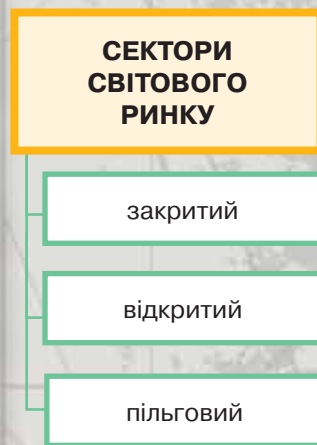
СЕКТОРИ СВІТОВОГО РИНКУ. За характером торговельних угод та взаєминами продавців і покупців розрізняють три сектори світового ринку: закритий, відкритий та пільговий ринок товарів.

Закритий сектор світового товарного ринку підпорядковується проміжному впливу ринкових факторів, для нього характерна відносна усталеність ринкових цін, що базуються на національних цінах й не відображають короточасних коливань попиту й пропозиції та дійсних вартісних показників збутових товарів.

Відкритий сектор світового товарного ринку є сферою звичайної комерційної діяльності практично незалежних продавців і покупців — малих і великих фірм, аутсайдерів, монопольних об'єднань, державних і приватних підприємств. Незалежність торговельних контрактів відкритого сектора світового товарного ринку зумовлює відносну нестабільність взаємовідносин. У відкритому секторі діють правила «вільного ринку».

«Вільний» ринок — це сектор відкритого ринку, де діє вільна конкуренція виробників і постачальників товарів. Цей ринок відживає, бо його витісняють сучасні механізми міжнародного регулювання світового товарного ринку.

Проміжне становище між закритим та відкритим секторами світового ринку посідає **пільговий сектор**, який функціонує на основі торговельних операцій на підставі довгострокових контрактів (що діють на два й більше років).

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Україна є учасником загальносвітових економічних процесів. Вона має значний ресурсний потенціал, чітко структуроване господарство.
2. Світовий ринок є результатом міжнародного географічного поділу праці.
3. Світовий ринок формує світові ціни.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Яким чином міжнародний географічний поділ праці здійснює вплив на світову економіку?
2. Як ви вважаєте, чи зростатиме економічна роль України в Європі та світі? Відповідь обґрунтуйте.
3. Підготуйте виступи про основні риси світового ринку.
4. Доведіть, що світовий ринок є породженням міжнародного поділу праці.
5. Схарактеризуйте особливості відкритого сектора світового товарного ринку.

ТИПІЗАЦІЯ КРАЇН СВІТУ ЗА РІВНЕМ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ. МІСЦЕ УКРАЇНИ В НІЙ

* Поміркуйте, що визначає рівень економічного розвитку країни.

ПРОСТОРОВА СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

райони-ядра

райони зростання

райони нового освоєння

ПРОСТОРОВА СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ЗА КОНЦЕПЦІЄЮ «ЦЕНТР — ПЕРИФЕРІЯ». Сучасне світове господарство характеризується багатовекторністю. У світі активно функціонують не лише традиційні центри економічного розвитку — Західна Європа, США, Японія, а й інші важливі центри — Китай та нові індустріальні країни.

Для визначення меж центру та периферії світової економіки використовується поняття «економічна відстань», яка визначається на основі транспортних і фінансових витрат, необхідних для подолання фізичної відстані. При цьому застосовуються такі критерії й характеристики: густина населення, розміщення та концентрація виробництва, зв'язаність між частинами простору.

Модель «центр — периферія» застосовують на різних рівнях: глобальному, регіональному, локальному (мал. 18). Її складові такі:

- ▶ **райони-ядра**, у яких сконцентровані передові види економічної діяльності, створені високі потенційні можливості для появи, впровадження та комерціалізації інновацій (Західна Європа, Японія, Східне узбережжя США та Приозерні території США й Канади);
- ▶ **райони зростання** — це території, що сусідять з районами-ядрами, завдяки чому мають сприятливі передумови для економічного зростання;

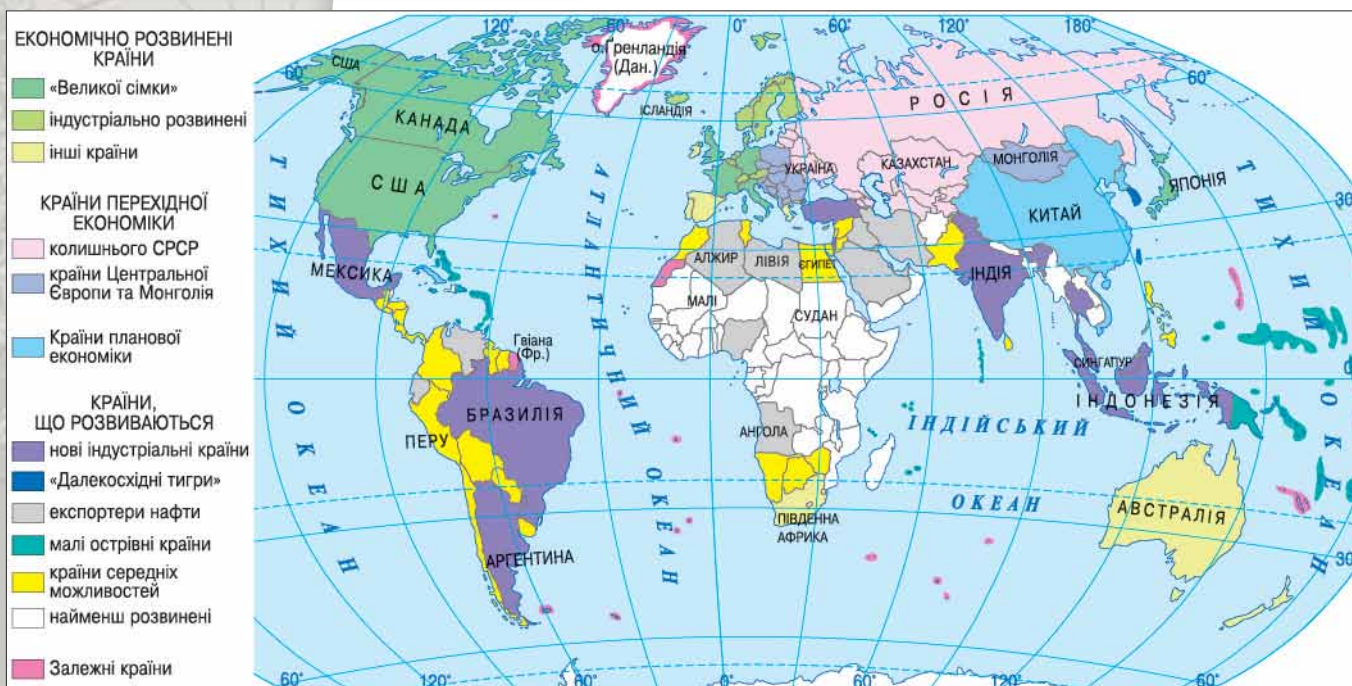

Картографічний навігатор

Мал. 18.

Карта «Просторова характеристика світової економіки»

► **райони нового освоєння** розташовуються на територіях, де освоюються й заселяються раніше не займані землі (господарське освоєння Амазонської низовини з боку великих економічних центрів Колумбії та Бразилії, багаті на ресурси внутрішні райони Центральної Азії).

Спробуйте самостійно визначити, до яких просторових районів належить Україна. Відповідь обґрунтуйте.

ТИПІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК СВІТУ. За даними ООН, на планеті налічується 194 суверенні держави й понад 258 країн, включаючи як суверенні держави, так і колоніальні володіння та невизнані територіальні утворення. Особливості економічної діяльності в рамках кожної країни обумовлені різноманітними чинниками: забезпеченістю природними ресурсами, різноманітністю кліматичних умов, величиною національного багатства й економічним потенціалом, структурою економіки, специфічними рисами національної культури, особливостями політичного, державного та суспільного устрою.

Залежно від різних чинників у світі існують різні угруповання країн, які відрізняються за рівнем економічного розвитку. Найвідоміші з них — країни «Великої сімки» (G-7) і країни «Великої двадцятки» (G-20) (мал. 19).

Країни G-7 у такому форматі співпрацюють на міжнародній арені з 1976 р. До цієї групи належать США, Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Канада. Вони на щорічних зустрічах із присутністю перших осіб держави визначають основні вектори світової політики та економічного розвитку. Значення цих країн у світовій економіці та фінансах є винятковим. Вони володіють більшістю передових технологій. У 2014 р. сукупний обсяг торгівлі країн G-7 становив 12 630, 5 млн дол. США.

Членами G-20 є Австралія, Аргентина, Бразилія, Велика Британія, Індія, Індонезія, Італія, Канада, Китай, Корея, Мексика, Німеччина, Південна Африка, Росія, Саудівська Аравія, США, Туреччина, Франція, Японія

1. Назвіть країни G-20 та покажіть їх на географічній карті (мал. 19).
2. Позначте на контурній карті країни G-7.

Картографічний навігатор

Мал. 19.

Карта «Країни «Великої сімки» та «Великої двадцятки»»

та Європейський Союз. На країни G-20 припадає понад 85 % світового ВВП. У їхніх межах живе понад 60 % населення світу.

Щороку відбуваються зустрічі учасників G-20 на рівні міністрів фінансів і голів центробанків. Постійними учасниками зустрічей «двадцятки» є Міжнародний валютний фонд, Європейський центральний банк та Світовий банк.

За соціально-економічною структурою світового товарного ринку розрізняють *ринки промислово розвинених країн, країн з перехідною економікою, країн, що розвиваються, та країн соціалістичної орієнтації*.

Найістотнішими специфічними ознаками національних економік є ресурсне забезпечення процесів виробництва, зокрема наявність чинників виробництва й економічний потенціал країни. Країн, що повною мірою забезпечені всіма чинниками виробництва, небагато. Але виокремлюють країни, у яких один із чинників є провідним, що дає можливість їхнім національним економікам орієнтуватися на ефективне використання цього ресурсу. Так, *природні ресурси* відіграють значну роль в економіці Австралії, Бразилії, Канади, Казахстану, Росії, нафтовидобувних країн Близького Сходу. *Трудові ресурси* є визначальними для багатьох країн Південної та Південно-Східної Азії; у цих країнах відносно дешева і значна за чисельністю робоча сила сприяла досягненню конкурентоспроможності товарів на світових ринках. Чинники *передових технологій і потужних фінансових ресурсів* зумовлюють спрямованість економічного розвитку розвинених країн, насамперед держав Західної Європи, США, Японії, Ізраїлю.

Для України сьогодні провідним чинником є трудовий. На розвиток національної економіки також впливають чинники природних ресурсів — наявність родючої землі й потужних покладів руд чорних металів. Натомість наша країна має гострий дефіцит енергоносіїв, руд кольорових металів, деревини. Проте на зовнішні ринки Україна виходить, спираючись саме на чинник природних ресурсів: у її експорті переважну частку становить сировина (руди, метали, хімічні матеріали, продукція сільського господарства) і продукція первинної переробки (метал та електроенергія).

За характером розвитку сучасні національні економіки, за методологією ООН, класифікують так:

► **Розвинені ринкові економіки** — їх представниками є економічні системи країн високого рівня розвитку, до яких належать відносно вільна ринкова система США, соціальна ринкова економіка держав Західної Європи, ринкова економіка типу «країна добробуту» — Швеція (мал. 20) та керовані державою ринки Японії, Сингапуру, Республіки Кореї, Ізраїлю.

► **Перехідні економіки** — економічні системи постсоціалістичних країн, які здійснювали перехід від адміністративно-командної економіки до ринкової. Деякі країни цього типу вже отримали статус «країн з ринковою економікою», наприклад Естонія, Латвія, Литва, Україна, Хорватія, хоча за рівнем розвитку їм ще далеко до представників першої групи.

► **Нові індустріальні країни** поступово виділились із країн, що розвиваються. Першими з них були «чотири азійські тигри»: Південна Корея, Сингапур, Гонконг, Тайвань. Перші дві країни вже тривалий час за своїми показниками відповідають категорії економічно розвинених країн. Згодом до

Географія на щодень

За методологією ООН національні економіки поділяються на:

- * розвинені ринкові економіки;
- * перехідні економіки;
- * нові індустріальні країни;
- * економіки, що розвиваються.

Мал. 20.

На вулицях Швеції. Економіка цієї країни є найбільш соціально зорієнтованою, тому її називають «країною добробуту»

? Поміркуйте, які особливості дають змогу Швеції, Норвегії, Швейцарії та Австрії бути країнами найвищої якості життя.

групи нових індустріальних країн долучились Мексика, Бразилія та Аргентина, а ще пізніше Туреччина, Таїланд, Індонезія, Чилі.

- ▶ **Економіки, що розвиваються** — держави з ринковою економікою й низьким рівнем економічного розвитку. Модель національного господарства базується на неістотній ролі ринкових механізмів і приватного підприємництва, а ключове значення для розвитку мають натуральне або напівнатуральне господарство, переважання аграрного й індустріального секторів у видовій структурі економіки, високий ступінь державного втручання в економіку й низький рівень соціального захисту. Задля економічного аналізу ООН поділяє ці країни на: країни — суто позикодавці (Бруней, Кувейт, ОАЕ, Саудівська Аравія); країни — суто боржники (більшість інших країн, що розвиваються); країни-експортери енергоресурсів (Алжир, Венесуела, В'єтнам, Іран, Ірак, Конго); країни-імпортери енергоресурсів — більшість інших країн, що розвиваються.

Національні економіки, що розвиваються, істотно різняться між собою за рівнем соціально-економічного розвитку, тому є кілька видів їхнього поділу на підтипи. За характером структури економіки розрізняють:

- ▶ Країни з порівняно зрілою структурою господарства: Індія, Пакистан, Індонезія, Таїланд, Філіппіни, Венесуела, Еквадор, Перу, Єгипет, Марокко, Туніс та ін.
- ▶ Нафтовидобувні країни: Іран, Йорданія, Ємен, Катар, Кувейт, ОАЕ, Оман, Бахрейн, Саудівська Аравія та ін. Вони є великими нафтоекспортерами, мають достатньо високий рівень соціально-економічного розвитку та достатньо високий рівень ВВП завдяки співвідношенню рентабельності нафтовидобувної діяльності та кількості населення, але загалом промисловість цих країн однобічна.
- ▶ Країни з несформованою структурою економіки — це найбідніші країни світу: Бурунді, Бенін, Руанда, ДРК, Бутан, Непал, Афганістан, Бангладеш, Мозамбік, Чад, Нігерія, Еритрея, Гаїті, Гвінея та ін. До цієї підгрупи належать понад 40 країн. Промисловість у них майже не розвинена, переважають примітивні засоби обробки землі. В економіці зберігається натуральне господарство.

Чи знаєте ви, що...

Держави загального добробуту належать до соціал-демократичної моделі. У таких країнах немає надмірно багатих людей, майже викорінена бідність. Заходи щодо регулювання ринку праці більшою мірою, ніж соціальні виплати, впливають на життя безробітних і тих, кому загрожує безробіття.

? Порівняйте інфраструктуру зображених об'єктів (мал. 21, 22). Зробіть висновок.

Мал. 21.
Готель «Бурдж-ель-Араб» в Об'єднаних Арабських Еміратах

Мал. 22.
Сільське поселення в Чаді

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. За класифікацією ООН національні економіки поділяються на: розвинені економіки, перехідні економіки, нові індустріальні країни та економіки, що розвиваються.
2. Швеція, Норвегія, Швейцарія та Австрія — країни найвищої якості життя.
3. У світі до категорії «найбідніших» належать 40 країн; це країни Африки та Азії.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Дайте характеристику просторовій структурі світового господарства. Визначте її центр і периферію.
2. На основі яких критеріїв здійснюють типізацію національних економік країн світу?
3. Доведіть, що нафтовидобувні країни, попри свій фінансовий стан, мають недосконалу економіку.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

* Спробуйте дати визначення поняття «глобалізація».

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ.

Регіональна економічна інтеграція — це процес розвитку економічних зв'язків і розподілу праці національних господарств, який, охоплюючи зовнішньоекономічний обмін і сферу виробництва, веде до тісного переплетення національних економік і створення єдиного господарського комплексу в даному регіоні.

Світовий економічний досвід свідчить, що розширення ринку через регіональну інтеграцію може приводити до значної економії на масштаби виробництва для країн-учасниць. При цьому вони одержують додаткові вигоди щодо ефективності виробництва від посилення конкуренції, якщо країни, які беруть участь в інтеграційному об'єднанні, випускають однаковий асортимент продукції. За таких умов скорочуються відносно не ефективні виробництва й розширюються конкурентніші.

Конкретні форми взаємодії в рамках інтеграційного об'єднання залежать від рівнів економічного розвитку країн-учасниць. Особливості цих країн відповідно впливають на форми, характер і рушійні сили об'єднувачих процесів.

1. Уважно вивчіть карту (мал. 23). Запам'ятайте всі країни ЄС.
2. Що вам відомо про позицію Великої Британії щодо ЄС?

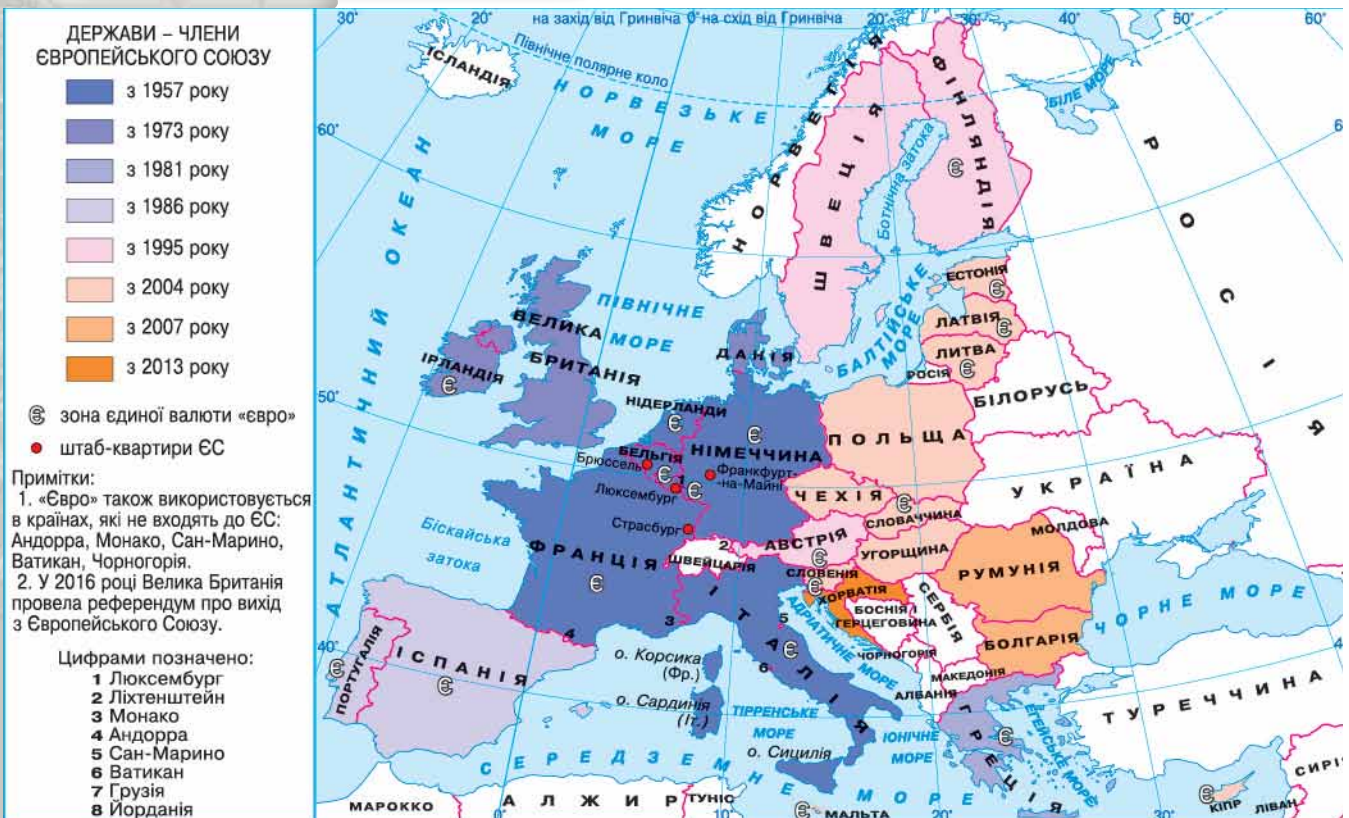

Картографічний навігатор

Мал. 23.

Карта «Європейський Союз»

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ. Розрізняють два типи регіональної економічної інтеграції — міждержавну економічну інтеграцію та інтеграцію, зумовлену приватними закордонними прямими інвестиціями.

Міждержавні інтеграційні об'єднання (мал. 24) виявляються у формах зон вільної торгівлі, які ставлять за мету ліквідувати перешкоди у взаємній торгівлі.

В економічно розвинених країнах інтеграційні процеси набули найбільшого розвитку; у Західній Європі це — *Європейський Союз (ЄС)* (мал. 23), а в Північній Америці — Північноамериканська зона вільної торгівлі — *НАФТА*. Найдалі на шляху міждержавного господарського об'єднання просунувся Європейський Союз, де розвиток інтеграційних процесів охоплює макроекономічну сферу й засоби структурної перебудови. У країнах цього співтовариства забезпечено вільний рух робочої сили (трудових ресурсів), капіталу (фінансових ресурсів) і товарів.

Інтеграційні процеси в Північній Америці відрізняються від західноєвропейської моделі. Тут давно створені передумови зародження й розвитку регіональної інтеграції. Це вільний режим руху через кордони держав. Даний договір передбачає свободу руху тільки товарів і капіталу між трьома країнами — США, Канадою та Мексикою.

До регіональних угруповань, що мають інтеграційний характер, можна віднести спільний ринок Південного конусу (*Меркосур*) у Південній Америці. У Південно-Східній Азії відомим угрупованням є асоціація країн Південно-Східної Азії (*АСЕАН*).

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СВІТОВУ ЕКОНОМІКУ. Ми доволі часто можемо чути назви транснаціональних корпорацій (ТНК): «Дженерал Моторз», «Тойота», «Фольксваген», «Нокія», «Шелл», «Кока-Кола», і знаємо, що це виробники великих обсягів промислової продукції у світі, яку купують мільйони й навіть мільярди жителів планети. Так що ж таке транснаціональні корпорації, чим вони характеризуються?

а

ЄС

б

НАФТА

в

Меркосур

г

АСЕАН

Мал. 24.

Логотипи та прапори міжнародних об'єднань

ХАРАКТЕРНИМИ ОЗНАКАМИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ (ТНК) Є:

значні масштаби участі в міжнародному географічному поділі праці, коли ТНК діють у переважній більшості країн світу

значний матеріальний і фінансовий потенціал

міцні позиції не лише в національній, а й у світовій економіці

ЗА КРИТЕРІЯМИ ООН ВИРІЗНЯЮТЬ ТАКІ ОЗНАКИ ТНК:

річний обіг (обсяг продажу) — понад 1 млрд дол. США

наявність філій — не менш як у шести країнах

частка іноземних активів не менше 25–30 % обсягу загальної вартості всіх активів компанії

зовнішньоекономічні операції, здійснювані поза межами країни базування, становлять 1/5–1/3 обороту компанії

Україна і світ

Найбільшим виробником харчових продуктів у світі є швейцарська компанія Nestlé (мал. 25). Ця ТНК у 2014 р. посідала 72 місце у світі серед провідних 500 компаній. Заснована у 1867 році як невелика молочна компанія, вона поступово стала найбільшим харчовим гігантом планети. Успішний розвиток компанії «Нестле» передбачає формування продуктових стратегій у зонах Америки, Європи, зони АОА (Азія, Океанія та Африка). У межах кожної зони є свої ринки, на яких формуються корпоративні й регіональні бренди, асортимент продукції та впроваджуються нові товари. Стратегія в зоні Європи пов'язана з визначенням прогнозованих обсягів реалізації, майбутніх витрат, прибутку; також включає заходи, пов'язані зі зменшенням витрат. Компанія має представництво й в Україні.

Мал. 25.
Штаб-квартира
Nestlé
в м. Веве
(Швейцарія)

Для прикладу оцінімо діяльність транснаціональних корпорацій у Північній Америці. Тут домінують американські ТНК, капітал яких має провідні позиції у промисловості сусідніх країн. 75–80 % канадського експорту (що становить до 30 % ВВП Канади) спрямовується до США. Для Штатів канадський ринок теж найбільший, але його роль незрівнянна. Туди йде близько 25 % американського експорту, що становить трохи більше 1 % ВВП США, але 15 % ВВП Канади. Понад 85 % експорту Мексики пов'язано із США і тільки 7 % американського експорту — з Мексикою. Значну частину канадсько-американської та мексикано-американської торгівлі становить продукція філій американських ТНК.

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА ДІЮ ЧИННИКІВ РОЗМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВА. Глобалізація проникає в найвіддаленіші куточки планети. Особливо яскраво це виявляється у світовій економіці. Результатом глобалізаційних процесів є стирання зовнішніх меж і зниження ролі таких чинників, як простір і час. З величезною швидкістю не лише обертаються фінансові ресурси, а й постачаються енергоносії та електроенергія. Це все можливо завдяки розгорнутій мережі комунікацій. Тому чинники розміщення виробництва починають діяти інакше. Завдяки цьому деякі виробництва й навіть види економічної діяльності починають локалізуватися всупереч традиційним чинникам.

Ринкові умови розвитку економіки характеризуються наявністю двох протилежних процесів — глобалізації економіки та її регіоналізації. **Глобалізація** економіки проявляється через світовий ринок, який стирає межі між країнами, а регіоналізація (особливо в межах національних господарських комплексів) розвивається завдяки децентралізації господарювання як особливого типу територіального управління економічними відносинами. На національному рівні регіоналізація спрямовується як на захист інтересів того чи іншого регіону від руйнівної дії глобальних процесів, так і на втілення глобальних інтересів.

Регіоналізація в межах країни виражається в збільшенні ступеня самоуправління розвитком регіональної економіки, зосередженні владних повноважень і зростанні господарської самостійності регіонів. У регіонах безпосередньо реалізується соціально-економічна політика держави, у них втілюється державна стратегія економічного розвитку.

Регіоналізація не заперечує такого важливого чинника, як **національна ідентифікація**. Він є дуже важливим для збереження культурних традицій і особливостей країн та характерних рис національних економік.

Глобалізація й регіоналізація сучасної світової економіки відображає характер розвитку економічних відносин, зокрема щодо спрямування векторів розвитку національної економіки в різних регіонах країни. Ці процеси породжують гострі проблеми, які необхідно враховувати з огляду на розміщення виробництва й розвиток національної економіки України.

Наша країна має певні конкурентні переваги у світовій системі господарювання й тому може брати активну участь у глобальних економічних процесах. Це, передусім, унікальний природно-ресурсний потенціал (ґрунти, залізни, титанові та манганові руди), що може відіграти важливу

роль у розвитку світової економіки як її природна база. Природні умови України істотно доповнюються й наявним виробничим, трудовим і науково-технічним потенціалом. Усе це підкріплено міжнародним економічним і соціальним значенням рекреаційного комплексу країни у складі Азово-Чорноморського, Карпатського та Поліського підкомплексів. Унікальні бальнеологічні природні (наприклад, Гола Пристань (мал. 26)) ресурси можуть стати базою розвитку загальноєвропейського туристично-рекреаційного господарського комплексу.

Таким чином, національна економіка України є одним з важливих сегментів світових глобалізаційних процесів, через які простежується стійкий взаємозв'язок між виробничою діяльністю й особливостями територій, на яких вона здійснюється. Знання характеру глобальних закономірностей і їхнє практичне використання дозволяє вибрати оптимальний варіант розміщення виробництва, цілеспрямовано організувати господарську діяльність на території відповідно до вимог регіональної економічної політики в межах України.

Мал. 26.
Герб
м. Голої Пристані

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. В економічно розвинених країнах інтеграційні процеси найвідчутнішими є в Західній Європі.
2. Річний обсяг продажу ТНК становить понад 1 млрд дол. США.
3. Регіоналізація в межах країни виражається у збільшенні ступеня самоуправління розвитком регіональної економіки, зосередженні владних повноважень.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Назвіть основні типи економічної інтеграції.
2. Сформулюйте основні чинники впливу глобалізації на світову економіку.
3. Розкрийте роль регіоналізації у світових економічних процесах.
4. Наведіть приклади транснаціональних корпорацій та оцініть їхню участь у міжнародному географічному поділі праці.
5. Спрогнозуйте роль України в майбутніх глобалізаційних процесах.

ПРАКТИЧНА РОБОТА 2

Позначення на контурній карті країн «Великої двадцятки» (G-20) і визначення їхнього місця в сучасній типізації країн за рівнем економічного розвитку

Мета: поглибити знання про країни «Великої двадцятки» та їхню роль у світовій економіці. Розвинути навички використання географічної інформації через дослідження типізації країн за рівнем економічного розвитку.

1. Поясніть, за допомогою дослідження яких показників визначають рівень економічного розвитку країн.
2. Накресліть сучасну схему типізації країн за рівнем економічного розвитку. Коротко опишіть, яке місце в ній посідають країни «Великої двадцятки».
3. Позначте на контурній карті країни G-20 і підпишіть їхні столиці.
4. Що єднає між собою країни G-20 і чим вони різняться? Зробіть висновок.

Мої компетентності: самоперевірка знань і досягнень

1. Укажіть, яка з країн Азії входить до групи G-20.
А Іран
Б Саудівська Аравія
В Казахстан
Г Ірак
2. Укажіть, яким був показник ВВП на душу населення в Україні у 2015 р. (у дол. США).
А меншим від 1500
Б більшим за 2500
В більшим за 3000
Г більшим за 4000
3. Зазначте, які з форм організації виробництва переважають у металургійному комплексі в більшості провідних економік світу.
А кооперування, комбінування
Б концентрація, кооперування
В комбінування, спеціалізація
Г спеціалізація, концентрація
4. Укажіть переважні чинники, що впливають на розміщення підприємств харчової промисловості в Україні.
А сировинний і трудові ресурси
Б сировинний і споживчий
В споживчий і трудові ресурси
Г трудові ресурси й енергетичний
5. Установіть відповідність між державами та їхньою типологічною характеристикою.

1 Австралія	А країна G-7
2 Білорусь	Б країна G-20
3 Єгипет	В країна розвинутої ринкової економіки
4 Швейцарія	Г країна з перехідною економікою
	Д країна, що розвивається
6. Дайте визначення поняття «індекс людського розвитку».
7. Укажіть чотири країни світу, які характеризуються найвищою якістю життя.
8. У чому полягає відмінність між ВВП та ВНП?
9. Поясніть, чому райони машинобудування в Україні тяжіють до зон концентрації населення. Відповідь аргументуйте.
10. Окресліть основні напрями впливу глобалізації на світове господарство та національну економіку України.

РОЗДІЛ II

Секторальна структура світового господарства та господарства України. Первинний сектор

ТЕМА 1.

Сільське господарство. Лісове господарство

ТЕМА 2.

Добувна промисловість

Найбільший прояв геніальності — в засіяній ниві.

Олександр Довженко,
український письменник і кінорежисер

Довідник юного економгеографа

- Земельні ресурси світу — 4,5 млрд га
- Земельні ресурси України — 60 млн га
- Валовий збір пшениці в Україні — 26 млн 490,6 тис. т
- Лісові ресурси світу — 2 млрд га
- Заліснення території України — 14,3 %
- Запаси кам'яного вугілля розвідано в 75 країнах світу

Міркуємо над проблемами

- 🌐 За прогнозами вчених, до 2100 р. кількість людей на нашій планеті може досягти 11 млрд, а продовольчі ресурси здатні «прогодувати» лише 9 млрд осіб. Невже на нас очікує глобальний голод? Як його можна уникнути?
- 🌐 Україна володіє приблизно третинною світових найродючіших ґрунтів — чорноземів. Чи створює це переваги для нас перед іншими країнами світу?
- 🌐 Чи правильним шляхом розвивається добувна промисловість світу? Чи буде спроможна вона задовольнити потреби в енергоресурсах у найближчі 25 років?
- 🌐 За прогнозами експертів, до 2030 р. країни Європейського Союзу будуть енергозалежними на 90 %. Чи впорається Європа вчасно із цими ризиками?

ТЕМА 1

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО. ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- » **називати** види діяльності в сільському господарстві, види сільсько-господарських угідь; основні лісові пояси світу;
- » **наводити приклади** впливу природних і суспільних чинників на рівень розвитку та спеціалізацію сільського господарства в регіоні світу, країні; називати країни з аграрною міжнародною спеціалізацією;
- » **показувати на карті** світу зони (райони) вирощування пшениці, кукурудзи, рису, бавовнику, льону-довгунця, соняшнику, сої, маслин, олійної пальми, цукрової тростини, цукрового буряку, картоплі, чаю, кави, какао-бобів; на карті України — сільськогосподарські зони, гірські та приміські сільськогосподарські райони; ліси помірного поясу, вологі екваторіальні й тропічні ліси, райони лісового господарства у світі та в Україні;
- » **пояснювати** поширення у світі свинарства, птахівництва, формування спеціалізованих районів скотарства, вівчарства; розміщення лісових поясів світу, лісових масивів в Україні;
- » **характеризувати** особливості розміщення рослинництва й тваринництва в Україні; лісозабезпеченість України, світу й окремих його регіонів;
- » **аналізувати** карти сільськогосподарських культур і тваринництва;
- » **оцінювати** місце України на світових ринках сільськогосподарської продукції; вплив лісового господарства на екологічний стан географічного середовища.

§ 10

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

- * Що вам відомо про особливості ведення сільського господарства в різних частинах світу?

? Пригадайте з уроків історії, коли зародилося та як розвивалося сільське господарство. Схарактеризуйте сучасні особливості розвитку цього виду економічної діяльності.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА. Сільське господарство є одним з видів діяльності національної (світової) економіки і спрямоване на забезпечення населення продовольством і створення сировинної бази для підприємств харчової, легкої та інших промисловостей.

Сільськогосподарське виробництво зародилося на нашій планеті ще 20 тис. років тому. У деяких регіонах світу — Близький Схід, Північна Африка — уже близько 10 тис. років тому

? Поміркуйте, чому саме в цій зоні зародилося сільське господарство.

Мал. 27.

Карта «Родючий півмісяць» — зона зародження сільського господарства

Чи знаєте ви, що...

Початок Зеленої революції було покладено в 1943 р. в Мексиці, уряд якої ухвалив відповідну програму й заручився фінансовою підтримкою Фонду Рокфеллера (відомого американського фінансиста й бізнесмена). Найбільших успіхів у цій програмі досяг Норман Борлоуг (нині нобелівський лауреат), який вивів чимало високоєфективних сортів пшениці, зокрема — стійких до полягання. Мексика до початку 50-х років ХХ ст. повністю забезпечила себе зерном і почала його експортувати. За 15 років урожайність зернових у країні зросла утричі. Цей досвід з успіхом був використаний у Колумбії, Індії, Пакистані та інших країнах. У 80-х роках ХХ ст. урожайність зернових збільшилася удвічі в Китаї.

були осередки землеробства. Пізніше (близько 7 тис. років тому) землеробство та скотарство поширилися в Припонтиді, у межах якої розташована й сучасна територія України. На нашій землі розвиток скотарства й землеробства пов'язують із трипільською культурою. Давні хлібороби землю обробляли мотиками й палицями-копалками із загостреними кінцями. Урожай збирали за допомогою кістяних серпів із кремінним лезом. Зерно розтирали кам'яними зернотерками. Розводили велику рогату худобу, овець, кіз, свиней.

Зоною зародження сільськогосподарського виробництва вчені називають «Родючий півмісяць» — території сучасних Близького Сходу та Єгипту, де тогочасні кліматичні умови сприяли високій врожайності культивованих рослин (мал. 27). Це давало змогу не лише прогодуватися, а й виростити якусь частину культур на продаж.

Сільськогосподарські громади в Європі та на території сучасних Індії, Китаю, Мексики, Перу стали основою суспільного устрою в цих регіонах і відіграли свою роль у розвитку цивілізації.

Тривалий час сільське господарство розвивалося на основі прадавніх традицій і було доволі трудомістким. На його структуру значно впливали попит і пропозиція щодо певних видів сільгосппродукції. Лише з ХVІІІ ст. сільське господарство починає розвиватися на науковій основі, у цей час його ефективність у Європі дещо зростає. З ХІХ ст. в Європі та Північній Америці впроваджується певне технічне переоснащення сільськогосподарського виробництва, з'являються нові сорти рослин і породи тварин. На початку ХХ ст. розпочинається активна індустріалізація сільського господарства світу, яке отримує цілий комплекс різноманітних машин і механізмів. Цей процес активно відбувався в Європі, США, Канаді, Австралії. Із середини ХХ ст. сільське господарство ввійшло в період хімізації. Цей період іще називають Зеленою революцією.

Зелена революція — це комплекс змін у сільському господарстві значної частини країн світу в період 40-х — 70-х років ХХ ст., які привели до значного збільшення обсягів виробництва продовольства. У результаті Зеленої революції

Мал. 28.

Норман Борлоуг — лауреат Нобелівської премії миру 1970 р.

? Поміркуйте, чому агроном Норман Борлоуг (мал. 28) удостоєний саме премії миру, а не в номінації продовольства і сільського господарства. Поясніть, чому про нього кажуть: «Людина, яка нагодувала світ».

Органічні продукти у світі (мал. 29, а, б) нині вирощують на близько 30 млн га землі. Як ви вважаєте, чи достатньо площі відведено для цього, враховуючи кількість населення та земельні ресурси нашої планети? Використовуючи географічні джерела інформації, дізнайтеся, чи достатньо розвинене органічне сільське господарство в Україні. Запропонуйте ідеї щодо його ефективнішого впровадження в нашій державі та світі.

а

б

Мал. 29. Маркування органічних продуктів у США (а) та ЄС (б)

а

Туареги

б

Масаї

Мал. 30. Скотарські племена Африки

сільськогосподарське виробництво набуло швидких обертів розвитку: з'явилися й поширилися нові сорти рослин, відбулося розширення площ зон зрошення, почали застосовувати добрива й пестициди. Значну роль у цей період відіграло активне впровадження нової сільськогосподарської техніки. Підвищення врожайності в рослинництві дало поштовх інтенсивному розвитку тваринництва. Зокрема, поліпшилася його кормова база.

Крім позитивних наслідків, Зелена революція мала й недоліки через надмірне використання добрив і засобів захисту рослин. Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. виникла потреба в екологічно чистій сільськогосподарській продукції. Таким чином з'явилися підприємства та сільгоспкомпанії з вирощення органічної продукції.

Органічне сільське господарство — це одна з форм ведення сільського господарства, у рамках якої відбувається свідомо мінімізація використання синтетичних добрив, пестицидів, регуляторів росту рослин, кормових добавок, генетично модифікованих організмів. Навпаки, для збільшення врожайності застосовуються різноманітні методи обробки ґрунту, вживають заходів із забезпечення культурних рослин елементами мінерального живлення, боротьби зі шкідниками й бур'янами. Для цього активніше використовують ефект сівозміни та внесення органічних добрив: гній, компости, поживні залишки тощо.

АГРАРНІ СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНОМУ СВІТІ. Близько 20 тис. років тому, у період неолітичної революції, люди перейшли від збирання плодів і мисливства до рільництва та скотарства. Саме тоді сформувалися перші аграрні суспільства. Упродовж тривалого часу вони були поширені значними просторами планети, де агрокліматичні умови давали змогу вирощувати рослини й доглядати за худобою. У наш час аграрні громади у вигляді окремих ареалів розселення мешкають переважно в Африці та Центральній Азії. Такі суспільства виникають і в тих регіонах, де є ділянки родючої землі, де ростуть густі трави, і навіть у пустелях і гірській місцевості. Їхніми різновидами є скотарські та землеробські суспільства.

Скотарські суспільства мігрують з місця на місце залежно від сезонних змін. Оскільки вони мають в'ючних тварин, то пересуваються на значно дальші відстані, ніж люди, які живуть землеробством, полюванням і збиранням диких плодів. Одомашнення тварин дає змогу забезпечити регулярну наявність харчових продуктів. Скотарські суспільства, як правило, набагато більші, ніж угруповання мисливців і збирачів. Деякі з них налічують 250 і більше тисяч осіб. Уперше детальний опис скотарського суспільства здійснив Е. Еванс-Прічард, який вивчав *нуерів*, що живуть у Південному Судані, в Африці. Такі суспільства поширені серед інших народів Африки: *арабів, берберів, туарегів* (мал. 30, а). У Східній Африці мешкають *масаї* (мал. 30, б), котрі, окрім ознак скотарського суспільства, відзначаються войовничими настроями.

В окремих куточках планети збереглися й **землеробські суспільства**. Зокрема, суспільством городницької культури є *курурумба* — плем'я з близько тисячі осіб, що живуть у шістьох поселеннях на острові Нова Гвінея (уперше воно було досліджене вченими в 60-х роках ХХ ст.). У кожному поселенні є по кілька городів, відокремлених один від одного огорожею. Ці обгороджені ділянки поділені на клапті, якими володіють різні родини. Усі, і дорослі, й діти, беруть участь в обробленні своїх клаптів

землі, хоча чоловіки та жінки відповідають за різні види плодів і городини. Кожна родина має більш як один клаптик ґрунту й відповідно до пір року вирощує там різні рослини, таким чином забезпечуючи постійну наявність харчів.

РОЛЬ ПРИРОДНИХ ЧИННИКІВ У РОЗМІЩЕННІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА. Для розвитку сільського господарства важливе значення мають природні умови та ґрунтові й агрокліматичні ресурси.

З розвитком суспільства потреби в ресурсах зростають, розширюється їх необхідний перелік. Вплив природних умов на сучасне сільськогосподарське виробництво має комплексний характер. Вони впливають на життя людей та на господарство водночас і сукупно. Значна кількість природних чинників взаємодіє так, що кожний з них залежить від інших. Наприклад, для сільського господарства дуже важливе значення мають ґрунти, але не лише вони визначають умови й можливості сільськогосподарського освоєння території. Нерідко найкращі ґрунти розміщені на крутих схилах або в перезволожених улоговинах, які неможливо обробляти.

Кліматичні ресурси належать до невичерпних. Вони значною мірою впливають на життєдіяльність людей. Клімат визначає зональність сільськогосподарського виробництва. До *сільськогосподарських кліматичних ресурсів* належать термічний режим повітря і ґрунту, запаси вологи. Кожна широта на Землі в певний період року одержує певну кількість тепла і світла, необхідних для активного розвитку сільськогосподарських культур (періоду вегетації). Саме тому кожна країна, виходячи з певних кліматичних ресурсів своєї місцевості, спеціалізується на вирощуванні окремих видів або сортів рослин.

Природні ресурси, що їх видобуває людство, є сировиною для різноманітних видів господарства. Від *ґрунтових ресурсів* залежить *землезабезпеченість* території. Весь земельний фонд світу (без урахування Антарктиди) становить 134 млн га. За середньої щільності населення близько 42 осіб/км² землезабезпеченість на душу населення оцінюють у 2,4 га. Проте слід врахувати той факт, що значні території земель є майже непридатними для життя й ведення сільського господарства. Це землі, зайняті льодовиками, кам'янистими породами, арктичними й тропічними пустелями, на які припадає близько третини суходолу планети.

Понад 31 % придатної для життя території планети займають ліси, до 10 % — високопродуктивні луки, де ведеться інтенсивний випас худоби й заготівля кормів, близько 15 % — відносно малопродуктивні пасовища й лише 11 % земель використовують під рілля та багаторічні насадження. Для України земельні ресурси мають велике значення — вони становлять 40 % продуктивних ресурсів національної економіки країни.

З давніх-давен людина використовувала природу для власних потреб (збирання, полювання, рибальство) і тільки із часом навчилася обробляти землю й розводити тварин. Так поступово почали виникати аграрні відносини між людьми. Основою сільськогосподарського виробництва є земельні ресурси. Вирішальну роль відіграють кількість і якість сільськогосподарських угідь. Найбільші їх площі зосереджені в Азії та Північній Америці, а найбільш розораною є Європа.

ВПЛИВ СЕЛЕКЦІЇ Й ГЕНЕТИКИ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА. З кінця ХХ ст. розпочався справжній генетичний бум. Дослідження генетиків і селекціонерів створили передумови для активного розвитку

? Визначте за малюнком 31, які території є придатними для ведення сільського господарства.

Мал. 31.
Території
земель світу

Україна і світ

До десятки країн, які мають *найбільші площі орних земель*, належать: Австралія, Бразилія, Індія, Казахстан, Канада, Китай, Нігерія, Росія, США, а також — Україна.

Мал. 32.
Генетична лабораторія

Доведіть, що генетика впливає на інтенсифікацію сільського господарства.

а
Жовтий буряк

б
Фіолетова картопля

в
Капуста романеско

г
Брокколіні

Мал. 33.
Овочі, які з'явилися завдяки селекції

медицини, харчової промисловості й, безумовно, сільського господарства.

Від праці генетиків і селекціонерів (мал. 32, 33) залежить не лише врожайність сортів культурних рослин і продуктивність порід тварин, а й вміст у плодах чи молоці білків, жирів, вуглеводів, склад амінокислот. А це має принциповий вплив на якість продукції. Тому дослідження вчених деякою мірою впливають навіть на спеціалізацію агровиробництва.

ЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА. Питома вага сільського господарства у структурі національної економіки та його частка у ВВП країни свідчать про рівень її розвитку. Зокрема, у країнах, що розвиваються, більшість населення зайнята в сільському господарстві, частка продукції якого у ВВП є вирішальною. У країнах Європи й Північної Америки, які перебувають у постіндустріальній фазі розвитку, частка зайнятого населення в цій сфері коливається в межах 2–6 %. Сільське господарство в цих країнах є високопродуктивним і високоефективним.

У країнах, що розвиваються, переважає *екстенсивний тип* розвитку сільського господарства, коли врожайність зростає за рахунок розширення посівних площ, а продуктивність тваринництва — за рахунок збільшення поголів'я худоби. Такий шлях дає обмежені можливості для зростання сільськогосподарського виробництва.

У розвинених країнах переважає *інтенсивний тип* розвитку, коли врожайність підвищується за рахунок ефективнішого ведення сільського господарства, застосування нових сортів та прогресивних технологій. У тваринництві інтенсивним шляхом є нові технології годівлі худоби та виведення продуктивних порід.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Сільське господарство є одним з видів діяльності національної (світової) економіки і спрямоване на забезпечення населення продовольством і створення сировинної бази для підприємств харчової, легкої та інших промисловостей.
2. Україна належить до світової десятки країн за площею орних земель.
3. Для розвинених країн характерним є інтенсивний шлях розвитку сільського господарства, для країн, що розвиваються, — екстенсивний.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Назвіть основні етапи розвитку світового сільського господарства. Що вам відомо про «Золотий півмісяць»?
2. Визначте роль природних ресурсів для сільськогосподарського виробництва.
3. Поясніть термін «Зелена революція». Де вона почалася?
4. Схарактеризуйте значення сільськогосподарських кліматичних ресурсів для ведення господарства.
5. Наведіть приклади інтенсивного й екстенсивного ведення сільського господарства.
6. Про що свідчить частка сільського господарства у ВВП країни?
7. Поясніть значення факту: земельні ресурси України становлять 40 % продуктивних ресурсів національної економіки.

СТРУКТУРА СВІТОВОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

* Поміркуйте, які структурні компоненти входять до сільського господарства.

СКЛАДОВІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ. Сільське господарство світу поділяють на три основні види: рослинництво, тваринництво, рибальство. Рослинництво означає вирощування сільськогосподарських рослин, тваринництво — розведення тварин, рибальство — вилов морської та океанічної риби (мал. 34).

Рослинництво й тваринництво мають велику кількість підвидів. Наведімо найголовніші з них. **Рослинництво поділяється на:**

- ▶▶ вирощування зернових культур (пшениця, рис, ячмінь, жито, овес, кукурудза, теф, гречка, сорго тощо);
- ▶▶ вирощування зернобобових культур (горох, квасоля, сочевиця, соєві боби тощо);
- ▶▶ вирощування технічних культур: а) харчових (цукрова тростина, цукровий буряк, крохмаловмісні культури, лікарські рослини); б) текстильних (бавовник, льон, джут, коноплі); в) каучуконосів (гевея);
- ▶▶ вирощування овоче-баштанних культур: а) картоплі; б) листових (капуста, салат, шпинат, кріп, листова петрушка тощо); в) плодових (томат, огірок, гарбуз, кабачок, патисон, баклажан, перець); г) цибулинних (цибуля і часник) і коренеплодів (морква, столовий буряк, пастернак, петрушка, селера, ріпа, редиска, редька тощо); д) баштанних (кавун, диня, гарбуз тощо);
- ▶▶ вирощування цитрусових культур (апельсин, грейпфрут, мандарин, лимон, бергамот тощо);
- ▶▶ вирощування тонізуючих культур (чай, кава, какао, тютюн);
- ▶▶ вирощування олійних та ефіроолійних культур: а) олійних (соняшник, рицина, гірчиця, ріпак, кунжут, рижій, коноплі, льон, кокосова пальма, олійна пальма, оливкове дерево); б) ефіроолійних (коріандр, аніс, кмин тощо);
- ▶▶ вирощування кормових культур (однорічні й багаторічні трави, силосні культури, кормові коренеплоди, кормові баштанні культури);
- ▶▶ виноградарство;
- ▶▶ садівництво;
- ▶▶ грибництво.

Тваринництво має такі підвиди: скотарство (мал. 35), тобто розведення великої рогатої худоби (ВРХ); свинарство; вівчарство; козівництво; конярство; звірівництво, або розведення хутрових порід звірів; оленярство; кролівництво; птахівництво; рибництво, тобто розведення річкових і ставкових порід риб; бджільництво; шовківництво тощо.

ОСНОВНІ ВИДИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Рослинництво

- ◆ вирощування культур: зернових, зернобобових, технічних, овоче-баштанних, цитрусових, олійних та ефіроолійних, кормових;
- ◆ виноградарство;
- ◆ садівництво;
- ◆ грибництво

Тваринництво

- ◆ розведення тварин: скотарство, свинарство, вівчарство, козівництво, конярство, звірівництво, оленярство, кролівництво;
- ◆ птахівництво;
- ◆ рибництво;
- ◆ бджільництво;
- ◆ шовківництво тощо

Рибальство

- ◆ вилов морської та океанічної риби;
- ◆ добування морепродуктів;
- ◆ штучне вирощування організмів у морському середовищі

? Спираючись на здобуті в попередніх класах знання з географії, поміркуйте, у яких частинах світу та який з видів тваринництва чи рослинництва найрозвиненіший. Які природні чинники це визначають?

Мал. 34.

Виллов океанічної риби

Мал. 35.

Розведення великої рогатої худоби в Аргентині

? Зіставте ці два різновиди сільсько-го господарства (мал. 34, 35).

Чи знаєте ви, що...

У світі існує тільки **три види кави**: арабіка, робуста та ліберіка. А от сортів значно більше, це — амбасадор, плантейшен, чері, меделін, мокко тощо. Обсмажені, помелені та заварені зерна кави можуть давати різні за смаком, ароматом і кольором напої, що залежить від географічних чинників.

Поясніть, чому пшеницю називають європейським хлібом, кукурудзу — американським, а рис — азійським.

Чи знаєте ви, що...

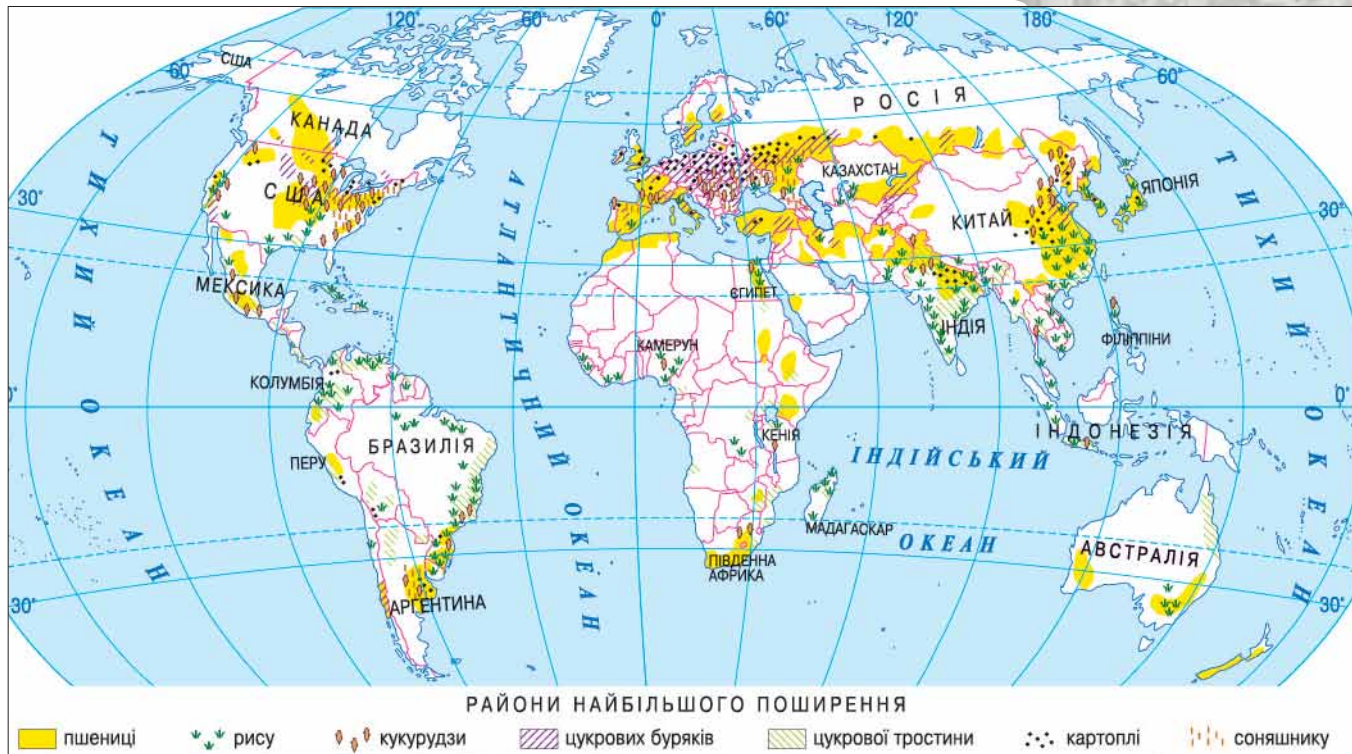
Основні зернові культури світу: пшениця (більш як 580 млн т світового валового збору), кукурудза (понад 400 млн т), рис (близько 500 млн т). Під ними зайнято 720 млн га земель.

Співвідношення рослинництва і тваринництва у країнах різних регіонів світу залежить від багатьох чинників: природних умов, земельних ресурсів, рівня економічного розвитку, етнічних і релігійних особливостей. Так, у розвинених країнах Європи й Америки домінує високопродуктивне тваринництво, а в країнах, що розвиваються, Африки та Азії — рослинництво.

РОСЛИННИЦТВО. Рослинництво — головний вид діяльності сільського господарства. У світі культивуються близько 1,5 тис. видів рослин. Основою рослинництва є вирощування **зернових культур**. Крім традиційних пшениці, рису, кукурудзи, жита, проса, гречки, до них належать гаолян, сорго, чумиза та ін. Зерновими засіяно майже 50 % земель, що обробляються (мал. 36).

Пшеницю здебільшого вирощують у помірних і субтропічних широтах Євразії, Північної та Південної Америки, Австралії. Це так званий пшеничний пояс Землі (мал. 36). Головні її виробники — Австралія, Індія, Казахстан, Канада, Китай, Росія, США, Україна, Франція. *Кукурудзу* як продовольчу та кормову культуру вирощують здебільшого в Північній і Південній Америці. Значні посіви цієї культури є в США, Бразилії, Мексиці, Аргентині, Китаї, Індії, Австралії. *Рис* — основна культура екваторіальних, тропічних і субтропічних широт. Його вирощування зосереджено в Китаї (38 % світового збору), Індії (близько 20 %), Індонезії, Японії й на Філіппінах. Посіви рису є також у Центральній Азії, південних районах Європи, на півдні Північної Америки. В африканських країнах вирощують теф. Значну роль у сільському господарстві відіграють й *зернобобові культури* (квасоля, соя, горох, сочевиця).

Технічні культури використовують як сировину для різних промисловостей. Їх поділяють на такі види: волокнисті (бавовник, льондовгунець, коноплі, джут, сизаль), цукроносні (цукровий буряк, цукрова тростина), олійні (соняшник, олива, олійна пальма, соя, арахіс, рапс), каучуконосні (гевея), крохмаленосні (картопля, батат, маніок); лікарські; культури, з яких виробляють тонізуючі речовини (чай, кава, какао, кола), прянощі (гвоздичне дерево, перець чорний і червоний, коріандр, кориця тощо).

Серед *волокнистих культур* поширений бавовник, посіви якого зосереджено в субтропічному, тропічному та екваторіальному поясах. Найбільші за обсягами збори бавовнику дають Китай (близько 25 % світового збору), США (18 %), Індія й Пакистан (по 9 %), а також Узбекистан, Туреччина, Єгипет, Бразилія. Льон (мал. 37) — основна волокниста культура помірною поясу. Його вирощують переважно в Білорусі, Китаї, Росії, Україні, Франції. Джут (волокно якого йде на виготовлення мішковини, килимів, шпагату) вирощують Індія, Бангладеш, Китай. Каучуконоси культивують у Малайзії, Таїланді, Індонезії, на Шрі-Ланці, у В'єтнамі. Цукрову тростину вирощують у США, Індії, Бразилії, Австралії, Мексиці, Китаї, Філіппінах, Південній Африці, на Кубі; цукровий буряк — у Китаї, Німеччині, Росії, США, Україні, Франції, країнах Південної Америки. Виробництво цукру в світі становить близько 110 млн т на рік. Серед країн, що вирощують *олійні культури*, лідерами є США, Індія, Китай, Італія, Бразилія. Серед *крохмаленосних культур* найпоширеніша картопля. Вона займає майже 19 млн га орних земель світу. Основні її виробники — Білорусь, Китай, Польща, Росія, США, Україна, Франція.

Тропічні фрукти вирощують й експортують до інших країн Туреччина, Сирія, Греція, Португалія, Іспанія, Ізраїль, США, Куба. Деякі країни спеціалізуються на вирощуванні одного-двох видів фруктів (наприклад, Грузія — мандаринів, Ізраїль — лимонів, Панама, Гондурас, Коста-Ріка — бананів).

ТВАРИННИЦТВО. Цей вид діяльності сільського господарства поширений в усіх регіонах земної кулі (мал. 38). В економічно розвинених країнах і країнах з перехідною економікою тваринництво є високоінтенсивним

Мал. 36.

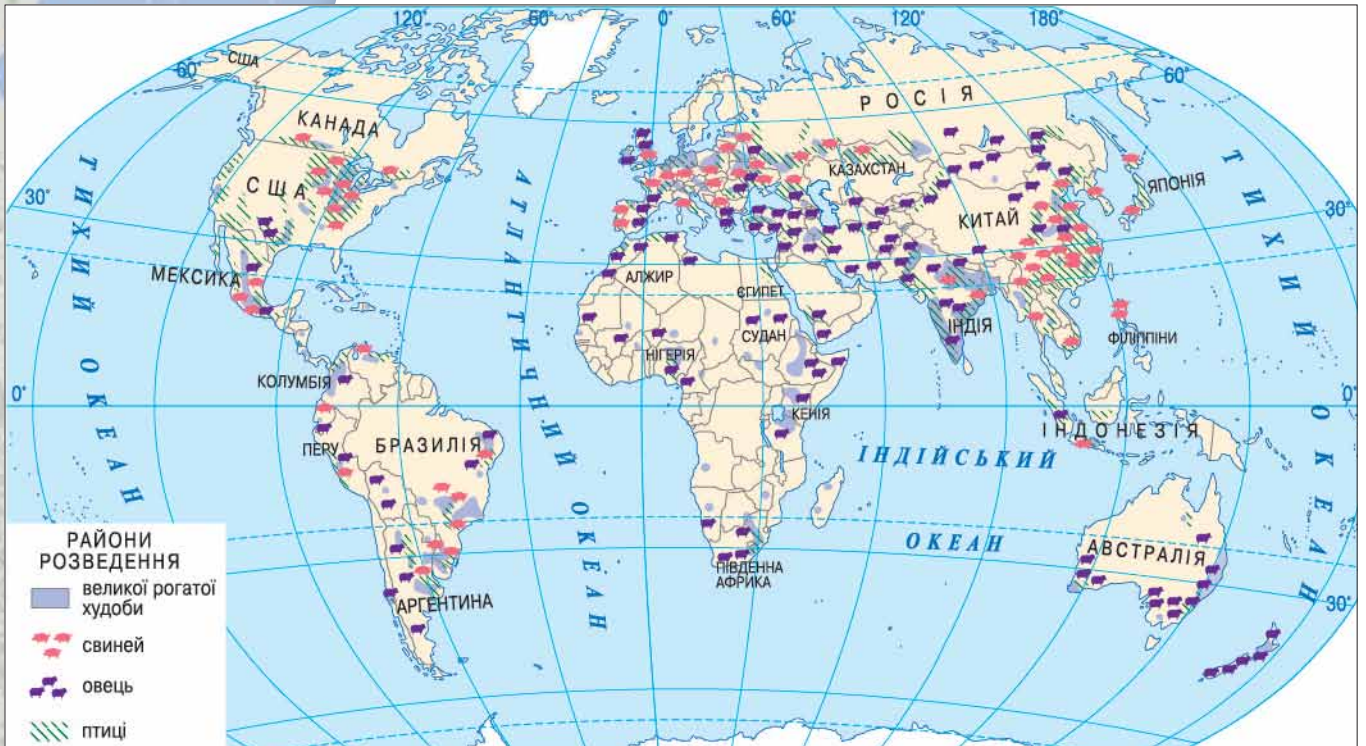
Карта «Рослинництво світу»

Мал. 37.

Льон — основна прядивна культура в Україні

? Дізнайтеся, як відроджують льонарство в Україні.

Визначте за картою (мал. 38) основні ареали зосередження тваринництва у світі.

Мал. 39.

Стриження вовни в Австралії

і високомеханізованим, а тому — високотоварним. У країнах, що розвиваються, — має екстенсивний характер, відповідно є менш продуктивним. До продукції тваринництва належать м'ясо, молоко, яйця, риба, вовна, шкіра, перли та ін.

Перші місця у світі за поголів'ям *великої рогатої худоби* посідають країни Азії (Індія, Китай), Африки (Єгипет, Ефіопія, Лівія), Америки (США, Канада, Бразилія, Аргентина, Мексика).

Світового значення останнім часом набув розвиток *вівчарства*, що пов'язано з постачанням на світовий ринок вовни. Лідером у цій діяльності є Австралія (мал. 39). Близько половини світового поголів'я овець припадає на країни, що розвиваються, — Туреччину, Іран, Пакистан, Індію, Афганістан, Ефіопію, Судан та ін.

Свинарство розвинене в Європі, Азії, Північній Америці. Проте в районах проживання мусульман свиней майже не розводять через релігійні традиції. На першому місці у світі за поголів'ям свиней — Китай.

Птахівництво є характерним сільськогосподарським видом економічної діяльності в Іспанії, Італії, Канаді, Китаї, Росії, США, Україні, Франції, Японії. Дедалі більшого розвитку в світі набуває *рибництво* — штучне розведення риби, а також збільшення кількості й поліпшення якості риби у природних і штучних водоймах.

Установіть, яким чином природні умови сприяють розвитку вівчарства в Австралії (мал. 39).

РИБАЛЬСТВО. Цей вид діяльності є одним з найдавніших промислів людства. Воно поширене всюди, де є вихід до моря або річки. Половина світового обсягу *вилову риби* припадає на такі країни, як Китай, Перу, Росія, США, Чилі, Японія.

Останнім часом значно розвинувся морський промисел, який передбачає не тільки виловлення риби, а й *добування морепродуктів* — морської капусти, інших водоростей, різних тварин, що їх використовують як продукти харчування та як сировину для легкої промисловості. Підвищується значення *аква- й марикультури*, що має давнє коріння. На спеціально створених фермах і плантаціях у морях і лагунах штучно вирощують молюсків, рибу, ракоподібних тощо (мал. 40). Плантації молюсків існували в Японії та Китаї ще до нашої ери. Нині підводні ферми з розмноження молюсків (істівних мідій, морських гребінців) поширені в Великій Британії, Іспанії, Китаї, Нідерландах, Росії, США, Франції, Японії та ін.

ЗОНАЛЬНІСТЬ СВІТОВОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА. Нині обробляється 11 % земельних ресурсів, іще 24 % використовуються як пасовища. Сільськогосподарське виробництво дуже неоднакове в різних куточках планети, адже на нього значною мірою впливають кліматичні умови. Тому можна вважати, що сільське господарство має зональний характер.

Вирізняють такі пояси:

- ▶ **Холодний** (Північна Євразія та північна частина Північної Америки) — рослинництво в ньому можливе лише в умовах закритого ґрунту, у тваринництві розвивається оленярство.
- ▶ **Прохолодний** (охоплює субарктичні ділянки Євразії та Північної Америки й південні райони Анд) — з рослин вирощують сірі хліби та овочі (має осередковий характер), у тваринництві поширене оленярство.
- ▶ **Помірний** (охоплює помірний кліматичний пояс) — у сільськогосподарському виробництві зайняті майже всі площі земельних ресурсів. Переважає рілля, пасовищ значно менше. Пояс сприятливий для більшості зернових і багатьох технічних культур, розвиваються всі основні різновиди тваринництва.
- ▶ **Теплий** (відповідає субтропічному поясу) — збирають два врожаї на рік: узимку — культури помірного поясу, влітку тропічного. Особливо сприятливими умови є для вирощування оливкового дерева, цитрусових, бавовнику, чаю. Розвиваються основні види тваринництва.
- ▶ **Жаркий** (охоплює тропічний, субекваторіальний та екваторіальний пояси) — вирощуються тропічні культури — батат, маніок, кавове дерево. Тваринництво розвивається в основному в азидних зонах (це території з недостатнім зволоженням).

Тож можна зробити висновок, що найсприятливішим у сільськогосподарському плані є помірний кліматичний пояс. Незважаючи на те, що в ньому можна збирати лише один урожай на рік, він є сприятливим для широкого набору важливих для людини зернових і технічних культур. Також доволі сприятливим є теплий пояс, де можна вирощувати цінні сільськогосподарські культури та збирати два врожаї на рік.

Близько 10 % населення світу взагалі не вживають м'ясної їжі. Вони — **вегетаріанці**. Чимало таких людей живе в Індії. Дізнайтеся за допомогою Інтернету детальніше про цей спосіб харчування. Чим вегетаріанці обґрунтовують свій вибір харчів? Висловіть своє ставлення до їхнього світогляду.

Географія на щодень

Аквакультура (від лат. aqua — вода і cultura — догляд, розвиток) — промислове штучне розведення й вирощування важливих для господарства водних організмів у контрольованих умовах. **Марикультура** (від лат. mare — море і культура) — штучне вирощування організмів у морському середовищі.

Мал. 40.
Морська ферма

Поміркуйте, де створення морських ферм (мал. 40) можливе в Україні?

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Структурними компонентами сільського господарства є рослинництво, тваринництво та рибальство.
2. Співвідношення рослинництва і тваринництва у країнах різних регіонів світу залежить від: природних умов, земельних ресурсів, рівня економічного розвитку, етнічних і релігійних особливостей.
3. У розвинених країнах Європи й Америки домінує високопродуктивне тваринництво, а в країнах, що розвиваються, Африки та Азії — рослинництво.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Схарактеризуйте структуру сільського господарства.
2. Окресліть роль рослинництва в сільськогосподарському виробництві.
3. Поясніть, чому тваринництво є одним з показників розвитку країни.
4. Назвіть країни — лідери за виловом океанічної риби.
5. Як впливають природні й соціально-економічні чинники на рівень розвитку та спеціалізацію зернового господарства в країнах світу?
6. Позначте на контурній карті сільськогосподарські пояси світу. Зробіть аналіз їх розташування.

ПРАКТИЧНА РОБОТА 3

Визначення основних зернових і технічних культур, які вирощують у помірному, субтропічному й тропічному кліматичних поясах, та обґрунтування встановлених відмінностей.

Мета: навчитися встановлювати географічні закономірності через опрацювання картографічних матеріалів, що стосуються вирощування технічних культур.

1. Поміркуйте, які природні умови визначають зони вирощування зернових і технічних культур у світі.
2. Заповніть *таблицю 5*.

Таблиця 5

Кліматичний пояс	Зернові культури, що вирощують	Технічні культури, що вирощують

3. Скориставшись уміщеною в шкільному атласі картою «Сільське господарство світу», установіть зони поширення вказаних у *таблиці 5* культур.
4. Обґрунтуйте доцільність саме такого характеру поширення зернових і технічних культур.
5. Обґрунтуйте значення зернових і технічних культур для сільського господарства України та спробуйте встановити їх відповідність певним сільськогосподарським зонам.

СТРУКТУРА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

- * Які ґрунти характерні для території України? Які з них є більш, а які — менш родючими?
- * Які види економічної діяльності належать до сільськогосподарських?

СТРУКТУРА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ В УКРАЇНІ. Сільське господарство України має світове значення. Це передусім зумовлюють родючі ґрунти й сприятливі ґрунтово-кліматичні умови. Сільськогосподарські угіддя охоплюють більш як 70 % площі нашої країни. Розораність території є найвищою у світі — 81 %. Найбільше ріллі — понад 90 % (!) — мають Кіровоградська, Вінницька й Тернопільська області.

33 млн га орних земель створюють основу для масштабного розвитку рослинництва. Продукція рослинницької сфери, а також наявність пасовищ дають змогу розвивати тваринницьку сферу.

РОЛЬ КЛІМАТИЧНОГО ЧИННИКА У ФОРМУВАННІ СТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА. Територія України розташована у двох кліматичних поясах: помірному та субтропічному. Клімат помірного кліматичного поясу помірно-континентальної області, у межах якого розташована більша частина площі нашої країни, характеризується яскраво вираженими чотирма порами року. Зима відносно м'яка, із частими відлигами. Середня багаторічна температура січня в м. Києві становить $-6\text{ }^{\circ}\text{C}$. У межах субтропічного кліматичного поясу перебувають південна й південно-східна частини Кримського півострова.

Сприятливою для ведення сільськогосподарських робіт є достатня кількість опадів. Найбільше їх випадає в Карпатах — близько 1000 мм на рік, на півночі України — 550 мм, у Центральних районах — 500 мм, а в північних районах Криму — 400 мм на рік.

Термічний режим атмосферного повітря та ґрунту, річна кількість опадів і запаси ґрунтової вологи становлять **агрокліматичні ресурси** території (мал. 41). Україна має значні агрокліматичні ресурси завдяки відносній однорідності клімату на більшій частині території, м'якій зимі, великому безморозному періоду та достатній кількості опадів. Суми активних температур перевищують $2400\text{ }^{\circ}\text{C}$ і навіть $3000\text{ }^{\circ}\text{C}$, що сприяє розвитку всіх сільськогосподарських культур помірного поясу. Тільки абрикоси визрівають у центральних і південних областях, а пізньостиглі сорти соняшнику, кукурудзи й персиків — на півдні України та на Закарпатті.

На півдні України й у Криму культивують і рис, бо сума активних температур тут значно перевищує $3000\text{ }^{\circ}\text{C}$. Зволоження, навпаки, у Поліссі та Північному лісостепу достатнє, а в Криму — слабе. Карпати й Західне Полісся — це перезволожені території. Тому в Поліській частині України доцільно вирощувати льон, картоплю, цукровий буряк, овочі, а в степовій зоні — пшеницю, кукурудзу, соняшник, овочі й баштанні культури. Цей регіон сприятливий для садівництва.

Україна і світ

За підрахунками міжнародних експертів, **наша країна** спроможна виробляти таку кількість продуктів харчування, яка **здатна задовольнити потреби в їжі 1 млрд осіб**.

? Зазначте особливості клімату України, спираючись на знання з географії, здобуті в попередніх класах.

ОСОБЛИВОСТІ АГРОКЛІМАТИЧНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

відносно однорідний клімат

м'яка зима

тривалий безморозний період

достатня кількість опадів

суми активних температур перевищують $2400\text{ }^{\circ}\text{C}$

Схарактеризуйте за картою (мал. 41) специфіку впливу цього виду ресурсів на сільське господарство України.

Пригадайте, які ґрунти належать до родючих. Що визначає їхні переваги над іншими ґрунтами?

Географія на щодень

Якісна оцінка ґрунтів за їхньою родючістю називається **бонітуванням**. Це дає змогу визначити найсприятливіші площі для вирощування тих чи тих сільськогосподарських культур. Бонітування здійснюється за 100-бальною шкалою. Так, у Тернопільській області 1 га земель оцінюється приблизно в 60 балів. Найвищу оцінку мають ґрунти в Борщівському районі — 76 балів, а найнижчу в Бучацькому, Зборівському, Лановецькому районах — по 49 балів.

Шкідливого впливу сільському господарству завдають такі кліматичні явища, як посухи, град, приморозки, а в південних районах — суховії й урагани, інколи малосніжні й безсніжні зими.

ҐРУНТОВИЙ ТА ОРОГРАФІЧНИЙ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА. Більша частина території України лежить у степовій і лісостеповій природних зонах, у межах яких основним типом *ґрунтів* є чорнозем. Наша країна володіє третинною світових чорноземів, що визначає переважно рослинницьку спеціалізацію сільського господарства. В Україні вони не лише домінують за площею, а й відзначаються своєю потужністю. Чорноземи є сприятливими для вирощування більшості сільськогосподарських культур помірного поясу, особливо зернових. Родючими є також сірі, лісові й каштанові ґрунти (останні потребують поливу для збільшення врожайності).

Розвиток сільського господарства визначає також **орографічний чинник** — характер та особливості рельєфу. Територія України здебільшого рівнинна, а отже — сприятлива для аграрної діяльності. Водночас досить поширеним явищем стало утворення ярів, що негативно позначається на веденні сільськогосподарських робіт. Гірські райони Карпат добре підходять для розвитку вівчарства.

ВИДОВА СТРУКТУРА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З ІНШИМИ ВИДАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ. Сільське господарство є однією з найважливіших ланок економіки, бо

саме в ньому формується близько 3/4 усіх фондів особистого споживання. За рахунок роботи підприємств аграрного сектора національної економіки населення забезпечує свої потреби в продуктах харчування. Цей сектор створює сировинну базу для розвитку легкої промисловості. Завдяки йому формується значна частина українського експорту: олія, цукор-пісок, м'ясо й м'ясопродукти, молокопродукти, сири, вершкове масло, кондитерські вироби, шкіра.

Виробництвом, переробкою й логістикою продуктів харчування та іншої сільськогосподарської продукції займається **агробізнес**. Щорічно на душу населення сільське господарство України виробляє 7,3 кг вершкового масла, 431 кг молока та 77 кг тваринного м'яса. Про його успіхи й потужність свідчать високі показники врожайності цукрових буряків, картоплі, пшениці. Тож сільське господарство потребує дедалі нових капіталовкладень.

Завдяки сприятливим агрокліматичним умовам і багатим земельним ресурсам сільське господарство є одним із провідних видів матеріального виробництва України. Це одне з найдавніших виробництв нашої держави. Нині в ньому зайнято близько 20 % працюючого населення країни.

Як ви вже знаєте, структуру сільського господарства становлять рослинництво (землеробство), тваринництво й рибальство. **Рослинництво** включає в себе *рільництво*, у рамках якого вирощують переважно однорічні культури; *садівництво* та *виноградарство*, де культивують багаторічні рослини.

Рільництво займається вирощуванням *зернових, технічних, бульбоплідних, овоче-баштанних та кормових* культур. Останніми роками в Україні дещо скоротилися площі під зерновими та овоче-баштанними культурами, водночас зросли під кормовими й технічними. Загалом під рілля в Україні використовується близько 56 % площі земельного фонду, що є одним з найвищих показників у світі.

Найважливішим напрямом рослинництва залишається *зернове господарство*, у рамках якого вирощують *хлібні* (озима пшениця, жито), *зернофуражні* (овес, ячмінь, кукурудза), *круп'яні* (гречка, просо, рис) і *зернобобові* (горох, вика, квасоля) культури. Основною зерновою культурою України є озима пшениця, що дає врожаї близько 35 ц з гектара (мал. 42).

Технічні культури України є досить різноманітними. Це й *цукристі* (цукрові буряки), *олійні* (соняшник (мал. 43)), *ефіроолійні* (м'ята, лаванда, троянда), *волокнисті* (льон-довгунець), *тонізуючі* (хміль), *лікарські* та інші групи культур.

Під *садами* та *виноградниками* в Україні зайнято менш як 2 % земельного фонду.

Найголовнішими підвидами *тваринництва* в Україні є: *скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство*. Структуру, розміщення та спеціалізацію тваринництва визначає кормова база. Основними джерелами кормів є кормові

Україна і світ

Україна є одним зі світових лідерів за збором цукрових буряків, картоплі та пшениці.

Мал. 42.

Збір зернових в Одеській області

Поміркуйте, чому на світліні (мал. 42) представлена саме Одеська область?

Україна і світ

Україна відзначається найбільшими в Європі площами під цукровими буряками і є **потужним експортером цукру** на світовий ринок. Також наша держава відома в Європі найбільшими площами, відведеними під хміль, що використовується в пивоварній промисловості.

Мал. 43.

Соняшникове поле

Проаналізуйте особливості вирощування соняшнику в Україні (мал. 41, 43)

ЕКОНОМвсесвіт

Проаналізуйте, які природні можливості має Україна для повноцінного розвитку рибальства. Яку продукцію воно може запропонувати вітчизняним і зарубіжним споживачам?

Мал. 44.

Коні Онуфріївського кінного заводу (Кіровоградська область)

Поміркуйте, яким чином кінний завод (мал. 44) може давати мільйонні прибутки у валюті.

культури (конюшина, люпин, люцерна, кукурудза на силос, кормові буряки, соя), зернофуражні, природні угіддя — луки й пасовища. У приміських зонах тварин відгодовують відходами харчової промисловості (сироваткою, жомом тощо) та харчовими відходами міст.

Рибництво є ставковим та річковим (розведення й вилов промислово цінних видів риб: коропа, ляща, форелі). Певну роль у тваринництві відіграють бджільництво, шовківництво, кролівництво, хутрове звірівництво, конярство (мал. 44).

Рибальство найчастіше виокремлюють в окремий вид сільського господарства. Воно, на відміну від рибництва, передбачає промисел морської риби й морепродуктів.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ. Сільське господарство України має чимало проблем, які гальмують його повноцінний розвиток. Основними з них є: низький рівень механізації виробництва, застаріла техніка, відносно висока частка ручної праці, значні втрати продукції під час її транспортування та зберігання. Але попри це Україна має унікальні природні передумови для розвитку сільського господарства і є одним з визначних експортерів.

У державі добре розвинене рослинництво. Натомість тваринництво через ряд економічних проблем не здатне повною мірою задовольнити потреби споживачів.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. В Україні представлені всі основні види сільського господарства.
2. Перевагами розвитку сільського господарства в нашій країні є сприятливі кліматичні, ґрунтові й орографічні чинники.
3. Основними недоліками розвитку сільського господарства є низький рівень механізації виробництва, застаріла техніка, висока частка ручної праці тощо.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Схарактеризуйте структуру сільського господарства України. Використовуючи текст параграфа, побудуйте її схему в своєму зошиті.
2. Яким чином кліматичний чинник визначає структуру сільського господарства?
3. Схарактеризуйте переваги ґрунтового й орографічного чинників у розвитку сільського господарства України.
4. На контурній карті позначте основні райони вирощування пшениці, жита, ячменю, соняшнику, цукрового буряку, картоплі, хмелю в Україні.
5. Що є підґрунтям високого потенціалу агропромислового комплексу України? Які недоліки існують? Як, на вашу думку, їх можна усунути?
6. Що таке агробізнес? Поміркуйте, які існують передумови для його успішного ведення в Україні.
7. Окресліть основні проблеми та перспективи розвитку аграрного сектора національної економіки України.

РОСЛИННИЦТВО – ПРОВІДНИЙ ВИД ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

* Які рослини віддавна вирощують в Україні?

РОСЛИННИЦТВО ЯК ТРАДИЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ УКРАЇНЦІВ. Корені рослинництва, землеробської культури нашого народу сягають сивої давнини. Наші давні предки, племена трипільської культури, вирощували зернові. Скіфи-орачі вели активну торгівлю пшеницею. Слов'янські племена вирощували пшеницю, жито, бобові методом підсічного землеробства. І скільки існує українська земля, вона асоціюється із землеробством, пшеничними полями, хлібом.

У ХХІ ст. рослинництво в Україні виконує таку саму, як у попередні часи, провідну роль. Частка рослинництва у вартості сільськогосподарської продукції коливається в межах 55–60%. Найсприятливішими для розвитку рослинництва є степова й лісостепова зони (мал. 45). У структурі посівних

В Україні ведуться експериментальні роботи щодо **вирощування нових сільськогосподарських культур**. Наприклад, на Київщині досліджували, як почуватиметься в наших агрокліматичних умовах батат — солодка картопля з Південної Америки. Ця культура виявилася стійкою до наших погодних умов і доволі високоврожайною. Апробовано також 500 сортів бавовнику. Дізнайтеся з інтернет-джерел і підготуйте розповідь про особливості вирощування цих рослин (на вибір) в Україні.

Картографічний навігатор

Проаналізуйте карту (мал. 45) та спрогнозуйте перспективи розвитку рослинництва й тваринництва в Україні.

Мал. 45.
Карта «Сільське господарство України»

площ переважають зернові культури, далі йдуть кормові, технічні та овоче-баштанні. Останніми роками значно зросла частка чистих парів. З огляду екології й агротехніки це явище є доволі позитивним.

ЗЕРНОВІ КУЛЬТУРИ. Степ і Лісостеп є основними зонами збору зерна. Тут його збирають відповідно 45 % і 40 % загальноукраїнських обсягів. В Україні вирощують майже всі зернові культури, але структура їх посівних площ неоднакова. Найперспективнішими з точки зору Світової організації торгівлі (СОТ) є пшениця та кукурудза високої якості.

Із хлібних зернових культур основними в Україні є озимі пшениця та жито; із круп'яних — просо, гречка, рис; зернобобових — горох.

Основною продовольчою культурою в Україні є *озима пшениця* (мал. 46) — її посіви займають майже половину зернового клину. Найбільші площі під цією культурою засівають у Степу та Лісостепу, значно менші — у Поліссі, де зосереджені посіви озимого жита (до 60 %).

Ярий ячмінь — друга за площами посівів і валовим збором зернова культура. Його вирощують у степових та лісостепових районах, а також у Криму (зокрема, у гірських районах).

Цінними продовольчими та фуражними культурами є *кукурудза* й *овес*. *Просо, гречка та рис* є основними круп'яними культурами. Просо — посухостійка культура, а рис потребує значного зволоження. Рис в Україні вирощують починаючи із 70-х років ХХ ст. Основні його посіви зосереджені в Херсонській, Миколаївській, Одеській областях та Криму.

Із зернобобових культур в Україні поширені *горох, люпин, вика, соя, сочевиця, квасоля, чина*. Урожайність бобових невисока — трохи більш як 20 ц з гектара.

Зерно, вирощене сільськогосподарськими товаровиробниками, зберігається в 695 елеваторах. Найбільші з них розташовані у великих містах і портах: Херсоні, Миколаєві (мал. 47), Одесі, Маріуполі, Києві, Дніпрі та Запоріжжі.

ТЕХНІЧНІ КУЛЬТУРИ. Основними технічними культурами України є цукровий буряк, соняшник, льон-довгунець, ріпак. Вирощують також коноплі, льон-кучерявець, тютюн, хміль, ефіроолійні та лікарські рослини.

Цукровими буряками ще в недалекому минулому було зайнято чверть посівних площ технічних культур. Але світова ситуація з виробництвом цукру та несвоєчасне переобладнання цукрових заводів призвели до значного скорочення площ цієї культури в Україні. Найбільші посіви цукрового буряку — у Вінницькій, Тернопільській, Черкаській і Київській областях.

Природні умови України сприятливі для вирощування *соняшнику*. Найбільші посіви зосереджені в Запорізькій, Дніпропетровській, Донецькій, Харківській, Кіровоградській областях. Урожайність цієї культури становить близько 20 ц з гектара. Вирощування соняшнику є одним з найприбутковіших у рослинництві.

Хміль вирощують у Житомирській, Рівненській, Львівській, Вінницькій областях. Його суцвіття використовують у пивоварній, дріжджовій і хлібопекарній промисловості.

Значно збільшилися площі *ріпаку*. Порівняно з 2007 р. посіви цієї технічної культури в середньому по Україні зросли утричі. Стимулом для сільгоспвиробників стали високі закупівельні ціни на насіння ріпаку, яке використовується для виробництва біопального.

Мал. 46.
Озима пшениця — основна продовольча культура в Україні

Мал. 47.
Підприємство «Нібулон» (м. Миколаїв) використовує передові технології зберігання та очищення зерна

ЕКОНОМвсесвіт

Насіння ріпаку використовується для виробництва біоетанолу та біодизелю. За законами Євросоюзу, вміст біопального в загальному обсязі пального має бути не менш як 2,5 %. Вирощування ріпаку на одних і тих самих площах значно знижує родючість ґрунту. Проаналізуйте наведені факти та спрогнозуйте подальшу ситуацію з вирощуванням ріпаку в Україні.

КАРТОПЛЯРСТВО, ОВОЧІВНИЦТВО, БАШТАННИЦТВО.

Картопля є продовольчою, технічною й кормовою культурою водночас. Її вирощують на площі 1,5 млн га на всій території України, а найбільше — на Поліссі. Валовий збір цієї культури перевищує 15 млн т. На душу населення в Україні збирають картоплю на рівні таких країн, як Нідерланди та Польща. Картопля є цінною сировиною для виробництва крохмалю, спирту, глюкози.

Овочівництво розвинене по всій території країни. Північна частина України спеціалізується на вирощуванні буряків, моркви, капусти, огірків, а південна — помідорів, баклажанів, перцю. *Баштанні культури* вирощують у Херсонській, Миколаївській, Одеській областях та АР Крим.

Садівництво та виноградарство. *Садівництво* в Україні поширене повсюдно. Його спеціалізація в кожній природній зоні залежить від екологічних особливостей рослин: їхній потреби в теплі, волозі, ґрунтах. Розрізняють такі садові культури: насіннячкові (яблуні, груші, айва); кісточкові (слива, вишня, черешня, абрикос, персик); горіхоплідні (волоський горіх, ліщина, мигдаль). Під садами й виноградниками зайнято менш як 2 % сільськогосподарських угідь України.

Основні масиви яблунь (мал. 48) і груш поширені на Поліссі та в Лісостепу. Теплолюбну айву вирощують у степовій зоні. Кісточкові культури переважають у Степу. Волоський горіх культивують у степовій і лісостеповій зоні, ліщину — на Поліссі, мигдаль — у Криму.

Виноградарство поширене переважно на півдні та заході України. Найбільшу площу виноградних насаджень має Одеська область — 38,95 тис. га (46 % загальної по Україні). Виноградники АР Крим займають 31,0 тис. га (37 %). Решта зосереджені в Миколаївській, Закарпатській та Херсонській областях. У 80-х роках ХХ ст. було знищено значні масиви виноградників на півдні України: вони скоротилися майже вп'ятеро. Виноград використовується для виробництва соків, родзинок та вин.

Промислові *ягідні* насадження зосереджені здебільшого навколо великих міст. Ця продукція є малотранспортабельною, тому зорієнтована на споживача.

Айред

Ренет Симиренко

Голден Делішес

Джонаголд

Мал. 48.

Окремі сорти яблук, придатні для вирощування в Україні

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Рослинництво є провідним видом діяльності сільського господарства в Україні й має світове значення.
2. Озима пшениця та жито є основними зерновими культурами, а цукровий буряк і соняшник — технічними.
3. Урожайність картоплі в Україні сягає рівня європейських стандартів.
4. Основними районами виноградарства є південні області України та Закарпаття.
5. Садівництво поширене по всій території країни. Його спеціалізація в кожній природній зоні залежить від екологічних особливостей рослин.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Які сільськогосподарські культури вирощують у Степу, Лісостепу, Поліссі?
2. Чому скорочуються посівні площі цукрового буряку, а соняшнику — збільшуються?
3. На контурній карті позначте основні райони вирощування пшениці, жита, ячменю, соняшнику, цукрового буряку, картоплі, хмелю.
4. Які перспективи розвитку овочівництва, садівництва, виноградарства в Україні?
5. Поясніть, чому на Поділлі краще вирощувати цукрові буряки, а в степовій зоні — пшеницю, кукурудзу, соняшник.

* Які основні підвиди тваринництва вам відомі?

Чи знаєте ви, що...

У Хустському районі Закарпатської області традиційно розводять не лише корів, а й буйволів (мал. 49). Птахом, що успішно акліматизується на території України, є страус (мал. 50). Лише в Київській області налічується сім страусиних ферм. М'ясо цього птаха відзначається поживними якостями, крім того, страуси невибагливі до їжі й не бояться наших зим.

Мал. 49.
Карпатські буйволи

Мал. 50.
Страусина ферма
в с. Ясногородці на Київщині

ПІДВИДИ ТВАРИННИЦТВА ТА ЇХ РОЗМІЩЕННЯ.

Тваринництво в Україні представлене підвидами діяльності з виробництва продуктів харчування, сировини для легкої та фармацевтичної промисловості. Найголовнішими серед них є: скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство (мал. 51). Менше значення мають конярство, хутрове звірівництво, бджільництво, ставкове рибництво.

Структуру, розміщення та спеціалізацію тваринництва визначає кормова база. Основними джерелами кормів є кормові культури (конюшина, люпин, люцерна, кукурудза на силос, кормовий буряк, соя), зернофуражні, природні угіддя (луки й пасовища). У приміських зонах тварин відгодовують відходами харчової промисловості (сироваткою, жомом) і харчовими відходами міст.

СКОТАРСТВО. Розведення великої рогатої худоби називають скотарством, яке є провідним підвидом тваринництва. Залежно від виробленої продукції в скотарстві вирізняють кілька напрямів: молочне, молочно-м'ясне, м'ясо-молочне, м'ясне. Напрямок скотарства залежить від порід худоби (мал. 49) та кормової бази.

Молочне та молочно-м'ясне скотарство притаманне приміським зонам, де воно зорієнтоване на споживача. Молочне скотарство є основою для розвитку молочної промисловості, що об'єднує виробництво молока та продуктів його переробки. У степовій зоні розвивається молочно-м'ясне, м'ясо-молочне та м'ясне скотарство на грубих кормах. У загальних рисах молочно-м'ясна спеціалізація скотарства простежується в усіх природно-кліматичних зонах України.

В Україні кількість великої рогатої худоби становить близько 4,5 млн голів (2015 р.), з них половина — корови. Утримується худоба здебільшого (67 %) в особистих господарствах населення.

СВИНАРСТВО (мал. 51, а) забезпечує більше третини виробництва м'яса. Розміщується повсюдно з найбільшою концентрацією в приміських зонах, що пояснюється характером кормової бази: харчові відходи міст і харчової промисловості. Розрізняють такі напрями свинарства: м'ясо-сальне, сальне, беконне.

Свинарство розвивається переважно в районах інтенсивного землеробства: фуражного зернового господарства, картоплярства, промислової переробки сільськогосподарської сировини.

У період 1991–1999 рр. поголів'я свиней в Україні скоротилося майже вдвічі. Нині спостерігається тенденція до його збільшення. Сьогодні

а

б

в

Мал. 51.

Тваринництво України: а — свинарство; б — птахівництво; в — вівчарство

кількість свиней у нашій країні наближається до 4,3 млн голів. Найбільше їх вирощують у Полтавській, Черкаській, Київській, Рівненській областях.

У зв'язку з потребами внутрішнього ринку та вступом України до Світової організації торгівлі (СОТ) відбувається переспеціалізація свинарства в окремих регіонах країни. На Поліссі та в західних районах України структура місцевих кормів дає змогу спеціалізуватись на виробництві беконної та м'ясної свинини, у Лісостепу — м'ясної, у Степу — м'ясо-сальної та сальної.

ПТАХІВНИЦТВО (мал. 51, б) набуло значного розвитку останніми роками. Воно орієнтується на споживача і розвивається в передмістях. Серед птиці (загалом близько 435 млн голів) переважають кури. Також розводять качок, індиків, гусей, перепілок. Птахівництво постачає населенню низькокалорійне м'ясо та яйця, легкій промисловості — пух і пір'я. Це найбільш механізований та високопродуктивний підвид тваринництва України. Її виробничий потенціал достатній для забезпечення потреб населення країни в яйцях і м'ясі птиці.

Птахівництво має два основні напрями: яйцевий і м'ясний. Найбільшого розвитку набуло у Київській, Дніпропетровській і Харківській областях.

ВІВЧАРСТВО. Розведення овець (мал. 51, в) поширене здебільшого в гірських і степових районах, де використовуються природні (а отже — дешеві) пасовища й грубі корми. Основними напрямками вівчарства в Україні є: тонкорунне та напівтонкорунне, що дають вовну; м'ясо-вовняне; овчинно-шубне (для виробництва дублянок). Воно поширене в Карпатах і на півдні України. Вівчарство дає не лише цінне м'ясо — баранину, молоко, а й важливу технічну сировину — вовну, овчину, шкурки, кетгут, — яку використовують в легкій та медичній промисловості.

Вівчарство є найменш розвиненим підвидом тваринництва в Україні. Воно має чимало проблем і потребує значної державної підтримки.

ІНШІ ПІДВИДИ ТВАРИННИЦТВА. В Україні розвиваються ставкове рибицтво, кролівництво, бджільництво, конярство, звірівництво (розведення тварин на хутро), шовківництво.

Незважаючи на стрімкий розвиток техніки, в Україні налічується майже 1 млн голів коней. Їх використовують у господарствах населення

? Поміркуйте, чому птахівництво є одним із перспективних видів діяльності сільського господарства в Україні.

ЕКОНОМвсесвіт

Яйця, м'ясна й молочна продукція належать до **основних продуктів харчування українців** (мал. 52). Дізнайтеся, чи в достатній кількості задоволено потреби населення в цій продукції, який її відсоток вироблено в Україні, яка вартість цього товару, чи належної він якості та як це перевірити пересічному споживачеві тощо.

Мал. 52.

Молочна продукція

Мал. 53.

Пасіка ім. Петра Прокоповича
в м. Батурині
(Чернігівська область)

як тяглову силу. У структурі тваринництва є кінні заводи, де продукують породи коней для спортивної, природоохоронної та військової сфер.

Кліткове звірівництво найпоширеніше в лісостепових областях, переважно на заході країни. Воно представлене вирощуванням кролів та інших хутрових звірів: нутрії, норки, чорно-бурої лисиці.

Бджільництво сконцентроване в Степу, Лісостепу й Карпатах. Воно розвивається в Дніпропетровській, Кіровоградській, Миколаївській, Херсонській, Івано-Франківській та інших областях (мал. 53).

Шовківництво поширене в степових і лісостепових районах. На підприємствах розводять тутового й дубового шовкопряда, які дають сировину для легкої промисловості.

Ставкове рибицтво зорієнтоване на внутрішній ринок і є досить продуктивним. Найпоширеніше воно в Лісостепу та Карпатах. У ставках вирощують коропа, товстолоба, білого амура, а в окремих господарствах — й цінні породи риб, зокрема форель.

Кролівництво в Україні почало розвиватися після Першої світової війни (мал. 54). За оцінками експертів, у нашій країні кількість кролів становить близько 2 млн. При цьому 98 % з них тримають у домашніх господарствах. У 2013 р. в Харкові вперше відбулася Всеукраїнська виставка-ярмарок із кролівництва. Можна впевнено стверджувати, що кролівництво в Україні є вигідним і поки що досить вільним підвидом тваринництва, яке має великі перспективи зростання.

Конярство з розвитком науково-технічного прогресу дещо зменшило темпи свого розвитку. У 1920 р. налічувалося майже 4,5 млн голів коней. Сьогодні їхня чисельність не перевищує 700 тис. Проте Україна продукує цінні породи коней. Флагманом у цьому є Онуфріївський кінний завод у Кіровоградській області (мал. 44 на с. 56).

Мал. 54.

Кріль породи Сірий
Велетень, виведений
в Україні 1952 р.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Найголовнішими підвидами тваринництва України є: скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство.
2. Структуру, розміщення та спеціалізацію тваринництва визначають кормова база та наближеність до споживача.
3. Україна має всі шанси бути широко представленою на аграрному ринку Європи.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. У чому полягає основна причина скорочення поголів'я свиней і великої рогатої худоби в Україні?
2. Назвіть, на які підвиди поділяються птахівництво та скотарство.
3. Доведіть, що птахівництво є найбільш інтенсифікованим підвидом тваринництва.
4. Складіть структурну схему тваринництва.
5. Які підвиди тваринництва поширені у вашому регіоні? Підготуйте розповідь про один з них.

ЗОНАЛЬНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

* Пригадайте значення терміна «географічна зональність».

В Україні виокремлюють різні сільськогосподарські зони та райони, що різняться за спеціалізацією, залежно від природних умов: температур, зволоження, типів ґрунтів, рельєфу.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ЗОНИ. *Поліська* має невисокі температури, надмірне зволоження, кислі дерново-підзолисті ґрунти. Тут вирощують холодостійкі, вологолюбні, невибагливі до ґрунтів культури: жито, овес, гречку, горох, льон-довгунець, хміль, картоплю. У тваринництві переважає молочно-м'ясне скотарство, свинарство. Поліська зона охоплює Волинську, Рівненську, переважну частину Житомирської та частково Київську, Чернігівську та Сумську області. Основні напрями сільськогосподарської спеціалізації: виробництво молока, м'яса, льоноволокна, вирощування картоплі та зерна — відповідно 1/3 та 1/10 загальноукраїнських обсягів.

Лісостепова зона має досить високі температури, достатнє зволоження, нейтральні, переважно чорноземні ґрунти. Тут вирощують теплолюбні, вологолюбні, вибагливі до ґрунтів культури: пшеницю, ячмінь, коноплі, цукровий буряк (мал. 55). У тваринництві переважає м'ясо-молочне скотарство, свинарство та ставкове рибництво. Розвиваються шовківництво і бджільництво. Лісостепова сільськогосподарська зона частково охоплює Львівську, Чернівецьку, Івано-Франківську, Київську, Чернігівську, Сумську, Кіровоградську області, а Хмельницька, Тернопільська, Черкаська, Полтавська, Харківська області повністю лежать у її межах.

Степова характеризується високими температурами, недостатнім зволоженням, нейтральними, здебільшого чорноземними ґрунтами. Тут вирощують теплолюбні, посухостійкі, вибагливі до ґрунтів культури: пшеницю, кукурудзу, просо, квасолю, соняшник, тютюн, коноплі, кавуни та дині (мал. 56), на зрошенні — рис і сою. Також розвиваються садівництво, овочівництво та виноградарство. У тваринництві переважають скотарство, свинарство та вівчарство. Степова сільськогосподарська зона охоплює всі південні області — Одеську, Миколаївську, Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську, Донецьку, Луганську й частково Кіровоградську та АР Крим.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ РАЙОНИ. В Україні це: Карпати й Кримські гори, а також приміські сільськогосподарські райони.

Провідним видом діяльності сільського господарства в Карпатах і Кримських горах є тваринництво. В умовах гірського рельєфу розвиваються вівчарство, скотарство, а також виноградарство та садівництво. Карпатські гірські полони та кримські яйли — сприятлива місцевість для випасу

Мал. 55.

Вирощування цукрових буряків у Вінницькій області

Мал. 56.

Баштан у Херсонській області

Поміркуйте, чому Вінниччину називають «цукровим Донбасом», а Херсонську — «баштаном України»?

Україна і світ

На околицях Ялти розташоване урочище Магарач, де працює **відомий на весь світ Інститут виноградарства** і виноробства. Тут були створені найкращі кримські сорти винограду.

овець, коней і великої рогатої худоби. Південноузбережна смуга Криму використовується в сільському господарстві незначною мірою через брак земельних ресурсів. Тут в умовах субтропічного клімату вирощують виноград елітних сортів (мал. 57) та лікарські трави.

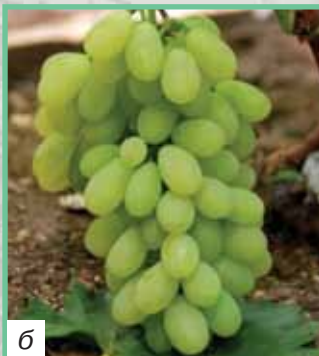
Спеціалізація приміських сільськогосподарських районів зорієнтована на споживача. Розвинені овочівництво, ягідництво, молочне скотарство, свинарство, птахівництво. Головною продукцією приміських районів є молоко та молокопродукти, м'ясо птиці, яйця й парникова продукція (огірки, помідори, петрушка, кріп).

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО У СВОЄМУ РЕГІОНІ. Кожний адміністративний регіон має свої традиції ведення сільського господарства. Полтавщина та Черкащина відзначаються високим рівнем виробництва свинини. Наприклад, у Полтаві проводиться щорічне свято сала.

Гірські райони Карпат є зоною вівчарства, а на полях Херсонської й Миколаївської областей вирощують багато баштанних культур та овочів.

Шардоне

Чауш Білий

Тайфі Рожевий

Мал. 57.

Окремі сорти винограду, що вирощують в Криму

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. В Україні виокремлюють сільськогосподарські зони та райони, що різняться за своєю спеціалізацією залежно від природних умов.
2. Сільськогосподарськими зонами в Україні є: Полісся, Лісостепова та Степова.
3. Сільськогосподарськими районами в Україні є: Карпати й Кримські гори та приміські райони.
4. Спеціалізація приміських районів зорієнтована на споживача.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Схарактеризуйте основний принцип територіальної спеціалізації сільського господарства України.
2. Зіставте сільськогосподарську спеціалізацію Полісся, Лісостепу, Степу. Дані занесіть до накресленої в зошиті таблиці 6.

Таблиця 6

Сільськогосподарська зона	Полісся	Лісостеп	Степ
Спеціалізація рослинництва			
Спеціалізація тваринництва			

3. Назвіть основні напрями спеціалізації сільського господарства гірських районів Карпат і Криму.
4. Чим характеризуються приміські сільськогосподарські райони?
5. Яку сільськогосподарську продукцію виробляють у вашій місцевості?
6. Назвіть головну сільськогосподарську культуру своєї області.
7. Під керівництвом учителя виконайте учнівський проект «Овочівництво та садівництво у моїй області».

ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО

* Де на території України розташовуються найбільші лісові масиви?

ОСНОВНІ ЛІСОВІ ПОЯСИ СВІТУ. Ліси світу утворюють два приблизно однакові за площею й запасами деревини лісові пояси — північний і південний (мал. 59). **Північний лісовий пояс** має площу близько 2 млрд га і розташований у зоні помірного та субтропічного поясів. На нього припадає 1/2 всіх лісових масивів у світі й майже така сама частка запасів деревини. Цей лісовий пояс на 2/3 складається з хвойних порід, а решта — листяні. Найбільші лісові території розташовані в межах Канади, Росії, Фінляндії, Швеції. Ліси цих країн зазнали інтенсивних лісорозробок цінної деревини хвойних порід. Тепер площа лісового покриву стабілізувалася. У багатьох країнах завдяки раціональному лісовідновленню обсяг природу деревини перевищує обсяг вирубування.

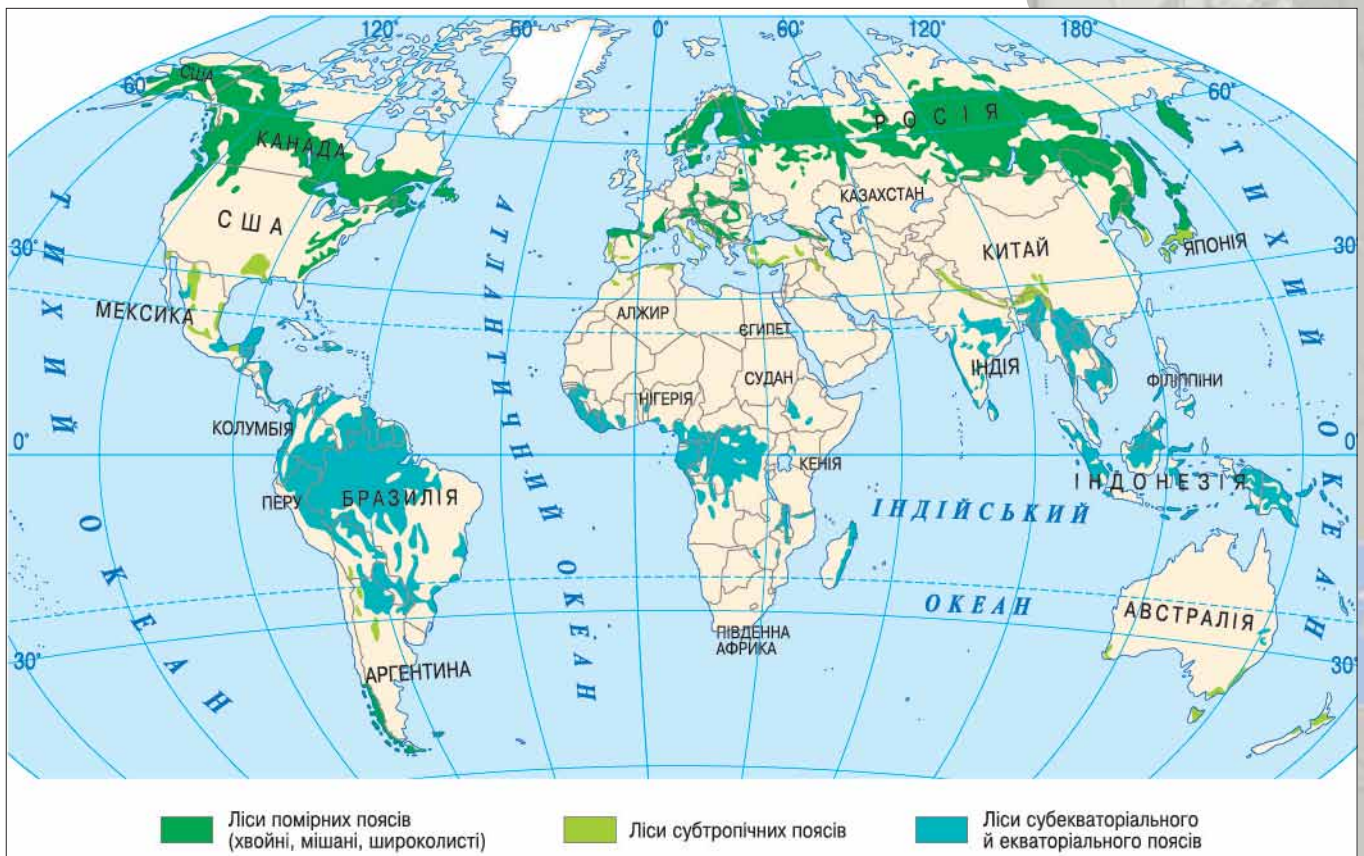
Мал. 58.
Логотип міжнародної природоохоронної організації «Лісова опікунська рада»

Картографічний навігатор

Мал. 59.
Карта «Лісові пояси світу»

1. Установіть за картою (мал. 59), де зосереджені лісові ресурси планети. У якому з них розташована Україна?
2. Порівняйте площі основних лісових поясів.

Мал. 60.
Емблема
Державного
агенства лісових
ресурсів України

Південний лісовий пояс розташований здебільшого в екваторіальному та субекваторіальному поясах. Ці ліси на 97 % складаються із широколистяних порід дерев. Близько половини всієї площі лісового поясу (1 млрд га) охоплюють дуже густі вологі вічнозелені екваторіальні ліси. Для них характерний високий приріст деревини, значно вищий, ніж у помірній зоні. Ліси цього поясу зосереджені в трьох районах: в Амазонії, у басейні річки Конго та в Південно-Східній Азії. Переважна більшість екваторіальних лісів розташовується в 10 країнах: Бразилії, Індонезії, Демократичній Республіці Конго, Перу, Колумбії, Індії, Болівії, Папуа Новій Гвінеї, Венесуелі, М'янмі. Останнім часом площа південного лісового поясу катастрофічно зменшується, а отже, заходи щодо раціонального використання його ресурсів є вкрай актуальними.

ЛІСОЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ І ЛІСІСТІСТЬ ТЕРИТОРІЇ. Лісові ресурси на території планети розташовані нерівномірно. Чимало їх сконцентровано в областях висотної поясності (Болівія, Канада, Китай, Перу, Росія, США та ін.), але використання цих ресурсів ускладнюють гірський рельєф і транспортна недоступність. До найзабезпеченіших лісовими ресурсами належать такі країни: Бразилія, Демократична Республіка Конго, Індонезія, Канада, Малайзія, М'янма, Папуа Нова Гвінея, Росія, США, Фінляндія, Швеція. Водночас є країни, бідні на лісові ресурси або такі, які взагалі їх не мають (Єгипет, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія тощо).

Лісистість — це відношення площі лісів певної країни або території до її площі, виражене у відсотках. Високі показники лісистості мають Швеція, Фінляндія, Колумбія, Венесуела.

ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО В УКРАЇНІ. Лісове господарство дає сировину для лісозаготівельної, деревообробної, будівельної, целюлозно-паперової та лісохімічної промисловості. Велике господарське значення деревини обумовлене її цінними фізичними властивостями, а саме: простотою обробки, міцністю й малою питомою вагою.

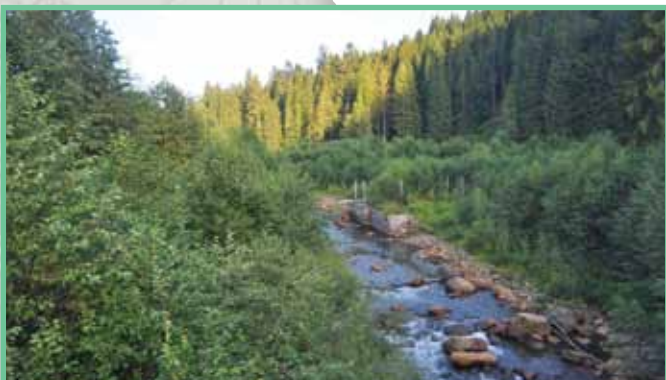
Лісове господарство України інтенсивно формується в умовах малого заліснення (14,3 %) й недостатніх запасів лісової сировини (мал. 63). Площі й запаси лісу не відповідають

Відвідайте офіційний сайт Державного агенства лісових ресурсів України (мал. 60) і дізнайтеся детальніше про напрями його діяльності.

Поміркуйте, яким чином можна розширити площі лісових масивів в Україні.

Мал. 61.
Єдиний у Європі музей лісу й сплаву розташований у НПП «Синевир» на Закарпатті. Подібний є лише в Канаді

Мал. 62.
Лісові ресурси Карпат

Чи знаєте ви, що...

Степова **Херсонська область**, хоч як не дивно, **є постачальником лісових ресурсів** на український ринок. Це стало можливим завдяки тому, що свого часу в заплаві Дніпра було насаджено 73 тис. га лісу для захисту сільгоспугідь від суховіїв. Сьогодні ж виникла потреба в значних санітарних вирубках.

природним потенційним можливостям території й різноманітним потребам господарства та населення в деревині й іншій лісовій продукції. До лісгосподарського комплексу належить також заготівля грибів, дикорослих плодів і ягід, лікарських рослин, березового соку, меду тощо.

Ліси України поділяють на дві групи. До першої групи, яка охоплює 48 % загальної площі лісів, належать водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі ліси, а також заповідники, національні парки й інші спеціальні ліси. Деревину тут заготовляють тільки під час догляду, санітарних і лісовідновних робіт. Другу групу (52 % площі лісів) становлять ліси, що мають захисне й обмежене експлуатаційне значення.

Повільні темпи розширення порослих лісом площ пояснюють недостатніми капіталовкладеннями в лісове господарство, радіоактивним забрудненням значної площі лісів. Унаслідок орієнтації в минулому на імпорт дешевої деревини різко знизився обсяг використання відходів деревообробної промисловості. Лісовідтворення та щорічне впродовж

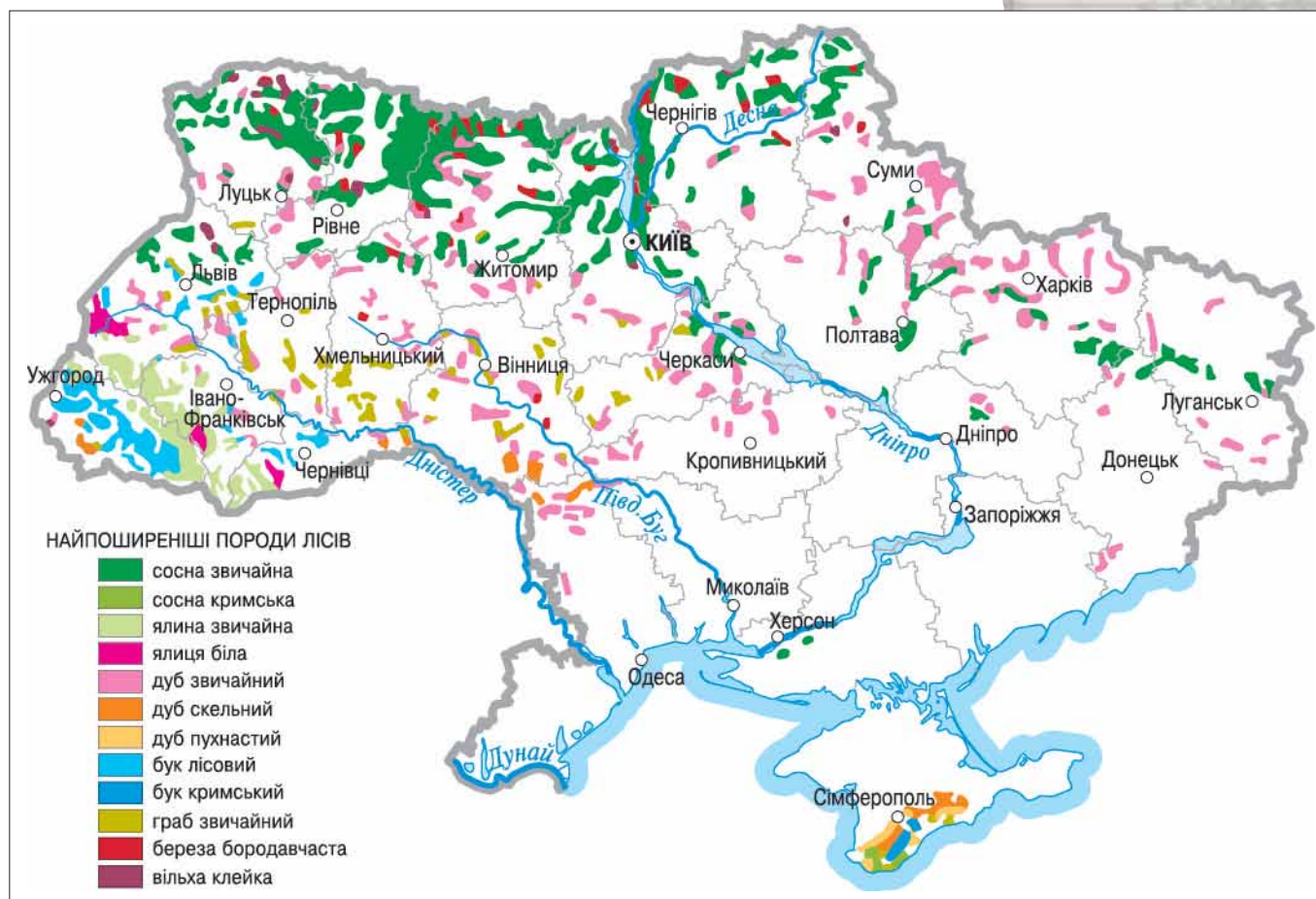

Картографічний навігатор

Мал. 63.

Карта «Лісові ресурси України»

Визначте за картою (мал. 63) основну особливість розташування лісових ресурсів в Україні.

Мал. 64.
Нарукавна
емблема
форменного
одягу працівників
служби державної
охорони природно-
заповідного
фонду України

10–15 років розширення порослої лісом території мають здійснюватися на площі 250–280 тис. га.

Ліси України виконують природоохоронну й захисну функції. Тому в районах лісозаготівлі необхідно паралельно проводити роботи з лісонасадження для відтворення лісового фонду. Проблемами також є: комплексне використання сировини, скорочення втрат деревини під час лісозаготівлі та переробки, ефективніше застосування вторинної сировини.

Незважаючи на те, що лісові ресурси України досить обмежені й забезпечують власні потреби лише на 25 %, у нашій країні добре представлені всі основні види діяльності лісового комплексу. На зовнішньому ринку Україна є значним імпортером деревини й окремих видів готової продукції (папір, шпалери, меблі тощо).

Лісовим господарством опікуються переважно лісництва, а лісозаготівлею — лісгоспази. Останні заготовляють ліс для лісопильної промисловості.

Основну заготівлю лісу здійснюють у Карпатському регіоні (мал. 61, 62 на с. 66) та на Поліссі. Обсяги лісозаготівлі в Україні знижуються. Через це близько 60 % кількості лісової сировини, що споживається в Україні, завозиться з-за кордону.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. У світі є два лісові пояси — Північний і Південний. Північний представлений в основному хвойними породами дерев, а Південний — листяними.
2. Ліси України поділяють на дві групи. До першої належать водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні й оздоровчі ліси, а також заповідники та національні парки. Другу групу становлять ліси, що мають захисне й обмежене експлуатаційне значення.
3. Заліснення України становить 14,3 %.
4. 48 % лісів України належать до водоохоронних, захисних, санітарно-гігієнічних та оздоровчих.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Які країни світу мають найбільші запаси лісових ресурсів? Позначте їх на контурній карті.
2. Схарактеризуйте основні лісові пояси світу. У чому полягає їхня основна відмінність?
3. Дайте визначення поняття «лісобезпеченість».
4. Скориставшись картами атласу, заповніть у зошиті таблицю 7.

Таблиця 7

Назва території поширення лісів	Полісся	Лісостеп	Карпатський регіон
Особливості розташування та густота лісових масивів			
Особливості видового складу лісів			

5. Зіставте лісові ресурси гірських районів Карпат і Криму.
6. Схарактеризуйте особливості лісозаготівлі в Україні.
7. Який з лісів є найближчим до вашого населеного пункту?

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- » **називати** види мінеральних ресурсів за використанням;
- » **наводити приклади** найбільших країн-експортерів та країн-імпортерів нафти, природного газу, кам'яного вугілля;
- » **показувати на карті** найбільші басейни нафти й природного газу у світі, основні райони видобування нафти й природного газу в Україні; найбільші басейни та райони видобування вугілля, країни з найбільшими обсягами видобування залізних руд, басейни та райони видобування залізних і марганцевих руд в Україні, найбільші райони видобування руд кольорових металів, основні родовища руд кольорових металів в Україні, основні центри видобутку кам'яної солі в нашій країні;
- » **розуміти** закономірності поширення родовищ і басейнів корисних копалин;
- » **пояснювати** лідерство окремих країн на світових ринках мінеральної сировини за сукупністю природних і суспільних чинників, зміщення видобувної промисловості до районів зі складними природними умовами, на шельф Світового океану;
- » **оцінювати** місце України на світових ринках нафти, природного газу, вугілля, руд чорних і кольорових металів

§17 ВИДОБУВАННЯ ВУГІЛЛЯ, НАФТИ
ТА ПРИРОДНОГО ГАЗУ У СВІТІ

- * Пригадайте з курсу 8 класу, до якої категорії мінеральних ресурсів належать вугілля, нафта, природний газ.
- * Дайте визначення поняття «тектонічна будова».

ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗТАШУВАННЯ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ. Кам'яне вугілля, нафта, природний газ та інші паливно-енергетичні ресурси утворилися осадовим шляхом. Це визначає основну особливість їхнього розташування — здебільшого в районах тектонічних прогинів, які відповідають у рельєфі низовинам і навіть западинам. У таких знижених ділянках рельєфу розміщені, наприклад, родовища нафти та природного газу зони Перської затоки, родовища Західносибірського нафтогазоносного басейну та Мексиканської затоки.

Крім цього, у географічному плані істотне значення має територіальний характер розташування родовищ і басейнів паливних ресурсів. Здебільшого вони зосереджені в Північній півкулі.

Основною закономірністю розташування не лише паливних, а й усіх мінеральних ресурсів є переважна їх наявність у шести країнах: *Австралії, Канаді, Китаї, Південній Африці, Росії, США* (мал. 67).

НАЙБІЛЬШІ У СВІТІ БАСЕЙНИ Й КРАЇНИ ЗА ВИДОБУТКОМ КАМ'ЯНОГО ВУГІЛЛЯ, НАФТИ ТА ПРИРОДНОГО ГАЗУ.

У країнах ОПЕК: *Саудівській Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратах, Кувейті, Ірані, Іраку, Катарі, Венесуелі, Нігерії, Індонезії, Лівії, Алжирі* — зосереджено близько 80 % світових запасів *нафти*. Сьогодні обсяги видобування нафти у світі становлять майже 3,9 млрд т на рік, з яких понад 40 % забезпечується країнами ОПЕК. Далі пропорції розподіляються так: близько 25 % нафти видобувають економічно розвинені країни (у т.ч. 11,4 % — США, 9,8 % — країни Європейського Союзу та Велика Британія), 9,3 % — Південна й Центральна Америка, 8,6 % — Росія, 4,7 % — Китай.

Найбільшими нафтогазоносними басейнами світу є такі: *Перської затоки, Західносибірський, Зондський, Сахарський, Гвінейської затоки, Техаський, Мексиканської затоки, Західноканадський, Північноморський*. Тут щороку видобувають від 640 млн до 1 млрд тонн нафти. Близько 20 % нафти у світі видобувають із зон океанічного шельфу. Найпередовіші технології в цьому плані використовують такі країни, як Велика Британія, Норвегія, США.

Природний газ є найбільш екологічним видом паливних ресурсів. Його світові запаси становлять близько 172 трлн м³. Найбільше газових ресурсів мають *Росія* (47 трлн м³), *Іран* (26,69 трлн м³) і *Катар* (25,77 трлн м³), далі йде *Саудівська Аравія* та ін. Ці ж країни є основними виробниками й експортерами газу. Основним ринком збуту природного газу є США. Велику потребу в цьому виді ресурсів має Китай.

Вугілля є найпоширенішим з усіх видів паливно-енергетичних ресурсів органічного походження. Його поклади перевищують сумарні запаси нафти та газу. Світові розвідані поклади становлять понад 5 трлн т, а вірогідні — близько 1,8 трлн т. За сучасного рівня світового видобування (5,5 млрд т на рік) забезпеченість запасами вугілля сягає 440 років.

Вугільні ресурси розвідані в 75 країнах світу, зокрема й Україні. Понад 96 % їхніх запасів зосереджені в 10 країнах: США (445 млрд т), Китаї (272), Росії (200), Південній Африці (130), Німеччині (100), Австралії (90), Великобританії (50), Канаді (50), Індії (29) (мал. 66) та Польщі (25). На вироблення електроенергії витрачається близько 65 % видобутого вугілля. Використання вугілля в енергетичній сфері обмежене через те, що під час його спалювання утворюється значна кількість вуглекислого газу, який зумовлює появу парникового ефекту в атмосфері.

Найбільше вугільна промисловість розвинена в *Австралії, Індії, Китаї, Німеччині, Південній Африці, Росії, США*. Вугілля здебільшого використовують у країнах, де його видобувають. Експортується близько 10 % продукції. Головними

Мал. 65. Видобування нафти в Татарстані (Росія)

Чи знаєте ви, що...

Найбільший нафтогазоносний басейн світу розташований у зоні Перської затоки. Тут сконцентровано 371 нафтове та 55 газових родовищ. Запаси «чорного золота» оцінюються в 53 млрд тонн, а блакитного палива — у 26,7 трлн м³. З усіх нафтових родовищ експлуатується лише 194. Найбільше з них Гавар — родовище-гігант. У зоні Перської затоки розташовується також **найбільше у світі морське родовище** — Північно-Західний купол.

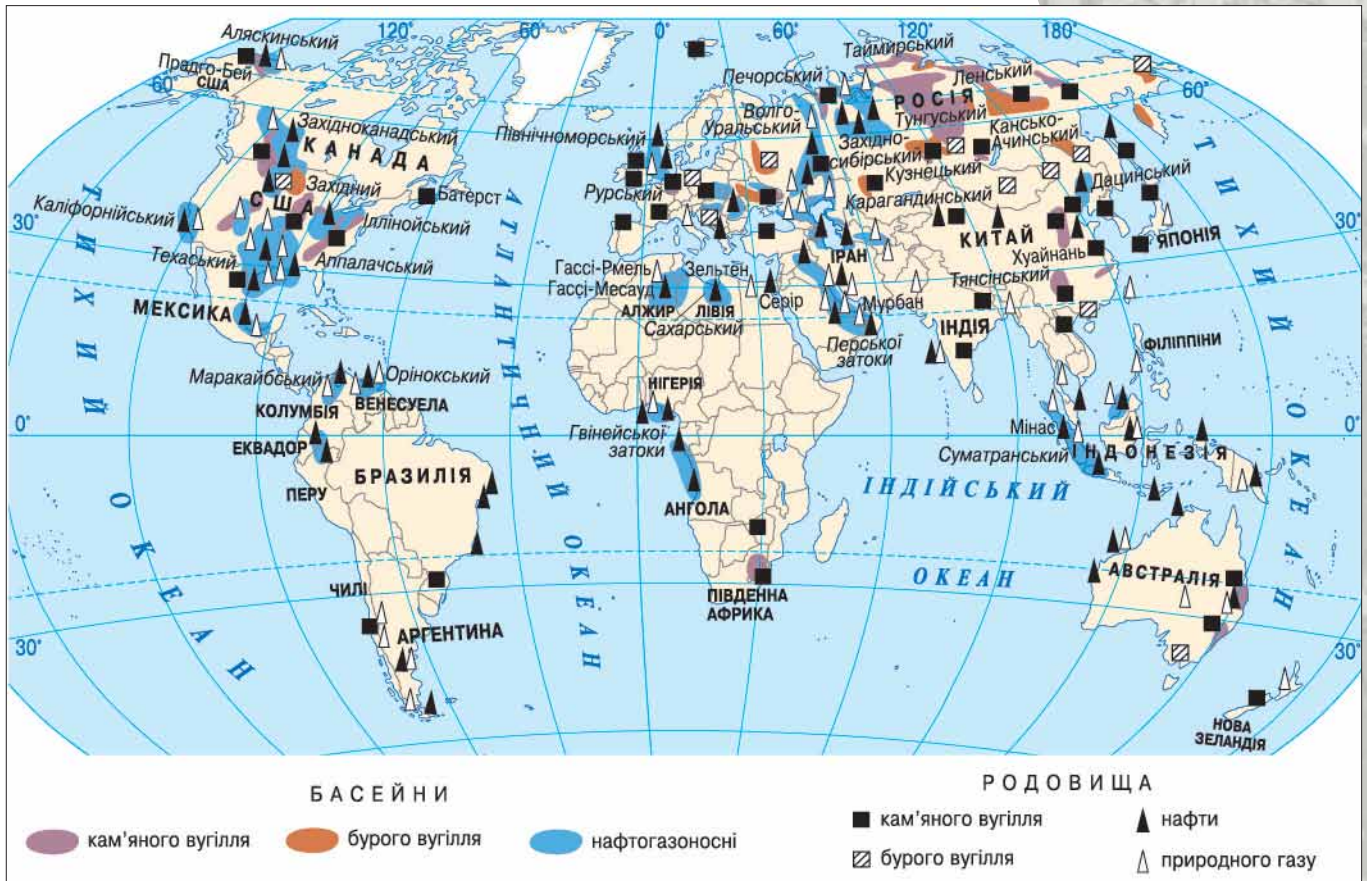

Мал. 66. Шахтарі Індії

Географія на щодень

Умовне паливо — одиниця обліку органічного палива, яка використовується для зіставлення ефективності різних видів палива та їх сумарного обліку.

Установіть за картою (мал. 67) основні закономірності зосередження паливних ресурсів у світі.

експортерами вугілля є США, Південна Африка, Австралія. Великі його обсяги імпортують Японія, країни Європейського Союзу, Бразилія.

Запаси світового значення мають такі басейни кам'яного вугілля: *Південно-Східний (Австралія), Східний (Індія), Карагандинський (Казахстан), Північно-Східний (Китай), Верхньосілезький (Польща), Кузнецький (Росія), Аппалацький (США), Донецький (Україна).*

ЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДОБУВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ. Добувна промисловість постачає паливо різним підприємствам, забезпечуючи їх енергоресурсами. Найбільшим споживачем їхньої продукції є електроенергетика.

Сучасні світові масштаби використання енергії перевищують 11 млрд т умовного палива (т.у.п) щороку. Видобування мінерального палива й виробництво електроенергії зростають значними темпами. Так, за ХХ ст. видобуто більше палива, ніж за всю попередню історію людства.

Мал. 68.

Вугільні підприємства об'єднання «Павлоградвугілля» (Дніпропетровська область) орієнтуються на європейські підходи та перспективи розвитку

Поміркуйте й запропонуйте шляхи подолання проблеми залежності від енергоресурсів.

За допомогою джерел Інтернету встановіть, на яких підприємствах вугільної промисловості в шахтарів вища заробітна плата:

- ▶ у Донецькій, Дніпропетровській, Львівській областях;
- ▶ на шахтах Китаю, Індії, Південної Африки.

Сучасні тенденції розвитку світової економіки свідчать про те, що тенденція до збільшення споживання енергоресурсів є стійкою, за 10 років попит на них зростає на 11%. Тому збільшується споживання нафти, природного газу й кам'яного вугілля. Проте ресурси планети не безмежні. Це спонукає шукати способів подолання проблеми залежності світової економіки від наявності невідновлювальних мінеральних енергетичних ресурсів.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Найбільші басейни паливних ресурсів розташовані в тектонічних прогинах, тобто вони концентруються на рівнинних, а часом і понижених ділянках земної поверхні.
2. Близько 80% запасів нафти володіють країни ОПЕК.
3. Природний газ є найекологічнішим різновидом паливних ресурсів.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Skorиставшись картами атласу, знайдіть найбільші родовища та басейни паливної сировини у світі. Проаналізуйте ступінь віддаленості України від цих джерел сировини.
2. Назвіть основні кам'яновугільні та нафтогазоносні басейни світу. Покажіть їх на географічній карті.
3. Оцініть перспективи вугільної промисловості у світі.
4. Продукцію якої добувної промисловості використовують найбільше для потреб внутрішніх ринків? Відповідь аргументуйте.

ПРАКТИЧНА РОБОТА 4

Позначення на контурній карті найбільших басейнів видобування кам'яного вугілля, нафти та природного газу.

Мета: Практично закріпити здобуті знання про розташування басейнів кам'яного вугілля, нафти та природного газу світового значення.

1. Дайте визначення поняття «басейн залягання мінеральних ресурсів».
2. Опрацювавши текст параграфа, скориставшись шкільним атласом, позначте на контурній карті основні басейни кам'яного вугілля, нафти та природного газу і підпишіть їхні назви.
3. Установіть, які з басейнів паливних ресурсів (два-три на вибір) відіграють ключове значення на ринку енергоресурсів. Запишіть їх у накреслену в зошиті таблицю 8.

Таблиця 8

Країна	Басейн паливних ресурсів

4. Зробіть порівняльний аналіз щодо перспектив забезпеченості енергоносіями України та Європи в цілому в найближчі 20 років.

* Який рівень забезпеченості паливними ресурсами має Україна?

ОСНОВНІ Й ПЕРСПЕКТИВНІ РАЙОНИ ВИДОБУВАННЯ КАМ'ЯНОГО ВУГІЛЛЯ, НАФТИ, ПРИРОДНОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ. Територія України багата на окремі види паливних ресурсів. Їх розміщення насамперед пов'язане з геологічною будовою. Паливні ресурси мають осадове походження, тому приурочені до чохла давніх і молодих платформ, а також до крайових гірських прогинів.

Поклади *кам'яного вугілля* зосереджені в Донецькому й Львівсько-Волинському кам'яновугільних басейнах України. Вони є доволі значними й мають високу якість сировини. Проте складними є умови видобування вугілля (мал. 72).

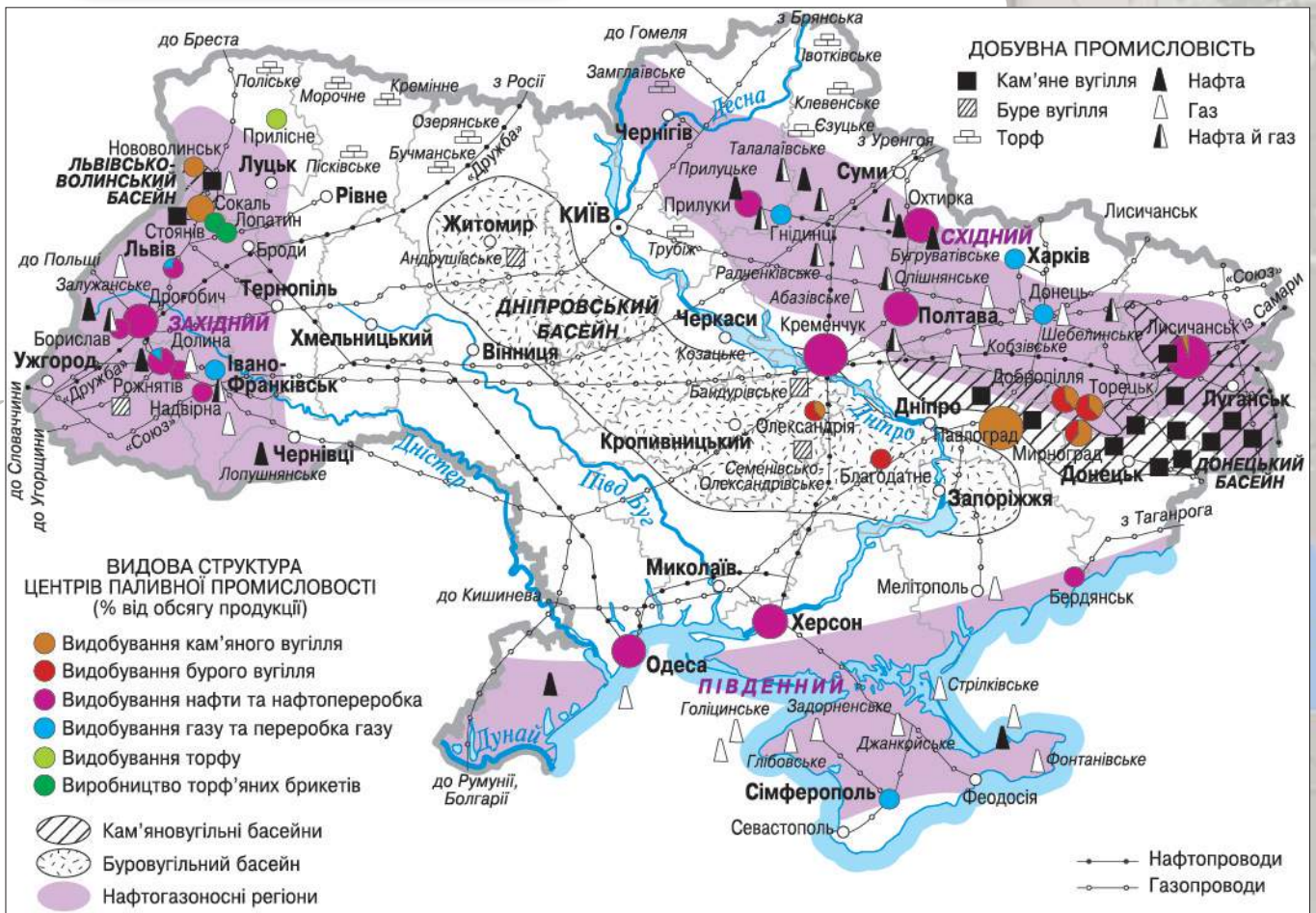
? Назвіть основні види паливної сировини, що їх видобувають в Україні.

Картографічний навігатор

Мал. 69. Карта паливної промисловості України

Визначте за картою (мал. 69), чи достатній рівень забезпечення паливними ресурсами має Україна?

Мал. 70.
Емблема
Міністерства
енергетики
та вугільної
промисловості
України

Поклади *нафти* й *природного газу* в Україні обмежені. Нафтою себе країна забезпечує лише на 8 % потреби, природним газом — на 20–25 %. 80 % загального видобутку нафти й газу дає Дніпровсько-Донецький (Східний) басейн. Дуже виснаженим є Прикарпатський (Західний) басейн, він поступово втрачає своє значення. Найперспективнішим вважають Причорноморсько-Кримський басейн (Південний), з родовищ якого видобувають природний газ. На території цього басейну тривають пошуки нафти, особливо на шельфі Чорного моря (мал. 69).

ВУГІЛЬНА ПРОМИСЛОВІСТЬ. Основний вугільний басейн — *Донецький (Донбас)* площею понад 40 тис. км². На його території зосереджено близько 300 шахт. Видобуток вугілля здійснюється в підземний спосіб. Глибина шахт іноді сягає 1 км. Потужність пластів незначна. Усе це дуже здорожчує донецьке вугілля. Але за своєю якістю воно не має аналогів ані в Україні, ані в Європі. Основні родовища: *Донецьке, Єнакіївське, Червоноармійське, Стахановське, Краснодонське, Павлоградське* та ін.

Вугільні шахти зосереджені в центральній і північній частинах Донецької та південній частині Луганської областей. Коксівне вугілля видобувають переважно в центральній частині Донецької області (у районі Єнакієвого, Горлівки, Макіївки, Донецька, Костянтинівки та інших міст) (мал. 71), а також у Краснодонському та Кадіївському районах Луганської області. В Антрацитівському, Лутугинському й Алчевському районах Луганської області видобувають більше енергетичного вугілля.

Собівартість донбаського вугілля висока. Однак на великих сучасних шахтах вона лише трохи вища за середню собівартість видобутку вугілля в Кузнецькому кам'яновугільному басейні (найпотужніший у Росії).

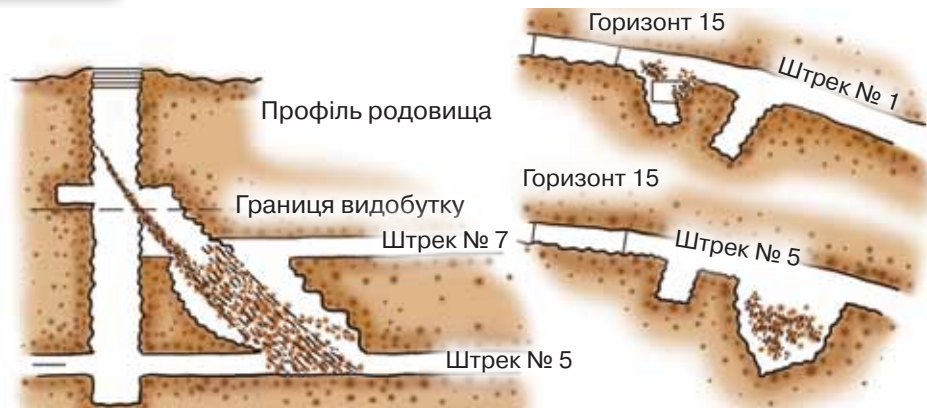
Видобування кам'яного вугілля на Донбасі нині здійснюється лише на окремих підприємствах і не в повному обсязі. Усе це спричинено воєнними діями, спровокованими агресивною політикою Російської Федерації щодо України. Виняток становлять підприємства, віддалені від зони конфлікту й розташовані на території Дніпропетровської області, — це шахти *Павлодарського* та *Першотравенського родовищ*.

На заході України розташований *Львівсько-Волинський* кам'яновугільний басейн. Видобування вугілля тут здійснюється в шахтний спосіб. Глибина його залягання менша, ніж на Донбасі, але потужність пластів незначна. Головні родовища: *Нововолинське* та *Червоноградське*. Працюють 15 шахт. Значну частину вугілля Львівсько-Волинського басейну використовують Бурштинська та Добротворська теплові електростанції.

Мал. 71.
Шахта «Південнодонбаська №1»
у м. Вугледарі (Донецька область)

Поміркуйте над особливостями функціонування українських шахт.

Мал. 72.
Схема
розташування
шахти

НАФТОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ. В Україні нині є три нафтогазоносні регіони: Західний, Східний, Південний. Нафтова промисловість представлена нафтовидобувним та нафтопереробним підвидами, які сформувалися на *Прикарпатті* ще на початку XIX ст. Наприкінці XIX — на початку XX ст. цей район був відомим у світі центром нафтової промисловості. Сьогодні запаси нафти старих промислових районів Західної України майже вичерпалися. Не спроможний забезпечити потреб країни й *Східний нафтогазоносний регіон*, тому розпочато геологічну розвідку шельфової зони Чорного й Азовського морів. Останніми роками видобувають промислову нафту в Причорноморській низовині. *Південний нафтогазоносний регіон* є найперспективнішим для видобування нафти й газу в Україні.

Нині більшість українського «чорного золота» видобувають з родовищ, що розташовані в лівобережній частині України. Нафтогазові управління працюють у Чернігівській області на базі *Гнідинцівського* та *Прилуцького* родовищ, у Сумській — на основі *Охтирського* й *Качанівського*, у Полтавській — на базі *Сагайдацького*, *Зачепилівського*, *Радченківського* родовищ.

Видобуток нафти вітчизняними підприємствами становить близько 4–5 млн т із необхідних 40 млн т на рік. Тому Україна є досить значним імпортером нафти й нафтопродуктів.

ГАЗОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ. Це досить молода й перспективна промисловість, яка почала розвиватись в Україні з 50-х років XX ст. На її підприємствах видобувають близько 20 млрд м³ газу щороку, що становить 20–25 % власних потреб країни.

У *Східному нафтогазоносному регіоні* наявні найбільші запаси природного газу в Україні. Їх виявлено поряд з покладами нафти в Дніпровсько-Донецькій западині. Це найбільша в Україні газонасна область, вона дає 93,8 % загального видобутку газу в країні. Основні родовища природного газу — у Харківській (*Шебелинське*, *Хрестищенське*, *Кегичівське*, *Дружелюбівське* й *Західнохрестищенське*), Сумській (*Рибальське*, *Качанівське*), Полтавській (*Солохо-Диканське*), Дніпропетровській (*Перещепинське*) та Чернігівській (*Гнідинцівське*) областях. Найбільше (80 %) усіх запасів природного газу в Україні зосереджено в Шебелинському родовищі (*мал. 73*). На другому місці за запасами газу — Західнохрестищенське газоконденсатне родовище, яке експлуатується з 1970 р. На третьому — Гнідинцівське нафтогазоконденсатне родовище (*мал. 74*) — одне з найпродуктивніших в Україні (діє з 1960 р.). Загалом у Дніпровсько-Донецькій западині виявлено 111 газових родовищ, запаси газу яких становлять 785,4 млрд м³.

У *Південному нафтогазоносному регіоні* відкрито й експлуатуються 17 газових родовищ із загальними запасами газу близько 14,3 млрд м³. Найбільші з них — *Голіцинське*, *Джанкойське*, *Глібовське*, *Оленівське*.

 Мал. 73.
Шебелинський газопереробний завод

 Мал. 74.
Гнідинцівський завод з переробки нафти й підготовки газу

ЕКОНОМвсесвіт

Щороку визначається **баланс споживання природного газу в Україні**. Так, у 2009 р. загальне його споживання становило 51,9 млрд м³. На потреби населення використано 17,8 млрд м³, підприємств теплокомунальної енергетики — 10,5 млрд м³, бюджетних організацій — 1,05 млрд м³, промислових підприємств — 19,3 млрд м³. Дізнайтеся, якими були ці показники в наступні роки (див. статтю «Баланс споживання природного газу в Україні» у Вікіпедії). Скільки газу було імпортовано, а скільки — власного видобутку? Який висновок можна зробити? За рахунок чого, на вашу думку, можна скоротити обсяги споживання природного газу побутовими й промисловими споживачами?

Таблиця 9. Основні родовища паливних корисних копалин

Назва	Басейн, область або регіон	Родовища
Кам'яне вугілля	Донбас	Донецьке, Єнакіївське, Червоноармійське, Макіївське, Краснодонське, Павлоградське, Петропавлівське та ін.
	Львівсько-Волинський	Нововолинське, Червоноградське, Забузьке, Сокальське та ін.
Буре вугілля	Дніпровський	Бандурівське, Морозівське, Семенівсько-Олександрівське, Синельниківське та ін.
Нафта і природний газ	Східний	<i>Нафтові:</i> Глинсько-Розбишівське, Лесяківське, Гнідинцівське, Качанівське, Радченківське; <i>газові:</i> Шебелинське, Хрестищенське, Єфремівське, Качанівське, Гнідинцівське
	Західний	<i>Нафтові:</i> Битків-Бабчинське, Долинське, Орів-Уличнянське; <i>газові:</i> Рудаківське, Дашавське, Калуське
	Південний	<i>Газові:</i> Глібовське, Тетянівське, Фонтанівське, Джанкойське, Голцінське та ін.
Озокерит	Західний	Бориславське, Трускавецьке, Дзвиняцьке
Торф	Торфовидобування ведеться в 14 областях України, в основному на Поліссі	Турське, Ратківське, Поліське, Супоївське та ін.
Горючі сланці	Кіровоградська, Черкаська	Бовтиське

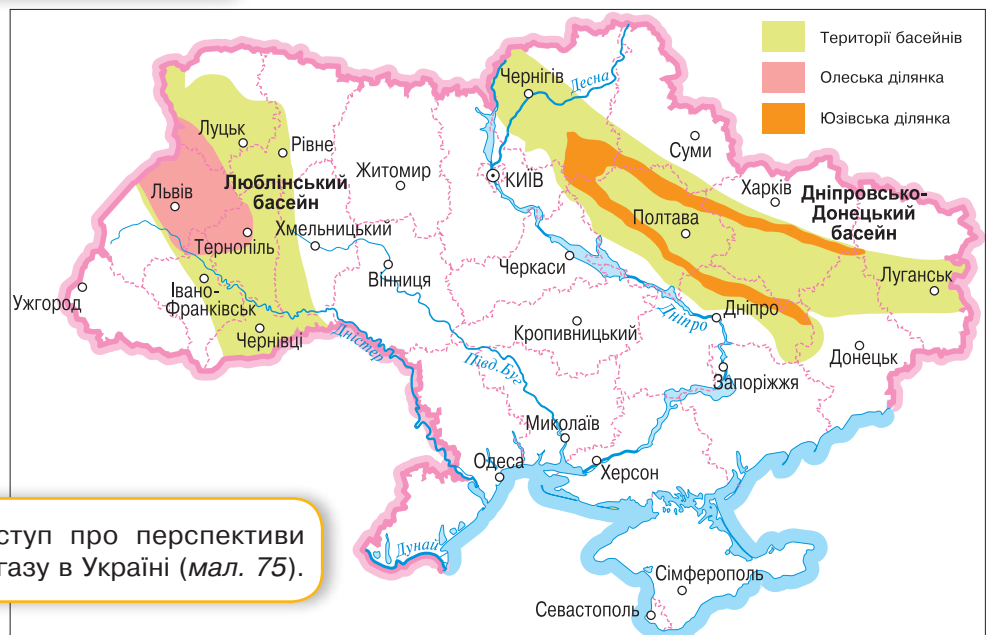
ШЛЯХИ ПОКРИТТЯ ДЕФЦИТУ ПАЛИВА В УКРАЇНІ. Одним зі шляхів подолання дефіциту палива в Україні є використання повного спектру паливних ресурсів. Тому для нашої країни, за відсутності потужних запасів нафти й природного газу, важливим є використання бурого вугілля, горючих сланців, торфу.

Мал. 75.

Карта «Перспективні райони використання сланцевого газу в Україні»

Картографічний навігатор

Підготуйте короткий виступ про перспективи видобування сланцевого газу в Україні (мал. 75).

Україна має великі поклади *бурого вугілля* (мал. 76). Основні його запаси зосереджені в *Дніпровському басейні*. Тут розвідано 80 родовищ, дев'ять з яких розробляються. Буре вугілля має нижчу теплотворну здатність, ніж кам'яне, проте воно використовується як паливо для окремих теплоелектростанцій та опалення житлових і нежитлових приміщень.

Торф (мал. 77) в Україні здавна видобувають на Поліссі. Із середини 90-х років ХХ ст. його перестали використовувати як паливо. Тепер торф вважають цінним органічним добривом. Поклади *горючих сланців* в Україні є дуже незначними. Найбільшим сланцевим родовищем є *Бовтиське* (Жіровоградська область).

Розміщення родовищ паливних корисних копалин пов'язане з історією геологічного розвитку й тектонічною будовою території. Україна з паливних ресурсів найкраще забезпечена кам'яним і бурим вугіллями. Водночас країна відчуває гострий дефіцит нафти та природного газу, тому значну частину їхніх обсягів імпортує.

Другим шляхом подолання проблеми дефіциту палива є використання сланцевого газу (мал. 75). Україна є перспективною в цьому плані.

Третім шляхом розв'язання проблеми дефіциту палива є застосування нових прогресивних технологій використання енергії: *сумісного спалювання, піролізу, біоенергетичної технології, анаеробного зброджування*.

Мал. 76.
Буре вугілля

Мал. 77.
Торф

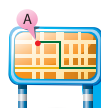
ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Промисловість України є енергозалежною.
2. Україна не покриває своїх потреб у нафті й природному газі, тому імпортує значні обсяги цієї сировини.
3. У нашій країні видобувають чимало кам'яного вугілля, але собівартість його є високою. Видобування цієї сировини на Донбасі утруднене воєнними діями, спровокованими Росією.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Назвіть найбільші родовища паливної сировини в Україні. Позначте їх на контурній карті.
2. Назвіть основні кам'яновугільні басейни нашої країни.
3. Схарактеризуйте історію розвитку паливної промисловості в Україні.
4. Оцініть перспективи вугільної промисловості в Україні сьогодні.
5. Яка з промисловостей (нафтова, газова, вугільна) є для України найперспективнішою? Відповідь аргументуйте.
6. Як розв'язати проблему дефіциту паливних ресурсів в Україні?

Проведіть ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблеми й перспективи освоєння родовищ нафти й природного газу на шельфі Чорного та Азовського морів

1. Позначте на контурних картах шельфові зони Чорного й Азовського морів і родовища нафти та природного газу, наявні в них.
2. Опрацювавши відповідні джерела географічної інформації, окресліть проблеми освоєння цих родовищ.
3. Визначте основні перспективи розробки зазначених родовищ.

ВИДОБУВАННЯ МЕТАЛІЧНИХ РУД У СВІТОВОМУ МАСШТАБІ

* Пригадайте, на які групи поділяються рудні мінеральні ресурси.

ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗМІЩЕННЯ РОДОВИЩ МЕТАЛІЧНИХ РУД. У попередніх параграфах ви ознайомилися з особливостями залягання корисних копалин у товщах осадових гірських порід. Тепер розгляньмо алгоритм формування покладів руд корисних копалин. У складчастих областях у результаті землетрусів і вулканізму відбувається утворення корисних копалин магматичного походження. Ви вже знаєте про наявність такої закономірності розміщення корисних копалин. Проте ви маєте пам'ятати й про винятки, коли в горах, крім рудних корисних копалин, знаходять вугілля, нафту та газ, а на рівнинах — залізну руду, руди кольорових металів (мал. 78). Це пов'язано з глобальними тектонічними процесами.

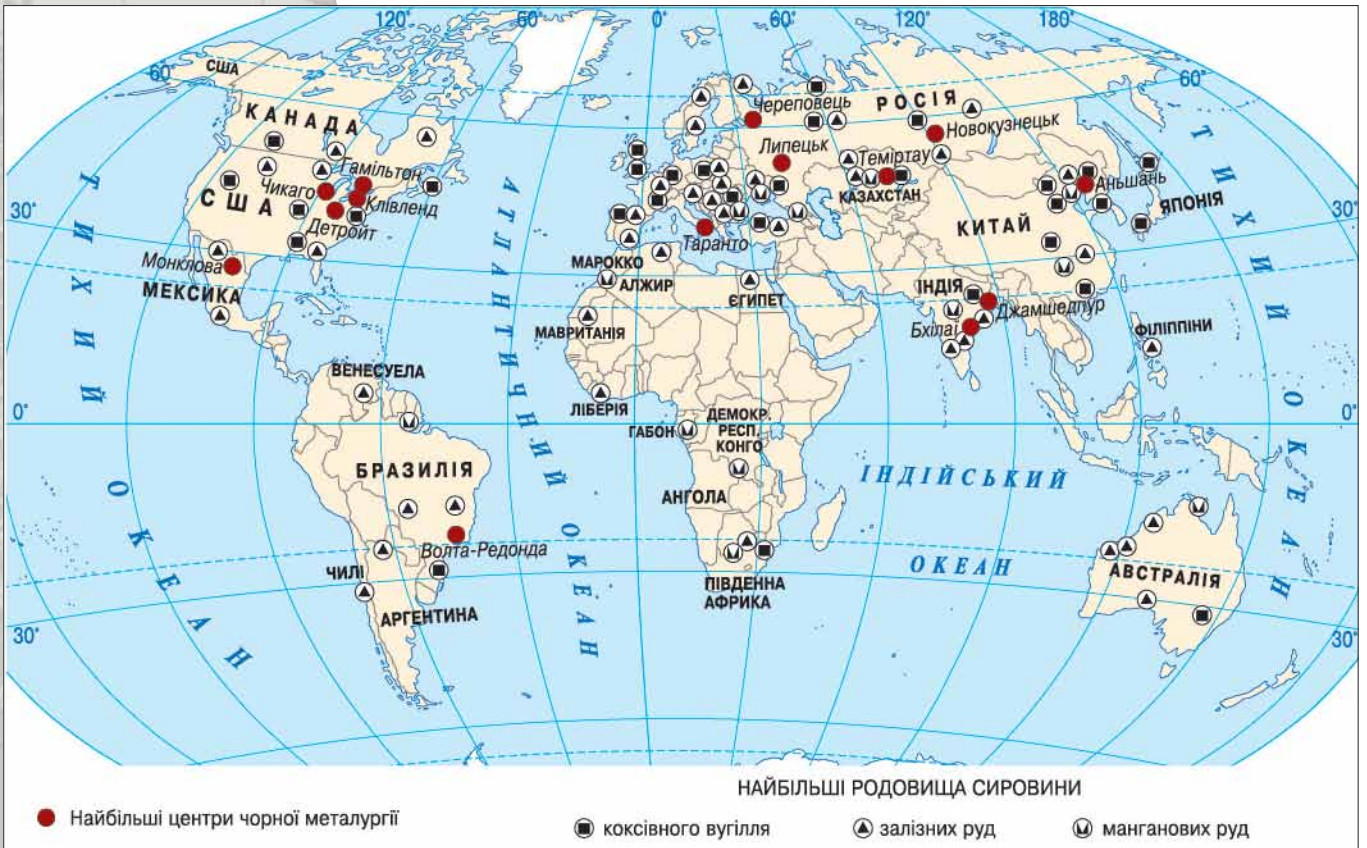

Картографічний навігатор

Мал. 78.

Карта «Родовища залізних і манганових руд»

Поміркуйте, яке значення для економіки країн має ступінь забезпечення залізними і мангановими рудами (мал. 78).

Основною закономірністю покладів рудних корисних копалин є те, що вони тяжіють до зон горотворення й вулканізму (це розташування родовищ у горах) і зон інтрузій — виливів та застигання речовини мантії (у районі тектонічних щитів платформ, тобто на рівнинах). Наприклад, родовища руд хрому розташовуються в гірській місцевості — у Малоазійському нагір'ї (Туреччина), вольфрамових руд — на Вірменському нагір'ї (Вірменія), а родовища залізних і манганових руд — на рівнині, у районі Українського кристалічного щита (Україна).

ВИДОБУВАННЯ ЗАЛІЗНИХ І МАНГАНОВИХ РУД. До залізних руд належать магнетит, гематит, гетит та ін. За вмістом заліза руди поділяють на багаті (вміст металу перевищує 50 %), середні (25–50 %) та бідні (менш як 25 %).

Понад 10 тис. т *залізних руд* видобувають 42 країни світу. Найбільші за обсягами видобутку країни представлені в таблиці 10.

Таблиця 10. Видобуток залізної руди в країнах світу в 2010 р.

Мал. 79.
Видобування залізної руди в Бразилії

Місце країни у світі за показником	Назва країни	Видобуток залізної руди (тис. тонн)
1	 Китай	900,000
2	 Австралія	420,000
3	 Бразилія	370,000
4	 Індія	260,000
5	 Росія	100,000
6	 Україна	72,000
7	 Південна Африка	55,000
8	 США	49,000
9	 Канада	35,000
10	 Іран	33,000
11	 Швеція	25,000
12	 Казахстан	22,000

Як видно з таблиці, найбільші видобувники залізних руд розташовані рівномірно по території суходолу. Передусім це країни, що володіють значними запасами мінеральних ресурсів: *Австралія, Бразилія (мал. 79), Китай, Росія*. Значні обсяги залізних руд видобувають й в Україні.

Основними різновидами *манганових руд* є *псиломелан, піролюзит, брауніт, манганіт (мал. 80)*. Вони мають високий вміст мангану, від 40 до 70 %. Проте місця залягання цих руд розташовуються вкрай нерівномірно. Велика частина світових промислових запасів манганових руд припадає на Україну (42,2 %), Південну Африку (19,9 %), Казахстан (7,3 %), Габон (4,7 %), Австралію (3,5 %), Китай (2,8 %) і Росію (2,7 %). У цих країнах здійснюється активне видобування манганових руд.

В Україні активне видобування манганових руд здійснюється в *Нікопольському та Великотокмацькому* родовищах, у Південній Африці —

Мал. 80.
Шматки чистого мангану

Мал. 81.
Боксит

Капському, у Грузії — Чіатурському родовищах. Значну кількість мангану видобувають у Канаді, Бразилії та Індії.

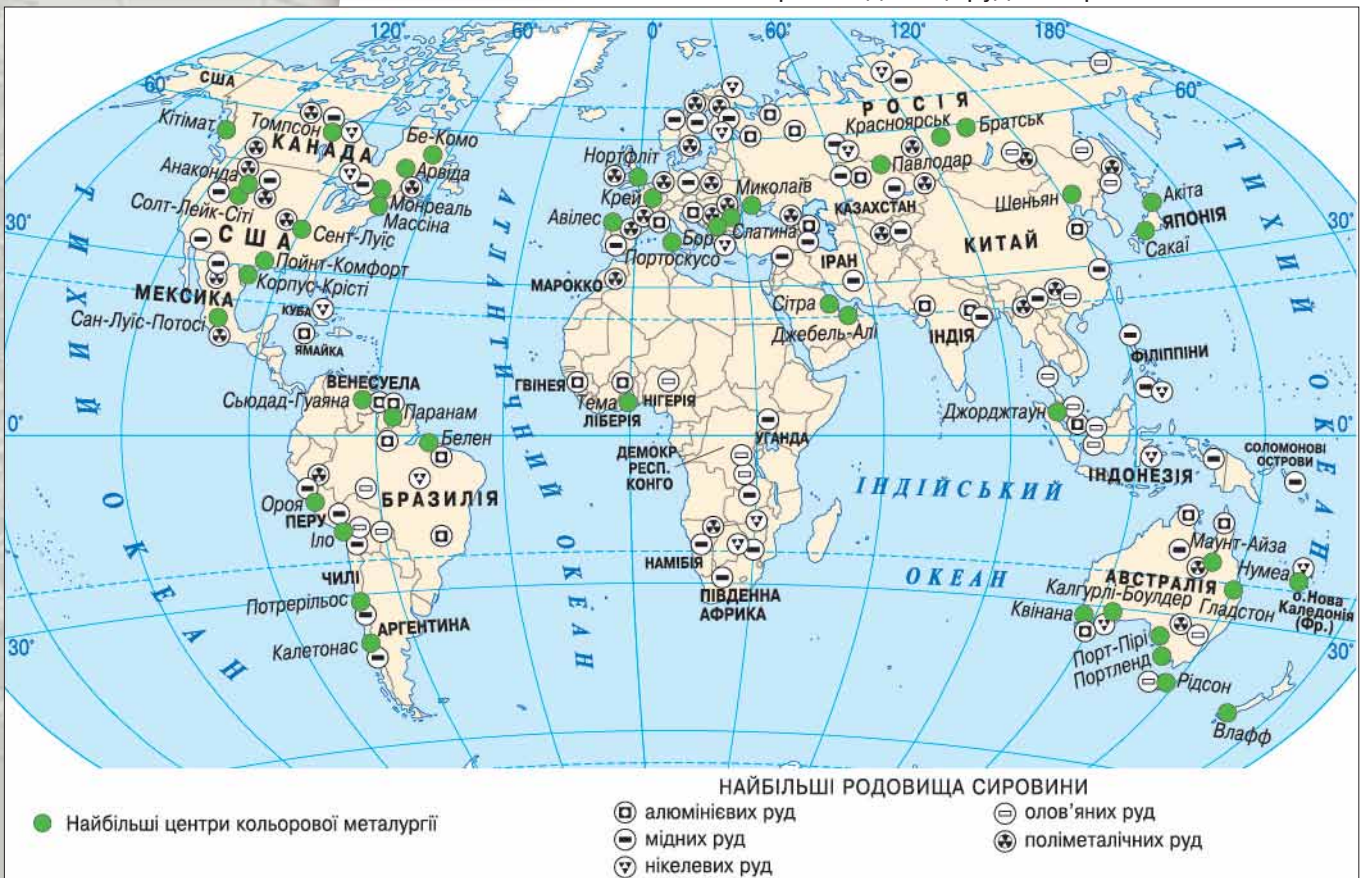
ВИДОБУВАННЯ РУД КОЛЬОРОВИХ МЕТАЛІВ. Руди кольорових металів є сировиною для кольорової металургії. Більшість із них видобувається в незначних масштабах, тому облік їх світового видобутку ведеться на тонни. Найбільше значення для світової економіки мають алюмінієві, мідні, свинцеві, цинкові й титанові руди (мал. 82). Особливо важливим є видобування благородних і рідкісноземельних металів. До *алюмінієвих руд* належать боксити (мал. 81) й алуніти. Боксити є основною сировиною алюмінієвої промисловості. Спочатку вони переробляються на глинозем, а потім із криоліт-глиноземного розплаву отримують алюміній. Родовища бокситів сформувалися в умовах теплового вологого клімату, де тривають процеси глибокого хімічного вивітрювання гірських порід, тому вони поширені здебільшого в зоні вологих тропіків і субтропіків. Найбільші запаси бокситів мають Гвінея (42 % світових запасів), Австралія (18,5 %), Бразилія (6,3 %), Ямайка (4,7 %), Камерун (3,8 %) та Індія (2,8 %). За обсягами видобування (62 428 тис. т) у 2007 р. перше місце посіла Австралія, основні видобувні райони якої — Західна Австралія, північ Квінсленду та Північна територія. Значні обсяги бокситів (понад 18 000 тис. т) видобувають *Бразилія, Індія, Китай, Гвінея.*

Картографічний навігатор

Мал. 82.

Карта «Родовища руд кольорових металів»

Зіставте за картою (мал. 82) забезпеченість рудами кольорових металів США та Китаю.

Мідні руди мають багато різновидів: *халькопірит, борнит, халькозин, самородна мідь*. Мідь є найціннішим й одним з найпоширеніших кольорових металів. Найбільший споживач міді — електротехнічна промисловість, яка використовує цю руду як компонент силових кабелів, електричних, телефонних і телеграфних дротів, а також у генераторах, електродвигунах і комутаторах. Мідь широко застосовується в автомобілебудуванні й будівництві, з неї виготовляють різноманітні сплави: латунь, бронзу, купронікель, мельхіор. Мідна руда переважно збагачується в місцях видобування, потім рудний концентрат відправляють на міделиварний комбінат і далі — на рафінування з метою отримання чистої червоної міді.

У 2000 р. загальні світові запаси міді оцінювали у 894,98 млн т, підтверджені — 664, 2 млн т. При цьому основні із цих покладів зосереджені в Америці. Більшою частиною запасів володіють три країни: *Чилі, США, Перу*. Значні поклади мають *Австралія, Китай, Казахстан (мал. 83), Індонезія*. Загалом видобування мідних руд здійснюється в 45 країнах світу.

Свинцеві й цинкові руди видобувають у 43 країнах світу. За запасами свинцевих руд світовими лідерами є *США, Австралія, Казахстан*. Серед країн, що видобувають свинцеві й цинкові руди, чільні місця посідають *Австралія, Канада, США, Мексика, Марокко, Швеція*.

ВИДОБУВАННЯ РІДКІСНОЗЕМЕЛЬНИХ І БЛАГОРОДНИХ МЕТАЛІВ. У другій половині ХХ ст. розпочалося інтенсивне видобування *руд рідкісноземельних металів*: церію, літій, ніобію, танталу та ін. Ці ресурси широко використовують як сировинну базу для підприємств різних видів економічної діяльності. А кінцева продукція — чисті метали — є важливим ресурсом для точного машинобудування, електроніки й ракетно-космічної промисловості.

Ресурси руд рідкісноземельних металів є дуже обмеженими. Їх родовища розташовані в басейні річки Конго та різних регіонах Китаю. Китай володіє 95 % запасів рідкісноземельної сировини. Прогнозовані родовища її виявлено на території України — Український кристалічний щит і Приазов'я. Україна не видобуває цієї сировини. Тому щороку треба ввозити 115 т (2010 р.) руд рідкісноземельних металів.

Видобування *благородних металів* стимулюється не лише їхньою ресурсною корисністю, а й високою вартістю. Благородні метали поділяються на дві групи: коштовні (золото та срібло) і платинові (платина, осмій, іридій, паладій, родій та рутеній).

У 2008 р. було видобуто 2,33 тис. т золота. Світовими лідерами за цим показником є: *Австралія, Гана, Індонезія, Канада, Китай, Перу, Південна Африка, Росія, США, Узбекистан (табл. 11)*. На основі видобування й закупівлі золота формується золотий запас країни. В Україні він становить 40,4 т станом на жовтень 2014 р.

Мал. 83.
Виплавлення міді в Казахстані

Чи знаєте ви, що...

«Кожний мобільний телефон заплямований кров'ю конголезців», — цей вислів побуває у світовій пресі, науці та й у побутових розмовах. Річ у тім, що нестабільність ринку рідкісноземельних металів, які є сировиною для створення сучасних гаджетів, призвели до 1-ї, а потім 2-ї конголезьких воєн у Демократичній Республіці Конго (ДРК). Втрати в них поступаються лише втратам у світових війнах. Бо саме в ДРК є величезні ресурси рідкісноземельних металів. Інтерес до ресурсного ринку цієї країни виявляють 12 найпотужніших економік світу, що, у свою чергу, призводить до нестабільності в ДРК.

Мал. 84.
Золоті музейні експонати мають значно вищу ціну, ніж технічне золото (експонат Британського музею)

Значні обсяги срібних руд видобувають у США, Мексиці, Таджикистані, Перу, Болівії, Канаді та Польщі.

Таблиця 11. Золотий запас окремих країн світу (у тоннах, їхня частка в загальному обсязі національних золотовалютних резервів — у відсотках)*

Країна / Організація	1970	1980	1990	2000	2010	2015	Частка, %
 США	9839,2	8221,2	8146,2	8136,9	8133,5	8133,5	72
 Німеччина	3536,6	2960,5	2960,5	3468,6	3401,0	3384,2	68
Міжнародний валютний фонд	3855,9	3217,0	3217,0	3217,3	2814,0	2814,0	
 Італія	2565,3	2073,7	2073,7	2451,8	2451,8	2451,8	67
 Франція	3138,6	2545,8	2545,8	3024,6	2435,4	2435,4	65
 Росія	384,4	788,6	1187,5	10
 Китай	...	398,1	395,0	395,0	1054,1	1054,1	1
 Швейцарія	2427,0	2590,3	2590,3	2419,4	1040,1	1040,0	8
 Японія	473,2	753,6	753,6	763,5	765,2	765,2	3
 Нідерланди	1588,2	1366,7	1366,7	911,8	612,5	612,5	54

* Дані Всесвітньої золотої ради, останній стовпець — жовтень 2014 р.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Родовища руд чорних і кольорових металів поширені в районах горотворення або інтрузій.
2. Китай, Австралія, Бразилія є світовими лідерами за обсягами видобування залізних руд.
3. Україна володіє найбільшими у світі запасами манганових руд.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Які країни належать до світових лідерів з видобування залізних, манганових та алюмінієвих руд? Позначте на контурній карті (різними кольорами) їхні найбільші родовища.
2. Схарактеризуйте забезпеченість країн світу мідними рудами та зазначте світових лідерів.
3. Які країни посідають чільні місця з видобування свинцевих і цинкових руд?
4. Розкажіть про забезпеченість країн світу рудами рідкісноземельних і благородних металів. Запропонуйте перспективу використання цих ресурсів.
5. Поясніть, чому доволі важливим є світовий ринок золота. Назвіть найбільші за його видобутком країни.
6. Дізнайтеся про сучасний обсяг золотого запасу України. Визначте його динаміку порівняно з 2015 р.

ОСОБЛИВОСТІ ВИДОБУВАННЯ МЕТАЛІЧНИХ РУД В УКРАЇНІ

* Ознакою якого рівня розвитку країни є переважання металургійної промисловості: низького, середнього чи високого?

РОЗМІЩЕННЯ ТА ВИДОБУВАННЯ ЗАЛІЗНИХ І МАНГАНОВИХ РУД В УКРАЇНІ. Територія України багата на деякі руди металів (мал. 85). Їхнє розміщення, насамперед, пов'язане з геологічною будовою. В Україні зосереджені значні поклади *залізних руд*. Загальні їх запаси становлять понад 27 млрд т. Одним з найбільших у світі є *Криворізький залізорудний басейн (Кривбас)* (мал. 86). Він охоплює родовища, що тягнуться смугою завдовжки понад 100 км через Дніпропетровську, Кіровоградську й Миколаївську області. Промислове освоєння басейну розпочалося в XIX ст. Найбільше значення для господарства мають багаті (з вмістом заліза понад 46 %) і високоякісні руди — червоні залізники (гематити), які майже не мають шкідливих домішок. Їх видобувають у шахтний спосіб. Бідні руди (залізисті кварцити), що мають менший вміст заліза (від 20 %), розробляють у відкритий спосіб (у кар'єрах). Гірничі розробки сягають глибини понад 1000 м. Залізні руди з високим вмістом

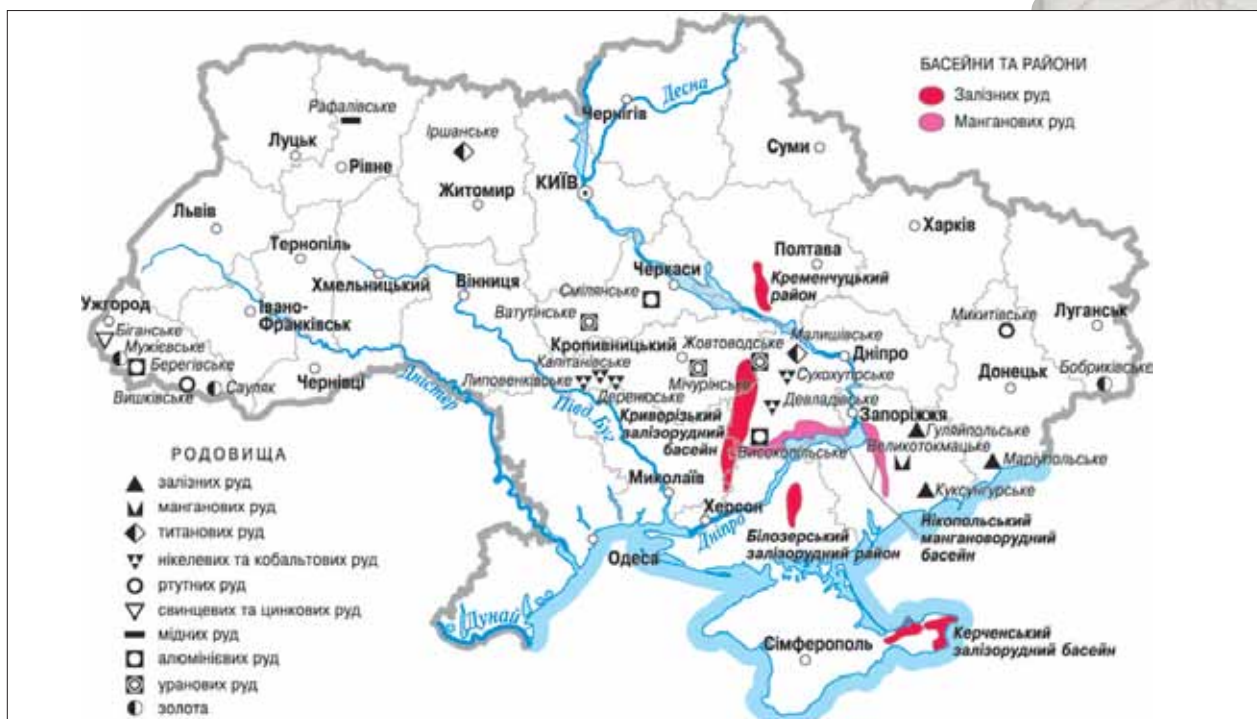
Мал. 86. Ландшафт Криворізького залізорудного басейну

Картографічний навігатор

Мал. 85. Карта «Рудні ресурси України»

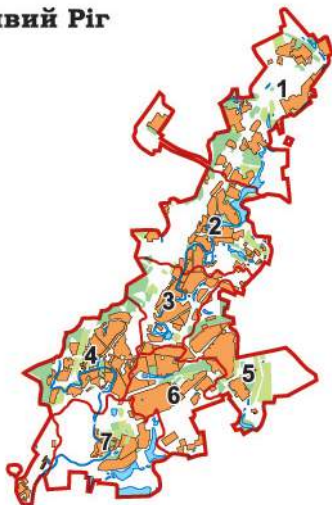

Зіставте за картою (мал. 85) рівень забезпеченості України рудами чорних і кольорових металів.

Україна і світ

За обсягами розвіданих запасів **манганових руд** Україна посідає перше місце у світі! Ми володіємо **42 % їх світових запасів**.

Кривий Ріг

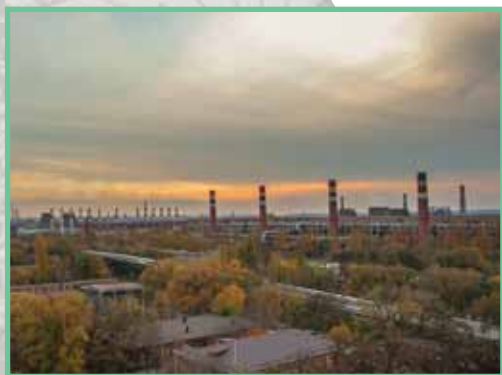

- 1 Тернівський район
- 2 Покровський район
- 3 Саксаганський район
- 4 Центрально-Міський район
- 5 Довгинцівський район
- 6 Металургійний район
- 7 Інгулецький район

Мал. 87.

Карта м. Кривого Рогу

Мал. 88.

Промислові квартали м. Кривого Рогу

Поміркуйте, із чим пов'язані таке розташування, форма й розміри Кривого Рогу (мал. 87, 88).

металу залягають також у *Кременчуцькому* (Полтавська область) і *Білозерському* (Запорізька область) *залізорудних районах*. Їх видобувають як у кар'єрний, так і шахтний способи. Перспективним може стати *Приазовський залізорудний район* (Запорізька область).

В Україні є дуже великі запаси *манганової руди*. Вони розміщені в *Нікопольському басейні*, до якого належать *Нікопольське, Інгулецьке, Великотокмацьке* родовища. За видобутком манганових руд Україна посідає провідні позиції у світі. Забезпеченість запасами окремих шахт і кар'єрів становить від 1 до 40 років. Розвідані й підготовлені до розвідки запаси манганових руд України (Нікопольський басейн і Токмацьке родовище) становлять 2,26 млрд т із середнім вмістом мангану в них 23,1%. Усе це створює добрі передумови для розвитку чорної металургії в Україні. Оскільки родовища манганових руд розташовані поблизу покладів залізних руд, це є додатковою передумовою розвитку металургії в нашій країні.

ПРОМИСЛОВІ ЦЕНТРИ. Придніпров'я та Донбас є регіонами, які мають найбільшу кількість індустріальних міст. Для них характерний високий рівень концентрації кар'єрів, рудників і гірничо-збагачувальних комбінатів. З великих міст яскравими представниками цієї групи є Кривий Ріг і Маріуполь. Серед середніх і малих міст — Нікополь, Мелітополь, Жовті Води, Покров.

Особливістю цих міст є характерна забудова та наявність значної площі промислових кварталів і районів у їхніх межах.

Кривий Ріг є класичним представником індустріальних міст України (мал. 87, 88). Він простягається на 126 км. Місто росло разом з розширенням обсягів видобування залізної руди. На його території є рудники, кар'єри та гірничо-збагачувальні комбінати. Через це виникають проблеми економічного та побутового плану.

РОЗРОБКА РОДОВИЩ РУД КОЛЬОРОВИХ МЕТАЛІВ В УКРАЇНІ. Надра України досить бідні на руди кольорових металів, тому чверть товарної продукції дає вторинна їх переробка. Через брак сировини кольорова металургія України розвинена слабше, ніж чорна, і представлена окремими підвидами.

Руди кольорових металів є сировиною для металургії. Вони вирізняються двома особливостями. Перша з них полягає в *бідності руд на вміст корисного компоненту*. Так, типові серед них, що використовуються для виробництва міді, свинцю, цинку, олова, містять лише кілька відсотків основного металу, а інколи менше 1%. Тому вони потребують збагачення, тобто перетворення їх на концентрати з вмістом металу 40–60%. Другою особливістю руд кольорових металів є їх *комплексність* — наявність у руді кількох компонентів (кількох металів). Наприклад, у Берегівському родовищі (Закарпатська область) наявні свинець, цинк, золото.

Запаси руд *кольорових металів* у нашій державі представлені такими різновидами (табл. 12):

- ▶ **ртутні руди:** Микитівка (Донецька область), Вишково (Закарпатська область);
- ▶ **нікелеві руди:** Побузьке родовище (Кіровоградська область);
- ▶ **титанові руди:** Іршанське родовище (Житомирська область) (мал. 89), Самотканське (Дніпропетровська область).

 Мал. 89.
Титановий кар'єр на Житомирщині

 Підготуйте виступ про видобування титанових руд в Україні.

Крім того, є досить незначні родовища поліметалевих, хромових, алюмінієвих, мідних й олов'яних руд. Є перспектива налагодження промислової розробки **золота** (Кіровоградська, Дніпропетровська та Закарпатська області).

Перспективи створення власної ресурсної бази міді пов'язані, передусім, із самородною міддю в базальтах трапової формації Волині. Україна може частково забезпечити свої потреби в свинці та цинку за рахунок супутнього оруднення на Мужіївському, що вже розробляється, і сусідньому Біганському родовищах у Закарпатті, а також Біляєвському родовищі на Західному Донбасі.

Найважливіше значення мають для України руди алюмінію, що імпортуються. У Придніпров'ї відомі Високопільське родовище залізистих бокситів (Дніпропетровська область), Смілянське родовище (Черкаська область).

УРАНОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ. В епоху розвитку ядерної енергетики великого значення набуває видобування уранової сировини. Уранова руда є основою для створення ядерного палива, на якому працюють атомні електростанції. Родовища уранових руд зосереджені переважно на території Кіровоградської області (відзначається Інгульське родовище), а їх збагачення — у Дніпропетровській (Жовті Води).

Таблиця 12. Основні родовища рудних корисних копалин

Назва	Басейн або район	Родовища
Залізна руда	Криворізький басейн	Інгулецьке, Скелеватсько-Магнетитове, Новокриворізьке, Ганнівське, Первомайське, Валявкінське
	Керченський басейн	Комиш-Бурунське, Ельтичен-Ортельське
	Кременчуцький район	Комсомольське, Лавриківське
	Білозерський район	Північнобілозерське, Південнобілозерське, Перевензінське
Манганова руда	Придніпровський басейн	Нікопольське, Великотокмацьке, Інгулецьке
Титанова руда		Іршанське, Самотканське
Нікелеві та кобальтові руди	Побузький район	Деренюське, Капітанівське, Девладівське, Сухохутірське
Алюмінієві руди		Смілянське, Високопільське, Берегівське
Свинцеві та цинкові руди		Берегівське
Уранові руди		Інгульське, Мічуринське, Ватутінське
Золото		Мужіївське, Клишківське

Україна і світ

В Україні є потужна мінеральна **база титану**, розвідані **запаси ільменітових руд** за сумарними ресурсами **перевищують світові** запаси ільменіту. Загалом відомо 40 родовищ, з яких 12 детально розвідані й розробляються. Найбільш значущими з них є родовища Іршанське, Стремигородське (Житомирська область) і Самотканське (Дніпропетровська область).

Мал. 90.
Запорізький
алюмінієвий
комбінат —
єдиний в Україні
виробник
первинного
алюмінію

Україна має потужну мінерально-сировинну базу й належить до групи найбільших мінерально-сировинних країн світу. На її території виявлено понад 20 тис. родовищ і рудних проявів, 114 видів корисних копалин, з яких 7835 родовищ, 96 видів корисних копалин мають промислове значення і враховуються Державним балансом запасів. За своїм мінерально-ресурсним потенціалом рідкісноземельних металів Україна посідає перше місце в Європі й відома як велика рудна провінція світу.

Щодо рудної бази кольорової металургії України, то в країні видобувають уран, титан, цирконій, германій, нікель, золото, скандій і гафній. Знайдені й вивчені родовища таких нетрадиційних для України копалин, як берилій, ніобій, тантал, мідь, свинець, цинк і молібден.

ОСНОВНІ ПОТОКИ ЕКСПОРТУ РУДНОЇ СИРОВИНИ З УКРАЇНИ.

Україна є значним експортером рудної сировини. Найбільшими обсягами експортується манганова руда. У значній кількості — залізна руда та титанові концентрати. Основний потік експорту спрямований на країни Європейського Союзу. Купують рудну сировину в Україні Китай, США та інші держави.

Найбільше експортне значення для України мають руди та концентрати: манганові, титанові, цирконієві.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Україна добре забезпечена рудами чорних металів. Вона входить до групи провідних країн світу з видобування залізних і манганових руд.
2. Україна недостатньо забезпечена рудами кольорових металів.
3. В Україні є перспективні для видобування родовища золота.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Назвіть найбільші родовища рудної сировини в Україні. Позначте їх на контурній карті.
2. Назвіть основні родовища манганових руд в Україні.
3. Схарактеризуйте індустріальний образ міста Кривий Ріг. Які подібні міста вам відомі?
4. Складіть список п'яти індустріальних міст України, подібних до Кривого Рогу.
5. Оцініть перспективи видобування рудних ресурсів в Україні.
6. Назвіть рідкісноземельні метали, які виплавляються в Україні.
7. Окресліть перспективи видобування золота в нашій країні.

ВИДОБУВАННЯ ІНШИХ ВИДІВ ПРИРОДНОЇ СИРОВИНИ

* Пригадайте, які ресурси належать до будівельної сировини.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗТАШУВАННЯ НЕМЕТАЛЕВИХ РЕСУРСІВ У СВІТІ. Неметалеві ресурси світу представлені фосфоритами, калійними й кам'яними солями, самородною сіркою, алмазами та різноманітною будівельною сировиною. Кам'яну сіль отримують як із самородних родовищ, так і внаслідок випарювання води солоних озер і морської води. Світові ресурси *кам'яної солі* — невичерпні. Майже кожна країна має поклади кам'яної солі, а колосальне її джерело — Світовий океан. Кам'яна сіль є одним з основних видів сировини для ряду виробництв у хімічній промисловості: соди, хлору, сульфату натрію тощо. Значне видобування солі ведеться в *США, Китаї, Україні, Канаді, Німеччині, Білорусі* тощо.

Ресурси *калійних солей* у світі є доволі значними і становлять 250 млрд т. За їх запасами чільні місця посідають такі країни Америки, як *Канада, США, Бразилія*; Азії — *Ізраїль, Йорданія, Китай, Росія, Таїланд*; Європи — *Білорусь, Німеччина, Україна*; Африки — *Ефіопія, Туніс*. За нинішнього видобутку калійних солей у світі (30 млн т на рік) їхніх запасів вистачить майже на 70 років.

Фосфорити залягають на просторах Азії (*Казахстан, Росія*), у Північній Америці (*США*), Африці (*Алжир, Марокко, Туніс*), Азії (*Ізраїль, Йорданія*). Фосфорити й калійні солі використовують як сировину для хімічної промисловості — виробництва мінеральних добрив.

Будівельна сировина — пісок, глина, гравій, граніти, кварцити, вапняк — поширена в більшості країн світу. Різняться лише технології видобування. У розвинених країнах вони економічно обґрунтовані й ефективні, а в країнах, що розвиваються, — здебільшого застарілі. Сьогодні велику кількість будівельних матеріалів видобувають з океанічного дна.

ВИДОБУВАННЯ ПРИРОДНОЇ ХІМІЧНОЇ СИРОВИНИ Й БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ В УКРАЇНІ. До ресурсів хімічної сировини в Україні належать родовища кам'яної та калійної солей, сірки й фосфоритів (*мал. 93*). Основні родовища *кам'яної* (кухонної) *солі* в Україні розміщені на Донбасі (*мал. 92*), Прикарпатті, Закарпатті. Родовища калійних солей розташовані на території Львівської та Івано-Франківської областей. **Калійні солі** використовують здебільшого для виробництва калійних добрив, іноді — в основній хімії. Однією з головних екологічних проблем, зумовлених їх видобуванням, є скиди з водозабірників і шламосховищ у поверхневі річкові стоки зі значно перевищеним вмістом солей. Україн небезпечним є також інтенсивний розвиток карстових порожнин. З 1978 р. їх утворилося майже 500 тис. м³. Подальший перебіг цих процесів загрожуватиме залізничним шляхам та автомобільним дорогам.

 Мал. 91. Діаманти — алмази, що зазнали спеціальної обробки та набули відповідних граней

Чи знаєте ви, що...

Великі **запаси алмазів** мають Південна Африка, Намібія, Ботсвана, Канада, Росія. Чи є алмази в Україні? Це міф чи реальність? Скоріше схоже на реальність. Геологічна будова алмазоносних районів світу і деяких регіонів України є подібною. А **на околицях Кропивницького** вже виявили алмазоносні породи.

 Мал. 92. Пальма із солі в Музеї соляної промисловості в м. Соledарі (Донецька область)

Проаналізуйте і зробіть висновок, чи рівномірно залягають кам'яна сіль, калійна сіль, сірка, фосфорити територією України (мал. 93).

Мал. 94.

Черкаське родовище бентонітових глин поблизу селища Лисянка

Основні родовища **самородної сірки** розташовані в межах Львівської, а також частково Івано-Франківської областей (перші промислові запаси були виявлені в 1950 р.). Сьогодні кар'єрну розробку сірки припинено у зв'язку з економічними й екологічними проблемами виробництва. Нині видобування сірки провадять методом підземної виплавки. Розробка сірчаних родовищ спричинила значні викиди шкідливих речовин в атмосферу. Разовий вміст сірководню в повітрі населених пунктів за межами гірничого відводу вдвічі перевищує середньорічну гранично допустиму концентрацію.

Фосфорити використовують як сировину для виготовлення фосфатних добрив, потребу в яких особливо відчують поширені в Україні чорноземні ґрунти. Наша країна має достатню фосфоритоносну базу; значні поклади фосфоритів виявлено на Сумщині, Поділлі, у південній частині Волині.

На основі розробки родовищ хімічної сировини функціонує **гірничо-хімічна промисловість**, яка забезпечує сировиною підприємства хімічної промисловості. В Україні вона включає в себе підприємства з видобування сірки (*Роздольське та Новояворівське*), калійних солей (*Калуш, Стебник*), кам'яної солі (*Артемівське, Сакське, Солотвинське*), фосфоритів (*Незвиське, Кролевецьке*).

? Що вам відомо про важливі родовища будівельної сировини в Україні? Які з них розташовані у вашій місцевості?

Дізнайтеся, які найбільші підприємства видобувної промисловості працюють у вашій області. Опишіть характер їхньої діяльності.

Мал. 95. Станція метро Хрещатик у м. Києві прикрашена коростишівським гранітом

Спектр ресурсів *будівельної сировини* в Україні дуже великий: граніти, кварцити, вапняки, цементна сировина, мрамур тощо. Гранітні кар'єри є в Житомирській, Київській, Кіровоградській, Вінницькій та інших областях, які розташовані в зоні Українського кристалічного щита. Великі поклади гранітів зосереджені в *Коростишівському* (мал. 95), *Корецькому* (Житомирська область), *Богуславському* (Київська область) і *Новоданилівському* (Миколаївська область) родовищах. Поклади мрамору є в Одеській області та Криму.

В Україні видобувається значна кількість будівельних глин. Наприклад, у Хмельницькій області це *Гуменецьке* та *Дубрівське* родовища, а в Дніпропетровській — *Жовтокам'янецьке*. Окремі різновиди глин використовуються для потреб будівельної індустрії, металургії тощо. Зокрема, *Часів'ярське родовище* є ресурсом для чорної металургії, а ресурси бентонітових глин *Черкаського родовища* (мал. 94) (86 % видобутку в Україні) використовуються для потреб чорної металургії, хімічної та харчової промисловості, ливарної справи й тому є дуже цінними.

ПІДПРИЄМСТВА ДОБУВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ СВОГО РЕГІОНУ.

У кожному регіоні України наявні підприємства добувної промисловості. Найбільше їх зосереджено в районі Українського кристалічного щита — Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Житомирська області. Багато родовищ виявлено також на Донбасі й у Карпатському регіоні. В усіх областях України є підприємства з видобування будівельних матеріалів.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Світові запаси кам'яної солі є майже безмежними для людства, а калійної солі у світі вистачить лише на 70 років.
2. Економіка України має середній рівень забезпеченості хімічною сировиною та добре забезпечена будівельною.
3. В Україні є перспективні родовища цінної сировини — бентонітових глин.

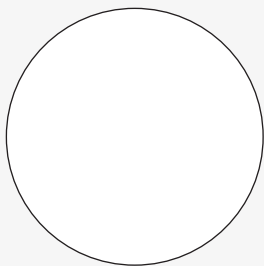
ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Окресліть основні напрями використання кам'яної, калійної солей та фосфоритів у світовій економіці.
2. Назвіть світових і європейських лідерів з видобування калійної солі та фосфоритів.
3. Визначте рівень забезпечення економіки України хімічною сировиною.
4. Які родовища будівельної сировини вам відомі? Для яких потреб вони використовуються?
5. Скориставшись джерелами географічної інформації, самостійно підготуйте виступ про ресурси каоліну в Україні.
6. З якою метою в Україні використовують граніти, кварцити?
7. Підготуйте за допомогою інтернет-джерел фотопрезентацію про Музей соляної промисловості, що діє в м. Соледарі. Дізнайтеся про лікувальні особливості соляної шахти в смт Солотвино Закарпатської області.

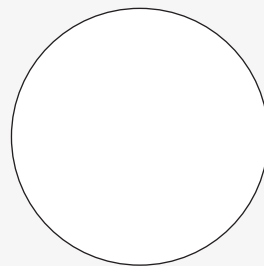
Мої компетентності: самоперевірка знань і досягнень

1. Зазначте два основні райони розвитку вугільної промисловості України.
А Донецький
Б Прикарпатський
В Львівсько-Волинський
Г Причорноморсько-Кримський
Д Придніпровський
Е Дніпровсько-Донецький
2. Укажіть країну, яка володіє найбільшими у світі запасами нафти.
А Іран
Б Росія
В Саудівська Аравія
Г США
3. Ресурси якої мінеральної сировини є майже невичерпними для людства?
А фосфорити
Б сірка
В калійна сіль
Г кам'яна сіль
4. Зазначте руду, яку найбільше експортують з України.
А залізна
Б манганова
В титанова
Г нікелева
5. Яка з країн світу видобуває найбільше бокситів?
6. Назвіть чотири сплави, основою для яких є мідь.
7. Укажіть основне призначення манганової руди.
8. Назвіть три найбільші центри видобування кам'яної солі в Україні.
9. Доведіть, що Кривий Ріг є містом високої концентрації кар'єрів, рудників і промислових комбінатів.
10. Спираючись на відповідну основу, позначте секторами на накреслених у зошиті кругових діаграмах ступінь заліснення території України та світу.

Секторні діаграми визначення ступеня заліснення території

Україна

Світ

Вторинний сектор господарства

- ТЕМА 1. Виробництво та постачання електроенергії**
- ТЕМА 2. Металургійне виробництво**
- ТЕМА 3. Хімічне виробництво. Виробництво деревини, паперу**
- ТЕМА 4. Виробництво машин та устаткування**
- ТЕМА 5. Виробництво тканин, одягу, взуття**
- ТЕМА 6. Виробництво харчових продуктів, напоїв**

Те, що здавалося нездійсненим протягом століть, що вчора було лише зухвалою мрією, сьогодні стає реальним завданням, а завтра — звершенням.

Сергій Корольов,
конструктор ракетно-космічних систем

Довідник юного економгеографа

- 📌 **Основний вид енергоресурсів за країнами:** США — вугілля (52 %), Велика Британія — природний газ (56 %), Франція — атомна енергія (77,5 %), Україна — атомна енергія (45 %), Норвегія — гідроенергетика (96 %)
- 📌 **Виробництво сталі за країнами:** Китай — 1674 млн т (1 місце), Індія — 86,5 млн т (5 місце), Україна — 27 млн т (8 місце), Австралія — 4,6 млн т (22 місце)
- 📌 **Виробництво м'яса на душу населення за країнами:** середньосвітовий показник — 40 кг, Канада — 140 кг, Польща — 90 кг, Україна — 46,2 кг, Індія — 5,5 кг

Міркуємо над проблемами

- 🌐 Що для України є економічно обґрунтованишим — розвиток альтернативної електроенергетики чи атомної?
- 🌐 Чи сприятиме активний розвиток металургії становленню України як європейської країни зі збалансованою й успішною економікою?
- 🌐 Хімічне виробництво дозволить розв'язати глобальні проблеми людства чи доведе його до екологічної катастрофи?
- 🌐 Чи можна уникнути територіальних диспропорцій у розміщенні деревообробних і паперових підприємств?
- 🌐 Чи спроможна Україна стати провідною машинобудівною державою?
- 🌐 Що необхідно для того, щоб Україна експортувала одяг та взуття?
- 🌐 Чи нагодують Україну Європу? Які експортні можливості України в аграрному секторі?

ТЕМА 1

Виробництво та постачання електроенергії

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- ▶ **називати** типи електростанцій за джерелом енергетичних ресурсів, шляхи енергозбереження;
- ▶ **наводити приклади** найбільших країн-виробників та країн-споживачів електроенергії, країн, у яких домінує виробництво електроенергії на ТЕС, ГЕС або АЕС;
- ▶ **показувати на карті:** ГЕС (ГАЕС) — Сан-Ся (Китай), Ітайпу (Бразилія — Парагвай), каскад ГЕС на Дніпрі, Дністровська, Ташлицька; АЕС — Запорізька, Південноукраїнська, Рівненська, Хмельницька; ТЕС — Запорізька, Придніпровська, Трипільська, Зміївська, Слов'янська, Ладизинська, Бурштинська;
- ▶ **пояснювати** розміщення енергогенерувальних потужностей в Україні;
- ▶ **порівнювати** структуру виробництва електроенергії в Україні та провідних державах світу;
- ▶ **оцінювати** перспективи використання відновлюваних джерел енергії різних видів у світі, Україні та своєму регіоні

ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА СВІТУ

- * Визначте роль електроенергетики в розвитку світового господарства.

ГОЛОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ СВІТУ. Енергетика — це складна міжвидова система, яка виробляє електроенергію, а також транспортує та розподіляє її. Енергетика — основа сучасної світової економіки. Рівень споживання електроенергії є важливим показником економічного потенціалу й рівня розвитку країни. Світове виробництво та споживання енергоресурсів (нафти, газу, вугілля, урану, рушійної сили води, енергії Сонця та вітру) поступово зростають.

За останні два століття світова енергетика у своєму розвитку пододала два основні етапи й нині наблизилася до третього. Перший, вугільний етап, тривав упродовж ХІХ і першої половини ХХ ст., коли переважало вугільне паливо. Другий, нафтогазовий етап, розпочався в другій половині ХХ ст. і триває донині, що зумовлено багатьма перевагами

Чи знаєте ви, що...

Найбільші енергоспоживачі:

США — 26 % світового енергоспоживання, Китай — 10 %, Росія — 7 %, Японія — 5,5 %, ФРН — 4 %, Україна, Велика Британія, Італія, Франція — по 2 %.

Чи знаєте ви, що...

Геотермальна енергетика використовує первинне тепло нашої планети як джерело для отримання електроенергії. Перша геотермальна електростанція почала діяти в 1904 р. за ініціативою італійського бізнесмена П'єро Джінорі Конті. З 1920 по 1958 р. Італія була єдиною країною світу, яка в промислових масштабах використовувала геотермальну енергію. Потім такі станції почали діяти в Новій Зеландії, пізніше — у США, Японії та інших країнах. Із 70-х років ХХ ст. розпочалося широке застосування геотермальної енергії. Наприклад, у США, у Долині Гейзерів, діють 19 геотермальних електростанцій. Поясніть, які чинники впливають на їх розміщення.

нафти й газу як більш ефективних енергоносіїв порівняно з твердим паливом. Третій етап — це поступовий перехід від використання переважно вичерпних мінеральних ресурсів до енергетичного палива, що ґрунтується на відновлюваних і невичерпних ресурсах або на альтернативних джерелах енергії (енергії Сонця, геотермальної енергії Землі, енергії морів і океанів, вітру, біоенергії, енергії термоядерних реакцій). Це пояснюється погіршенням гірничо-геологічних умов видобування палива й загостренням проблеми енергозабезпечення людства на початку ХХІ ст.

Нині нафтова, газова та вугільна промисловість є основними ресурсами світової енергетики. Тому електроенергія виробляється здебільшого за рахунок невідновлюваних джерел — вугілля, нафти, природного газу тощо. Відновлюваними джерелами енергії є гідроенергетика, геотермальна енергетика, використання енергії Сонця, вітру, морських припливів. Проте лише гідроенергетика дає можливість виробляти значні обсяги енергії. Потенційні запаси гідроресурсів на Землі становлять в 3750 млн кВт. Щоправда, економічний гідропотенціал планети використовується лише на 17%. Особливо великі гідроенергетичні ресурси зосереджені в Південній Америці, Південно-Східній Азії, Африці, хоча освоєні вони недостатньо.

У світі й Україні є чотири основні типи електростанцій:

- ▶ **теплові** — працюють на твердому, рідкому й газоподібному паливі; серед них вирізняють конденсаційні й теплоелектроцентралі;
- ▶ **атомні** — використовують як паливо збагачений уран або інші радіоактивні елементи;
- ▶ **гідроелектростанції** — використовують відповідні гідроресурси й поділяються на гідроелектростанції та гідроаккумулятивні;
- ▶ **електростанції, що використовують нетрадиційні джерела енергії**. Серед них найперспективнішими є вітрові, сонячні, геотермальні, припливні та ін.

ВІДМІННОСТІ В СТРУКТУРІ ВИРОБНИЦТВА ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ НА ЕЛЕКТРОСТАНЦІЯХ РІЗНИХ ТИПІВ У КРАЇНАХ СВІТУ. Стан електроенергетики залежить, передусім, від рівня економічного розвитку країни, наявності енергоресурсів, їх якості, розміщення, способу видобування. Загальні обсяги виробництва та споживання електроенергії на душу населення є одними з ключових показників економічного рівня розвитку будь-якої країни. Так, 3/4 світового виробництва електроенергії припадає на 10 держав: Велику Британію, Індію, Канаду, Китай, Німеччину, Росію, США, Україну, Францію та Японію.

Більшість електроенергії у світі виробляється на **теплових електростанціях** (ТЕС) — 60%, які використовують традиційні види палива: вугілля, газ, мазут. Найбільшою теплоелектростанцією світу є *Тайчжунська ТЕС* на острові Тайвань, яка працює на привізному (з Австралії) вугіллі. Її потужність становить 5780 МВт.

Близько 20% електроенергії світу виробляють **гідроелектростанції** (ГЕС). У країнах, добре забезпечених гідроенергоресурсами, цей показник значно вищий: Норвегія (96%), Бразилія (92%), Австрія, Канада, Перу, Нова Зеландія — понад 50%. До найбільших гідроелектростанцій світу належать такі: *Сан-Ся* (Китай), *Ітайпу* (мал. 96) (Бразилія —

ТИПИ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЙ

Теплові

Атомні

Гідроелектростанції

Електростанції, що використовують нетрадиційні джерела енергії

Мал. 96.

Гідроелектростанція «Ітайпу» (Бразилія — Парагвай) — одна з найбільших у світі

Поміркуйте, яке значення ГЕС «Ітайпу» має для Бразилії та Парагваю.

Парагвай), ГЕС ім. Симона Болівара («Гурі») (Венесуела), Черчілл-Фолс (Канада). (Знайдіть їх на карті.)

Атомні електростанції (АЕС) забезпечують 17 % світового виробництва електроенергії. Ці станції використовують енергію розпаду радіоактивних ізотопів урану або плутонію. Атомні реактори АЕС працюють в 32 країнах світу. Найбільша частка електроенергії, що виробляється на АЕС, — у Франції (76 %), Бельгії (61 %), Німеччині, Україні, Швеції, Литві (до 50 %). Найбільшими атомними електростанціями світу є такі: *Касівадзакі-Каріва* (Японія) — 8212 МВт (мал. 97), *Брюс* (Канада) — 6232 МВт, *Запорізька АЕС* (Україна) — 6000 МВт, *Хануль* (Південна Корея) — 5900 МВт.

Лише 1 % електроенергії світу виробляють *електростанції, які використовують нетрадиційні (альтернативні) джерела енергії*: сонячну енергію, енергію вітру, припливів, енергію хвиль, біоенергетику, геотермальну енергію. Найбільше серед них геотермальних електростанцій, «паливом» для яких є внутрішнє тепло Землі.

Проте досить часто використання лише «чистих» видів енергії дещо гальмує розвиток країни. Наприклад, Філіппіни відчувають певний дефіцит електроенергії, хоча мають високий рівень використання альтернативних джерел — сонячних і вітрових станцій. На ГЕС країни виробляється понад 50 % електроенергії. Тому важливим для Філіппін є перспективний план розвитку її електроенергетики, з урахуванням екологічного чинника.

За пріоритетами виробництва електроенергії країни світу поділяють на три групи:

- ▶ виробляють електроенергію переважно на ТЕС (більшість країн Європи, Австралія, Індія, Казахстан, Китай, Росія, США тощо);
- ▶ виробляють електроенергію переважно на ГЕС (Австрія, Албанія, Аргентина, Бразилія, Канада, Норвегія, Парагвай, Хорватія, Швейцарія тощо);
- ▶ виробляють електроенергію переважно на АЕС (Бельгія, Литва, Словаччина, Словенія, Франція).

НАЙБІЛЬШІ КРАЇНИ-ВИРОБНИКИ ТА КРАЇНИ-СПОЖИВАЧІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ У СВІТІ. У 2015 р. споживання електроенергії в Північній Америці та Азійсько-Тихоокеанському регіоні зрівнялося на позначці майже 6 трлн кВт/год. У Західній Європі воно становило 2800 млрд кВт/год, у Латинській Америці — 1350, в Африці — 550, на Близькому й Середньому Сході — 350 млрд кВт/год.

До найбільших виробників електроенергії належать переважно економічно розвинені країни та деякі країни, що розвиваються (табл. 13). Кількість цих виробників поступово зростає.

За прогнозами ООН, у 2020 р. виробництво електроенергії в США досягне 4350 млрд кВт/год, у Китаї — 3450 млрд, в Індії — 1150 млрд, у Республіці Корея — 340 млрд, а в країнах ЄС загалом — 2115 млрд кВт/год.

Таблиця 13. Країни-лідери з виробництва електроенергії у світі (2015 р.)

Країна	Виробництво, млрд кВт/год	Країна	Виробництво, млрд кВт/год
США	3980	Бразилія	340
Китай	1325	Італія	260
Японія	1080	Республіка Корея	260

Мал. 97.
АЕС «Касівадзакі-Каріва» (Японія)

? Настільки справедливим, на вашу думку, є вислів одного з президентів Філіппін: «Нам не треба чекати початку сезону дощів, вітру, а збільшувати кількість вугільних електростанцій».

Країна	Виробництво, млрд кВт/год	Країна	Виробництво, млрд кВт/год
Росія	875	Південна Африка	205
Канада	585	Іспанія	200
Німеччина	565	Австралія	195
Індія	550	Мексика	185
Франція	540	Україна	170
Велика Британія	350	Швеція	160

Показник виробництва електроенергії з розрахунку на душу населення належить до найважливіших індексів, що характеризують національну економіку певної країни. Оскільки темпи приросту виробництва електроенергії вищі, ніж середні темпи приросту населення, цей показник для всього світу поступово зростає й нині становить близько 2500 кВт/год. Виробництво на душу населення, що перевищує цю середню кількісну межу, мають уже 55 країн світу. Серед них переважають економічно розвинені країни Північної Америки (Канада — понад 18 тис., США — майже 14 тис. кВт/год), Західної Європи (Франція — близько 9 тис., Німеччина — майже 7 тис. кВт/год), Японія (понад 8 тис. кВт/год). Проте найвищий показник тривалий час реєструється в Норвегії — 26 тис. кВт/год.

Серед країн, що розвиваються, виробництво на душу населення вище за середньосвітовий рівень мають здебільшого нафтовидобувні країни з невеликою чисельністю населення й розвинутою теплоенергетикою (Кувейт — близько 14 тис. кВт/год, а також Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ, Бахрейн). Але переважна більшість країн, що розвиваються, мають показники виробництва на душу населення нижчі від 1000 кВт/год.

Дізнайтесь з інтернет-джерел, який обсяг електроенергії заплановано виробляти в Україні в 2020 р. Чи передбачено розвиток відновлювальної енергетики? Яким її напрямом надаватиметься перевага?

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Найбільша кількість електроенергії у світі виробляється на теплових електростанціях.
2. 18 країн світу, зокрема й Україна, виробляють переважну більшість електроенергії.
3. Норвегія виробляє найбільше електроенергії на душу населення.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Які етапи пододала у своєму розвитку світова електроенергетика?
2. Позначте на контурній карті найбільші електростанції (теплові, ГЕС, атомні, альтернативні) та підпишіть їхні назви.
3. Зіставте перспективи розподілу виробництва електроенергії між найбільшими регіонами світу.
4. Схарактеризуйте особливості використання альтернативних джерел для виробництва електроенергії.
5. Назвіть основних виробників і споживачів електроенергії у світі. Як можна пояснити такий перелік країн?

* Назвіть види економічної діяльності, які тісно співпрацюють з електроенергетикою.

ЗНАЧЕННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ. Електроенергетика впливає не тільки на розвиток господарства, а й на його територіальну організацію. Будівництво потужних ліній електропередач дає змогу освоювати паливні ресурси незалежно від віддаленості районів споживання. Розвиток електронного транспорту розширює територіальні межі промисловості. Достатня кількість електроенергії стимулює виробництво електросталі, алюмінію, титану, магнію та інших кольорових металів, у яких частка паливно-енергетичних витрат у собівартості готової продукції значно більша порівняно з традиційними видами промисловості. У деяких регіонах України (Донбас, Придніпров'я) електроенергетика визначає їхню виробничу спеціалізацію.

розширює територіальні межі промисловості. Достатня кількість електроенергії стимулює виробництво електросталі, алюмінію, титану, магнію та інших кольорових металів, у яких частка паливно-енергетичних витрат у собівартості готової продукції значно більша порівняно з традиційними видами промисловості. У деяких регіонах України (Донбас, Придніпров'я) електроенергетика визначає їхню виробничу спеціалізацію.

СТРУКТУРА ТА ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ. У розвитку й розміщенні електроенергетики в Україні визначальними є такі чинники:

- » концентрація виробництва електроенергії шляхом будівництва великих районних електростанцій, які використовують дешеве паливо й гідроенергоресурси;
- » комбінування виробництва електроенергії й тепла з метою теплопостачання міст й індустріальних центрів;
- » широке освоєння гідроенергоресурсів з урахуванням комплексного вирішення завдань електроенергетики, транспорту, водопостачання, іригації та рибництва;
- » випереджальний розвиток атомної енергетики, особливо в районах з напруженим паливно-енергетичним балансом.

Територіальна структура електроенергетики залежить переважно від наявності паливно-енергетичних ресурсів і споживачів електроенергії. Нині майже третина електроенергії виробляється в районах споживання й понад 2/3 — у районах її виробництва.

НАЙБІЛЬШІ ТЕС, АЕС, ГЕС ТА ЛЕП В УКРАЇНІ. Найпоширеніші в Україні *теплові електростанції*, які за характером обслуговування споживачів є районними (ДРЕС). Вони виробляють майже 50 % усієї електричної енергії в державі. Частка вугілля в структурі палива, яке використовують ТЕС, велика. Перевагою ТЕС є відносно вільне розміщення, удвічі менший обсяг капіталовкладень порівняно з ГЕС. Найбільшими ДРЕС в Україні є *Вуглегірська, Старобешівська, Курахівська, Слов'янська* (Донецька область); *Криворізька-2, Придніпровська* (Дніпропетровська область); *Буриштинська* (Івано-Франківська область); *Запорізька* (Запорізька область), *Ладизинська* (Вінницька область), *Трипільська* (Київська область) та ін.

Розподіл джерел енергії в загальному постачанні первинної енергії в Україні

2013 р.

2014 р.

Мал. 98. Енергетичний баланс України (за даними Державної служби статистики)

? Детально проаналізуйте ці діаграми (мал. 98).

Дедалі більшого значення набувають теплоелектроцентралі, споруджені поблизу споживача, оскільки радіус транспортування від них тепла невеликий (10–12 км), а коефіцієнт корисного використання тепла становить майже 70 %, тоді як на ТЕС — 30–35 %. Теплоелектроцентралі обігривають понад 25 міст України. Найбільші з них — Київська ТЕЦ-5, Дарницька (Київ), Київська ТЕЦ-6, Харківська ТЕЦ-5, Одеська, Калуська (Івано-Франківська область), Краматорська (Донецька область) та ін.

Атомні електростанції не пов'язані з родовищами видобування необхідного для них палива, що забезпечує широкий маневр їх розміщення. АЕС зорієнтовані винятково на споживачів, особливо на райони з обмеженими ресурсами палива та гідроенергії. Україна має достатні умови для розвитку атомної енергетики. Запасів урану вистачить більш як на 100 років. За масштабами виробництва уранового концентрату країна посідає провідне місце у світі. Проте Україна потерпає від того, що необхідно ввозити ядерне паливо, яке сама не виробляє. Потрібно налагодити виробництво елементів, що виводять тепло з реакторів. Створення повного ядерного циклу в Україні розраховане на тривалий період і потребує значних коштів.

В Україні працюють такі потужні атомні електростанції, як *Запорізька (мал. 99), Південноукраїнська, Рівненська, Хмельницька.*

Гідроелектростанції (ГЕС) — одні з найефективніших електроенергетичних підприємств. Вони виробляють електроенергію, яка в п'ять-шість разів дешевша, ніж на ДРЕС, а персоналу для їх обслуговування потрібно в 15–20 разів менше, ніж на АЕС. Коефіцієнт корисної дії ГЕС становить понад 80 %. Однак розміщення їх повністю залежить від природних умов, а виробництво ними електроенергії має сезонний характер. Будівництво гідроелектростанцій на рівнинних річках України завдає значних матеріальних збитків, оскільки потребує затоплення великих площ територій сільськогосподарського призначення під водосховища. Поки що гідроенергетика посідає незначне місце в енергетиці України — близько 9 % виробництва електроенергії. Основні гідроелектростанції розташовані на Дніпрі — *Дніпрогес, Кременчуцька, Каховська, Середньодніпровська, Київська* та Дністрі — *Дністровська*; річці Ріка в Закарпатській області — *Теребле-Ріцька*. Найоригінальніша за інженерним рішенням — *Теребле-Ріцька ГЕС (мал. 100)*. Вона використовує енергію двох гірських річок з різними рівнями води. Деякі ГЕС, зокрема Київська, вичерпали свій ресурс і функціонують з низьким виробничим коефіцієнтом.

Специфічну роль відіграють *гідроакмулювальні електростанції (ГАЕС)* — Київська, Дністровська. Електроенергією, яку вони виробляють, можна забезпечувати споживачів у пікові години. Діючи за принципом переміщення того самого обсягу води між двома басейнами, розміщеними на різній висоті, ГАЕС працюють як помпи.

Мал. 99.
Запорізька АЕС є найпотужнішою в Європі

ЕКОНОМвсесвіт

Під тиском громадськості після аварії на Чорнобильській АЕС припинено будівництво Кримської, Чигиринської, Харківської та Одеської АЕС. За наявності цих станцій кількість електроенергії, що виробляється на АЕС, була б удвічі більшою. Спробуйте зіставити економічний та екологічний ефекти від сповільнення темпів розвитку атомної енергетики.

Мал. 100.
Схема Теребле-Ріцького гідротехнічного вузла

? Зіставте площу водного дзеркала Київського (992 км²) та Кременчуцького (2250 км²) водосховищ. Який висновок можна зробити?

Мал. 101.
Сонячна
електростанція
на Вінниччині

Таблиця 14.

Встановлена пікова
потужність сонячних
електростанцій (СЕС)
України
(за матеріалами
річних звітів
ДП «НЕК» Укренерго»)

Рік	МВт
2010	10
2011	180
2012	320
2013	560
2014	350
2015	360
2016	460

Чи знаєте ви, що...

В Україні розробляють **енергоустановки з неізотермічними процесами випаровування та конденсації** (ДКПЕУ). Вони працюють за принципово новою технологією перетворення тепла на роботу, яка не має аналогів у світовій науці й практиці. Коефіцієнт корисної дії ДКПЕУ становить 59–60 %. Можливо, на основі таких установок буде розроблено принципово нову модель електростанції.

В Україні діє густа мережа **ліній електропередач** (ЛЕП). Вони поділяються на такі категорії: низької (від 220 В), середньої (від 6 кВ), високої (від 110 кВ) і надвисокої напруги (від 400 до 750 кВ). Прикладом найпотужніших українських ЛЕП-750 є Південноукраїнська АЕС — Вінниця та Вінниця — Альбертірша (через яку електроенергія йде на експорт).

ВИКОРИСТАННЯ ВІДНОВЛЮВАНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ. У нашій країні набуває великого значення використання відновлювальних джерел енергії. Особливо це стосується сонячної (табл. 14) і вітрової енергії та, меншою мірою, гідроенергетики на малих річках.

Сонячну енергію використовують здебільшого в південних областях країни, Криму та на Закарпатті.

У 2012 р. компанія «Енергоінвест» завершила будівництво *Слобода-Бушанської сонячної електростанції* (СЕС) потужністю 1,875 МВт у Ямпільському районі Вінницької області (мал. 101), а компанія «Сонячна енергія плюс» ввела в експлуатацію сонячну електростанцію потужністю 5,4 МВт, розташовану в Ужгородському районі Закарпатської області. Фотоелектричні панелі будуть щорічно виробляти близько 4,8 млн кВт·год електроенергії, достатньої для забезпечення понад 1,3 тис. домогосподарств із щомісячним споживанням 300 кВт·год.

В Україні діють три відносно потужні вітрові електростанції. Наприклад, потужність *Новоазовської ВЕС* становить 500 МВт.

Крім того, близько сотні електростанцій невеликої потужності функціонують на малих річках, більші з них належать до державної енергосистеми. Збудовано їх каскади на річках Рось (*Корсунь-Шевченківська, Стеблівська* та ін.), Південний Буг, Синюха.

ПІДПРИЄМСТВА ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ СВОГО РЕГІОНУ. У процесі вивчення цієї теми вам необхідно ознайомитися з роботою підприємств електроенергетики, які розташовані у вашій місцевості. Найбільше скупчення таких підприємств у Придніпров'ї та на Донбасі. Проте в будь-якому з куточків України наявні електростанції певного рівня потужності й певного типу роботи.

ЕНЕРГОСИСТЕМИ. Основна тенденція розвитку електроенергетики України — об'єднання електростанцій в енергосистеми, які виробляють, транспортують і розподіляють електроенергію між споживачами. Це зумовлено потребою ритмічного забезпечення споживачів електроенергією, для виробництва та споживання якої характерні не тільки сезонні, а й добові коливання. Енергосистеми дають змогу маневрувати у виробництві електроенергії як у часі, так і в просторі. Енергосистеми утворені на основі територіального принципу: «Київенерго», «Крименерго», «Дніпроенерго» та ін. Незбіг пікових навантажень в окремих ланках енергосистем уможливує в разі потреби перекидання електроенергії в зустрічних напрямках із заходу на схід і з півночі на південь. У процесі транспортування електроенергії на значну відстань її втрати неминучі.

В Україні створено Об'єднану енергетичну систему (ОЕС), централізоване диспетчерське управління якою здійснює національна компанія «Укренерго» (мал. 102). До складу ОЕС України входять атомні, теплові, гідравлічні й гідроакумуючі електростанції, теплоелектроцентралі, а також електростанції з відновлювальних джерел енергії, магістральні

електричні мережі Укренерго і розподільчі електромережі (обленерго), які об'єднані спільним режимом виробництва, передачі та розподілу електричної та теплової енергії. ОЕС України пов'язана з енергосистемами сусідніх країн.

Мал. 102.
Логотип
«Укренерго»

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Понад дві третини електроенергії України виробляють теплові електростанції (ТЕС, ТЕЦ та ДРЕС). Найбільшими з них є: Криворізька-1, Криворізька-2, Придніпровська, Запорізька, Добровірська, Бурштинська, Калуська, Ладизинська й Трипільська ДРЕС. Теплові електростанції працюють на природному газі, мазуті та вугіллі.
2. Атомна енергетика виробляє чверть української енергії. Вона представлена потужними АЕС: Хмельницькою, Рівненською, Південноукраїнською та найбільшою у Європі — Запорізькою.
3. Гідроенергетика становить найменшу частину в енергетичному балансі країни. Найбільші ГЕС споруджені на Дніпрі: Київська, Канівська, Кременчуцька, Середньодніпровська, Дніпрогес, Каховська. Налічуються 55 малих ГЕС, які розташовані на Росі, Південному Бузі, Синюсі та інших річках України.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Назвіть основні чинники розміщення підприємств електроенергетики України.
2. Позначте на контурній карті найбільші електростанції України.
3. Зіставте перспективи розвитку в Україні тепло-, гідро- та атомної енергетики.
4. Чому було зупинено будівництво Кримської, Чигиринської та інших нових АЕС? Як це позначилося на економіці України? Чи вдалося таким шляхом розв'язати екологічні проблеми?
5. Схарактеризуйте основні відмінності гідроенергетики від теплової та атомної енергетики.
6. Заповніть у зошиті таблицю 15.

Таблиця 15

Підвид електроенергетики	Сировинна база	Чинники розміщення
Теплова енергетика		
Гідроенергетика		
Атомна енергетика		

ПРАКТИЧНА РОБОТА 5 (на вибір учителя)

5.1. Позначення на контурній карті України найбільших електростанцій та пояснення чинників їх розміщення

Для виконання роботи вам знадобиться карта «Електроенергетика України».

Мета: Закріпити практичні навички роботи з картографічним матеріалом. Позначити на контурній карті райони виробництва електроенергії традиційними типами електростанцій. Проаналізувати структуру електроенергетики та перспективи її розвитку.

1. Пригадайте, які види енергії використовують різні типи електростанцій.
2. Позначте умовними знаками на контурній карті найбільші електростанції:
 - ▶▶ **теплові:** Вуглегірська, Луганська, Слов'янська, Зміївська, Запорізька, Криворізька, Придніпровська, Трипільська, Ладизинська, Бурштинська, Добровірська;
 - ▶▶ **гідроелектростанції:** Київська, Канівська, Кременчуцька (мал. 103), Середньодніпровська, Дніпрогес, Каховська, Дністровська, Тербле-Ріцька;
 - ▶▶ **атомні:** Запорізька, Південноукраїнська, Рівненська, Хмельницька.
3. Позначте найбільші ЛЕП:
 - ▶▶ Донбас — Вінниця — Альбертірша (Угорщина) (мал. 104);
 - ▶▶ Хмельницька АЕС — Жешув (Польща);
 - ▶▶ Південноукраїнська АЕС — Ісакча (Болгарія).
4. Визначте райони максимальної концентрації електростанцій в Україні. Поясніть принципи їх розміщення в цих районах.

 Мал. 103.
Кременчуцька ГЕС

 Мал. 104.
ЛЕП 750 Вінниця — Альбертірша (Угорщина)

5.2. Побудова та аналіз діаграм виробництва електроенергії на електростанціях різних типів в Україні

Для виконання роботи вам знадобиться карта «Електроенергетика України».

Мета: Закріпити навички роботи зі статистичними даними, будувати секторні діаграми. Позначити на контурній карті райони виробництва електроенергії традиційними типами електростанцій. Проаналізувати структуру електроенергетики та перспективи її розвитку.

1. За даними таблиці 16 побудуйте секторну діаграму частки різних видів електростанцій у виробництві електроенергії в Україні та світі.

Таблиця 16. Частка різних електростанцій в електроенергетиці України та світу

Тип електростанції	Частка електроенергії, що виробляється, %	
	в Україні	у світі
ТЕС	50	63
ГЕС	8	20
АЕС	42	17

2. Проаналізуйте побудовані діаграми та зробіть їхній аналіз.
3. Аргументуйте, що розвиток певного з типів електростанцій є перспективним для України.

ТЕМА 2

Металургійне виробництво

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

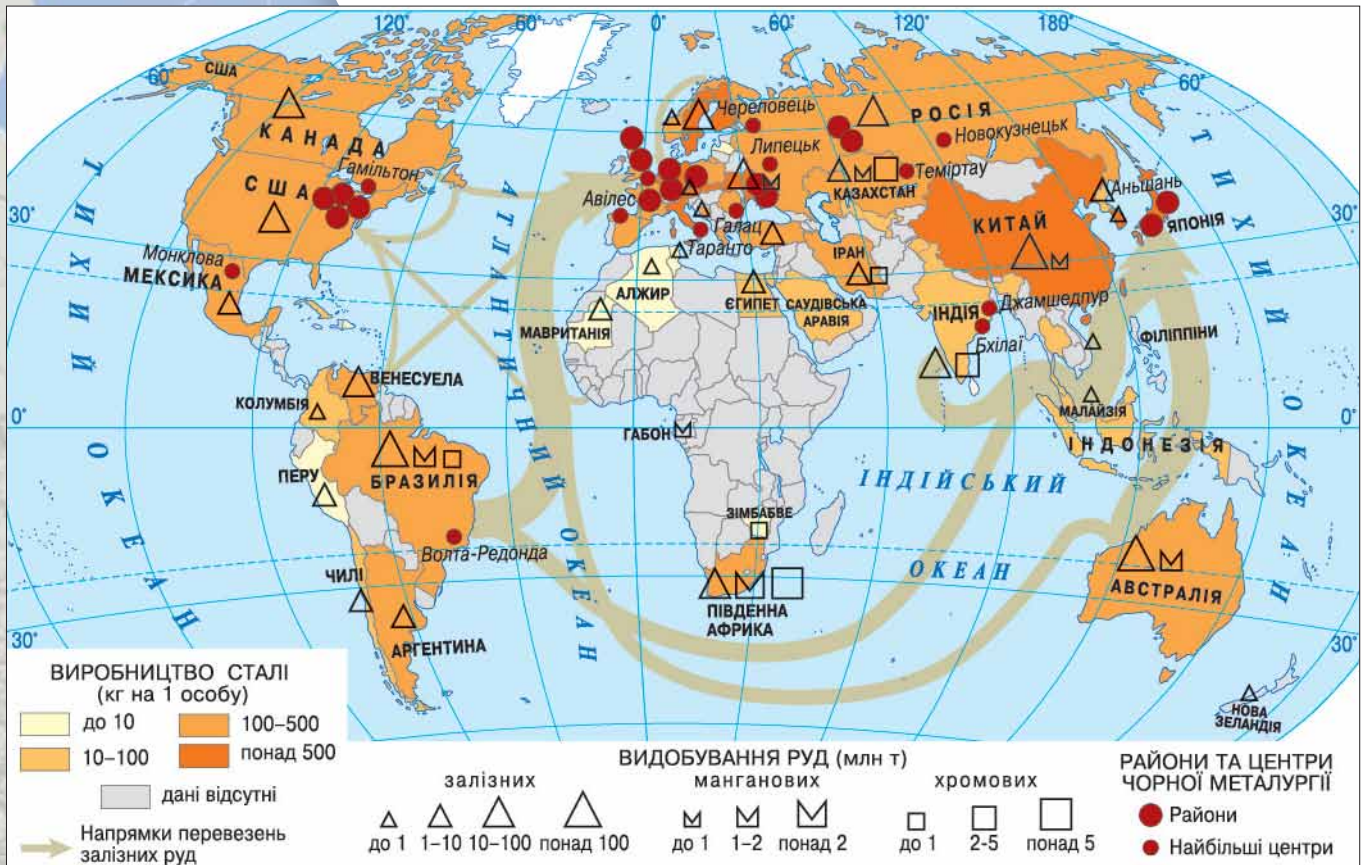
- ▶ **називати** різновиди чорних і кольорових металів;
- ▶ **наводити приклади** найбільших країн-виробників чавуну, сталі, що забезпечені сировиною або орієнтуються на значні обсяги споживання, країн, що виплавляють найбільше у світі та Європі алюмінію, титану, міді;
- ▶ **розуміти** вплив сировинного, паливного, електроенергетичного, транспортного, споживчого, екологічного чинників на розміщення металургійних комбінатів; місце України у світовому виробництві алюмінію з природної сировини;
- ▶ **показувати на карті:** центри чорної металургії в Україні — Кривий Ріг, Дніпро, Кам'янське, Запоріжжя, Нікополь, Маріуполь, Краматорськ, Алчевськ; центри кольорової металургії в Україні — Миколаїв, Запоріжжя, Іршанськ, Київ, Побузьке, Бахмут, Кам'янське;
- ▶ **пояснювати** розміщення підприємств чорної та кольорової металургії в Україні;
- ▶ **аналізувати** статистичні дані щодо обсягів виробництва та експорту металургійної продукції в Україні та світі;
- ▶ **оцінювати** наслідки впливу металургійного виробництва на довкілля.

24 ЧОРНА МЕТАЛУРГІЯ СВІТУ

- * У сучасній світовій економіці переважання металургійної промисловості є ознакою якого рівня розвитку країни: низького, середнього чи високого?

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ. Підприємства чорної металургії виробляють чавун, сталь і прокат, використовуючи як основну сировину залізні руди, а як паливо — високоякісне вугілля. Найбільші запаси залізної руди сконцентровані в *Австралії, Бразилії, Канаді, Китаї, Росії, США* (мал. 105). Чорні метали виробляють у 67 країнах світу, 80 % загального обсягу випуску сталі дають розвинені країни. Швидкими темпами розвивається чорна металургія в *Бразилії, Індії, Південній Кореї, Туреччині*. Залежність підприємств чорної металургії від сировинної бази поступово зменшується. Натомість збільшується рівень використання вторинних ресурсів — металобрухту. Розміщення підприємства чорної металургії тяжіє до місцевих сировини та палива: до залізрудних (*Росія, Україна, Франція, Швеція*) або до вугільних (*Польща, Німеччина, Росія*) басейнів. Проте останнім часом їх нерідко споруджують

Знайдіть на карті (мал. 105) основні металургійні райони світу.

Україна і світ

У 2015 р. **світовим лідером з виплавки сталі** був Китай — 410 млн т. Далі — Японія (52,6 млн т), Індія (45 млн т), США (39,9 млн т). Високі показники з виплавки сталі мають Бразилія, Італія, Німеччина, Республіка Корея, Росія, Туреччина. Україна, за інформацією УНІАН, посідає 10-е місце у світі за цим показником.

поблизу довізної сировини в портах і припортових районах (США, Франція, Японія) або, орієнтуючись на споживача, будують невеликі переробні заводи (Іспанія, Італія, США). Територіальна структура підприємств чорної металургії у світі має свої особливості: це не окремі металургійні центри, а цілі металургійні райони, наприклад, у США — *Клівленд — Детройт — Чиказький район*, у Німеччині — *Рейнсько-Вестфальський район*, у Великій Британії — *Південний Вельс*, в Україні — *Придніпров'я*.

Найбільшими виробниками продукції чорної металургії у світі є Китай та Європейський Союз. Вони відзначаються наймасштабнішим виробництвом сталі й металопродукату. Ці показники є значними в Бразилії, Індії, Республіці Корея, Росії, США, Туреччині, Україні, Японії. Значними споживачами сталі й прокату є країни з розвиненим рівнем машинобудування: США, Японія та країни Європейського Союзу.

Серед експортерів продукції чорної металургії слід відзначити Бельгію, Китай, Німеччину, Південну Корею, Україну, Японію.

СУЧАСНІ ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ. Для розвитку чорної металургії важливе значення має наявність сприятливих чинників:

- ▶▶ близькість розміщення родовищ коксівного вугілля, залізних і манганових руд, вапняків, формувальних пісків і вогнетривів;
- ▶▶ густа мережа шляхів сполучення між родовищами;

- » надійні джерела водопостачання;
- » розвиток металомісткого машинобудування;
- » велика кількість металобрухту;
- » висококваліфіковані кадри.

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОБНИЦТВА ЧАВУНУ Й СТАЛІ. Технологічно процес виробництва чорних металів поділяється на три блоки: виробництво чавуну, виробництво сталі, прокат чорних металів.

Виробництво чавуну. Сировиною для чавуну є породи, вміст заліза в яких становить 23–70 %. До них належать магнетитовий залізняк (50–60 %), червоний залізняк (51–69 %), бурий залізняк (35–40 %), шпатовий залізняк (близько 40 %), залістисті кварцити (мал. 106). Також під час виплавки чавуну використовуються флюси — речовини для видалення домішок, шлаків з оксидів (ними є зазвичай вапняки чи доломіти, кокс, природний газ, марганцеві та хромітові руди, вода, кисень і легуючі елементи).

Видобута руда проходить підготовчу обробку: подрібнення, обпалювання, збагачення й агломерацію. Метою *подрібнення* є досягнення одноманітності фізичного стану руди. Його здійснюють на дробильних машинах, які надають шматкам руди розмірів від 8 до 300 мм. Іноді руду розтирають на менші частинки. На машинах-ситях здійснюють сортування подрібненої чи розтертої руди.

Обпалюють руду в спеціальних печах з метою видалення з руди хімічно зв'язаної води, вуглекислоти, частково сірки та фосфору. Обпалювання відбувається за температури 700–800 °С.

Збагачення руди підвищує в ній вміст заліза за рахунок видалення так званої «пустої породи». Застосовують кілька видів збагачення: гравітаційне, промивання водою, магнітне, флотацію. *Промивання* здійснюють струменем води в барабанах, що обертаються. Порода має меншу вагу, тому вимивається з барабану у відходи. *Гравітаційне збагачення* за технологією близьке до промивання. *Магнітне збагачення*, або сепарація, відбувається в роторних латунних барабанах, у яких нерухомо закріплені електромагніти. Для збагачення використовують руди, яким властивий магнетизм (магнетити, титаномагнетити). Руда притягується до поверхні барабану, а порода — вилітає.

Агломерація — це процес формування пористих шматочків (спікання) подрібненої руди. Для спікання руду зволожують, додають 5 % коксу й обпалюють. Часто під час спікання використовують флюси (подрібнений вапняк), що в технологічному процесі доменної виплавки зменшує витрати коксу на 5 % та збільшує продуктивність печі на 6–7 %.

Як технологічне паливо в доменному виробництві застосовують кокс, рідше — деревне вугілля й торф'яний кокс, а також газ. Кам'яновугільний кокс є висококалорійним, пористим і твердим, містить мало попелу та сірки. У доменному процесі паливо є також джерелом вуглецю, який потрібен для відновлення заліза. Флюси (вапняки, кварцовий пісок) додають до руди. Під час плавлення вони вступають у реакцію із частинками породи, що залишилася в руді, й утворюють шлак, який легко відокремлюється від чавуну.

Вогнетривкі матеріали складають внутрішню частину плавильних агрегатів і ємностей для розливання металу. Їм притаманна термічна та хімічна стійкість. Крім цього, у металургійному виробництві як легуючу речовину використовують марганець, нікель, хром, вольфрам, молібден, ванадій та інші, які надають металу тих чи інших властивостей.

Чавун варять у печах-домнах. Доменний цех металургійного заводу має від 1 до 10 доменних печей, рудний двір, підйомні й вантажні агрегати, повітрянагрівачі й газоочисники.

а

Магнетитовий залізняк

б

Шпатовий залізняк

в

Червоний залізняк

г

Залістистий кварцит

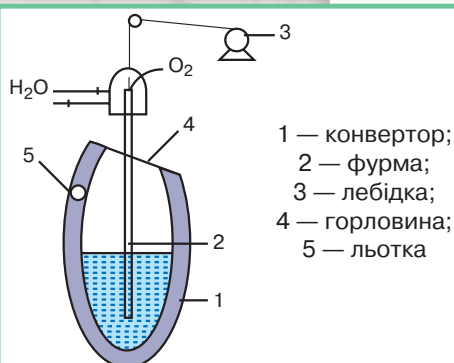

Мал. 106.

Сировина для виробництва чавуну

Чи знаєте ви, що...

У минулі історичні епохи також були свої **технології виготовлення сталі**. Пригадаймо хоча б «дамаську сталь». Уперше індійська тиглева сталь (у нас називалася «дамаською» або булатом) згадується близько 300 р. до н. е. На території Київської Русі візерунчастий булат був відомим, хоча й рідкісним, і називався «червоним залізом». Істотніших масштабів застосування дамаської зброї на Русі досягло лише в XV ст., проте аж до початку XVIII ст. нечисленні дамаські й булатні клинки завозили з Персії. Відомостей про місцеве виробництво дамаської і булатної сталей немає. Проте в Київській Русі був відомий зварювальний дріт хорол, технологія виготовлення якого була втрачена й відновлена лише наприкінці XX ст.

Мал. 107.

Схема кисневого конвертора

Доменна піч — промислова піч для виплавки доменного чавуну. Це вертикальна споруда 30–40 м заввишки, внутрішня частина якої викладена вогнетривким матеріалом — шамотом, а зовнішня — представлена зварним стальним кожухом. Об'єм печі — від 3 до 5 тис. м³. Для виробництва однієї тонни чавуну витрачається 1,5–3 т залізної руди, 0,5–0,7 т коксу, 0,25–0,4 т флюсів і 2500–3000 м³ повітря.

Виробництво сталі здійснюється шляхом переробки чавуну на сталь у мартенівських печах, конверторах, електропечах. Суть процесу полягає в окисненні домішок, що містяться в чавуні.

Мартенівська піч — це різновид промислової печі, у якій чавун і металевий брухт перепплавляють на мартенівську сталь. Тверду вихідну суміш (чавун, сталевий брухт, флюси тощо) завантажують у робочий простір печі через вікна в передній стінці; через них зазвичай заливають і рідкий чавун. Рідке або нагріте газоподібне паливо й повітря (атмосферне чи збагачене на кисень) надходять у робочий простір по головках.

Місткість мартенівських печей коливається від 20 до 900 т.

Мартенівську сталь використовують для виробництва шестерень, валів, пружин, зносостійких матеріалів тощо.

У наш час діють лише поодинокі мартенівські печі, оскільки відбувся перехід на нові технологічні лінії в металургії.

Киснево-конверторний спосіб отримання сталі базується на випалюванні в розплавленому чавуні домішок шляхом продування кисню. Процес відбувається в конверторі — сталевій споруді грушеподібної форми місткістю до 350 т. Усередині він викладений вогнетривким матеріалом, зверху є отвір — горловина, через яку заливається рідкий чавун і закидається металобрухт. У горловинній частині конвертера є отвір для вилівки сталі. Конвертор може повертатися навколо горизонтальної осі. По водоохолоджувальній фурмі, що вводиться підйомником у горловину конвертора, подається кисень під тиском 9–14 атмосфер (мал. 107, 108).

Мал. 108.

Один з перших конверторів, застосованих для киснево-конверторного виробництва на металургійному заводі в Лінці (Технічний музей у Відні, Австрія)

Мал. 109.

Прокатний стан 3600, м. Маріуполь (Україна)

Виробництво сталі в електропечах. З початку ХХ ст. використовують плавильні дугові та індукційні електропечі.

У дугових електропечах виплавка металу відбувається за рахунок тепла, що надходить від електричної дуги. Остання виникає між графітовим (чи вугільним) електродом і металевою шихтою. Відстань між шихтою та електродом можна змінювати, що дозволяє регулювати довжину й температуру електричної дуги. Температура в електропечах досягає 3500 °С.

Дуплекс-процес є одним зі способів отримання високоякісної сталі. Він базується на використанні в електропечах рідкої сталі, отриманої в конверторах чи мартенівській печі. Конверторну чи мартенівську сталь позбувають домішок.

Такий процес дає змогу отримати високоякісні марки сталей, яких потребують різні підвиди машинобудування України та які мають експортне значення. Перший дуплекс-комплекс на теренах України і всієї Східної Європи запрацював у 1980 р. на комбінаті «Дніпроспецсталь». Це підприємство є одним із провідних в Україні з виробництва високоякісних марок сталі.

Одним зі способів обробки металів є **порошкова металургія**. Вона дає змогу виготовляти не тільки вироби різних форм і призначення, а й створювати принципово нові матеріали, одержати які іншими шляхом украй складно або взагалі неможливо. Порошкова металургія успішно конкурує з такими різновидами металургії, як лиття та виготовлення металевих виробів тиском (*мал. 110*). Прикладом підприємства порошкової металургії є завод у Броварах (Київська область).

Прокат металу — це спосіб його обробки за рахунок пресування й обтискання. Ці операції здійснюються над розігрітими болванками обертовими валиками прокатних станів (*мал. 109*). Прокатні вироби залежно від виду прокату поділяються на чотири групи: сортовий, листовий, спеціальний прокат, труби.

 Мал. 110.
Посуд з литого чавуну українського виробництва

 Поміркуйте, яке значення для національної економіки має прокат металу.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. У країнах з високим рівнем розвитку чорної металургії сформувалися великі металургійні райони: у США — Клівленд — Детройт — Чиказький район, у Німеччині — Рейнсько-Вестфальський район, у Великій Британії — Південний Вельс, в Україні — Придніпров'я.
2. У сучасній металургії використовують такі технології виплавки сталі: киснево-конверторну, в електропечах, дуплекс-процес.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Схарактеризуйте основні чинники розташування підприємств чорної металургії.
2. Позначте на контурній карті основні металургійні райони світу.
3. Підготуйте виступи про сучасні технології виплавки сталі.
4. Схарактеризуйте територіальну структуру чорної металургії світу.
5. Спробуйте назвати світову десятку країн за показником виплавки сталі.
6. Дайте визначення поняття «агломерація». Яке значення воно має для металургійного виробництва?
7. Схарактеризуйте киснево-конверторний спосіб виробництва сталі, поясніть, на чому він базується.

- * Значна частка металургії у формуванні ВВП України — це наслідок багаторічної індустріалізації економіки чи прогресивне явище в її сучасному розвитку?

? Пригадайте з курсу географії 8 класу, у яких родовищах України є поклади залізних і манганових руд.

ЗНАЧЕННЯ МЕТАЛУРГІЙНОГО ВИРОБНИЦТВА ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЙОГО РЕСУРСНА БАЗА.

В Україні зосереджені значні поклади залізних руд. Найбільші родовища: Криворізьке, Білозерське, Кременчуцьке. Керченське родовище, розташоване на території Криму, законсервоване й не розробляється. Руди тут бідні за вмістом заліза.

В Україні є дуже великі запаси манганової руди. Вони розміщені в Нікопольському басейні, до якого належать Нікопольське, Ингулецьке, Великотокмацьке родовища.

Чорна металургія України повністю спирається на власні ресурси:

- ▶▶ родовища залізної руди Криворізького басейну, Кременчуцького, Білозерського та Керченського рудних районів;
- ▶▶ коксівне вугілля Донбасу;
- ▶▶ манганові руди (Токмак, Мелітополь, Покров);
- ▶▶ родовища вогнетривких глин (Часів Яр) та флюсових вапняків;
- ▶▶ рудні запаси легуючих металів: хрому, нікелю, ванадію, титану;
- ▶▶ водні, енергетичні, транспортні й кваліфіковані трудові ресурси.

В Україні діють близько 120 підприємств чорної металургії. За принципом розміщення їх можна поділити на такі групи:

- ▶▶ поблизу джерел рудної сировини (Кривий Ріг);
- ▶▶ поблизу джерел коксівного палива (Краматорськ);
- ▶▶ поблизу транспортних шляхів між родовищами руди та вугілля (Дніпро, Маріуполь).

КОМБІНУВАННЯ В ЧОРНІЙ МЕТАЛУРГІЇ. У чорній металургії комбінування з'явилося раніше, ніж в інших видах економічної діяльності. Воно дістало розвиток завдяки застосуванню всіх його форм і різноманітності об'єднаних виробництв. Наприклад, великі металургійні комбінати України, такі як «Запоріжсталь», «Азовсталь», «АрселорМіттал Кривий Ріг» (мал. 111) мають у своєму складі залізорудні й мангановорудні копальні або кар'єри, рудозбагачувальні й агломераційні фабрики, кар'єри вапняків, вогнетривких глин, кварцитів і пісків; хімічні комплекси; вогнетривке виробництво; доменне, сталеплавильне, прокатне, калібрувальне, метизне та інші виробництва. Основою комбінування в чорній металургії є об'єднання в одне підприємство виробництва чорних металів і видобування залізної, манганової та хромітової руд і нерудної сировини, виробництво коксохімічної продукції та вогнетривких матеріалів тощо. Близько половини загального видобутку зазначених руд і виробництва всієї коксохімічної продукції припадає на комбіновані підприємства. На них виробляється також значна кількість будівельних матеріалів і добрив.

СТРУКТУРА ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ. Чорна металургія — складова частина металургійного комплексу України. Це один з провідних видів діяльності української економіки. Для підприємств чорної металургії України характерний високий рівень концентрації, спеціалізації та комбінування виробництва.

Мал. 111.
Виробничі потужності «АрселорМіттал Кривий Ріг»

Найбільшим металургійним підприємством України є «АрселорМіттал Кривий Ріг». Дізнайтеся детальніше про це підприємство, відвідавши його офіційний сайт і побувавши на віртуальній 3D-екскурсії: (<http://ukraine.arcelormittal.com>).

Металургійні підприємства України виробляють чавун, різноманітні марки сталі, готовий прокат, рейки, труби та іншу продукцію. Історично склалося так, що металургійні заводи України розміщені в Донбасі, Приазов'ї — поблизу джерел палива, а також у Придніпров'ї — біля родовищ залізних руд і мангану та джерела водопостачання — Дніпра. Ці чинники враховують і тепер. Проте у зв'язку з переважанням бідних залізних руд на розміщення й збільшення концентрації металургійного виробництва в Придніпров'ї передусім впливає сировинний чинник. Розміщення більшості металургійних заводів безпосередньо біля Дніпра, між джерелами сировини й палива, покращує територіальну організацію виробництва чорних металів.

ВИРОБНИЦТВО ЧАВУНУ, СТАЛІ, ПРОКАТУ В УКРАЇНІ. Більшість металургійних підприємств України мають повний цикл виробництва й щороку можуть виплавляти від 1 до 10 млн т сталі. У нашій країні функціонують 32 підприємства чорної металургії (мал. 113). Найбільші з них — «АрселорМіттал Кривий Ріг», «Азовсталь», «Запоріжсталь» і «Дніпроспецсталь».

Найкращі марки сталі виплавляють на заводі «Дніпроспецсталь». У м. Броварах Київської області працює завод порошкової металургії. Це одне з високотехнологічних підприємств. У м. Білій Церкві на Київщині планують побудувати технологічно нове металургійне підприємство, підготовчі роботи вже здійснює концерн «Белсталь».

Мал. 112.
Легована сталь

Чи знаєте ви, що...

Візитівкою української металургії є зносостійкі надміцні леговані сталі (мал. 112). Це дуже цінний і дорогий матеріал. Наприклад, в Україні його використовують лише шість машинобудівних підприємств.

Картографічний навігатор

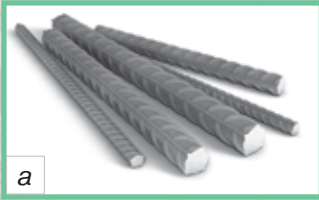
Мал. 113.
Карта «Чорна металургія України»

Визначте за картою (мал. 113) основні металургійні центри України.

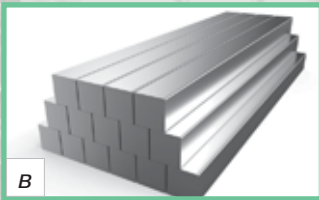
Мал. 114.
«Азовсталь» — один з металургійних гігантів України

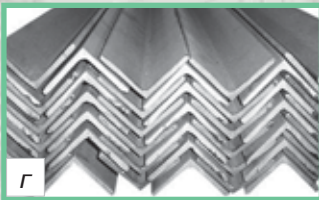
Арматура

Катанка

Прокат квадратний

Кутник рівнополічний

Мал. 115.
Окрема продукція чорної металургії України

В Україні сформовані три **райони чорної металургії**: Придніпровський, Донецький, Приазовський. Найпотужнішим і найфункціональнішим є **Придніпровський район**. Тут зосереджено 14 підприємств, більшість із них розподілені по чотирьох металургійних вузлах: Дніпровському, Запорізькому, Криворізькому, Кременчуцькому.

Донецький район донедавна охоплював 13 підприємств, що об'єднувалися в Донецько-Макіївський, Єнакіївський, Алчевсько-Алмазьянський вузли.

До складу **Приазовського району** входили підприємства Маріуполя (мал. 114) та Керчі. Проте через агресивні дії Росії в Криму та на Сході України є значні зміни у взаємозв'язках між металургійними підприємствами Донецького і Приазовського районів.

МІСЦЕ УКРАЇНИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ЧОРНИХ МЕТАЛІВ.

Чорна металургія України стабільно посідає 10-е місце у світі за виплавою сталі (2013–2015 рр.). Це створює передумови для формування українського металургійного сегмента на світовому ринку. Україна забезпечує власні потреби, а також може задовольняти потреби країн Балтії, Молдови, Білорусі та інших зарубіжних держав. Діапазон виробництва готової продукції (прокату чорних металів за видами) досить широкий і призначений переважно для машинобудування. Розвиток чорної металургії значною мірою залежить від експорту продукції, тож вона є джерелом валютних надходжень до бюджету країни.

Ситуація на експортному ринку чорних металів істотно змінилася за останні 10 років, що пов'язано з активним розвитком металургії Китаю, Україна втратила одного з найбільших імпортерів цього виду продукції. На сьогодні Китай купує в Україні лише невеликі партії цінних спецсталей.

Найбільшими імпортерами українського металу є країни Європейського Союзу, Туреччина, країни СНД та США. Перспективними покупцями металопродукції з України є країни Близького Сходу. Зокрема останнім часом стабільно купують українську продукцію Алжир, Ірак, Бахрейн, Саудівська Аравія, Йорданія, Єгипет.

Чи не найсерйозніша проблема чорної металургії — забруднення довкілля. Ще однією проблемою є спрацьованість виробничих ресурсів і необхідність їх якнайшвидшої реконструкції.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Чорна металургія — один з провідних видів економічної діяльності України, що має найвищу частку у вартості промислової продукції.
2. Чорна металургія України повністю спирається на власну сировинну базу.
3. Чорна металургія нашої країни має високі експортні можливості, поставляючи продукцію до багатьох країн: Білорусі, Болгарії, Італії, Молдови, Угорщини та ін.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Схарактеризуйте чинники розміщення підприємств чорної металургії.
2. Яке значення для розвитку чорної металургії має близькість Донбасу та Кривбасу?
3. Позначте на контурній карті України основні родовища кам'яного вугілля, залізних і марганцевих руд, вогнетривких глин та найбільші центри чорної металургії.
4. Підготуйте виступи про роботу металургійних гігантів «Азовсталь», «Арселор-Міттал Кривий Ріг», «Запоріжсталь», відвідавши їхні офіційні сайти.
5. Схарактеризуйте територіальну структуру чорної металургії.

- * Назвіть передумови розвитку кольорової металургії.
- * Родовища яких руд кольорових металів є на території України?

КОЛЬОРОВА МЕТАЛУРГІЯ СВІТУ. Кольорова металургія сформувалася переважно у країнах, які мають значні запаси руд різних кольорових металів: *Австралії, Канаді, Китаї, Південній Африці, Росії, США* (мал. 116). Основну сировину для виробництва алюмінію — боксити — видобувають в *Австралії, Бразилії, Гвінеї, Індії, Китаї, Ямайці*. Провідними країнами з виплавки алюмінію є *Китай (14%), Росія (13,5%), США (11%), Канада (10,7%), Австралія (7,4%), Бразилія (5%), Норвегія (4,4%)*. Поклади свинцево-цинкових руд є в багатьох країнах світу. Ними відзначаються надра *Австралії, Іспанії, Канади, Мексики, Німеччини,*

? Назвіть країни, що володіють більшістю мінеральних ресурсів.

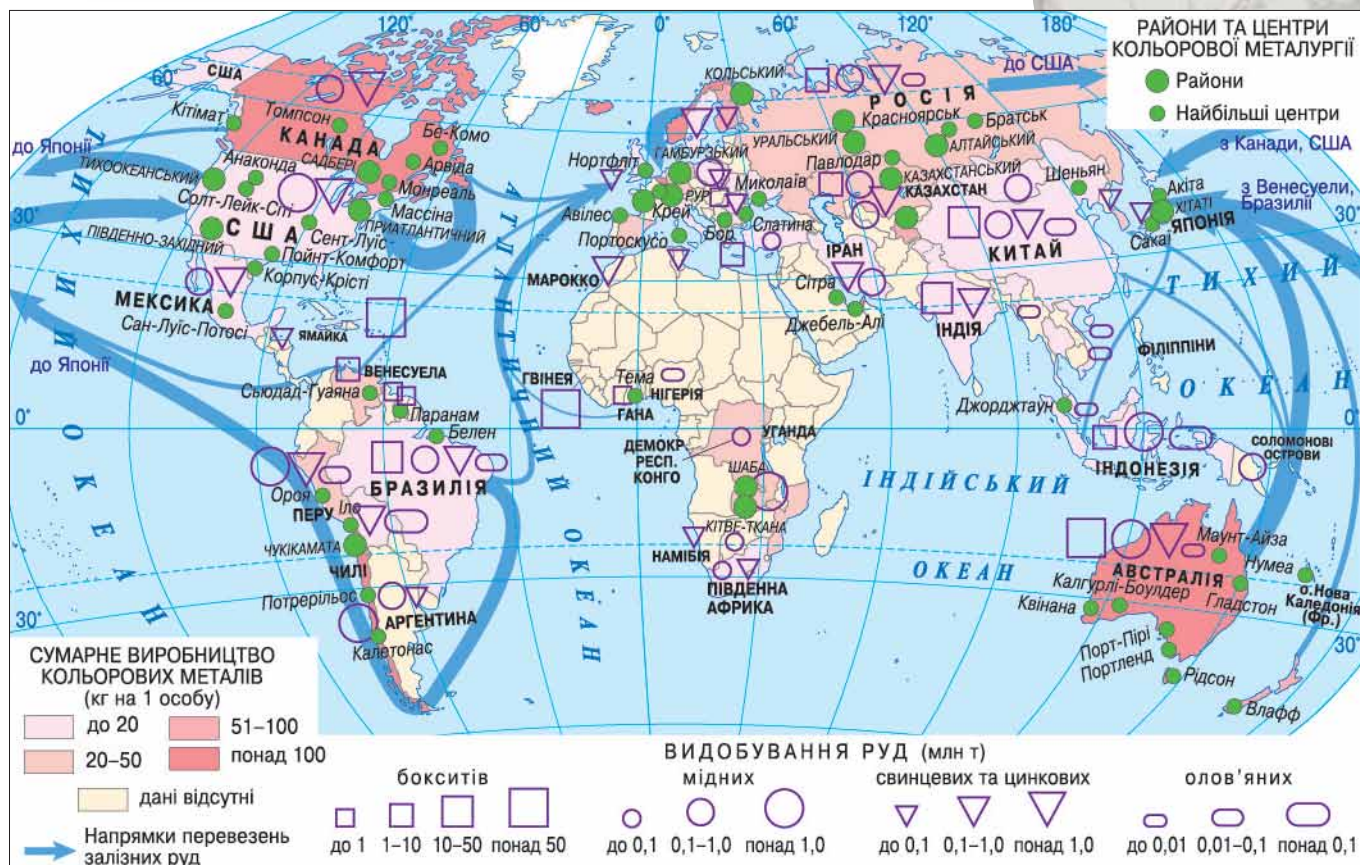

Картографічний навігатор

Мал. 116.

Карта «Кольорова металургія світу»

Визначте за картою (мал. 116) чотири найбільші райони виробництва кольорових металів у світі.

Мал. 117.
Кристалічний титан (а)
і цирконій (б)

Перу, США. Видобування й виробництво олова сконцентровано переважно в країнах Азії, Африки та Латинської Америки. Більшість промислово розвинених країн бідні на руди кольорових металів. Основними чинниками розміщення підприємств кольорової металургії є: *сировинний, транспортний, енергетичний, орієнтація на споживача.*

Кольорова металургія має складну внутрішню структуру. Вона поєднує видобування й збагачення руд кольорових металів, їх металургійну обробку (одержання концентрату, чорного та рафінованого продукту), виробництво різноманітних сплавів, а також прокат кольорових металів і переробку вторинної сировини. Структура є складною ще й тому, що виплавляють понад 70 металів і виготовляють велику кількість їхніх сплавів. Однак за річним показником обсягів виробництва переважають чотири з них: алюміній (23–24 млн т), рафінована мідь (14 млн т), свинець і цинк (6–8 млн т).

Унаслідок обмеженості ресурсної бази кольорової металургії (світова виплавка багатьох металів обліковується тоннами) на початку ХХІ ст. шляхом переплавки металів у світі вироблялося: $\frac{1}{5}$ олова, від $\frac{1}{4}$ до $\frac{1}{3}$ алюмінію й цинку, майже $\frac{2}{5}$ міді й $\frac{1}{2}$ свинцю. Таким чином, кольорова металургія розвивається в технологічному та раціоналістичному спрямуванні.

Розміщення підприємств кольорової металургії багато в чому залежить від особливостей сировинної бази. Проаналізуємо, як впливає на це вміст корисного компонента в рудах. Для алюмінієвих руд він досить високий (40–60 %), а в рудах важких кольорових металів — дуже низький: у рудах цинку — від 2–3 % до 15–20 %, свинцю — від 1–3 %, міді — 0,5–3 %, олова й вольфраму — менш як 1 %, а в рудах молібдену вміст визначається сотими частками відсотка. Тому в розташуванні підприємств алюмінієвої металургії, як правило, переважає транспортна та енергетична орієнтація, характер розміщення підприємств із виплавки важких кольорових металів майже завжди має сировинну орієнтацію. Цю закономірність можна простежити на прикладі кольорової металургії Австралії, Іспанії, Казахстану, Канади, Південної Африки, Польщі, Росії, США та інших країн, де основні райони й центри виплавки важких кольорових металів сформувалися в місцях видобування руд міді, свинцю та цинку.

Виробництво алюмінію зосереджено переважно в країнах, що мають значні обсяги енергоресурсів або відповідної сировини: Канада, Китай, Німеччина, Норвегія, Росія, США, Франція, Японія. Основними споживачами алюмінію є США, Японія, країни Європейського Союзу. Зростає попит на алюміній й у країнах Близького Сходу.

Основними **виробниками міді** є Австралія, Замбія, Казахстан, Канада, Перу, Росія та Чилі. Найбільше міді споживають Велика Британія, Італія, Німеччина, Республіка Корея, США, Франція та Японія.

Виробництво нікелю зосереджене переважно в трьох країнах: Австралії, Канаді та Росії, а його споживання є найвищим у Китаї, США, Японії та країнах Європейського Союзу.

Чи знаєте ви, що...

Титан і цирконій (мал. 117) називають **крилатими металами**. Титан і його сплави удвічі легші за леговану сталь, стійкі проти корозії, придатні для випуску хімічного устаткування, літаків, космічних кораблів. Оксиди титану використовують для виробництва білил, емалей, вогнетривких глин; цирконій та його сполуки — жаростійких мінералів, необхідних для сучасного літакобудування, ракетної, атомної техніки, виготовлення жаростійких фарб тощо.

ЕКОНОМвсесвіт

Україна є перспективною країною з точки зору видобування золота. Ще скіфи і давні слов'яни використовували місцеву сировину для виплавки цього металу. У радянський час геологам на території України було не до золота, процеси індустріалізації вимагали нових родовищ вугілля, природного газу, залізної та манганової руд. Після здобуття Україною незалежності виникла велика потреба в золоті, й за короткий час були відкриті три родовища, що мають промислове значення: у Закарпатській, Кіровоградській та Дніпропетровській областях. Оцініть їхнє значення для економічного розвитку нашої країни.

ЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРОВОЇ МЕТАЛУРГІЇ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.

Надра України досить бідні на руди кольорових металів, тому чверть товарної продукції дає вторинна переробка кольорових металів. Потреби національної економіки в кольорових металах і їхніх рудах задовольняються за рахунок не тільки імпорту, а й власного виробництва. Через нестачу покладів різних руд кольорових металів кольорова металургія України розвинена слабше, ніж чорна, і представлена окремими видами.

Провідними видами кольорової металургії в Україні є алюмінієва, цинкова, магнієва, титанова, ртутна, феронікелева.

Характерними для кольорової металургії є комплексне використання рудної сировини та висока здатність цього виду металургії комбінуватися з іншими видами промисловості. Для зниження собівартості виробництва алюмінію (мал. 118), наприклад, доцільно поєднувати його з випуском соди, поташу, цементу, а титано-магнієве виробництво — з випуском титанових білил, смол, соляної кислоти, хлору.

Розміщення підприємств кольорової металургії залежить від сировинного й енергетичного чинників. До джерел сировини тяжіють підприємства з виплавки ртуті, нікелю, рідкісних металів. Алюмінієве, титано-магнієве й цинкове виробництво розміщують у місцях отримання дешевої електроенергії.

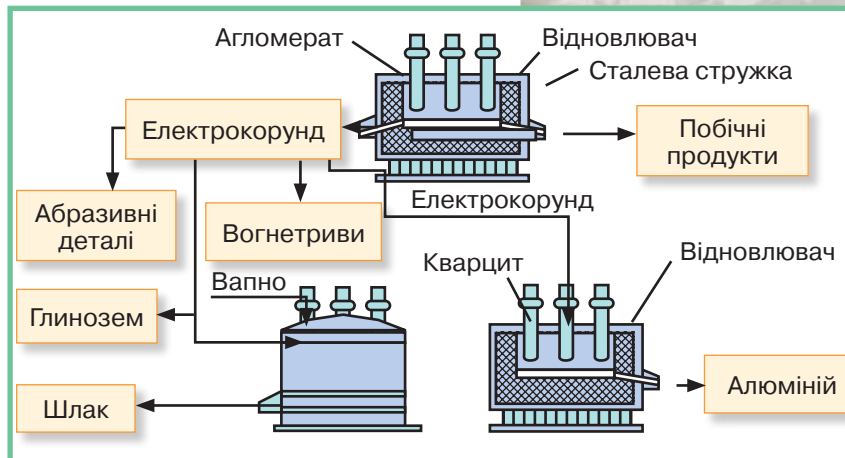
СТРУКТУРА КОЛЬОРОВОЇ МЕТАЛУРГІЇ ТА ОСНОВНІ ЦЕНТРИ ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ. У структурі виробництва кольорових металів України провідне місце посідає *алюмінієва промисловість*, яка охоплює виробництво глинозему й алюмінію. Випуск цієї продукції становить майже 20 % усього виробництва кольорової металургії в країні.

Алюмінієва промисловість включає три технологічні етапи: видобування руди, збагачення алюмінієвої сировини — виробництво глинозему, виплавка алюмінію та його сплавів.

Водночас із основною продукцією алюмінієва промисловість випускає кристалічний кремній, алюмінієво-кремнієві сплави (силуміни), содові продукти, мінеральні добрива, цемент.

В Україні діють новий великий глиноземний завод у Миколаєві, який працює на бокситах із Гвінеї, Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат (мал. 119). Потужності з виробництва алюмінію в Україні розраховані на 300 тис. т на рік.

Підприємства *титано-магнієвої металургії* видобувають і збагачують титано-магнієву сировину та виробляють титан і магній. Сировиною для виробництва магнію в Україні є потужні родовища калійно-магнієвих

Мал. 118.

Схема «Технологічні етапи виробництва алюмінію»

Уважно вивчіть схему (мал. 118) та визначте основні виробничі процеси.

Мал. 119.

Запорізький титано-магнієвий комбінат

Поміркуйте, чому титано-магнієвий комбінат (мал. 119) побудований саме в Запоріжжі.

Цирконієві браслети

Ртутні лампи

Алюмінієві батареї опалення

Мал. 120.

Окремі вироби з кольорових металів

солей Прикарпаття (у Стебнику, Калуші), мілководні водойми Приазов'я і Причорномор'я (Сиваш), що містять у розчиненому вигляді багато сполук магнію та інших солей. У Калуші побудовано магнієвий завод у складі виробничого об'єднання «Оріана», у Запоріжжі — титано-магнієвий комбінат. Магнієва сировина до Запоріжжя надходить зі Стебника (Львівська область), Калуша (Івано-Франківська область) і Сиваша (АР Крим), а титанова — з Іршанського гірничо-збагачувального комбінату (Житомирська область). Основними титановими мінералами Іршанського родовища є ільменіт і рутил. З них на гірничо-збагачувальному комбінаті виробляють титановий концентрат. Руди Самотканського родовища (Дніпропетровська область) характеризуються високим вмістом титану й цирконію. На Верхньодніпровському гірничо-металургійному комбінаті в м. Вільногірську (Дніпропетровська область) виробляють цирконієві концентрати.

На Донбасі з імпоротної сировини виплавляють *цинк* (м. Костянтинівка, Донецька область), а також *свинець*, *мідний* і *латунний прокат*, використовуючи вторинну сировину (м. Бахмут на Донеччині).

Виробництво ртуті з кіноварі — є традиційним для вітчизняної металургії.

Нікелева промисловість (виробництво феронікелю) дістала розвиток на Кіровоградщині (сmt Побузьке), вона зорієнтована на місцеві родовища багатих руд.

Маючи значний науковий потенціал, Україна спеціалізується на виробництві штучних, рідкісних та рідкісноземельних металів. У Києві, Одесі, Донецьку, Харкові, Вільногірську виробляють *концентрати кобальту, рутилу, ніобію, гафнію* тощо. Завод чистих металів (АТ «Чисті метали») функціонує в м. Світловодську Кіровоградської області, тут виплавляють рідкісні метали галій та германій.

В Україні є два райони кольорової металургії: *Донецький* і *Придніпровський*. Великі перспективи для її розвитку має Карпатський район, який ще не сформований. У районі зосереджена потужна сировинна база. Ядром району може стати Калуське акціонерне товариство «Оріана».

Імпорт руд і металів (олово, цинк, мідь, свинець, сурма, золото і т. д.) надходить з Гвінеї, Казахстану, Киргизстану, Узбекистану, Вірменії, Угорщини, деяких інших країн.

Перспективними для України є алюмінієва, мідна, титаново-магнієва промисловості та виплавка рідкісних і чистих металів.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Рудами кольорових металів найліпше забезпечені Австралія, Канада, Китай, Південна Африка, Росія, США. Наша держава відчуває брак цієї сировини, тому значну її кількість імпортує.
2. Власної алюмінієвої сировини недостатньо, тож Миколаївський глиноземний завод працює на імпортних бокситах (більшість їх надходить із Гвінеї). Великий центр із виплавки металевого алюмінію — Запоріжжя.
3. В Україні виплавляється значна кількість титану, магнію, цирконію.
4. Кольорова металургія в Україні менш розвинена, ніж чорна, але вона певною мірою забезпечує потреби країни в багатьох кольорових металах.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Зіставте ресурсну базу чорної та кольорової промисловості.
2. Чому руди кольорових металів необхідно розробляти комплексно?
3. Які етапи включає в себе процес виплавки алюмінію?
4. Яка роль вторинної сировини для виплавки основних кольорових металів в Україні?
5. Підготуйте розповіді про виплавку рідкісних металів у нашій країні та їхнє значення для промисловості.

ПРАКТИЧНА РОБОТА 6

Позначення на контурній карті сировинної бази та основних центрів виробництва чорних металів в Україні

Для виконання цієї роботи вам знадобляться карти: «Чорна та кольорова металургія», «Господарство України».

Мета: Закріпити знання про основні райони та центри чорної й кольорової металургії України; набути компетенцій щодо визначення принципів розташування підприємств металургійного комплексу.

1. Пригадайте, на що зорієнтовані у своєму розміщенні підприємства чорної та кольорової металургії. Які основні відмінності у принципах їх розташування?
2. Використовуючи матеріал підручника та шкільного атласу, укладіть карту чорної металургії України:
 - а) умовними знаками позначте родовища мінеральної сировини, яка необхідна для розвитку чорної металургії;
 - б) пунсонами коричневого кольору вкажіть найбільші центри чорної металургії України та підпишіть їхні назви;
 - в) пунктиром обведіть основні металургійні райони України: Придніпровський, Донецький, Приазовський;
 - г) стрілками покажіть основні вантажопотоки сировини між металургійними районами.
3. Заповніть у зошиті таблицю 17.

Таблиця 17

Райони чорної металургії в Україні

Промисловий металургійний район	Місцева сировина	Довізна сировина	Основні металургійні центри	Принципи розміщення підприємств
Придніпровський				
Донецький				
Приазовський				

4. Визначте за даними заповненої таблиці 17 найперспективніший район чорної металургії.
5. Зіставте масштаби розвитку чорної й кольорової металургії в Україні та зробіть висновок.

ХІМІЧНЕ ВИРОБНИЦТВО. ВИРОБНИЦТВО ДЕРЕВИНИ, ПАПЕРУ

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- » **називати** види мінеральних добрив, види хімічної продукції;
- » **розуміти** взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку регіону, країни та рівнем концентрації окремих хімічних виробництв;
- » **показувати на карті** найбільші центри виробництва мінеральних добрив, виробів з гуми, побутової хімії, ліків в Україні — Костянтинівка, Сєвєродонецьк, Кам'янське, Черкаси, Суми, Запоріжжя, Одеса, Яни Капу (Красноперекопськ), Біла Церква, Харків, Київ, Умань; центри виробництва деревини й паперу в Україні;
- » **наводити приклади** найбільших у світі країн-виробників мінеральних добрив і полімерів, деревини та паперу;
- » **характеризувати сировинну** базу виробництва хімічної продукції, паперу;
- » **пояснювати** вплив різних чинників на розміщення виробництва хімічної продукції, деревини й паперу;
- » **аналізувати** зв'язки між хімічними, металургійними й деревообробними виробництвами;
- » **оцінювати** вплив виробництва хімічної продукції й паперу на довкілля

РОЗВИТОК ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ У СВІТІ

- * Поміркуйте, з якими видами промисловості найтісніше пов'язана хімічна промисловість.

ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНОЛОГІЙ ХІМІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА. Основною сировиною, що використовується в хімічній промисловості, є коксівне вугілля, газ, нафта, солі, сірка, фосфорити. Хімічну продукцію — кислоти, мінеральні добрива, фарби, лаки, отрутохімікати, штучні волокна, синтетичний каучук, пластмаси — застосовують у багатьох технологічних процесах. Хімічна промисловість виробляє фототовари, фармацевтичні вироби, побутові хімікати.

Найбільшими виробниками хімічної продукції у світі є *США* (близько 20 % світового виробництва), *Німеччина* (близько 10 %), *Росія*, *Японія*, *Велика Британія*, *Італія*, *Китай*, *Україна*, *Франція*. Значного розвитку хімічна промисловість набула в *Бразилії*, *Індії*, *Республіці Корея* (мал. 121).

Основні принципи розміщення підприємств хімічної промисловості такі: тяжіння до місцевої сировини (США, Росія), довізної сировини (наприклад, нафтохімічні підприємства Японії, Італії, Нідерландів, розташовані в портах), нафто- й газопроводів (США, Росія). На розвиток хімічної промисловості у другій половині ХХ ст. вплинули енергетична криза та загострення екологічних проблем.

ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ. Розташування сировинних ресурсів, їхня потужність, умови залягання істотно впливають на розміщення підприємств гірничо-хімічної промисловості. Зростання потреб у нафті й газі, що стали основною сировиною для органічного синтезу та нафтохімічної промисловості, посилює вплив чинника сировинних ресурсів на розміщення виробництва. Щоправда, наявність розгалуженої мережі трубопроводів сприяє наближенню виробництва до районів споживання.

Основними чинниками розміщення підприємств хімічної промисловості є: сировинний, водний, енергетичний, транспортний, трудовий. Слід урахувати також характер продукції. Наприклад, виробництво мінеральних добрив буде зорієнтоване на сировинну базу, виробництво

ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

- сировинний
- водний
- енергетичний
- транспортний
- трудоий

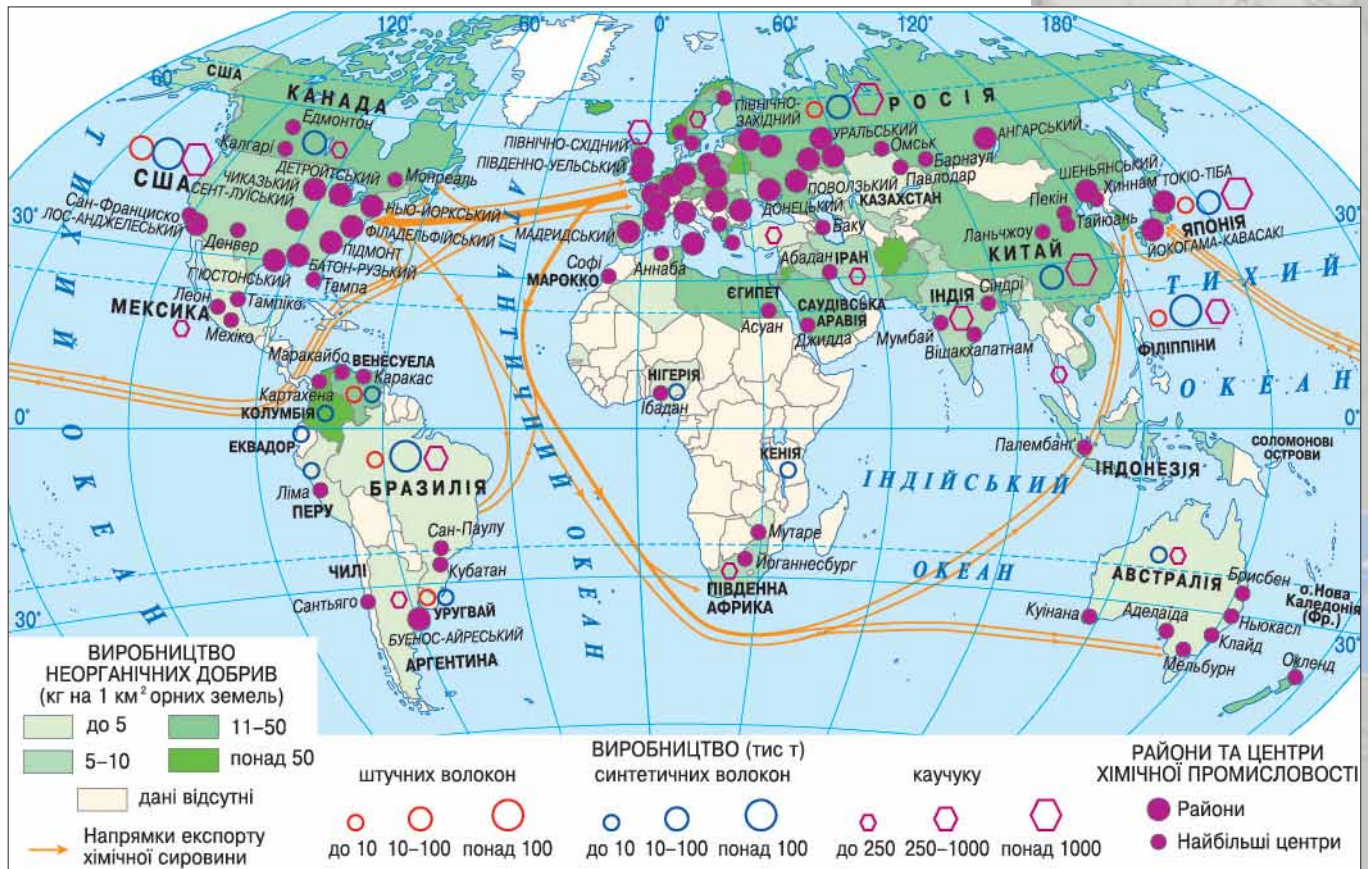

Картографічний навігатор

Мал. 121.

Карта «Хімічна промисловість світу»

Визначте за картою (мал. 121) три найбільші (світового значення) райони розвитку хімічної промисловості.

Україна і світ

Україна входить до десятки світових лідерів з виробництва мінеральних добрив.

Мал. 122.

Мінеральні добрива, вироблені на підприємстві «Белоруськалій» (м. Солігорськ, Білорусь)

Одним з європейських хімічних та фармакологічних гігантів є німецький концерн Bayer (мал. 123). На підприємствах цього концерну працює понад 111 тис. осіб. Річний обіг коштів у ньому становить близько 33 млрд дол. США, а чистий прибуток — близько 3,5 млрд дол. США. Підприємства концерну виготовляють ліки та різноманітну хімічну продукцію. Дізнайтеся більше про діяльність Bayer на офіційному сайті цього концерну в Україні та з інших інтернет-ресурсів.

пластмас — передусім на споживача, тому воно зазвичай розташовується у великих промислових центрах, а виробництво фармацевтичної продукції прив'язане до наукових баз і висококваліфікованих трудових ресурсів.

Розгляньмо роль ресурсного чинника. Наприклад, хімічна промисловість України майже повністю працює на власній сировині: кам'яному та бурому вугіллі, кам'яній і калійній солях, фосфоритах, природному газу та відходах доменного виробництва. Нафтохімічна промисловість, яка є окремим видом національної економіки, працює переважно на довізній сировині.

У структурному відношенні хімічна промисловість поділяється на основну хімію, гірничо-хімічну промисловість, лакофарбову промисловість, нафтохімію та хімію органічного синтезу.

НАЙБІЛЬШІ КРАЇНИ-ВИРОБНИКИ МІНЕРАЛЬНИХ ДОБРИВ, ПОЛІМЕРІВ, ЛІКІВ. Виробництво мінеральних добрив у світі зростало дуже швидко із середини ХХ ст. до його 90-х років. У ХХІ ст. цей процес уповільнився. Раніше більшість мінеральних добрив вироблялися в Північній Америці та Європі, а з початком ХХІ ст. їх основним виробником став Китай. Десятка провідних світових виробників *мінеральних добрив* може дещо змінюватися залежно від стану ринку, але в загальних рисах вона така: Білорусь (мал. 122), Індія, Індонезія, Канада, Китай, Німеччина, Росія, США, Україна, Франція.

Виробництво *полімерних матеріалів* є свідченням певного рівня розвитку національної економіки та впровадження у виробництво прогресивних технологій. Тривалий час лідерські позиції в цьому виробництві посідали США, Японія, Німеччина. Тепер зросла роль економіки Китаю. Значну кількість полімерів виробляють Республіка Корея, о. Тайвань, Франція.

Світовими лідерами з виробництва *пластмас* є Китай, Німеччина, Республіка Корея, США, о. Тайвань, Японія. Найбільшими виробниками *синтетичних волокон* є Китай, США, о. Тайвань. Синтетичний *каучук* виробляють переважно в Китаї, Німеччині, Росії, США, Франції, Японії.

Виробництво **ліків** завжди відзначалося високою технологічністю, потребувало нових наукових розробок і відповідного рівня розвитку машинобудування. Тому воно концентрується переважно в розвинених країнах світу. Найбільшими виробниками ліків у світі є країни Європи та США. Ця індустрія добре розвинена в Австрії, Італії, Німеччині (мал. 123), Угорщині, Франції, Швейцарії та інших країнах. Останнім часом фармакологія стрімко прогресує в Ізраїлі, Індії та Китаї.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Основними чинниками розвитку хімічної промисловості є: сировинний, водний, енергетичний, транспортний, трудовий.
2. У XX ст. більшість основних хімічних підприємств розміщувалися в США, у XXI ст. значна маса хімічної продукції виробляється в Китаї.
3. У США зосереджено близько 20 % хімічного виробництва світу.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Схарактеризуйте значення кожного із чинників розміщення хімічної промисловості та вкажіть, яким чином вони впливають на її розвиток.
2. Підтвердьте або спростуйте твердження, що ресурсний чинник є найважливішим у розвитку хімічної промисловості.
3. Укажіть, про що свідчить виробництво полімерних матеріалів у певній країні.
4. Підготуйте інформацію про виробництво ліків у країнах Європи: Німеччині, Швейцарії, Австрії, Угорщині.
5. Поміркуйте, які інтегровані механізми можна задіяти для спільного виробництва мінеральних добрив в Білорусі та Україні.
6. Скориставшись матеріалами підручника, атласу та інформацією з мережі Інтернет, заповніть у зошиті *таблицю 18*.

Таблиця 18

Країни-лідери з виробництва			
ліків	каучуку	синтетичних волокон	пластмас

Мал. 123.
Завод Bayer
у м. Леверкузені
(Німеччина) —
один з хімічних
гігантів Європи

* Поміркуйте, з яким промисловим виробництвом найтісніше пов'язана хімічна промисловість.

ПІДВИДИ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВІСТІ УКРАЇНИ

основна хімія

гірничо-хімічна промисловість

хімія органічного синтезу

побутова хімія

Мал. 124.
«Суміхімпром»

ХІМІЧНА ПРОМИСЛОВІСТЬ В УКРАЇНІ ТА ОСНОВНІ ЦЕНТРИ ВИРОБНИЦТВА ХІМІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ.

За специфікою формування хімічна індустрія належить до складних видів виробництва. У її структурі виділяють такі підвиди: гірничо-хімічний, основна хімія, хімія органічного синтезу, виробництво полімерних матеріалів, хімія тонкого органічного синтезу (лаки, фарби, фотохімічні товари), побутова хімія. Основу хімічної промисловості становлять: видобування сировини, виробництво мінеральних добрив і полімерних матеріалів.

Хімічна індустрія стрімко розвивається, тому її структура із часом змінюється. Тож колись єдина хімічна промисловість тепер поділяється на нафтохімічну, хімічну, мікробіологічну та фармацевтичну.

Численні міжвидові, внутрішньовидові й технологічні зв'язки, широкий асортимент продукції, використання великої кількості палива, енергії та води зумовлюють своєрідність територіальної організації хімічної промисловості. Сучасне розміщення її підприємств зумовлене також географічними, економічними й технічними чинниками.

Основна хімія — це виробництво мінеральних добрив, кислот, соди. При виробництві мінеральних добрив урахують два основні чинники: близькість до споживача та наявність сировини.

Азотні добрива виготовляють у Черкасах та з відходів коксохімічного виробництва у Северодонецьку.

Калійні добрива виробляють у районах видобування сировини. Цей напрям основної хімії зазнає реорганізації. Для відродження виробництва калійних добрив розроблено спеціальну програму, згідно з якою рівень їх випуску планується довести до 1,5 млн т на рік. Калійні добрива виготовляють на підприємствах «Полімінерал» (м. Стебник Дрогобицького району Львівської області), «Оріана» (м. Калуш Івано-Франківської області), «Сірка» (м. Новий Розділ Львівської області), «Хімпром» (м. Вінниця), а також на Костянтинівському хімічному заводі.

Фосфорні добрива виробляють у безпосередній близькості до споживача — у Вінниці, Сумах (мал. 124), Одесі або в районах металургійного виробництва (Маріуполь).

Найбільші центри виробництва *соди* в Україні — це Лисичанськ та Слов'янськ. Кислоти виробляють у Рівному, Новому Роздолі, Кам'янському.

Гірничо-хімічна промисловість забезпечує сировиною підприємства хімічної промисловості. Вона охоплює видобування сірки (Роздольське та Новояворівське підприємства), калійних солей (Калуш, Стебник), кам'яної солі (Артемівське, Сакське, Солотвинське), фосфоритів (Незвиське, Кролевецьке).

Проаналізуйте карту (мал. 125). Визначте найбільші центри основної хімії в Україні.

Хімія органічного синтезу охоплює виробництво синтетичних матеріалів. В Україні найрозвиненішими є такі різновиди оргсинтезу, як шинна (Біла Церква (мал. 126), Дніпро) та гумоазбестова промисловість (Лисичанськ, Суми, Одеса, Біла Церква) (мал. 125).

Гумова промисловість виробляє тисячі найменувань продукції. Вона представлена Білоцерківським заводом гумотехнічних виробів, Київським підприємством «Київгума», Київським і Сумським регенераторними заводами, підприємствами в Бердянську, Запоріжжі, Харкові, Одесі.

Розміщення **полімерної промисловості** залежить від достатньої кількості вуглеводневої сировини, палива, електроенергії, води, а деяких підвидів — від трудових ресурсів. Пластмаси виробляють на нафтохімічних комбінатах, азотно-тукових і хлорних заводах, а також у спеціалізованих цехах підприємств. Найбільшими виробниками синтетичних смол

ЕКОНОМвсесвіт

Свого часу вирішували, яке підприємство будувати в м. Білій Церкві на Київщині: шинний чи автомобільний завод. Чи справді такі схожі принципи розміщення цих підприємств? Відповідь аргументуйте.

Мал. 126.

Продукція Білоцерківського шинного заводу «Росава»

а

Лаки й фарби
«Хімірезерв»

б

Декоративна
штукатурка «Барва»

в

Оліфа
«Прогресор»

Мал. 127.
Продукція
хімічних
підприємств
України

Проаналізуйте значення цих підприємств (мал. 128) для енергетичної безпеки України.

і пластмас є Северодонецьк, Кам'янське та Первомайськ. У великих містах України випускають поліхлорвінілові смоли й пластмаси, у Северодонецьку — склопластики та пластмасові вироби, а в Запоріжжі виробляють синтетичні смоли. На підприємствах Кам'янського й Первомайська випускають полівініл і полістирол. Центрами полімерної промисловості також є Калуш, Одеса, Київ, Фастів — вони забезпечують переробку синтетичних смол на пластмасові, плівкові та інші вироби.

Лакофарбова промисловість поставляє споживачам оліфу, лаки, фарби, розчинники, шпаклювальні суміші (мал. 127). Основні центри: Одеса, Львів, Борислав, Чернівці, Кривий Ріг, Кам'янське.

Хімія тонкого органічного синтезу. До тонкої хімії належить виробництво барвників (активні, хромові, кислотні, аніонні), поверхнево-активні речовини (піногасники), хімікати-добавки для гуми й пластмас і т. ін. Одним з відомих підприємств є «Барва» (мал. 127), яке розташоване в Тисменецькому районі Івано-Франківської області.

Промисловість хімічних волокон характеризується високою матеріало-, енерго- й водомісткістю. Розрізняють хімічні волокна штучні, які виробляють із целюлози, та синтетичні, сировиною для яких є синтетичні смоли. Найбільші підприємства розміщені в Чернігові (синтетичні волокна), Києві (Дарницький шовковий комбінат), Черкасах (штучний шовк), Сокалі (штучне волокно).

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ. Хімічна промисловість є одним з найбільших забруднювачів навколишнього середовища, але водночас чи не єдина опікується утилізацією виробничих відходів. Упровадження прогресивних хімічних технологій, що дають змогу звести до мінімуму промислові відходи, максимальне очищення стічних вод і викидів в атмосферу сприятимуть оздоровленню місць надмірної концентрації хімічних підприємств, а також дають змогу обмежити вплив природних чинників на розміщення об'єктів хімічної промисловості в регіонах з порівняно високим рівнем заселення.

Значення хімічної промисловості надалі зростатиме, особливо це стосується хімії полімерів і тонкого органічного синтезу. Їх розвиток у майбутньому є нагальною потребою для української економіки.

НАФТОХІМІЧНА, МІКРОБІОЛОГІЧНА ТА ФАРМАЦЕВТИЧНА ПРОМИСЛОВІСТЬ. *Нафтохімічна промисловість* розвинулася на базі нафтопереробних підприємств. Україна власними ресурсами забезпечує близько 8 % потреб у сирій нафті. Нафтопереробна промисловість зосереджена

а

б

Мал. 128.
Кременчуцький (а)
і Херсонський (б)
нафтопереробні
заводи

Чи знаєте ви, що...

Мікробіологічна промисловість забезпечує господарство країни дуже важливими препаратами. Так, на підприємствах Одеси та Львова виготовляють переважну більшість необхідних вакцин, які потрібні для імунізації населення. У межах України поки що не випускають тільки вакцину від поліомієліту.

в районах видобування нафти, портових містах, у Донбасі, Придніпров'ї, Прикарпатті та в центральній частині України. Це нафтопереробні підприємства Одеси, Бердянська, Кременчука, Херсона (мал. 128), Лисичанська, Запоріжжя, Вінниці, Дрогобича, Борислава, Надвірної та Львова. Основні нафтохімічні підприємства розташовуються на нафтопроводах, якими надходить імпортна нафта (Кременчук, Лисичанськ, Херсон, Одеса), а також біля власних джерел сировини (Борислав).

Мікробіологічна промисловість випускає антибіотики, кормові добавки для тваринництва та ферментні препарати. Це доволі перспективний вид діяльності, який є наукоємним за своєю сутністю. Ще недостатньо розвинена українська **хіміко-фармацевтична промисловість**. Лише на 20 підприємствах здійснюється випуск кінцевої продукції, обсягом близько 600 найменувань. Обсяг виробництва фармацевтичних підприємств не забезпечує потреб населення, тому значну частину ліків доводиться завозити з-за кордону. Найбільші центри: Харків (мал. 129), Київ, Одеса, Львів. Певним досягненням є започаткування випуску важливого медичного препарату — інсуліну.

Мал. 129. Пам'ятник Панацеї (давньогрецькій богині-цілительці людей) біля Національного фармацевтичного університету в м. Харкові

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. У структурі хімічної промисловості розрізняють такі підвиди: гірничо-хімічний, основна хімія, хімія органічного синтезу, хімія тонкого органічного синтезу, виробництво полімерних матеріалів.
2. У процесі розвитку від хімічної промисловості відокремилися нафтохімічна, мікробіологічна та хіміко-фармацевтична, які є тепер спорідненими з нею видами економічної діяльності.
3. Найважливішими чинниками розміщення хімічної промисловості є: сировинний, енергетичний, водний, трудовий.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Користуючись картою, схарактеризуйте розміщення підприємств із виробництва хімічної продукції.
2. Опрацювавши відповідні карти шкільного атласу, визначте найбільші центри хімічної, нафтохімічної та фармакологічної промисловості, нанесіть їх на контурну карту та сформулюйте висновок про основні тенденції їх розміщення.
3. Чому хімічну промисловість вважають брудною з екологічної точки зору?
4. Заповніть у зошиті *таблицю 19*, указавши в ній найбільші центри виробництва добрив в Україні.

Таблиця 19. Центри виробництва добрив в Україні

Азотні добрива	Калійні добрива	Фосфорні добрива

5. Сформулюйте основні принципи розміщення підприємств хімічної промисловості.
6. Дайте розгорнуту характеристику територіальної та видової структури хімічної індустрії.
7. Яке найближче до вас хімічне підприємство ви знаєте? Як воно функціонує?

ДЕРЕВООБРОБНА ТА ПАПЕРОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ. БУДІВЕЛЬНІ МАТЕРІАЛИ

- * Які найголовніші лісові масиви світового значення ви знаєте?
- * Пригадайте, де на території України розташовуються найбільші ліси.
- * Які підприємства будівельної промисловості є у вашій місцевості?

ВИДИ ЛІСОВОЇ ПРОМИСЛОВІСТІ

Лісозаготівельна

Деревообробна

Целюлозно-паперова

Лісохімічна

ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ ЛІСОВОЇ ПРОМИСЛОВІСТІ

Сировинний

Транспортний

Енергетичний

Водний

Трудовий

Близькість
до споживача

ВИДИ ЛІСОВОЇ ПРОМИСЛОВІСТІ ТА ЧИННИКИ ЇЇ РОЗМІЩЕННЯ.

Велике господарське значення деревини обумовлене її цінними фізичними властивостями, а саме: простотою обробки, міцністю та малою питомою вагою. Деревину широко використовують у будівництві та різних видах господарства. Вона є сировиною для паперового й лісохімічного виробництва.

Лісова промисловість об'єднує підприємства лісозаготівельного, деревообробного, целюлозно-паперового та лісохімічного видів. Вони найбільше тяжіють до джерел сировини, водопостачання та споживача.

ОСНОВНІ ТЕХНОЛОГІЧНІ ЛІНІЇ У ВИРОБНИЦТВІ ПИЛОМАТЕРІАЛІВ І ПАПЕРУ. Для забезпечення повного циклу виробництва пиломатеріалів, целюлози, паперу необхідне застосування різних виробничих технологій. У виробництві пиломатеріалів застосовують технології виробництва дикту, фанери, деревно-стружкових плит тощо. Дуже важливою є технологія виробництва паперу.

Кінцевий продукт целюлозно-паперових комбінатів залежить від процесів виробництва волокнистої маси й може включати в себе товарну целюлозу та різні види паперових або картонних виробів. Наприклад, відносно слабку деревну масу переробляють на вироби одноразового використання, такі як газети та серветки. Крафт-целюлозу переробляють на паперові вироби багаторазового використання, такі як високоякісний папір, книги та паперові пакети для бакалійних товарів. Сульфатна маса, яка є в основному целюлозою, може використовуватися в ряді різноманітних кінцевих продуктів, серед яких спеціальний папір, віскозне волокно, фотоплівка, тринітротолуол, пластик і навіть суміші у виробництві морозива й тортів. Хіміко-механічні деревні маси виключно жорсткі, ідеальні для конструкційної опори, необхідної для гофрованого тарного картону. Волокна в масі з вторинного паперу зазвичай менш гнучкі й менш водонепроникні, тому не можуть використовуватися для високоякісних паперових виробів. Вторинний папір в основному йде на випуск м'яких паперових виробів, наприклад, туалетного паперу, паперових рушників і серветок. Для виробництва товарної целюлози гідросуміш паперової маси зазвичай просівають іще раз і вирівнюють. Здебільшого висушена товарна целюлоза зневоднюється, а целюлоза підвищеної консистенції зі складу за рахунок води розріджується. Волокна целюлози можуть піддати рафінуванню, щоб збільшити площу зв'язків між ними й таким чином підвищити міцність паперового аркуша.

Після пресування, просушування й охолодження целюлозної маси відбувається її переробка в папероробній машині.

Каландрування — це процес, під час якого поверхня паперу розгладжується, а його товщина зменшується. Висушений, каландрований паперовий аркуш намотують на котушку, етикетують й відправляють на склад.

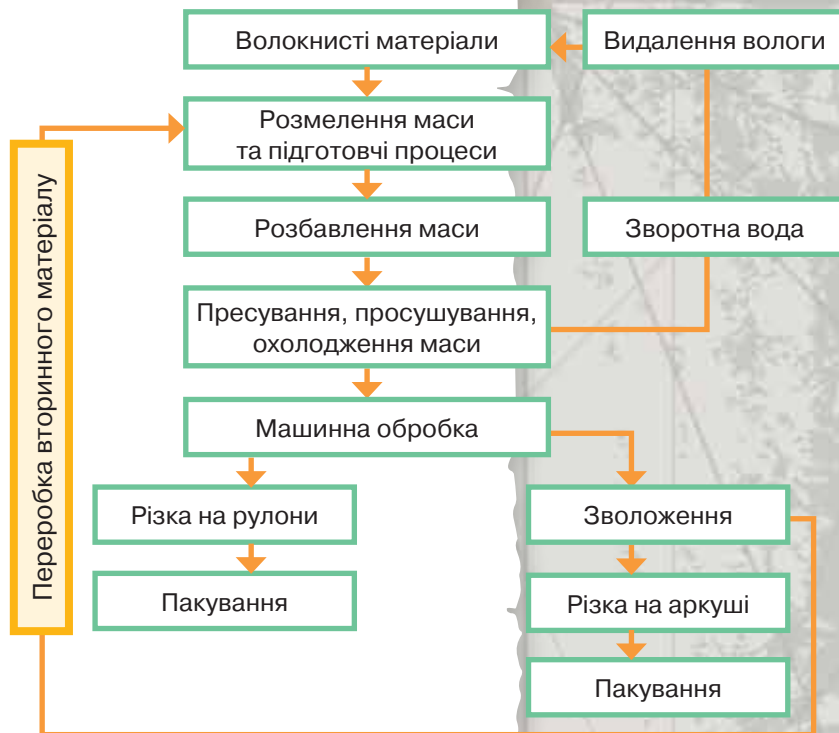
Можливий інший варіант — розрізання паперу на аркуші та його пакування (мал. 130).

ВИРОБНИЦТВО ДЕРЕВИНИ Й ПАПЕРУ У СВІТІ. Про обсяги й розміщення підприємств механічної переробки деревини найкраще свідчать цифри обсягів виробництва пиломатеріалів, які становлять приблизно 500 млн м³ щороку. Найбільшу кількість *пиломатеріалів* виготовляють США (більш як 100 млн т), Канада, Бразилія, Китай, Японія, Росія, Індія. Ці самі країни є основними виробниками *фанери*. Але до першої десятки за випуском ДСП входять і деякі країни Західної Європи (Німеччина, Франція, Швеція, Фінляндія). Великі експортери пиломатеріалів — США, Канада, Швеція, Фінляндія, Росія. Останнім часом до них долучилися Бразилія, Нігерія, Чилі, країни Південно-Східної Азії.

Завдяки хімічній і хіміко-механічній переробці деревини здійснюється виробництво целюлози, паперу та картону. У територіальній структурі виробництва *целюлози* останнім часом відбулися помітні зміни. Вона не зосереджена, як раніше, у межах країн північного лісового поясу, де виготовляють переважно хвойну деревину й де близько половини всього світового виробництва припадає на США та Канаду. До першої десятки виробників целюлози стабільно входять Китай і Бразилія. Постійно нарощують масштаби виробництва целюлози Чилі та Уругвай. П'ятірка світових лідерів з випуску цієї продукції (у 2015 р.) така: *США, Японія, Китай, Бразилія, Канада*.

Певні структурні та територіальні зміни відбуваються й у виробництві *паперової продукції*. Слід зауважити, що 30 % її становить типографський папір, 13 % — газетний і 57 % — інші види паперу й картону, що використовують для пакування, технічних і санітарних цілей та ін. У світовому виробництві (воно зросло зі 130 млн т у 1970 р. до 300 млн т наприкінці 1990-х років) й експорті паперової продукції головну роль відіграють економічно розвинені країни. Про це свідчить і склад першої десятки виробників паперу й картону, до якої входять *країни G-7 та Китай*.

За даними ФАО (див. словник на с. 203), виробництво паперової продукції (2014 р.) у Європі дещо призупинилося і скоротилося в Північній Америці, але зросло незначною мірою в Африці, Латинській Америці й Азійсько-Тихоокеанському регіоні. У Китаї обсяги виробництва паперу мали незначний спад у 2013 р., а тепер знову зросли. Найбільшими виробниками паперу у світі є *США, Канада* (мал. 131), *Німеччина, Японія, Франція, Китай*. Великі його обсяги виробляють та експортують *Швеція та Фінляндія*.

Мал. 130.
Схема «Технологія виробництва паперу»

Визначте основні процеси технології виробництва паперу (мал. 130).

Мал. 131.
Поштова марка, присвячена паперовій промисловості Канади, 1952 р.

Спробуйте пояснити, чому Канада є одним зі світових лідерів з виробництва паперу.

СТРУКТУРА ЛІСОВОГО КОМПЛЕКСУ В УКРАЇНІ. *Деревообробна промисловість* дає більшу частину товарної продукції комплексу й переважно сконцентрована в районах заготівлі лісу та споживання готової продукції. В Україні щороку виробляється близько 1,4 млн м³ пиломатеріалів (2013 р.).

Таблиця 20. Розташування підприємств, що випускають основні види продукції деревообробної промисловості

Основні види продукції	Найбільші центри
Меблева продукція	Київ, Харків, Донецьк, Дніпро, Львів, Чернівці
Дикт	Київ, Чернівці, Львів
Сірники	Березне (Рівненська область)

Деревообробні підприємства розміщені в районах як лісозаготівлі, так і споживання деревини. Одними з найважливіших є *лісопильні* підприємства, 80 % яких зосереджені в Карпатському економічному районі. Найбільшими центрами лісопиляння в Україні є: Вигода, Брошнів, Рожнятів, Надвірна в Івано-Франківській, Чернівці й Берегомет у Чернівецькій, Сколе, Стрий і Турка у Львівській, Рахів і Свалява в Закарпатській, Костопіль і Сарни в Рівненській, Ковель і Камінь-Каширський у Волинській, Малин,

Мал. 132.
Пиломатеріали

Картографічний навігатор

Мал. 133.
Карта «Лісовий комплекс України»

Уважно вивчіть карту (мал. 133). Запам'ятайте основні центри виробництва пиломатеріалів та паперу в Україні.

Овруч і Коростень у Житомирській, Обухів у Київській областях (мал. 133, табл. 21). Розташування таких центрів зумовлене переважно наявністю електроенергії та води.

Таблиця 21. Розміщення підприємств целюлозно-паперової промисловості

Продукція	Центри
Технічний, побутовий папір, паперова та картонна тара	Жидачів, Ізмаїл
Папір (зошити)	Малин, Понінка
Картон, технічний папір, шпалери	Корюківка, Обухів, Львів, Рахів
Целюлоза	Олешки

Україна спеціалізувалася переважно на виробництві малотоннажних спеціальних видів паперу та картону. За рахунок власного виробництва держава задовольняє близько 50 % потреби в паперово-картонній продукції, а решту імпортує з Білорусі, Фінляндії, часом з Румунії та Польщі. Крім того, в Україні зовсім не виробляють або виробляють в надто малій кількості окремі різновиди паперу. Папір, попит на який у світі зростає, — газетний, етикетковий, мішковий, офсетний, пергаментний — випускають в Україні в невеликій кількості. Найперспективніший центр паперового виробництва нашої країни — Дніпро (табл. 21).

Підприємства **лісохімічної промисловості** (виробництво скипидару, фарбників, оліфи, каніфолі, оцтової кислоти тощо) орієнтуються на відходи лісової промисловості, тому наближені до районів лісозаготівлі. Центрами є: Свалява, Перечин, Славута, Коростень та ін.

У лісохімічній промисловості відбувається переорієнтація виробництва на виготовлення сучасніших матеріалів: на Макіївському заводі — деревно-волокнистих плит для меблевої промисловості, у м. Надвірна — декоративного пластику (для меблевої й автомобільної промисловості); крім того, розпочато будівництво солом'яно-картонажного заводу в селищі Смоліне Кіровоградської області, а також спорудження нових підприємств на території Сумської та Миколаївської областей.

ПРОМИСЛОВІСТЬ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ.

Промисловість будівельних матеріалів для свого виробництва використовує *природні* (кам'яні, лісові) і *штучні матеріали* (керамічні, мінеральні в'язучі, бетонні, азбестоцементні, скло тощо).

На території України підприємства будівельної індустрії розміщені майже рівномірно з найбільшою концентрацією у великих містах і промислових зонах. До головних районів промисловості будівельних матеріалів належать Донбас і Придніпров'я.

Окремі види виробництва будівельних матеріалів внаслідок застарілих технологій та недосконалих очисних споруд завдають шкоди навколишньому середовищу. Особливо небезпечними є цементні заводи.

В Україні для розвитку будівельного комплексу є всі необхідні умови. Тому промисловість будівельних матеріалів добре представлена майже в усіх регіонах України (табл. 22).

а

Етикеткові стікери

б

Пергаментний папір

в

Деревно-волокнисті плити

Мал. 134.

Окрема продукція лісового комплексу України

Мал. 135.

Виробництво паперу на Київському картонно-паперовому комбінаті, розташованому в м. Обухові (Київська область)

Основними принцип розміщення підприємств будівельних матеріалів є *орієнтація на сировину та споживача*.

Таблиця 22. Розміщення підприємств будівельних матеріалів

Чинники розміщення			
Сировинний		Орієнтація на споживача	
<i>крейда</i>	Полісся, Дніпровсько-Донецька западина	<i>цегла</i>	найбільші міста, обласні центри
<i>вапно</i>	Хмельницька, Вінницька, Львівська області	<i>азбесто-цементні вироби</i>	Київ, Краматорськ, Балаклея
<i>цемент</i>	Амвросіївка, Балаклія, Харків, Кривий Ріг	<i>бетон і ЗБК</i>	найбільші міста
<i>будівельна кераміка (плитка, труби)</i>	Харків, Київ, Слов'янськ, Славута	<i>скло</i>	Костянтинівка, Київ, Львів

Цегла

Цемент

Тротуарна плитка

Мал. 136. Окремі будівельні матеріали вітчизняного виробництва

До найбільших центрів промисловості будівельних матеріалів належать міста: Київ, Харків, Одеса, Дніпро, Кривий Ріг, Запоріжжя, Маріуполь.

Промисловість будівельних матеріалів відзначається складністю видової структури. Найважливішими підвидами є виробництво стінових, рулонних покрівельних і гідроізоляційних матеріалів, азбесто-цементних труб і шиферу, видобування й переробка нерудних будівельних матеріалів, цементна промисловість, виробництво будівельної кераміки (мал. 136). На них припадає понад 80 % усієї продукції.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Україна забезпечує свої потреби в лісовій сировині на 25 %.
2. Більшість лісопилних підприємств (80 %) зосереджена у Карпатському регіоні.
3. Ресурсний чинник є найважливішим у розміщенні підприємств лісового комплексу.
4. Перспективний розвиток лісового комплексу значною мірою залежить від використання вторинних ресурсів.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Як розвиватиметься лісопромисловий комплекс світу за умов обмеженої ресурсної бази?
2. Назвіть основні чинники розміщення підприємств із виробництва пиломатеріалів і паперу.
3. Зіставте принципи розміщення підприємств хімічної та лісової промисловості.
4. Назвіть основні центри лісопилної промисловості.
5. Як розв'язується проблема забезпечення України папером?
6. Поміркуйте, які перспективи розвитку лісової промисловості в Україні.
7. Чи варто, на вашу думку, обмежувати експорт продукції лісопромислового комплексу з України?
8. Назвіть чинники розміщення підприємств будівельних матеріалів. Як вони впливають на утворення центрів виробництва цементу?

ТЕМА 4

ВИРІВНИЦТВО МАШИН ТА УСТАТКУВАННЯ

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

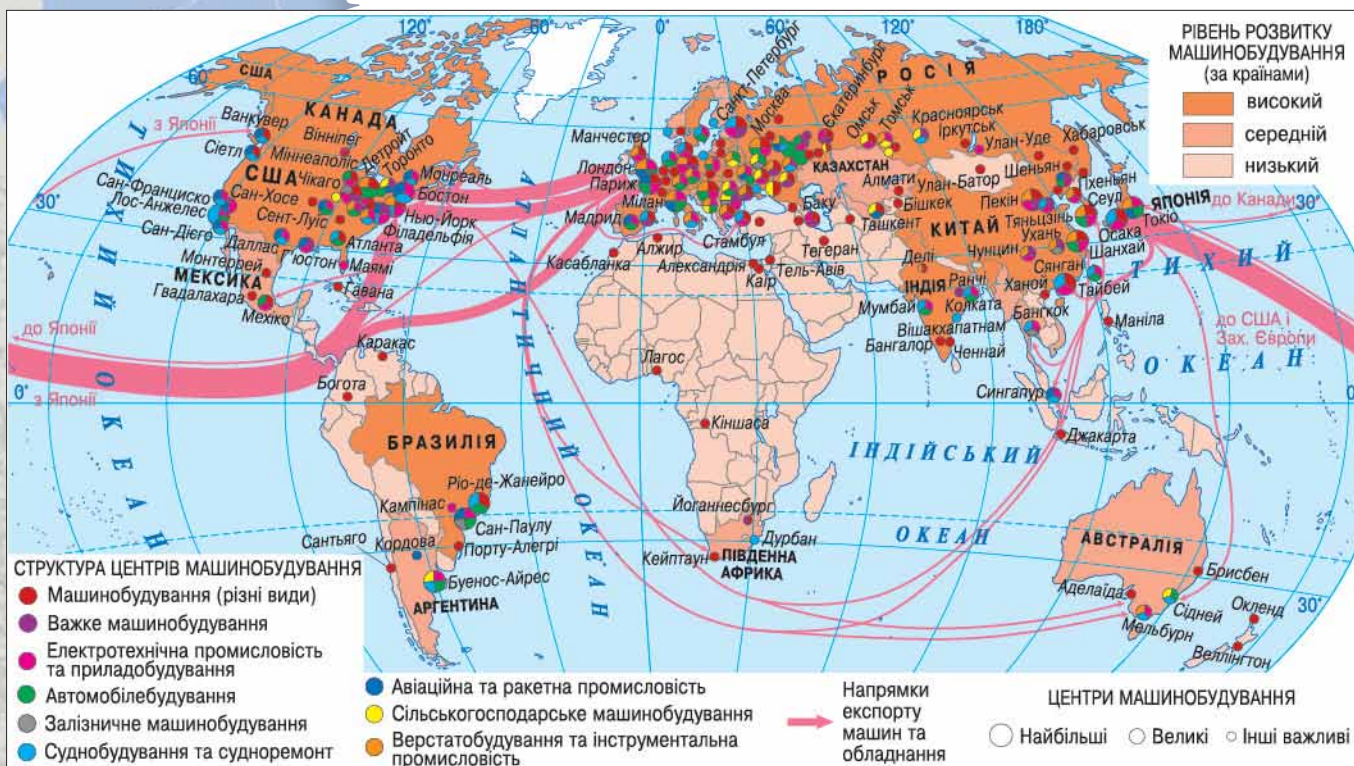
- ▶ **називати** види продукції машинобудівних підприємств, чинники розміщення тих чи інших виробництв машин та устаткування;
- ▶ **показувати на карті** найбільші країни-виробники машин та устаткування — це США, Канада, країни ЄС, Японія, Китай, нові індустріальні країни, найбільші центри машинобудування в Україні — Харків, Київ, Дніпро, Запоріжжя, Кременчук, Херсон, Миколаїв, Львів та ін.;
- ▶ **наводити приклади** найбільших країн-виробників легкових автомобілів, літаків, морських суден, верстатів, електроніки;
- ▶ **пояснювати** розміщення виробництв транспортних засобів, промислового обладнання, сільськогосподарської техніки, електротехнічної та електронної продукції побутового призначення;
- ▶ **характеризувати** сучасні тенденції розвитку та розміщення виробництва машин й устаткування;
- ▶ **розуміти причини** виникнення проблем у виробництві верстатів, автомобілів, електронної продукції в Україні;
- ▶ **оцінювати** роль машинобудування в розвитку світового господарства та господарства України

СВІТОВЕ ЗНАЧЕННЯ МАШИНОБУДУВАННЯ

- * Доведіть, що машинобудування є чи не найважливішим видом економічної діяльності.

ЗНАЧЕННЯ МАШИНОБУДУВАННЯ. Роль машинобудування у світі стрімко зростає. Адже завдяки цьому виду економічної діяльності створюються нові прогресивні технології. Деякі з них змінюють «промислове обличчя» світу. Так було з появою першого пароплава, літака, комп'ютера. Нині розпочинається ера робототехніки, яка знову може змінити хід розвитку світової промисловості. Крім цього, машинобудування є певним показником рівня економічного розвитку країни. Наприклад, у Японії частка продукції машинобудування в експорті досягає 64 %, у США й Німеччині — 48 %, Швеції — 44 %, Канаді — 42 %, у Франції, Великій Британії та Швейцарії — понад 30 %. На розвинені країни загалом припадає понад 80 % світового експорту машин й устаткування. У широкій номенклатурі машинобудівної продукції в розвинених країнах ключова

Уважно вивчіть карту (мал. 137) та виокремте найбільші машинобудівні райони світу.

? Пригадайте з курсу історії, як і коли в різних частинах світу розпочався процес індустріалізації. Якими були його передумови?

Мал. 138. Перший електромобіль у світі розробив німецький винахідник Андреас Флокен у 1888 р.

роль належить авіаракетно-космічній промисловості, мікроелектроніці, робототехніці, атомно-енергетичній техніці, верстато- й автомобілебудуванню (мал. 137). У машинобудуванні останніми роками триває процес інтернаціоналізації виробництва, впроваджуються гнучкі автоматизовані системи та технології автоматизованого проектування.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ РІВНЕМ ЕКОНОМІКИ Й РОЗВИТКОМ МАШИНОБУДУВАННЯ. У країнах Західної Європи раніше, ніж в інших регіонах світу, розпочався процес індустріалізації. Тут швидко відбувся перехід від ремесла до мануфактури, здійснилися промисловий переворот і докорінна індустріалізація економіки. Це зумовило провідні позиції країн Європи, а потім США та Японії в царині технології, підвищило конкурентоспроможність продукції за рахунок її здешевлення за одночасного поліпшення якості. Розпочалася торгово-економічна експансія цих країн, що сприяло зміцненню їхнього економічного потенціалу й дало імпульс для подальшого випереджувального розвитку. Нині розрив у продукуванні національного доходу між економічно розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, сягає 12 разів і вже протягом кількох десятиріч не знижується.

У другій половині ХХ ст. країни, що розвиваються, зробили ривок в індустріалізації, таким чином повторивши з певним відставанням подоланий розвиненими країнами шлях. Передусім це стосувалося легкої й харчової промисловості,

видобування корисних копалин і лише в окремих випадках виробництва сільгоспмашин, транспортних засобів, побутової електротехніки, мінеральних добрив. Найвища стадія — випуск обладнання, верстатів, електроніки (*Індія, Малайзія, Індонезія* тощо). Але доки країни, що розвиваються, піднімаються на черговий щабель, економічно розвинені держави збільшують відрив. Тому проблема зближення рівнів економічного розвитку не така проста, як здається. І машинобудування в ній відіграє важливу, якщо не вирішальну, роль. Поява країн нової індустріалізації — *Республіка Корея, Тайвань, Сингапур, Бразилія, Мексика, Аргентина* — зумовлена передусім формуванням потужного машинобудування їхніми національними економіками. Стрімке зростання китайської економіки також розпочалося завдяки прогресу машинобудування в цій країні.

Попри це, рівень машинобудування в розвинених країнах є значно вищим, ніж в інших регіонах. Це й обумовлює наявність у світовій економіці трьох основних його **центрів**:

- ▶▶ Західноєвропейського;
- ▶▶ Північноамериканського;
- ▶▶ Азійсько-Тихоокеанського.

Для розв'язання проблеми вирівнювання рівня розвитку машинобудування в різних регіонах світу не досить нарощувати, як це здебільшого робиться, виробничі потужності в країнах, що розвиваються. Тут потрібна не лише звичайна допомога заможніших держав, а й «взаємопроникнення» економік, інтернаціоналізація світового господарства. Тому проблема розвитку світового машинобудування є однією з важливих у світовій економіці.

Розміщення машинобудування досить точно відображає розташування великих міст, міських агломерацій і мегаполісів. Так, у США найбільші машинобудівні райони сформувалися на північному сході (мегаполіс Босваш) та в Каліфорнії (мегаполіс Сан-Сан), у Великій Британії — навколо Лондона, у Франції — навколо Парижа. Японський мегаполіс Токайдо також є машинобудівним районом світового значення.

Таке розташування в зоні високоурбанізованих територій дає змогу підвищити ефективність виробництва за рахунок спеціалізації й кооперування підприємств на невеликій площі, використання спільної інфраструктури, економії на транспортних витратах тощо.

НАЙПОТУЖНІШІ МАШИНОБУДІВНИКИ. Виробництво певних видів продукції машинобудування визначає наявність у тій чи іншій країні певної технології. Однією зі складних і таких, що трапляється в обмеженій кількості країн, є технологія **авіабудування**. Нею володіють *Бразилія, Велика Британія, Італія, Канада, Китай, Німеччина, Росія, США, Чехія, Франція, Україна, Японія*. До найбільших виробників літаків належать такі компанії, як Boeing (США) та Airbus (Європейський Союз), а одним з найбільших виробників авіаційних двигунів є Rolls-Royce (Велика Британія).

Виробництво **автомобілів** що не рік зростає. Наприклад, у 2014 р. у світі було складено 89,7 млн автомобілів. Найбільше їх виробляють на підприємствах

Boeing (США)

Airbus (ЄС)

Rolls-Royce
(Велика Британія)

Мал. 139.
Провідні
авіабудівні
компанії світу

Мал. 140.
Складання автомобіля на заводі
Volkswagen (Німеччина)

? Поміркуйте, яким чином Японії вдалося досягти значних успіхів у виробництві автомобілів (мал. 141).

Мал. 141.
Марки японських автомобілів

Мал. 142.
Промисловий робот KUKA на автомобільному виробництві

? Підготуйте короткий виступ про використання промислових роботів.

Бразилії, Індії, Китаю, Мексики, Німеччини, Південної Кореї, США, Японії. Лідерами в автомобілебудуванні є концерни General Motors (США), Toyota (Японія), Volkswagen Group (Німеччина) (мал. 140). Нині спостерігається зростання активності автовиробників Південної Кореї, а в першому десятиріччі XXI ст. найбільшими темпами розвивалось автомобілебудування Китаю. У виробництві автомобілів задіяно близько 8,3 млн осіб по всьому світу.

В історії розвитку світового суднобудування відзначаються чіткі періоди зростання й спаду виробництва. Найбільший спад спостерігався в 70–80-х роках XX ст. Натомість у 2000–2005 рр. відбувся приріст світових суднобудівних потужностей на 16–25 % щороку.

При розміщенні суднобудівних підприємств у світі здебільшого орієнтуються на такі чинники: природний (наявність корисних копалин і матеріальних ресурсів); демографічний (трудові ресурси); близькість ринків збуту. Важливу роль у розвитку цього виду економічної діяльності відіграє науково-технічний прогрес, спрямований на вдосконалення і впровадження нових способів енерго- й матеріалоощадного виробництва, вдосконалення й підвищення надійності судноплавного транспорту.

Нині світове суднобудування за обсягами виробництва продукції перебуває на найвищому рівні за останні 20 років. Чимало країн здійснюють реконструкцію своїх корабельних із застосуванням сучасних технологій і програмно-обчислювальних засобів. Визначилася спеціалізація з виробництва суден: Європа — пасажирські та круїзні судна, Китай — танкери, навалювальні судна, Польща — контейнеровози. Найкращих результатів в замовленні й спорудженні суден досягають великі концерни, що успішно діють у Німеччині, США, Японії, Південній Кореї, Китаї, Польщі. Основними типами суден є танкери, щорічний приріст тоннажу яких на найближче десятиріччя оцінюється не менш як 2 %.

Останніми роками судноверфі з Азії виграють 86 % замовлень на спорудження вантажних суден. Ці замовлення були поділені в основному між Південною Кореєю (43 %), Японією (33 %) і Китаєм (10 %). А європейців майже витиснули з цього ринку — їм дісталось лише 4 % замовлень. Таким чином, лише за три десятки років понад 4/5 усього світового суднобудування перемістилося на Схід.

Кожна машинобудівна країна має свій верстатний парк, представлений масою робочого устаткування, що постійно оновлюють внаслідок фізичної спрацьованості й морального старіння. У Японії верстатний парк повністю оновлюється за сім років. Найбільший верстатний парк у світі мають США — 4,8 млн одиниць, у Японії працюють 2 млн верстатів, Німеччині — 1,8 млн, у Великій Британії — 1,1 млн.

Сумарне виробництво *верстатів* у світі становить 1 млн 200 тис. штук на рік. Трохи більше половини цієї кількості припадає на п'ять країн — *Італію, Китай, Німеччину, США та Японію*. До «світової десятки» світових виробників

входять також *Велика Британія, Польща, Росія, Чехія, Швейцарія*. Значні обсяги виробництва мають *Бразилія, Індія, Румунія, Південна Корея, Тайвань, Україна*.

Виробництво *комп'ютерної техніки* потребує наявності великої кількості висококваліфікованих кадрів. Тому ця промисловість розвивається лише в окремих країнах, а виробників цієї продукції можна буквально перелічити на пальцях. На першому місці Hewlett-Packard (США) із часткою 18,8 %, на другому — Acer (Тайвань) — 12,7 %, на третьому — Dell (США) — 11,6 %, на четвертому — Lenovo (Китай) — 10,1 %, на п'ятому Toshiba (Японія) — 5,7 %. Решта виробників мають набагато менші частки, хоча на них загалом припадає сегмент 41,1 %. Проте цей рейтинг доволі умовний, тому що насправді комплектуючі до кожного з комп'ютерів будь-якої фірми виготовляє обмежена кількість виробників. Ринок виробництва «серця» комп'ютерів — центрального процесора та системних (материнських) плат — монополізований. На ринку процесорів лідирують американські Intel (частка ринку 81,8 %) та AMD (10,4 %). Виробництво комп'ютерної техніки залежить від інформаційних технологій. Вони найліпше розвиваються у трьох країнах, у яких не підлягають оподаткуванню: США, Японія, Індія.

За даними Міжнародної федерації *робототехніки* (IFR), продаж промислових роботів у світі встановив новий рекорд у 2014 р., уперше перевищивши 200 тис., а зростання порівняно з попереднім роком становило 27 %. Найвищий показник використання робототехніки наявний в автомобілебудуванні та виробництві електроніки (мал. 142, 143). Нові максимуми зафіксовані в усіх регіонах, при цьому в Азії було продано близько 140 тис. промислових роботів. Лідерами з їх виробництва є *Китай, Південна Корея, США, Японія та Німеччина*.

Наступні 50 років, імовірно, будуть початком **ери роботів**. Їх сьогодні використовують у складних та небезпечних виробництвах (мал. 142, 143). Вони забезпечують чітку роботу багатьох машинобудівних підприємств, потрібні в генетиці, молекулярній біології тощо. Роботи можуть безпосередньо виконувати команди оператора, працювати за заздалегідь складеною програмою або дотримуватися набору загальних вказівок з використанням технології штучного інтелекту. Це дає змогу полегшити або зовсім замінити людську працю на виробництві, у будівництві, під час роботи з вантажами, шкідливими матеріалами, а також в інших складних або небезпечних для людини умовах. Окремим видом роботів є нанороботи завбільшки як молекула (менше 10 нм), що мають функції руху, обробки й передачі інформації, виконання програм. Нанороботи здатні до створення своїх копій, тобто самовідтворення. Дізнайтеся про розвиток робототехніки й нанотехнології в Україні.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. У світі є три основні центри машинобудування: Західноєвропейський, Північноамериканський, Азійсько-Тихоокеанський.
2. Від стану машинобудування залежить рівень упровадження технологій у країні.
3. У 2014 р. у світі випущено 89,7 млн автомобілів.

а

Робот-робітник

б

Робот-прибиральник

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Поміркуйте, чи є відмінність між чинниками розміщення суднобудування й автомобілебудування.
2. Схарактеризуйте особливості розміщення авіабудування у світі.
3. Назвіть найбільших виробників верстатів у світі.
4. Поясніть, чому виробництво комп'ютерної та робототехніки зосереджене лише в кількох країнах.
5. Схарактеризуйте світовий ринок комп'ютерів та назвіть його лідерів.

Мал. 143.
Роботизовані помічники людини

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МАШИНОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ

* Поміркуйте, як впливає машинобудування на ваше повсякденне життя.

а

Наручний годинник з колекції «Клейноди Незалежності»

б

Наручний годинник з колекції «Вишиванка»

в

Фасадний годинник на приміщенні залізничного вокзалу «Дарниця» (м. Київ)

Мал. 144.

Вироби Київського годинникового заводу

МАШИНОБУДУВАННЯ — НАЙВАЖЛИВІШИЙ НАПРЯМ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ. Про важливість для України машинобудування свідчить хоча б такий факт: воно охоплює майже всі спеціалізовані види (загалом їх близько 20). У світі такий повний спектр машинобудівних видів мають близько 10 країн. Він є основою важкої індустрії й відіграє вирішальну роль у створенні матеріально-технічної бази національної економіки. У сучасних умовах машинобудуванню належить винятково важлива роль у пришвидшенні науково-технічного прогресу. Випускаючи знаряддя праці, машинобудування забезпечує комплексну механізацію й автоматизацію виробництва.

Незважаючи на складність реформування комплексу в нових умовах, він усе-таки розвивається. За роки незалежності України було сформовано новий його напрям, єдиний, якого бракувало для повного набору, — виробництво годинників (мал. 144). У структурі комплексу відбулися певні важливі зміни, спрямовані на збільшення частки виробництв, які випускають предмети споживання: побутову техніку, комп'ютери, мобільні телефони, транспортні засоби особистого користування.

На машинобудування припадає значна частка промислово-виробничого потенціалу України. Роботу машинобудівних підприємств забезпечують понад 1 млн працівників.

Пріоритетними видами машинобудування є: авіаційний, аерокосмічний, суднобудування, електронний, виробництво міських транспортних засобів, оборонний експортний напрям, виробництво зернових комбайнів, енергоощадного обладнання.

Частка машинобудування в загальному обсязі промислової продукції помітно скоротилася за останнє десятиліття й сьогодні не перевищує 15 %.

Українське машинобудування значною мірою залежить від постачання комплектуючих: частка імпортованих компонентів у його продукції становить 41 % (натомість у Франції — 20,5 %, США — 9,5 % Японії — 4 %). Таким чином, одне з головних завдань вітчизняного машинобудування — зменшення залежності від інших країн шляхом розвитку власного виробництва багатьох необхідних компонентів для всіх видів продукції.

У економіці України провідні місця посідають такі види машинобудування: важке і транспортне, сільськогосподарське, автомобільна й електротехнічна промисловість. Саме їм належить більша частка виробленої вартості продукту.

ПРИНЦИПИ РОЗМІЩЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДІВНОГО КОМПЛЕКСУ.

Машинобудування визначає науково-технічний прогрес. Вирішальне значення для розміщення машинобудівних підприємств мають такі чинники: споживчий, сировинний, трудовий, науковий та фактор зручного транспортно-географічного положення.

Дізнайтеся детальніше про Київський годинниковий завод (мал. 144) на його офіційному сайті.

Мал. 145.

Новокраматорський машинобудівний завод у 2016 р. виготовив унікальний сталерозливний стэнд

Мал. 146.

Виробництво автобусів ЛАЗ (м. Львів)

Металомісткі виробництва тяжіють до металургійних баз (виробництво шахтної та гірничодобувної техніки, устаткування для металургійної промисловості, локомотивобудування, вагонобудування). Складальні підприємства (виробництво автомобілів, літаків) розташовуються на перетині важливих транспортних шляхів, бо потребують кооперування великої кількості підприємств, які постачають різноманітні деталі. Наукоємні виробництва розташовують у великих містах, де є багато висококваліфікованих кадрів. Чимало підприємств машинобудування (суднобудування, виробництво сільськогосподарської техніки) розміщені поблизу споживача, що знижує транспортні витрати.

Важке машинобудування тяжіє до металургійних баз і споживача. У його рамках виробляють енергетичне, металургійне, гірничо-шахтне, хімічне устаткування й обладнання. Найбільші центри: Харків, Дніпро, Кривий Ріг, Маріуполь, Горлівка, Краматорськ. Виняткове значення цього комплексу серед інших полягає в тому, що саме його підприємства виготовляють знаряддя праці для матеріального виробництва, оснащують нематеріальне виробництво, примножують завдяки механізмам продуктивну працю та інтелектуальні можливості людини (мал. 145).

Легендарним також є вітчизняний автовиробник — «АвтоЗАЗ», що в Запоріжжі. Це єдине в Україні підприємство, яке здійснює повний цикл виробництва легкових автомобілів, що включає штампування, зварювання, фарбування, обладнання кузова та складання автомобіля (мал. 147).

Тракторне й сільськогосподарське машинобудування орієнтується на споживача. Найбільші його центри розташовані в степовій та лісостеповій зонах: Харківська область (Деркачі, Лозова), Київ, Кропивницький,

? Які основні відмінності в розташуванні машинобудівних підприємств у Краматорську та Львові (мал. 145, 146)?

Чи знаєте ви, що...

У 90-х роках холдингова компанія «Львівський автобусний завод» (ЛАЗ) була внесена до «Книги рекордів Гіннеса» за те, що виробництво автобусів сягнуло 14 600 одиниць на рік (мал. 146). ЛАЗ спеціалізується на випуску міських, приміських і туристичних автобусів різних типів і модифікацій, а також тролейбусів. До складу холдингу входять «Львівський автобусні заводи», «Дніпровський автобусний завод» (м. Кам'янське), «Миколаївський машинобудівний завод» (м. Миколаїв), торговий дім «Українські комерційні автомобілі», сервісна компанія «Бус-Сервіс», лізингова компанія LAZ Finance тощо.

Мал. 147.

«Авто ЗАЗ» (м. Запоріжжя) — вітчизняний виробник автомобілів

? Підготуйте виступ про «АвтоЗАЗ» (мал. 147), використовуючи джерела географічної інформації.

Мал. 148.

Мопед
«Патріотмото»

Вінниця, Мелітополь, Одеса, Львів, Дніпро, Херсон, Тернопіль, Бердянськ та ін.

Електротехнічне машинобудування орієнтується на трудові ресурси й споживача. Охоплює понад 100 підприємств. Найбільші з них — у Харкові, Запоріжжі, Донецьку, Тернополі, Одесі, Бердянську.

Виробництво транспортних засобів є важливим і складним напрямом машинобудування. У ньому вирізняють кілька підвидів. **Залізничне машинобудування** — це виробництво локомотивів (Харків, Кременчук), вагонів (Кам'янське, Кременчук), цистерн (Маріуполь). **Автомобільна промисловість** дає народному господарству легкові (Запоріжжя, Луцьк, Сімферополь) та вантажні (Кременчук) автомобілі, автобуси й автовантажувачі (Львів), тролейбуси (Дніпро), мотоцикли (Київ), мопеди (мал. 148), велосипеди та іншу продукцію (запчастини, окремі вузли та блоки). Центрами **авіакосмічної промисловості** є Київ, Харків, Дніпро. **Суднобудування та судноремонт** розміщені в найбільших морських і річкових портах (Миколаїв, Херсон, Одеса, Чорноморськ, Київ, Кілія).

Для виробництва транспортних засобів важливими є такі чинники, як наявність кваліфікованих трудових ресурсів, урахування транспортного чинника та орієнтація на споживача.

Розміщення підприємств машинобудування, що спеціалізується на оборонних технологіях, ґрунтується на багатьох чинниках. Найголовнішим з них є близькість до наукових баз, бо саме вони є «певними локомотивами, що тягнуть за собою продуктивність цього виду виробництва». Найбільшими з таких центрів є Дніпро, Харків та Київ. Крім цього, важливим чинником є кваліфіковані трудові ресурси, яких чимало у великих містах України.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Частка машинобудування в загальному обсязі промислової продукції останнім часом помітно скоротилася.
2. Українське машинобудування значною мірою залежить від постачання комплектуючих із-за кордону.
3. Металомісткі підприємства тяжіють до металургійних баз, складальні — до транспортних вузлів, а наукомісткі — до великих міст.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Зіставте принципи розміщення металургійних і машинобудівних підприємств.
2. Доведіть, що машинобудування є найважливішою ланкою промисловості.
3. Які перспективи розвитку машинобудування в Україні?
4. Які машинобудівні підприємства є у вашій області? Як ви поясните причини такого розташування?
5. Зіставте чинники розміщення підприємств важкого машинобудування та тих, на яких здійснюється виробництво транспортних засобів.
6. Яким чином пов'язане машинобудування з оборонною сферою?

* Які чинники впливають на формування територіальної структури машинобудування?

СТРУКТУРА МАШИНОБУДУВАННЯ. Жодна промисловість не має такої розгалуженої структури, як машинобудування. Воно поділяється на 58 підвидів, тому на схемі (мал. 149) подані лише основні видові групи. Така розгалужена структура свідчить про те, що українське машинобудування має значний потенціал для розвитку. У разі відповідного фінансування, залучення інвестицій машинобудівний комплекс зможе запрацювати ефективно й навіть бути конкурентоспроможним на європейському ринку.

ВАЖКЕ МАШИНОБУДУВАННЯ. Ця видова група об'єднує виробництво гірничо-шахтного, підйомно-транспортного металургійного й енергетичного устаткування. Для важкого машинобудування характерні низька трудомісткість, висока металомісткість, низька транспортабельність продукції. Більшість підприємств мають повний виробничий цикл, який охоплює всі етапи: заготовку, обробку, складання. Вони випускають продукцію невеликими серіями й навіть індивідуального призначення. Основні центри важкого машинобудування розташовані на Донбасі та Придніпров'ї.

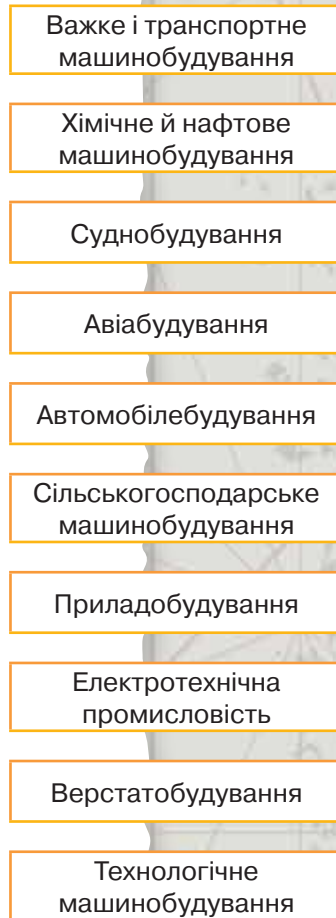
Провідним видом важкого машинобудування є *гірничо-шахтний*, що об'єднує п'ять науково-дослідних установ і сім заводів. Україна здатна розробляти нові моделі гірничої та шахтної техніки і продукувати верстати для підземного видобування, перфоратори, бурильні головки, окремі види пневматичних бурильних установок, бурові штанги.

Найголовніші підприємства: Криворізький, Дніпровський заводи гірничо-шахтного обладнання, Барвінківський і Ясинуватський машинобудівні заводи.

Завод «КриворіжНДІрудмаш» є провідним гірничо-рудним підприємством. На ньому працюють кілька тисяч робітників та інженерів. За останні роки завод упровадив у серійне виробництво 12 нових виробів (мал. 150).

ЕНЕРГЕТИЧНЕ ТА ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНЕ МАШИНОБУДУВАННЯ. На цих підприємствах виготовляють різноманітні електродвигуни, турбіни, енергетичні котли й електротехнічне устаткування. Найпотужнішим підприємствами є «Турбоатом» (Харків). Важливими центрами є також Краматорськ, Дніпро, Монастирище (Черкаська область).

ОБОРОННА ПРОМИСЛОВІСТЬ. З 21 оборонної технології в Україні розробляють 17. П'ятнадцять років тому в нашій країні виготовляли тільки 3 % необхідних для озброєння кінцевих зразків продукції. Крім цього, на 80 % обсяг виробництва залежав від постачання комплектуючих (за світовими стандартами допускається тільки 40 %). Але останнім

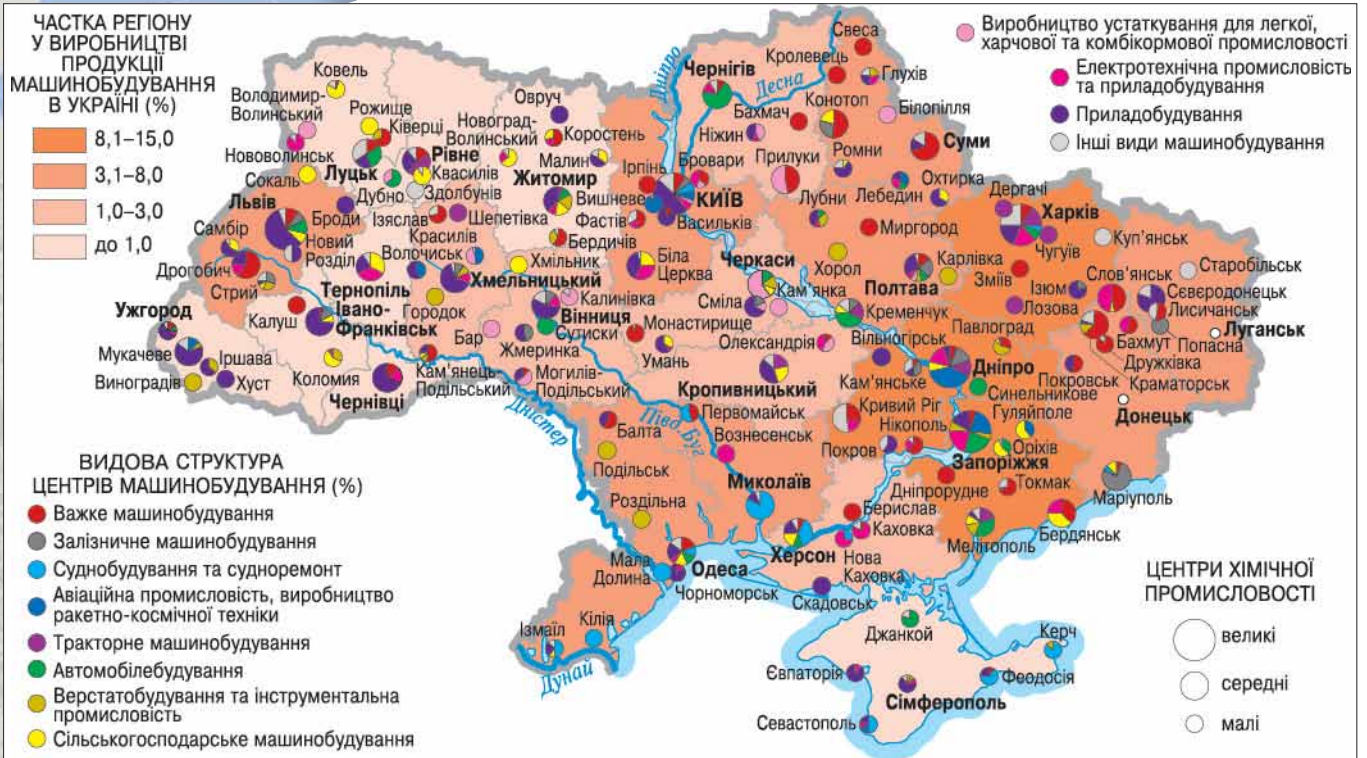

МАШИНОБУДУВАННЯ
УКРАЇНИ

Мал. 149.
Структура машинобудування

Мал. 150.
Колесознімач

На основі аналізу карти (мал. 151) визначте основні центри провідних видів машинобудування України.

Україна і світ

Ключовим підприємством енергетичного машинобудування в Україні є харківський завод «Турбоатом». Його продукція експортується до 40 країн. Завод випускає всі види енергетичного обладнання для ТЕС, АЕС і ГЕС. За час його існування тут було виготовлено 164 турбіни різної потужності для 24 АЕС, що розташовані в різних країнах світу. Завод випустив 18 турбін для чотирьох АЕС України. Для ТЕС зроблено понад 400 турбін. Нині «Турбоатом» освоює виробництво нових турбін та обладнання для АЕС.

часом вдалося перепрофілювати цілий ряд підприємств. Відтак Україна вже випускає стрілецьку зброю власного виробництва (Вінницьке НВО «Форт»). Головним підприємством є завод ім. Малишева (м. Харків), який спеціалізується на важкому озброєнні.

ТРАНСПОРТНЕ МАШИНОБУДУВАННЯ. В Україні розвиваються всі види транспортного машинобудування: тепловозобудування, вагонобудування, суднобудування, літакобудування, автомобілебудування. Вони є доволі неоднорідними як за принципами розміщення, так і за рівнем розвитку (мал. 151).

Тепловози виготовляють у Харкові, вагони в Кременчуку, Кам'янському, а залізничні цистерни — у Маріуполі. Тепловозобудування та вагонобудування потребують значної кількості металу й розташовуються в районах металургійних баз.

СУДНОБУДУВАННЯ. Україну вважають країною з високим рівнем розвитку суднобудування, проте воно зазнає нині не найкращих часів. Загалом воно охоплює 51 виробниче та науково-виробниче підприємство. Серед них вісім суднобудівних заводів, найбільші з яких розміщені в м. Миколаєві — це головний суднобудівний центр країни. Проте, на жаль, його підприємства на сьогодні випускають лише невеликі морські судна та баржі (мал. 152). Важливими центрами є також Херсон, Київ.

АВТОМОБІЛЕБУДУВАННЯ. Це дуже перспективна промисловість України. Ймовірно, саме вона однією з перших вийде на прогресивний рівень функціонування. Підприємства плідно працюють із зарубіжними партнерами з Італії, Німеччини, Республіки Корея, Китаю.

Центрами виробництва легкових автомобілів є Запоріжжя та Луцьк. Хоча складальні підприємства функціонують і в інших містах: Сімферополі, Ізмаїлі, Одесі. Центром виробництва вантажних автомобілів є Кременчук, автобусів — Львів. Виробництво автотранспорту потребує значної кількості агрегатів, вузлів, деталей. Тому функціонують підприємства, на яких виготовляють компоненти автомобілів та запчастини: Київ, Одеса, Чернівці.

АВІАЦІЙНА Й АЕРОКОСМІЧНА ПРОМИСЛОВІСТЬ. В авіапромисловості України працюють 39 підприємств. Ще 28 виготовляють агрегати, вузли, бортове електро- та радіообладнання. Абсолютна більшість (78 %) робітників аерокосмічної промисловості працюють на 10 великих підприємствах, п'ять з яких — авіабудівні (це київський завод «Авіант», Харківський авіаційний завод, запорізький «Мотор Січ», київський завод «Артем», харківський «Фед»). Загальні потужності виробництва дають змогу Україні ввійти до ряду великих аерокосмічних держав (мал. 153).

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ МАШИНОБУДУВАННЯ ТА ВИРОБНИЦТВО ТРАКТОРІВ. Підприємства сільськогосподарського машинобудування виготовляють комбайни, сівалки, жниварки, устаткування для тваринництва та кормовиробництва.

Зернозбиральні комбайни випускають у Херсоні, Олександрії, бурякозбиральні — у Дніпрі, Тернополі. Значними центрами сільгоспмашинобудування є Кропивницький, Одеса, Львів, Біла Церква, Ніжин, Бердянськ, Умань.

Найбільшим центром тракторобудування України є Харків. Підприємства розташовані як у самому обласному центрі, так і в інших містах Харківщини. Тракторні деталі й агрегати виготовляють у Києві, Кропивницькому, Вінниці, Мелітополі.

ВИРОБНИЦТВО МЕДИЧНОЇ ТЕХНІКИ. Рівень розвитку цього виду машинобудування невисокий. Це стосується передусім якості й асортименту продукції. Медичне обладнання випускають 67 підприємств. Нині ця промисловість занепадає.

РАДІОЕЛЕКТРОННА ПРОМИСЛОВІСТЬ. До 1991 р. в Україні майже не виробляли технічних засобів зв'язку. Унаслідок процесів конверсії налагоджено виробництво багатьох видів продукції. Зокрема, на Дніпровському машинобудівному заводі почали випускати цифрові електронні АТС, які за якістю та економічністю не поступаються світовим аналогам. На Роменському заводі АТС, виробничому об'єднанні «Моноліт» (Харків), Львівському заводі телеграфної апаратури випускають комутаційне обладнання для сільської місцевості та невеликих міст. Виробничі потужності Черкаського заводу телеграфної апаратури, заводів «Прожектор» (Малин) і «Нева» (Хмельницький) дають змогу цілком забезпечити телефонну мережу України цифровими системами передачі. На Тернопільському радіозаводі «Оріон» виробляють засоби зв'язку для потреб залізниці (мал. 154). В Україні діють конструкторське бюро радіозв'язку

Мал. 152.

Миколаїв — головний суднобудівний центр України

Поміркуйте, в яких містах України може розвиватися суднобудування.

Мал. 153.

Ан-225 «Мрія» — найбільший і найпотужніший у світі транспортний літак, створений Київським КБ імені Антонова

Мал. 154.

Стационарна станція зв'язку заводу «Оріон»

Мал. 155.
Касовий апарат,
вироблений
на «Електронмаш»

а
Смартфон

б
Планшет-
трансформер

Мал. 156.
Продукція компанії
«Навігатор»

й підприємство «Мусон», які випускають засоби радіозв'язку для морського транспорту та глобальної морської системи безпеки.

Київське науково-виробниче об'єднання «Електронмаш» на базі процесорів Pentium розпочало випускати нові комп'ютери. Разом із електромеханічним заводом «Магніт» (Канів) воно виробляє комп'ютерну техніку на базі процесорів Intel. Налагоджено також випуск вітчизняних електронних контрольно-касових апаратів (до 200 тис. на рік) (мал. 155), автоматизованих робочих місць з оформлення паспортів для потреб МВС України.

Повний спектр комп'ютерних систем в Україні виробляє компанія «Навігатор» під торговою маркою Impression Electronics (мал. 156).

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Найбільші центри важкого машинобудування України — Харків, Кривий Ріг, Краматорськ; автомобілебудування — Запоріжжя, Київ, Львів; сільськогосподарського машинобудування — Дніпро, Херсон, Кропивницький, Біла Церква, Тернопіль; суднобудівні центри — Миколаїв і Херсон; приладобудування — Київ, Львів, Ужгород.
2. Більшість підприємств важкого машинобудування охоплюють усі основні етапи машинобудівного виробничу циклу: заготовку, обробку, складання.
3. Транспортне, енергетичне та сільськогосподарське машинобудування можуть стати перспективними напрямками машинобудування за умов сприятливої економічної ситуації та державної підтримки.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Схарактеризуйте структуру машинобудування України.
2. Центром яких видів машинобудування є Харків? Підготуйте розповідь про машинобудівні підприємства Харкова та Дніпра.
3. Яка роль транспортного та сільськогосподарського машинобудування в економіці країни?

ПРАКТИЧНА РОБОТА 7

Позначення на контурній карті України центрів виробництва транспортних засобів та пояснення чинників їх розміщення

Мета: Засобами практичної діяльності закріпити знання про розташування машинобудівних центрів на території України.

1. Визначте техніко-економічні особливості та принципи розміщення підприємств автомобілебудування в Україні.
2. На контурній карті пунсонами відповідних кольорів позначте такі основні центри виробництва:
 - ▶ синім — легкових автомобілів;
 - ▶ жовтим — автобусів і тролейбусів;
 - ▶ червоним — вантажних автомобілів;
 - ▶ зеленим — автодвигунів і запасних частин;
 - ▶ фіолетовим — залізничних потягів, вагонів та цистерн;
 - ▶ блакитним — літаків;
 - ▶ бузковим — морських суден.
3. Проаналізуйте територіальну структуру автомобілебудування.

ТЕМА 5

ВИРОБНИЦТВО ТКАНИН, ОДЯГУ, ВЗУТТЯ

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- » **називати** види тканин та сировини для їх виробництва;
- » **наводити приклади** найбільших у світі та Європі країн-виробників та країн-експортерів тканин, одягу, взуття;
- » **розуміти** вплив працересурсного та споживчого чинників на розвиток текстильного, швейного, взуттєвого виробництва;
- » **показувати на карті** найбільші центри текстильного, швейного, взуттєвого виробництва в Україні — Тернопіль, Херсон, Луцьк, Черкаси, Житомир, Рівне, Київ, Одеса, Харків, Запоріжжя, Бердичів, Дунаївці, центри найвідоміших народних промислів;
- » **аналізувати карту** текстильної промисловості України

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

* Чим пов'язані між собою сільське господарство та легка промисловість?

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ. Легка промисловість — це форма економічної діяльності, від розвитку якої залежить формування державних бюджетів багатьох країн світу. Вона об'єднує велику кількість видів і підвидів. Основні з них — швейне, взуттєве, текстильне виробництво. Саме вони набули значного розвитку, і промисловість світу вже не може обійтися без їхньої продукції.

Легка промисловість світу в сучасній глобальній економіці дещо «змінила прописку». Нині вона набула значних масштабів у країнах, що розвиваються. У зв'язку із цим чимало розвинених країн вирішили не конкурувати з дешовшою продукцією в даному сегменті ринку, а зосередити своє виробництво на випуску дорогих брендівих товарів. Яскравим прикладом цього є швейна промисловість. Багатьом відомі європейські кутюр'є та модельєри, які за невеликих обсягів виробництва отримують вагомий прибуток за рахунок ексклюзивності товарів.

Провідним видом легкої промисловості є текстильна. Основні райони виробництва тканин зосереджено в Китаї, США, Індії (перше місце у світі за випуском бавовняних

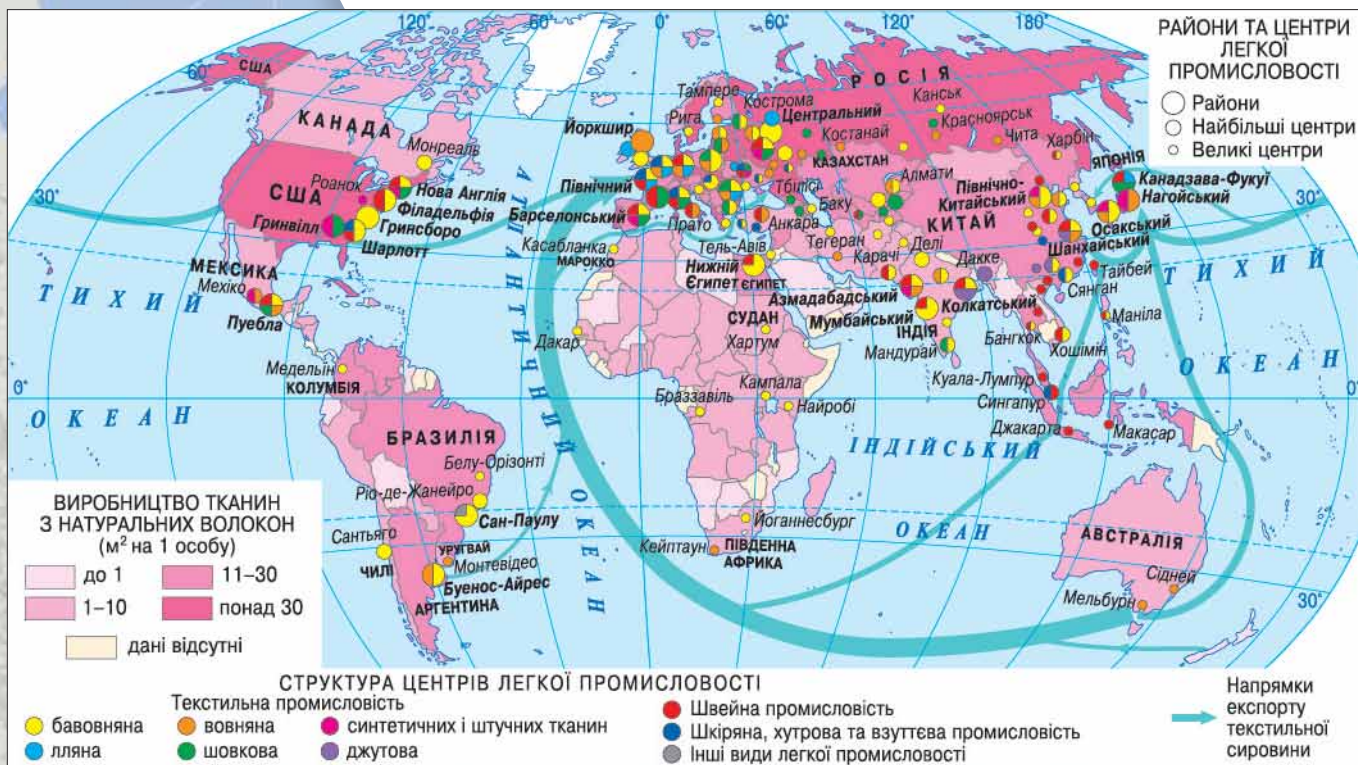

Мал. 157.

Виробництво одягу в Китаї

Поміркуйте, чи правильним є твердження, що Китай як «фабрика світу» розпочав свій стрімкий розвиток саме з виробництва одягу (мал. 157).

1. Визначте за картою (мал. 158) європейські країни, які є лідерами в текстильній промисловості.
2. Які країни є основними виробниками одягу й взуття у світі?

СТРУКТУРА ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

текстильна промисловість

швейна промисловість

шкіряно-взуттєва промисловість

хутрова промисловість

галантерейна промисловість

тканин), Японії (світовий лідер за випуском шовкових тканин), Німеччині. Підприємства легкої промисловості тяжіють до споживача, сировини і трудових ресурсів (мал. 158).

Нині в легкій промисловості світу розрізняють виробництва, які випускають дешеву продукцію, вироблену низькокваліфікованою робочою силою, і виробництва, які потребують застосування складних технологій, дорогої сировини, участі висококваліфікованих кадрів.

СТРУКТУРА ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ. Легка промисловість є складовою частиною комплексу виробництва споживчих товарів. Продукцію легкої промисловості використовують в усіх сферах господарства. Найтісніші зв'язки вона має із сільським господарством і хімічною промисловістю — основними постачальниками сировини для її підприємств. Основними компонентами легкої промисловості є: текстильна, швейна, шкіряно-взуттєва, хутрова й галантерейна промисловість.

Текстильна промисловість світу за останні десятиліття істотно змінилася. Передумовою цього була науково-технічна революція, яка відбулася в другій половині минулого століття. Асортимент текстилю становлять здебільшого бавовняні вироби і тканини, невеликий сегмент мають вовна, льон, штучне волокно. Нині помітно збільшилося застосування в текстилі різних синтетичних (хімічних) волокон і матеріалів.

Текстильна промисловість у світовому масштабі розвивається стрімкими темпами. Основним регіоном, на який припадає майже 70 % усього

обсягу текстилю, є Азія. А якщо розглядати текстильну промисловість з позиції категорії товарів і продукції, то можна сміливо зазначити, що азійські країни постачають на світовий ринок майже половину всіх вовняних і бавовняних тканин. Найбільшими виробниками *бавовняних тканин* вважають Китай (30%), Індію (майже 10%), США, Тайвань, Японію, Індонезію. *Вовняні тканини* в основному виготовляють у Китаї (15%), США, Туреччині й Індії, деяких західноєвропейських країнах. Вітчизняна ж промисловість, незважаючи на велику частку виробництва натуральної сировини для текстилю, зазнає серйозного спаду й нині не може конкурувати з імпортними товарами без державних програм розвитку та підтримки.

Швейна промисловість світу охоплює виробництво одягу й білизни та безлічі інших виробів. За особливостями розвитку зіставна з текстильною. Провідними *експортерами швейної продукції* є Китай, Республіка Корея, Індія, Колумбія, Тайвань. А розвинені країни, як уже зазначалося, спеціалізуються на невеликих обсягах елітних, модних індивідуальних виробів.

Взуттєва промисловість у світовому господарстві найбільш схильна до переміщення до країн з економікою, що розвивається. В основному це обумовлено дешевшою працею робітників у цих країнах. Чільні позиції у світовому масштабі з виробництва взуття знову тримає Китай — близько 40% усього споживчого ринку в світі.

Таким чином, останнім часом центр легкої промисловості в планетарному масштабі значно змістився із Західної Європи та США до країн Азії.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Основними видами легкої промисловості є текстильне, швейне та шкіряно-взуттєве виробництво.
2. Основні центри виробництва продукції легкої промисловості перемістилися останнім часом з Європи та США до країн Азії.
3. Продукція Китаю становить 40% споживчого ринку легкої промисловості.

?

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Сформулюйте значення легкої промисловості для світової економіки.
2. Поміркуйте, скільки елементів вашого одягу виготовлено в Китаї. Про що це свідчить?
3. Якою є структура легкої промисловості?
4. Дайте порівняльну характеристику швейної та текстильної промисловості світу.
5. Яка з країн світу виробляє найбільше взуття?
6. Використовуючи ресурси Інтернету, підготуйте розповідь про стан легкої промисловості в Тайвані та Пакистані.

Перші джинси пошив Леві Стросс у 1853 р. в США після того, як один із золотошукачів поскаржився йому, що золото знайти значно легше, ніж пару міцних і зручних штанів. Вони нагадували комбінезон і були скроєні з коричневої тканини, призначеної для наметів і тентів. Тоді цю тканину вивозили з італійського порту Генуя, і на тюках ставили штамп Genes. Американці читали його на свій манер — «Джинс». Але сучасну назву джинси отримали лише в середині ХХ ст., доти їх називали «комбінезон без верхньої частини». Коли у Штрауса закінчилися запаси наметового брезенту, він закупив щільну саржу в Німі, Франція. Звідси пішла назва бавовняної тканини denim (de Nimes — з Німу). Користуючись засобами Інтернету та іншими джерелами, підготуйте виступ про історію виробництва та еволюцію джинсів (мал. 159).

Мал. 159.

Перша шкіряна нашивка на джинсах Levi Strauss & Co

ЛЕГКА ПРОМИСЛОВІСТЬ І ХУДОЖНІ ПРОМИСЛИ В УКРАЇНІ

* Поміркуйте, чи повною мірою представлено в Україні виробництво різних видів тканин, одягу, шкіряно-взуттєвої продукції.

Таблиця 23.
Територіальна
структура текстильної
промисловості України

Продукція	Основні центри
Бавовняна тканина	Херсон, Тернопіль
Вовняна тканина	Чернігів
Шовкова тканина	Київ, Черкаси, Луцьк
Ляна тканина	Житомир
Конопле-джутові вироби	Одеса, Харків
Трикотажні вироби	Київ, Чернівці, Харків, Львів, Одеса

? Назвіть підприємства швейної, хутрової або трикотажної промисловості, що функціонують у вашому населеному пункті або області.

Таблиця 24.
Шкіряно-взуттєва
промисловість України

Продукція	Основні центри
Шкіра та її замітники	Київ, Львів, Харків, Васильків, Бердичів
Взуття	Харків, Кривий Ріг, Одеса, Дніпро, Київ, Львів

РОЗМІЩЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ. *Текстильна промисловість* займається виготовленням тканин і дає найбільшу частку продукції цього виду економічної діяльності (мал. 162 на с. 144). Виробництво тканини відбувається у три етапи: підготовка сировини, виготовлення прядива та його фарбування, виготовлення тканини.

Бавовняні, шовкові та джутові тканини виробляють з імпоротною сировини, лляні — з власної, вовняні — частково з власної сировини (табл. 23).

Виробництво бавовняних тканин є провідним напрямом текстильної промисловості. Вони становлять 2/3 усього обсягу тканин. Бавовняну тканину виготовляють на комбінатах у Херсоні, Тернополі та фабриках у Києві та Донецьку.

Шовкові тканини становлять близько 8 % загального обсягу. Натуральний шовк виготовляють у Києві й Черкасах, штучний — у Києві.

Виробництво лляних тканин цілком спирається на вітчизняні ресурси. Найбільші підприємства розташовані в Житомирі та Житомирській області.

Конопле-джутові вироби виготовляють з імпоротною сировини. Одеська джутова фабрика та Харківський канатний завод забезпечують потреби країни в цій продукції на 100 %.

Виробництво вовняних тканин зосереджене в Харкові, Одесі, Сумах, селищі Дунаївці Хмельницької області. У Чернігові функціонує камвольно-суконний комбінат.

Швейна промисловість опікується виготовленням готової продукції — пошиттям одягу. Її підприємства розташовані в усіх регіонах України. Загалом їх налічується близько 600. Найбільшими центрами є Львів, де функціонує фірма «Маяк», та Харків.

Шкіряно-взуттєва промисловість є досить важливим сегментом легкої промисловості України. Її центри безумовно тяжіють до споживача. Має місце й ресурсний чинник. Підприємства цього спрямування

виробляють шкіряні вироби з натуральної шкіри та шкірозамінників, різні види взуття (табл. 24).

Хутрове виробництво в Україні представлене підприємствами, розташованими в Харкові, Києві, Івано-Франківську, м. Тисмениці

Івано-Франківської області. Сировиною для цих підприємств є хутро кролів, лисиць, норок, які використовують для виготовлення хутрових і фетрових виробів (мал. 160).

Галантерейна промисловість забезпечує виготовлення гудзиків, голок, парасольок, поясів тощо. Її підприємства є в усіх областях. **Трикотажна промисловість** представлена в усіх обласних центрах і великих містах. Одне з найбільших її підприємств розташоване в Житомирі.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ. Легка промисловість в Україні свого часу набула значного розвитку, але нині перебуває в стані тривалої кризи. Виробництво окремих видів продукції скоротилося вдсятеро. Вітчизняна продукція значною мірою витіснена дешевшими товарами з Китаю, Туреччини та інших країн. Сьогодні чимало підприємств легкої промисловості мають застаріле обладнання, що значно погіршує конкурентну спроможність вітчизняних товарів на ринку.

У нашій країні готовий одяг і хутрові вироби сьогодні виготовляють 6 тис. підприємств. При цьому діяльність більшості з них на 80–90 % ґрунтується на давальницьких схемах, а вироблена продукція йде на експорт.

У виробництві одягу малий і середній бізнес перебувають у вигіднішому становищі, ніж великий. Про це свідчить той факт, що лише в Києві закрилися дві найбільші швейні фабрики — «Україна» та «Ластівка», різко знизилися обсяги виробництва на підприємствах «Дана», «Каштан», «Юність». Аби вийти з такого стану, необхідна відповідна підтримка легкої промисловості та комплекс заходів, спрямованих на розвиток вітчизняного виробника.

НАРОДНІ ПРОМИСЛИ. Віддавна в Україні розвиваються народні промисли. Сьогоднішні їхні осередки — це лише залишки давньої ремісничої структури. Різні регіони України відзначаються тими чи іншими промислами: у районі Карпат поширене різьблення, на Поділлі — вишивка, Полтавщина відома своєю керамікою (табл. 25).

Таблиця 25. Різновиди народних промислів та їхні центри

Назва промислу	Назва населеного пункту	Область
Вишивка	с. Клембівка	Вінницька
Різьблення, килимарство, ткацтво	м. Косів	Івано-Франківська
Художнє ткацтво	м. Кролевець	Сумська
Кераміка	сmt Опішня	Полтавська
Гутне скло	м. Львів	Львівська
Килимарство	сmt Решетилівка	Полтавська
Декоративний розпис	сmt Петриківка	Дніпропетровська

Мал. 160.

Хутряні вироби вітчизняних виробників

Україна і світ

85 % виготовлених в Україні суконь, плащів і костюмів із брендовими етикетками возять за кордон. **Майстерність українських кравців** уже оцінили британські компанії New Look, Marks & Spencer, Next, Laura Ashley й Top Shop, іспанська Zara, нідерландська Mexx, німецька Triumph, міжнародна компанія Esprit, а також ряд інших світових брендів, які розміщують замовлення в Україні за схемою давальницької сировини. Співпраця із закордонними замовниками не тільки допомогла вижити вітчизняній легкій промисловості, а й дала їй змогу долучитися до світових технологій, а також провести модернізацію обладнання. Сьогодні оснащення українських фабрик, на думку експертів, **відповідає європейському рівню.**

Підготуйте розповідь про народні промисли вашого краю.

Мал. 161.

Експозиція Всеукраїнського фестивалю писанки в Києві, 2016 р.

Мал. 163.

Відзначення Всесвітнього дня вишиванки

1. Знайдіть на карті (мал. 162) основні текстильної та шкіряно-взуттєвої промисловості в Україні.
2. У яких містах добре розвинена галантерейна промисловість?

Останнім часом збільшився попит на таку продукцію легкої промисловості, як українська сорочка. Національний одяг, оздоблений вишивкою, випускають підприємства Івано-Франківської, Вінницької та інших областей. Українська вишиванка — це не лише одяг, а й елемент національної культури й одна з ознак патріотизму (мал. 163).

Спорідненим із художніми промислами є виготовлення художнього скла та порцелянових виробів. Перший порцеляновий завод почав діяти в Україні в 1783 р. в м. Корець на Рівненщині. Тепер такі підприємства працюють у 12 областях. Художнім оздобленням порцеляни відзначаються підприємства Житомирської, Рівненської, Хмельницької та Харківської областей (мал. 166).

Крім цього, популярним в Україні є виробництво глиняного посуду й побутової кераміки (мал. 164). Такі підприємства діють у Полтавській, Дніпропетровській (мал. 165), Донецькій, Харківській та інших областях України.

? Дізнайтеся про історію й традиції свята вишиванки (мал. 163). Підготуйте розповідь про те, як його відзначають у вашому населеному пункті. Чи брали ви в ньому участь?

Мал. 164.

Експозиція Національного музею-заповідника українського гончарства в смт Опішному (Полтавська область)

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Основну роль у легкій промисловості відіграють текстильне, трикотажне та шкіряно-взуттєве виробництва.
2. До найважливіших текстильних виробів належать бавовняні тканини, що становлять 2/3 ткацької продукції.
3. Порцелянові вироби виготовляють у 12 областях країни.

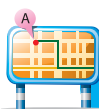
Мал. 165.

Петриківський розпис (Дніпропетровська область)

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Які етапи охоплює процес виробництва тканин?
2. Назвіть основні центри виробництва взуття в Україні.
3. Схарактеризуйте структуру і значення текстильної промисловості.
4. Який чинник є найважливішим для розташування підприємств шкіряно-взуттєвої промисловості?
5. Підготуйте виступи та реферати про художні промисли вашого краю.

Проведіть ДОСЛІДЖЕННЯ

Малі й середні міста України — центри швейного виробництва

Для виконання цього дослідження вам знадобляться карта «Легка промисловість України», статистична інформація.

1. Доведіть або спростуйте тезу, що швейне виробництво у світі краще розвивається на засадах малого та середнього бізнесу.
2. Бровари (Київська область) є одним із центрів швейної промисловості в Україні. Поясніть причини розвитку тут цього виробництва.
3. Опрацювавши карту «Легка промисловість України» (мал. 162), визначте, у яких з малих та середніх міст розвивається швейне виробництво.
4. Поясніть, чому підприємства швейного виробництва здебільшого розташовані в малих і середніх містах.

Мал. 166.

Гутне скло ручної роботи (м. Львів)

ТЕМА 6

Виробництво харчових продуктів, напоїв

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- » **називати** складові харчової промисловості;
- » **наводити приклади** виробництва традиційних харчових продуктів різних країн світу;
- » **розуміти** вплив спеціалізації сільського господарства, споживчого чинника та ТНК на розвиток харчової промисловості;
- » **показувати на карті** найбільші центри виробництва харчових продуктів і напоїв в Україні;
- » **характеризувати** особливості виробництва окремих видів продукції харчової промисловості;
- » **аналізувати карту** харчової промисловості України;
- » **пояснювати** розміщення в Україні підприємств харчової промисловості в малих містах, селищах міського типу і великих селах;
- » **оцінювати** місце України на світовому та європейському ринках продовольства.

РОЗВИТОК ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ У СВІТІ

- * Поміркуйте, яким чином харчова промисловість пов'язана з аграрним сектором економіки.

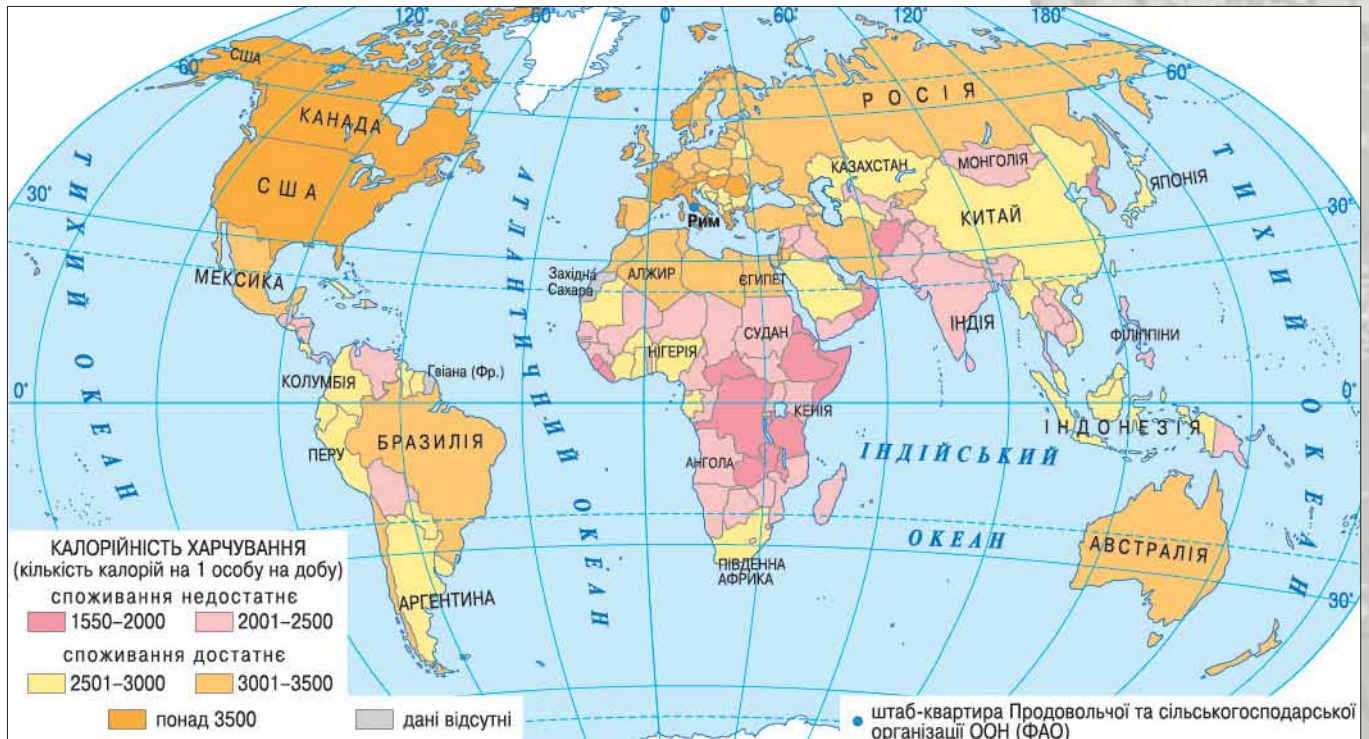
Мал. 167.

Логотип ФАО — Продовольчої та сільсько-господарської організації ООН

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ.

До цього сегмента світової економіки належить виробництво продуктів харчування, тютюнових виробів, продукції виноробства, мінеральних вод, біологічних добавок та ін. Підприємства тяжіють до джерел сировини (заводи мінеральних вод, рибоконсервні та виноробні заводи), споживача (підприємства з виробництва продуктів харчування — молокозаводи, борошномельні комбінати, хлібозаводи, кондитерські фабрики та ін.). Між країнами на світовому ринку відбувається постійний товарообмін продукцією харчової промисловості.

Значний розвиток промисловості на планеті призводить до загострення екологічних проблем. За умови раціонального природокористування ці проблеми можна розв'язувати, споруджуючи високотехнологічні очисні споруди, впроваджуючи безвідходні технології виробництва, доцільно розміщуючи підприємства.

- Зробіть детальний аналіз карти (мал. 168) та представте його в короткій письмовій формі.
- Запропонуйте рішення, як можна забезпечити продовольством усіх людей.

Основне призначення харчової промисловості — виробництво різноманітної продовольчої продукції, без якої неможливе існування людей. Тому харчова промисловість розвинена майже повсюдно.

ВИРОБНИЦТВО ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ У СВІТІ.

За оцінкою ФАО (мал. 167), частка населення, що недоїдає, у світі становить 10 % (мал. 168). Нормальні умови харчування є тоді, коли забезпечується рівень споживання 2200–2500 ккал. Але цілковита продовольча безпека країни — це тоді, коли наявні запаси продовольства перевершують середні потреби населення на 30 %. Щоб забезпечити таке «доповнення» до нинішнього рівня, необхідно збільшити світові запаси продовольства. У країнах, що розвиваються, — на 18 %, у країнах Східної Африки — на 50 %, в Азії — на 14 % та Латинській Америці — на 8 %.

Один з основних продуктів харчування людей — це **молоко** й те, що з нього виготовляють. Найбільшими їх експортерами є країни Океанії та Європи — 30,8 % і 33,2 % загальносвітового обсягу продажу в 2013 р. В Океанії основним експортером є Нова Зеландія (26 %). Найменше експортує молоко Африка — 1,2 % загальносвітових показників (мал. 169).

Зростання виробництва молока сприятиме збільшенню поголів'я худоби. За прогнозами, у 2025 р. налічуватиметься

Мал. 169.

Основні світові експортери молочної продукції (дані ФАО)

Поміркуйте, чому Білорусь експортує більше молочної продукції, аніж Україна.

Мал. 170.

Роботизована ферма з виробництва молока

? Чи є, на вашу думку, відмінність у технології виробництва молока в країнах ЄС та Індії й Китаї?

Мал. 171.

Маслина європейська — рослина, що є джерелом найціннішої олії

Чи знаєте ви, що...

Найбільше маслин вирощують у п'яти країнах світу: Іспанії, Італії, Греції, Туреччині, Сирії.

Мал. 172.

Логотип Nestlé

407 млн голів, або на 12 % більше, ніж у 2014 р. Середня світова продуктивність дійного стада зростає на 300 кг, або до 2500 кг молока від корови на рік.

У світі поряд з великотоварним виробництвом молока працюють і дрібні ферми. Наприклад, в Індії значна частка фермерів тримає одну-дві корови. За прогнозами, в Індії нашої зростуть на 54 %, у Бразилії — на 43 %, у Новій Зеландії — на 33 %, у США — на 19 %, у ЄС — на 14 %. У 2025 р. виробництво молока у світі перевищить мільярд тонн.

У структурі світового виробництва *м'яса* всіх видів свинина посідає перше місце (39,1 %), на другому місці — м'ясо птиці (29,3 %), далі — яловичина (25,0 %), баранина (4,8 %), інші види м'яса (1,8 %).

Споживання тих чи інших видів м'яса залежить від релігійних традицій населення. Подекуди це споживання є обмеженим. А такі країни, як Індія, взагалі є вегетаріанськими. Найбільше їдять м'яса в США, Іспанії, Австралії, Австрії, Данії, Новій Зеландії, на Кіпрі, в Ірландії, Канаді, Франції.

Основними експортерами яловичини та телятини у світі є Австралія, Нова Зеландія, Бразилія, Аргентина, Уругвай. Найбільші експортери свинини — країни ЄС. Серед них лідером є Данія — більш як 950 тис. т щороку (18,7 % світового експорту цього товару). Найбільшими експортерами баранини є Австралія та Нова Зеландія, а птиці — країни ЄС і США.

Рослинні олії — це рідкі за кімнатної температури жири, що добуваються з олійних рослин, таких як соя, соняшник, ріпак, маслина європейська (мал. 171), олійна пальма тощо. Вони становлять близько 80 % загальної кількості олійних культур. Виробництво рослинних олій здійснюється двома основними методами: механічного пресування рослинної сировини та екстракції з використанням розчинників. Обидва ці методи часто застосовують послідовно. Основною сферою вжитку рослинних олій є харчова індустрія. Рослинні олії вживають у їжу в чистому вигляді або використовують як сировину для виробництва кулінарних жирів, маргаринів, спредів та інших харчових продуктів.

Найбільший сегмент олійного ринку охоплює дешева пальмова олія, яку в основному виробляють в Індонезії, Малайзії та Китаї. Важливе значення має виробництво цінної оливкової олії, воно розвинуте в Італії, Іспанії, Греції, США, Аргентині, Чилі. Постійно збільшується випуск соняшникової олії. У 2015 р. він досяг 2,4 млн т. За її виробництвом одним зі світових лідерів є Україна.

Найбільшим у світі виробником продуктів харчування є швейцарська компанія Nestlé (мал. 172). Другою є американська компанія Mondelez International (мал. 173). На третьому місці — Archer Daniels Midland (мал. 174).

ТРАДИЦІЙНІ ВИРОБНИЦТВА ТА ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ. У виробництві певних видів харчових продуктів у світі сформувалися стійкі традиції. Зокрема, до традиційних виробників цукру й товарних бананів належать латиноамериканські країни. Найбільше цукру та 20 % усього апельсинового соку

виробляють у Бразилії. Найкращі товарні банани постачає на світовий ринок Еквадор. Одним з основних виробників кави є її батьківщина — Ефіопія. Гречку як сировину для виробництва круп широко використовують в Україні, Білорусі та Казахстані.

Кожен з народів світу має свої кулінарні звичаї. Вони притаманні й українській кухні. Однією з основних її кулінарних традицій є те, що дуже багато продуктів зазнають складної теплової обробки — їх обсмажують, варять, тушкують, запікають. Це дає змогу зберегти аромат продуктів, надає стравам смаку, соковитості. Велику кількість страв готують у шпигованому й фаршированому вигляді (крученики, фарширована птиця й овочі, шпиговане салом і часником м'ясо). Особливо смачні й корисні комбіновані страви з м'яса та овочів — голубці з м'ясом, крученики волинські, яловичина, шпигована з буряками, деруни з м'ясом та сметаною (мал. 175). Українські страви відомі своєю розмаїтістю та високими смаковими якостями. Українська кухня налічує сотні рецептів — борщі й пампушки, паляниці й галушки (мал. 176), грибна юшка, грибний соус, банош, вареники й ковбаси, печені та напої з фруктів і меду відомі далеко за межами України.

Водночас глобалізаційні процеси позначаються й на кулінарних традиціях. Наприклад, у Японії до початку ХХ ст. населення майже не вживало м'яса й молока. Основою тваринного білка була риба. Зі становленням цієї країни як одного зі світових економічних лідерів споживання цих продуктів стало типовим. Японія сьогодні є одним з великих виробників як м'яса птиці, так і молока.

Головним наслідком глобалізаційних процесів у харчовій промисловості є збільшення споживання тваринних продуктів у країнах, які досягають певного рівня розвитку. Це спочатку спостерігалось в європейських та північноамериканських державах, а тепер у країнах нової індустріалізації.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Яке основне призначення харчової промисловості? Чи повною мірою вона задовольняє потреби людей у всьому світі?
2. Австралія та Нова Зеландія експортують найбільше яловичини. А Данія — свинини.
3. Україна є одним зі світових лідерів з виробництва соняшникової олії.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Визначте основні принципи розміщення підприємств харчової промисловості.
2. Схарактеризуйте основні особливості виробництва молока, м'яса та олії у світі.
3. Назвіть і покажіть на карті основних експортерів молочної продукції.
4. Як впливає глобалізація на кулінарні вподобання населення та розвиток харчової промисловості?
5. Схарактеризуйте місце України на глобалізованому ринку кулінарії.

Мал. 173.
Логотип
Mondelēz

Мал. 174.
Логотип Archer
Daniels Midland

Дізнайтесь детальніше з інтернет-джерел про діяльність найбільших у світі виробників продуктів харчування (мал. 172, 173, 174). Як вони представлені в Україні?

Мал. 175.
Пам'ятник деруну
в м. Коростені
(Житомирська
область)

Мал. 176.
Пам'ятник
галушці
в м. Полтаві

ВИДОВА ТА ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

* Чи можна вважати структуру харчової промисловості України доволі різноманітною?

ПРИНЦИПИ РОЗМІЩЕННЯ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ.

В Україні до харчової промисловості належать такі види підприємств: борошномельно-круп'яні, хлібопекарські, макаронні, кондитерські, цукрові, молочні, м'ясні, олійно-жирові, плодоовочеві, рибні, пивоварні, безалкогольних напоїв, виноробні, тютюнові та ін. (мал. 179).

Харчова промисловість України посідає друге місце за загальним підсумком вартості виробленої промислової продукції. Її діяльність на державному рівні координує Міністерство аграрної політики та продовольства України (мал. 177).

Основними принципами розміщення підприємств харчової промисловості є орієнтація на:

- ▶▶ райони виробництва сировини (табл. 26);
- ▶▶ райони споживання готової продукції (табл. 27).

У першому варіанті сировину за пропорційним співвідношенням до готової продукції транспортувати не вигідно, або ж вона втрачає якість під час перевезення.

Таблиця 26.

Види підприємств харчової промисловості, що прив'язані до сировини

Мал. 177.
Емблема
Міністерства
аграрної політики
та продовольства
України

Основні види	Райони та центри розвитку
Цукрові	Вінницька, Хмельницька, Черкаська, Київська, Тернопільська області (близько 32 діючих цукрових заводів)
Олійні	Дніпропетровська, Запорізька, Полтавська, Кіровоградська області
Маслосироробні	Найбільші міста (Київ, Одеса, Львів та інші обласні центри)
Флодоовочеві	Одеська, Миколаївська, Херсонська області
Рибні	Бердянськ, Одеса

Таблиця 27.

Види підприємств харчової промисловості, орієнтовані на споживача

Основні види	Райони та центри розвитку
Хлібопекарські	Повсюдно
Макаронні	Найбільші міста
Кондитерські	Київ, Львів, Харків, Одеса, Вінниця
Молочні	Приміські райони
Пивоварні й безалкогольних напоїв	Київ, Харків, Одеса, Львів, Запоріжжя, Чернігів

СТРУКТУРА ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ. Територіальна та видова структури харчової промисловості є доволі складними, оскільки її підприємства розташовані майже в кожному промисловому центрі. Більшість промислових пунктів мають підприємства харчової промисловості.

Борошномельно-круп'яна промисловість забезпечує переробку зернової сировини на крупи та борошно. До комплексу підприємств входять:

елеватори, зернозберігальні підприємства, хлібокомбінати, макаронні фабрики та крупзаводи. Підприємства об'єднуються в значні виробничі групи, наприклад «Концерн Хлібпром» (мал. 178), до якого входять заводи у Львівській і Вінницькій областях. Хоча існує й цілий ряд дрібних підприємств. Найбільші центри виробництва борошна та круп — це великі міста: Київ, Харків, Запоріжжя, Одеса, Дніпро, Львів.

Хлібопекарська промисловість поширена в усіх регіонах України, кожне місто та селище міського типу має своє підприємство цього напрямку. Наприклад, коли нове місто для людей, що постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС, — Славутич, лише заселялося, там уже діяло єдине підприємство — хлібозавод.

Олійно-жирова промисловість набула в Україні значного розвитку. Великі посівні площі в південних і центральних областях створюють передумови для її розвитку. Сировинну базу її поповнюють також насіння льону, ріпаку, конопель, гірчиці та зерно кукурудзи та сої. На підприємствах виробляють олію, маргарин, майонез і продукт переробки відходів виробництва — мило. Найбільші олійно-жирові комбінати та олієекстракційні заводи працюють у Дніпрі, Запоріжжі, Кропивницькому, Полтаві, Чернівцях, Одесі.

Мал. 178. Торгові марки «Концерну Хлібпрому»

Картографічний навігатор

Мал. 179.

Карта «Харчова промисловість України»

Знайдіть на карті (мал. 179) основні центри олійно-жирової та кондитерської промисловості. Що вам відомо про їхній розвиток в Україні?

Мал. 180.
Пам'ятник
морозиву
в м. Житомирі

М'ясна та молочна промисловість забезпечує населення цінними продуктами харчування, одержаними в результаті переробки тваринницької сировини. Молоко й молочні продукти, масло, сири, м'ясопродукти та ковбасні вироби — ось неповний перелік продукції молочних, сиробробних і м'ясних підприємств. Виробництво молока в Україні становило у 2014 р. 11 230,5 тис. т. Незважаючи на складну економічну ситуацію, воно навіть дещо зросло порівняно з попереднім роком.

Провідну роль у виробництві *молока* відіграють Харківська, Дніпропетровська, Київська, Львівська області. Продукція окремих підприємств відзначається особливою якістю: це львівська «Галичина», київський «Галактон», житомирський «Рудь» (мал. 180) та ін.

Найбільше *м'яса* виробляють у Вінницькій, Донецькій, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській, Київській та Черкаській областях. У структурі цього виробництва переважає яловичина, майже таку саму кількість м'ясної продукції випускають зі свинини, а м'ясо птиці становить до 15 % загального обсягу м'ясопродуктів.

В Україні невпинно збільшується виробництва м'яса птиці. Доволі стабільним є виробництво свинини — 742,6 тис. т (2016 р.), а виробництво яловичини останнім часом зменшилося та стабілізувалося на цифрі 59,4 млн т на рік (2016 р.).

Цукрова промисловість сформувалася у другій половині XIX ст. Головною зоною її поширення є Лісостеп. Основні цукрові заводи зосереджені на Поділлі та в Центральній частині України. Загалом діючими є 32 підприємства, але значно більша їх частина законсервована й не випускає продукції. Наша країна виробляє 2,1 % цукру у світі (2015 р.).

Рибна промисловість розвивається в приморських регіонах. Її підприємства дають рибу, рибні консерви, а також побічну продукцію, яка використовується у медицині, харчовій промисловості та сільськогосподарському виробництві. Рибопереробні підприємства зосереджені в Херсоні, Одесі, Миколаєві.

Плодоовочеконсервна промисловість виробляє продукцію широкого вжитку: соки, джеми, компоти, варення, сушені й консервовані овочі та фрукти, дитяче харчування. Найбільші підприємства розташовані в Степу, Лісостепу, на Закарпатті. Відомими на всю країну є підприємство «Сандора» (Миколаїв), Одеський завод дитячого харчування та Берегівський консервний комбінат (Закарпатська область).

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ХАРЧІВ В УКРАЇНІ. Проблеми розвитку харчової промисловості України пов'язані з недосконалістю технологій переробки та збереження готової продукції. На багатьох підприємствах використовується неефективне застаріле обладнання (цукрові заводи). Проте чимало харчових

Україна і світ

Виноробна промисловість України випускає вина, які неодноразово визнавали найкращими у світі. Серед них найвідомішим є кримське вино «Мускат хутора червоного каменю».

Мал. 181.
Завод «Оболонь» (а)
у Києві та Яготинський
маслозавод (б)
працюють
за прогресивними
технологіями
виробництва

підприємств є добре оснащеними і конкурентоздатними не лише на внутрішньому ринку. Це передусім кондитерські й пивоварні компанії. Здійснено реконструкцію на багатьох заводах молочної, м'ясної та борошномельно-круп'яної промисловості (мал. 181).

Харчова промисловість є одним з видів економічної діяльності, що стрімко розвиваються. Сьогодні кожний вид харчової промисловості планує подальшу свою роботу у зв'язку зі вступом України до СОТ.

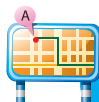
ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. В Україні широко представлені різні види харчової промисловості. Її підприємства у своєму розміщенні орієнтуються або на сировину, або на споживача.
2. Харчова промисловість України цілком забезпечує потреби країни в продуктах харчування.
3. На окремих підприємствах харчової промисловості здійснено переоснащення виробництва, що дає їм змогу успішно конкурувати на внутрішньому та світовому ринках.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Схарактеризуйте принципи розміщення підприємств харчової промисловості в Україні.
2. Нанесіть на контурну карту основні центри різних її видів.
3. Зіставте територіальну структуру олійно-жирової та цукрової промисловості.
4. Які особливості розміщення підприємств борошномельно-круп'яної та хлібопекарської промисловості?

Проведіть ДОСЛІДЖЕННЯ

Українські та імпортовані продукти в споживчому кошику вашої родини

Для проведення цього дослідження вам необхідно проаналізувати, продукти харчування яких виробників споживає ваша родина. Для цього:

1. Протягом тижня ведіть опис продуктів, які купує ваша родина. Уважно вивчайте їх, записуючи до таблиці (у дві колонки). До першої занотовуйте продукти, зроблені в Україні, до другої — виготовлені в інших країнах.
2. Математичним шляхом визначте відсоток вітчизняних та імпортованих продуктів у тижневому раціоні вашої родини.
3. Зробіть висновок.

Традиційні продукти харчування в Україні та країнах-сусідах

Для виконання цього дослідження вам знадобиться інформація з мережі Інтернет та інших ресурсів.

1. Скористайтеся джерелами географічної інформації, зокрема мережею Інтернет, і визначте:
 - » 10 найтипівіших продуктів харчування в Україні.
 - » 10 найтипівіших продуктів харчування у трьох (на вибір) країнах-сусідах України.
2. Зробіть висновок.
3. Поміркуйте, чому саме цим стравам, фруктам та овочам (мал. 175, 176 на с. 149, 180, 182) встановлено пам'ятники в Україні. Підготуйте свою фотодобірку «смачних» пам'ятників, встановлених у нашій країні та світі.

а

«Слава помідору»
в м. Кам'янці-Дніпровській
(Запорізька область)

б

«Ніжинський огірок»
в м. Ніжині
(Чернігівська область)

в

Кавуну
в м. Голій Пристані
(Херсонська область)

г

Солодкоїжкам
у м. Сумах

Мал. 182.

Пам'ятники продуктам харчування у містах України

Мої компетентності: самоперевірка знань і досягнень

1. До якої зі сфер національної економіки належать підприємства, що виробляють продукти харчування?
А сфери послуг
Б невиробничої сфери
В промисловості
Г інфраструктури
2. Як називають шлях розвитку економіки переважно за рахунок якісних змін (застосування передових технологій, кваліфікованих працівників)?
А революційний Б інтенсивний В екстенсивний Г еволюційний
3. Зазначте назву сукупної вартості кінцевого виробництва товарів та послуг, вироблених усередині країни протягом року.
А валовий внутрішній продукт
Б валовий національний продукт
В національний дохід
4. Які з видів економічної діяльності належать до легкої промисловості?
А машинобудування
Б металургія
В текстильна промисловість
Г швейна промисловість
Д освіта і наука
Е електроенергетика
5. Укажіть основні райони розвитку вугільної промисловості України.
А Донецький
Б Прикарпатський
В Львівсько-Волинський
Г Причорноморсько-Кримський
Д Придніпровський
Е Дніпровсько-Донецький
6. Зазначте найбільші центри машинобудування в Україні.
А Київ
Б Моршин
В Донецьк
Г Харків
Д Прилуки
Е Алчевськ
7. Яку форму організації виробництва використовують у кольоровій металургії?
А кооперування Б комбінування В концентрація Г спеціалізація
8. У яких з перелічених міст розвивається основна хімія?
А Запоріжжя
Б Кривий Ріг
В Львів
Г Горлівка
Д Стебник
Е Калуш
Є Дніпро
Ж Київ
З Одеса
9. Укажіть міста, що є великими центрами літакобудування.
А Київ
Б Одеса
В Херсон
Г Миколаїв
Д Маріуполь
Е Харків
Є Львів
Ж Житомир
З Полтава
10. У яких з перелічених міст розвинене виробництво залізничних потягів?
А Кременчук
Б Львів
В Краматорськ
Г Миколаїв
Д Кам'янське
11. Дайте визначення понять: *чинник кваліфікованих трудових ресурсів, кооперування.*
12. Схарактеризуйте металургійні бази Приазов'я та Придніпров'я, вказавши: їхню сировинну й енергетичну бази; яку продукцію виробляють; найбільші металургійні центри; екологічні проблеми; перспективи розвитку.
13. Які зміни відбулися у світовому паливно-енергетичному балансі протягом останнього століття?
14. Користуючись картою, проаналізуйте світову лісову промисловість.
15. Оцініть значення машинобудівної промисловості для розвитку національної економіки держав.
16. Назвіть найбільші країни-виробники ліків і поясніть, чому в них розвинулося це виробництво.
17. Дайте пояснення факту: чому Китай домінує у виробництві одягу та взуття у світі?
18. Поясніть, чим відрізняється структура харчової промисловості в розвинених країнах і країнах, що розвиваються.

Третинний сектор господарства

ТЕМА 1. **Транспорт**

ТЕМА 2. **Торгівля**

ТЕМА 3. **Туризм**

ТЕМА 4. **Наукова діяльність.
Освіта. Охорона здоров'я**

ТЕМА 5. **Фінансова діяльність.
Комп'ютерне програмування**

*Інформація — кисень сучасного світу.
Рональд Рейган,
40-й президент США*

Довідник юного економгеографа

- 📌 Серед найбільших 1000 банків світу майже чверть розташовані в США
- 📌 Із 20 найбільших комерційних банків світу — 9 японських, 9 європейських, 2 американські
- 📌 Кількість комп'ютерів у світі — близько 2 млрд
- 📌 Найбільші прибутки від туризму отримує Франція

Міркуємо над проблемами

- 🌐 Чому транспорт можна вважати обличчям сучасної економіки?
- 🌐 Чому природно-географічні чинники впливають на транспортну мережу України сильніше, ніж у більшості інших країн Європи?
- 🌐 Чи повністю використовує Україна переваги найбільшого в Європі транзитера енергоресурсів?
- 🌐 Чи можна за рахунок ефективної торгівлі побудувати розвинену національну економіку?
- 🌐 Чи спроможна Україна отримувати від туризму 10–15 % доходів держави?
- 🌐 Чому інвестиції в освіту вважають найприбутковішими?
- 🌐 Яка роль науки в технічному переоснащенні виробництва?
- 🌐 Що швидше обертається в сучасному світі: інформація чи фінансові ресурси?
- 🌐 Чи зумовила б економічний крах світового господарства 5-хвилинна зупинка роботи всіх комп'ютерних систем?

ТЕМА 1

Транспорт

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- ▶ **називати** види транспорту, істотні ознаки понять «транспортний вузол», «транспортна магістраль», «обсяг перевезень», «вантажобіг»;
- ▶ **розуміти** особливості кожного виду транспорту та його роль у перевезенні вантажів і пасажирів в Україні, переважну роль транспорту в експорті послуг Україною;
- ▶ **показувати на карті:** найбільші за вантажобігом морські порти Східної Азії, Європи; морські судноплавні канали — Панамський, Суецький, Кільський; найбільші за пасажиробігом аеропорти світу; країни з надшвидкісними залізницями; країни з найбільшою протяжністю автомобільних шляхів; основні залізниці, автомагістралі, морські й річкові порти, аеропорти, міжнародні транспортні коридори в Україні;
- ▶ **наводити приклади** найбільших транспортних вузлів в Україні;
- ▶ **пояснювати** транзитне значення транспортних магістралей в Україні.

37 ТРАНСПОРТ СВІТУ

- * Який вид транспорту, на вашу думку, найефективніший?
- * Яким ви користуєтеся найчастіше? Чому?

ТРАНСПОРТ

Наземний

Залізничний;
автомобільний;
гужовий

Водний

Морський;
річковий;
озерний

Повітряний

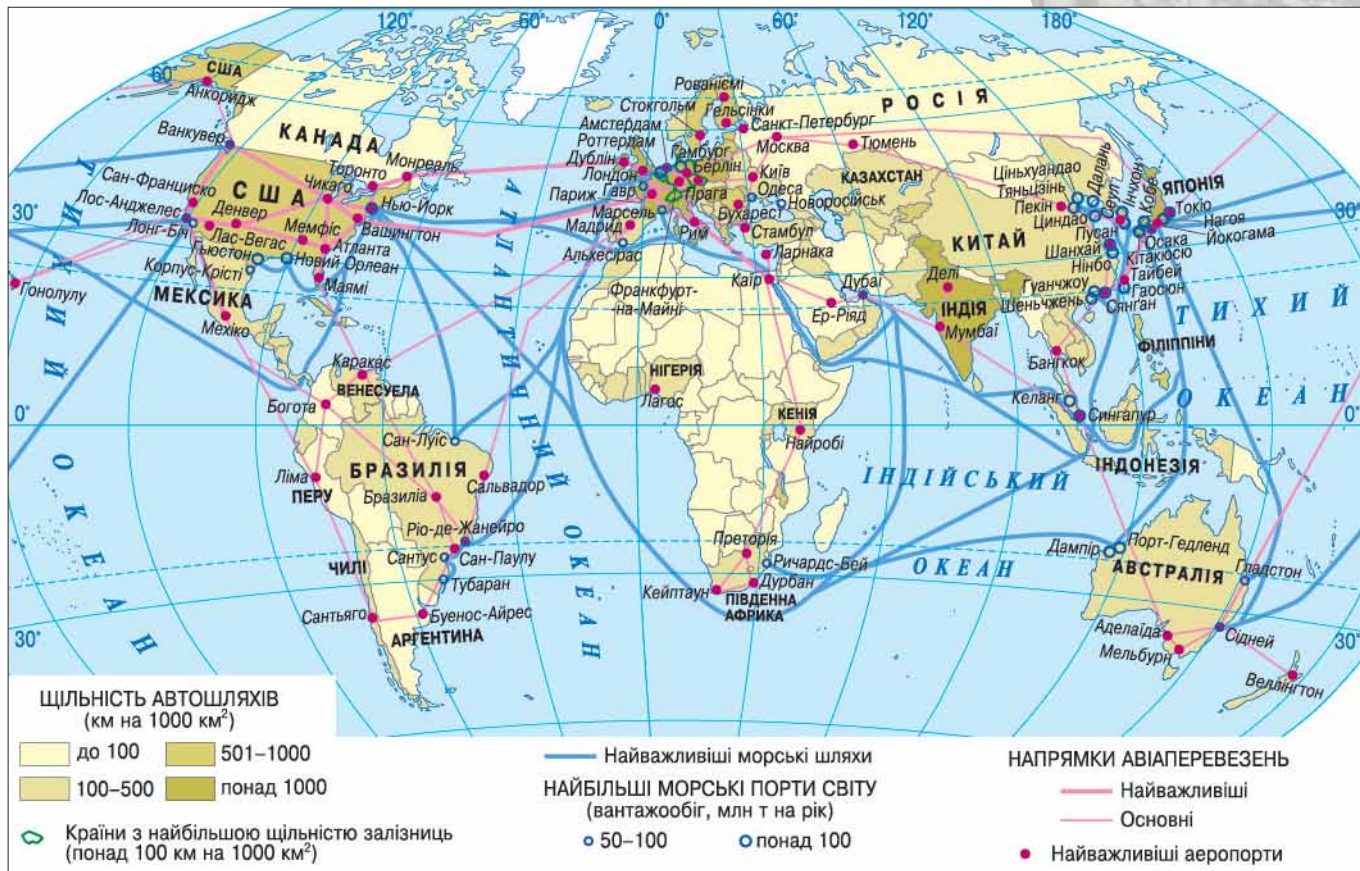
Трубопровідний

РОЛЬ ТРАНСПОРТУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ ТА ФОРМУВАННІ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА. З розвитком цивілізації помітно зростає значення транспорту. На перевезення сировини, деталей, готової продукції витрачається певна кількість праці. Унаслідок цього зростає вартість продукції. Транспорт має вирішальне значення для розвитку як національної економіки, так і світової торгівлі. Тому найдоцільніше розміщувати виробничі об'єкти там, де транспортні витрати найменші — у транспортних вузлах, де перетинаються транспортні магістралі різних видів. У транспортному вузлі сходяться або розгалужуються не менш як три лінії магістрального транспорту.

Транспорт — вид економічної діяльності, який забезпечує виробничі та невиробничі потреби національної економіки й населення країни в усіх видах перевезень.

ВИДИ ТРАНСПОРТУ, ЇХНІ ПЕРЕВАГИ Й НЕДОЛІКИ. Існують такі основні різновиди транспорту: наземний, водний і повітряний. До наземного належать залізничний, автомобільний, гужовий транспорт (мал. 183).

За призначенням розрізняють транспорт загального користування, внутрішньовиробничий, спеціальний та особистого користування.

Зіставте густоту залізничної сітки в Європі та Африці (мал. 183). Зробіть висновок.

В Україні існує розгалужена мережа всіх видів транспорту. Львів і Харків є залізнично-автошляховими вузлами, Київ, Одеса, Миколаїв, Херсон — залізнично-водно-автошляховими, а Ялта, Канів — водно-автошляховими.

Залізничний транспорт відзначається низькою собівартістю перевезень на великі віддалі. Світовий вантажообіг залізниць перевищує 8000 млрд т/км. Провідним є значення залізничного транспорту у країнах, які мають велику протяжність території: Австралія, Аргентина, Бразилія, Канада (мал. 184), Китай, Росія, США. Цей вид транспорту весь час відіграв вагомий роль в економіці США, але тепер він поступово витісняється з ринку перевезень. Скорочується довжина залізниць, зменшується обсяг вантажоперевезень.

Автомобільний транспорт розвивався починаючи з кінця XIX ст. У 1900 р. у світі вже було 11 тис. автомобілів, у 1957 р. їх налічувалося понад 100 млн, а в 2010 р. загальна кількість автомобілів у світі перевищила 600 млн. Автомобільний транспорт маневреніший і гнучкіший за залізничний, але здійснювати такі перевезення на великі відстані надто дорого. Найбільшу сітку автомобільних доріг мають країни Західної Європи, США, Канада, Австралія та Японія. У цих країнах наявна важлива умова розвитку автотранспорту — сучасні автошляхи. Там споруджують автобани — багатосмугові магістралі з високою пропускнуою здатністю.

Мал. 184.

Ювілейна монета до 100-річчя побудови Канадської тихоокеанської залізниці

Таблиця 28.

Розвиток автомобільного транспорту в деяких країнах світу (2011 р.)

Назва країни	Кількість автомобілів на 1000 осіб
Австралія	730
Італія	690
Канада	620
Ізраїль	313
Україна	158
Туреччина	138
Того	2

Чи знаєте ви, що...

Сумарна довжина магістральних нафто- й газопроводів у світі перевищує 2 млн км. Це вдвічі більше за протяжність залізниць.

Мал. 185.

Один з найбільших танкерів світу — «Батіліус» (Франція)

Підготуйте виступ про діяльність Міжнародної морської організації (мал. 186).

Мал. 186.

Прапор Міжнародної морської організації — спеціалізованої установи ООН

У країнах, що розвиваються, понад половину автошляхів не мають твердого покриття, тому вони використовуються сезонно. Дороги з твердим покриттям побудовані там біля великих міст або в зоні узбережжя. Мережа автошляхів є слабо розгалуженою. На різних стадіях готовності перебувають Трансазійська (Стамбул — Сингапур), Трансафриканська (Момбаса — Лагос), Транссахарська та інші магістралі, покликані сприяти розвиткові автотранспорту та економіки держав цих регіонів.

Важливим показником розвитку автотранспорту є кількість автомобілів на тисячу жителів. Найбільший цей показник у Монако — 908. У США на тисячу жителів припадає 802 автомобілі, у Німеччині — 534, у Греції — 451, у Єгипті — 43, у Ліберії — 3.

Стрімко розвивається *трубопровідний транспорт*. Трубопроводи належать до неперервного транспорту. Їх здебільшого використовують для перекачування нафти та природного газу. Іноді ними транспортують продукти переробки нафти й газу: етилен, аміак, бензин та ін. Основною перевагою трубопроводів є можливість їх прокладання в умовах різного рельєфу, через водні простори, зокрема моря, у зонах вічної мерзлоти. Газопровідний транспорт використовує для зберігання видобутого газу природні або штучні підземні порожнини.

Найдовший нафтопровід світу — «Дружба». Він прокладений з Росії до країн Центральної Європи на відстань 5,5 тис. км. У Північній Америці найдовші нафтопроводи Редвотер — Порт Кредит (4,8 тис. км) й Едмонтон — Монреаль (3,2 тис. км). Найгустішу мережу трубопроводів у світі мають США.

Морським транспортом здійснюється близько 4–5 % обсягу перевезень. Особливо важливе значення мають танкерні перевезення нафти.

Морський транспорт слугує для зовнішньоекономічних зв'язків. Лише в деяких країнах, таких як Росія, США, Китай, Канада, Туреччина, Франція, Греція, Філіппіни морський транспорт здійснює міжрайонні внутрішні перевезення. Морські транспортні засоби перевозять понад 80 % зовнішньоторговельних вантажів. Це найдешевший вид транспорту, бо експлуатація морських шляхів не потребує великих витрат на утримання мережі, як в інших видах транспорту. Сучасні морські судна здатні перевозити вантажі будь-яких розмірів та ваги (мал. 185).

Найінтенсивнішими у світі є такі напрямки:

- » Між портами атлантичного узбережжя США та Канади й портами Західної Європи.
- » Маршрут, що проходить через Суецький канал. Тут сходяться шляхи з Європи, з Атлантичного узбережжя Північної й Центральної Америки до Східної Африки, Індії й інших країн Південної та Південно-Східної Азії.
- » Короткий шлях з Європи до Австралії, Китаю і Японії, що також пролягає через Суецький канал.
- » Маршрут до Австралії, Китаю і Японії зі східного узбережжя США та з країн Карибського басейну через Панамський канал.
- » Вантажні маршрути між Західною Європою й Австралією та країнами Перської затоки пролягають навколо Мису Доброї Надії, оскільки найбільші судна не можуть пройти Суецьким каналом.

Чи знаєте ви, що...

Найбільшим круїзним судном світу є «Спокуса морів» (362 м). Воно збудоване 2007 р. у Фінляндії, але належить Американському пароплавству.

? Пригадайте найбільші річки світу. Поміркуйте, як вони впливають на розвиток водного транспорту в країнах, території яких протікають.

Мал. 187.
Літак авіакомпанії Air France

? Дізнайтеся, до яких країн здійснює польоти компанія Air France (мал. 187).

Мал. 188.
Міжнародний аеропорт імені Гартсфілда-Джексона (США) — найбільший у світі

Річковий транспорт світу представлений розгалуженою річковою мережею. Сукупність таких транспортних шляхів утворюють основні річки й канали. У Європі — це Сена, Рейн із притоками, Ельба, Одра, Вісла, Дунай, Дніпро, Волга, Дон та ін. В Азії — Ганг, Інд, Іраваді, Янцзи, Об з Іртишем, Єнісей з Ангарою, Лена, Амур, Великий канал (Китай) та ін. У Північній Америці — Міссісіпі з притоками, Св. Лаврентія, Маккензі, Береговий канал (США), Великі Озера та ін. У Латинській Америці — Амазонка й Парана. В Африці — Конго, Нігер, Ніл. В Австралії — Муррей із притокою Дарлінг. Загальна протяжність судноплавних річок і каналів світу становить 550 тис. км, з яких майже половина припадає на Росію та Китай (понад 100 тис. км кожна), США (понад 40 тис. км) і Бразилію (30 тис. км). За загальним вантажообігом внутрішніх водних шляхів перше місце посідають США, друге — Китай, третє — Росія, далі йдуть Німеччина, Канада та Нідерланди. Річковий транспорт обслуговує переважно внутрішні потреби окремих держав, але іноді здійснює міжнародні перевезення.

Повітряний транспорт більшою мірою сконцентрований у розвинених країнах, хоча його осередки є й у найвіддаленіших куточках світу. Авіаперевезення здійснюють більш як 160 держав. Загальна кількість пасажирських літаків становить близько 7300. Найбільший обсяг авіаперевезень припадає на Європу — близько 40,2%. Авіаперельоти в основному здійснюються з метою перевезення пасажирів. Проте важливе значення має й перевезення термінових вантажів. Частка повітряного транспорту у світовому вантажообігу всіх видів транспорту дуже мала і становить менше відсотка.

Повітряний транспорт має складну інфраструктуру. Зокрема, його розвиток неможливий без аеропортів. **Найбільшими з них є:**

- » 1 місце: Міжнародний аеропорт імені Гартсфілда-Джексона (Атланта, США) (мал. 188);
- » 2 місце: Аеропорт О'Хара (Чикаго, США);
- » 3 місце: Аеропорт Гітроу (Лондон, Велика Британія);
- » 4 місце: Міжнародний аеропорт Ханеда (Токіо, Японія).

Кожний із цих аеропортів щороку обслуговує понад 70 млн пасажирів.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Транспорт забезпечує виробничі й невиробничі потреби національної економіки та населення країни в усіх видах перевезень.
2. Найгустішу мережу трубопроводів у світі мають США.
3. Найбільше авіаперевезень здійснюють у Європі.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Схарактеризуйте схему «Види транспорту» (с. 156).
2. Зіставте роль і значення автомобільного та залізничного видів транспорту.
3. Назвіть основні напрямки морських перевезень.
4. Позначте на контурній карті найбільші аеропорти та трубопроводи світу.

ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТА АВТОМОБІЛЬНИЙ ТРАНСПОРТ УКРАЇНИ

- * Як ви вважаєте: роль автомобільного транспорту із часом зростатиме чи зменшуватиметься?
- * Що вам відомо про функції залізничного транспорту?

Мал. 189.
Логотип
«Укрзалізниці»

ЗНАЧЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ. Залізничний транспорт відіграє провідну роль у транспортно-економічних зв'язках. Але останнім часом його частка в загальному вантажообігу значно знизилась, і тепер він поступається трубопроводному транспорту за загальною масою транспортування вантажів.

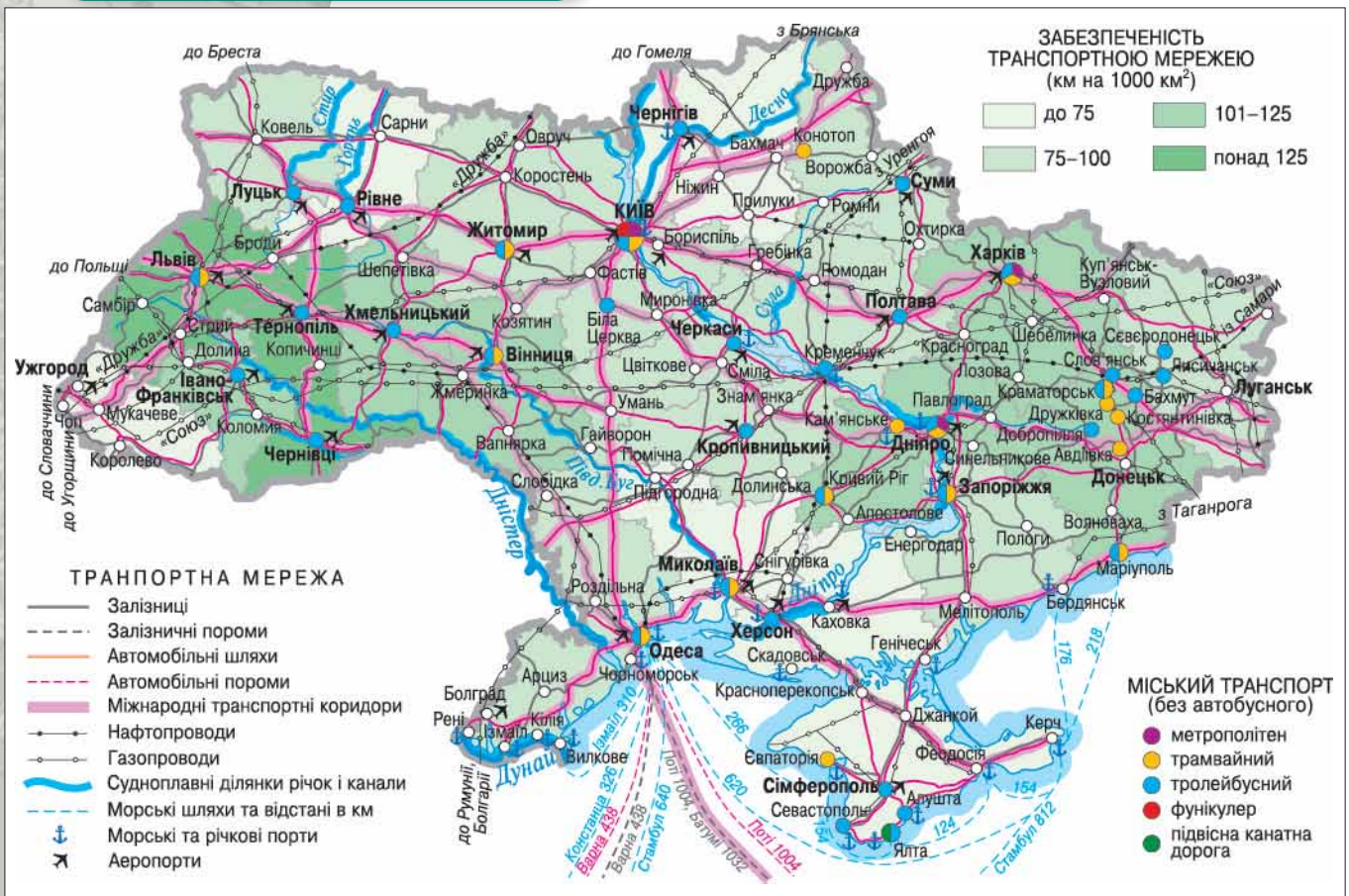
Залізничний транспорт — складова частина транспортного комплексу України, він має багатовидову структуру, яку формують залізничні колії, залізничні станції, підприємства з обслуговування локомотивів та вагонів (локомотивні й вагонні депо). Державним підприємством у сфері залізничних перевезень є «Укрзаліниця» (мал. 189).

Картографічний навігатор

Мал. 190.

Карта «Транспорт України»

Визначте за картою (мал. 190) основні транспортні вузли нашої країни.

Основними вантажами, що перевозяться залізницею, є вугілля, залізна руда, нафта, будівельні матеріали, продукція металургії та машинобудування, мінеральні добрива, сільськогосподарська продукція.

Залізничний транспорт перевозить значний обсяг пасажирів. Особливо це стосується пасажирських перевезень на великі відстані, зокрема за межі країни (мал. 190).

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ. Перша залізниця з'явилася в Україні в 1861 р., вона сполучала міста Львів і Перемишль. Західноукраїнські землі на той час перебували в складі Австро-Угорщини. У східній частині України, яка тоді була в складі Російської імперії, будівництво залізниць розпочалося в 1865 р. Стала до ладу залізниця Одеса — Балта, яку згодом подовжили до Києва. У 1870 р. Одеса вже була сполучена з Москвою.

У 1913 р. залізнична мережа вже нагадувала теперішню й становила 3/4 сучасної мережі залізниць. У 1937 р. були збудовані залізниці Донбас — Москва та Херсон — Харків.

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ. Загальна протяжність залізничних шляхів України — 22,8 тис. км, з них електрифіковано 8,3 тис. км. Усі залізничні магістралі об'єднані департаментом «Укрзалізниця», він поділяється на шість регіональних залізниць: Донецька (управління в Краматорську, у зв'язку з проведенням АТО), Південно-Західна (Київ), Придніпровська (Дніпро), Південна (Харків), Одеська (Одеська), Львівська (Львів). Центри керування залізницями водночас є найважливішими транспортними вузлами України. Крім них, такими є Лозова, Фастів, Ясинувата, Жмеринка, Волноваха, Дебальцеве, Знам'янка, Козятин, Бахмач та ін.

Основні напрямки сполучають Київ, Одесу, Дніпро, Донецьк, Харків, Львів, Запоріжжя та інші великі міста. Інтенсивні залізничні перевезення здійснюються лініями Київ — Львів — Чоп, Київ — Харків, Київ — Одеса, Маріуполь — Харків, Костянтинівка — Синельникове — Дніпро — Кривий Ріг.

У перспективі залізничний транспорт дедалі більше розвиватиметься в бік науково-технічного прогресу й інженерно-технічного переоснащення. Зокрема, планується забезпечити електронну централізацію залізничних стрілок, збільшити вантажопідйомність одного вагона до 85 т, поповнити локомотивний парк новими машинами й повністю електрифікувати залізничний транспорт. Машинобудування країни розпочало випуск принципово нових надшвидкісних потягів «Тарпан» (мал. 192).

Україна стабільно входить до п'ятірки держав з найпотужнішим залізничним транспортом. Масштабніші залізничні вантажоперевезення мають лише Канада, Китай, Росія, США. Українськими залізницями доставляють більше продукції, ніж залізничним транспортом переважної частини країн Євросоюзу сукупно.

Мал. 191.

Залізничний вокзал у м. Ковелі (Волинська область)

Підготуйте розповідь про історію прокладання залізничних шляхів у вашій області.

ЕКОНОМвсесвіт

Використовуючи шкільний атлас, дайте відповідь на запитання: чому перші українські залізниці закінчувались у портових містах? А саме: Балта — Одеса, Знам'янка — Миколаїв, Ромни — Лібава, Ковель — Брест — Кенігсберг (тепер Калінінград). Які чинники визначили цю закономірність?

Мал. 192.

ЕКp1 «Тарпан» — надшвидкісний двосистемний електропоїзд, створений на Крюківському вагонобудівному заводі (м. Кременчук, Полтавська область) у 2011–2012 рр.

Висловіть власне враження про використання надшвидкісних транспортних засобів (мал. 192).

? Поміркуйте, як рельєф і природні умови впливають на розвиток автомобільного транспорту.

Мал. 193.
Міст імені Патона (Київ)

? Підготуйте виступ про мости, збудовані у вашій місцевості.

Чи знаєте ви, що...

Важливу роль для автомобільного транспорту відіграють **мости**. Окремі з них є своєрідним інженерним дивом. Це стосується більшості київських мостів: міст Патона (мал. 193), міст Метро, Московський міст, Південний міст. Своєрідними є й мости інших міст: Черкас, Дніпра, Запоріжжя, Херсона.

Найдавніший міст України збудований генуезцями в XIII ст., розташований у м. Феодосії. Він функціонує донині. Довжина його — 10 м. Деяко «молодшим» від нього є «Турецький міст» над річкою Смотрич біля фортеці в Кам'янці-Подільському, його було споруджено в XVI ст.

Кількість легкових автомобілів в Україні перевищила 5 млн. Найбільше їх у міських агломераціях Донецької, Дніпропетровської, Харківської областей, безперечно, у Києві.

? Як, на вашу думку, зміниться транспортне положення України за умови збільшення інтенсивності використання автошляху Лісабон — Шанхай (мал. 194)?

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ.

Здебільшого рівнинний рельєф України є одним із чинників ефективного розвитку автомобільного транспорту. Ним перевозять вантажі та пасажирів на короткі й середні відстані. Україна сполучена якісними автошляхами із суміжними регіонами Білорусі, Молдови, Польщі, Росії.

Автомобільний шлях — це належним чином обладнана автомобільна дорога, яка за господарською важливістю й технічними характеристиками належить до категорії загальнодержавного, обласного, місцевого значення.

Найважливішими для економіки України автошляхами є: Одеса — Київ, Київ — Брест (Білорусь), Київ — Варшава (Польща), Львів — Київ, Дніпро — Запоріжжя, Дніпро — Нікополь, Київ — Дніпро, Київ — Харків, Кропивницький — Кишинів (Молдова). Про автомобільне сполучення України з країнами Євросоюзу свідчить той факт, що у Львівській області в 1998 р. споруджено найбільший у Європі автомобільний перехід — Краковець.

Мережа автошляхів в Україні доволі розгалужена, їхня загальна протяжність становить близько 170 тис. км, а густина автошляхів із твердим покриттям — 270 км на 1000 км² території. Середня відстань перевезень автотранспортом становить: для пасажирів — 11 км, для вантажів — 19 км.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ. Територія України має велике транзитне значення, тобто нею можна провезти значну кількість вантажів і пасажирів. Коефіцієнт транзитності (розвиненість усіх транспортних зв'язків і відповідної їм інфраструктури) нашої країни становить 3,75 (для зіставлення: Польщі — 2,92). За домовленістю між європейськими країнами на континенті формується дев'ять дорожно-транспортних коридорів. Територією України проходить третина з них: Берлін — Краків — Львів — Київ, Одеса — Київ — Москва — Санкт-Петербург — Гельсінкі, Трієст — Будапешт — Чоп — Львів.

Мал. 194.
Українська гілка «Нового шовкового шляху»
Лісабон — Шанхай

 Мал. 195.

Ділянки автошляху Київ — Харків. Між Києвом та аеропортом Бориспіль цей автошлях відповідає європейським стандартам

В Україні діє програма «Розвиток мережі та утримання автомобільних доріг загального користування». На її реалізацію виділяють кошти з державного бюджету. Дізнайтеся на офіційному сайті Верховної Ради, будівництво, реконструкцію чи поточний ремонт яких автошляхів здійснено у вашій області або заплановано це зробити цього року. Поміркуйте, як це позначиться на розвитку економіки вашого регіону й України в цілому.

Крім цього, заплановано будівництво транс'євразійської магістралі Лісабон — Шанхай, перша черга якої Лісабон — Київ протяжністю 735 км уже спроектована. Пожвавлення будівництва нових автодоріг та реконструкція старих є одним з елементів інфраструктури (мал. 195), необхідних для якісного проведення міжнародних заходів в Україні: Європейської першості з футболу в Україні та Польщі — Євро-2012, конкурсу Євробачення у 2005, 2017 рр. тощо.

Для подальшого розвитку вітчизняної транспортної системи дуже важливою є участь України в транс'євразійському проекті будівництва магістралі Е40, яку вже подовжено всією територією Польщі через Вроцлав та Краків і буде прокладено в Україні через Львів. Ця магістраль Лісабон — Шанхай, після завершення будівництва стане найпотужнішою у світі.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Залізничний — найголовніший з усіх видів транспорту України. «Укрзалізниця» поділяється на шість залізниць.
2. Найбільшими транспортними вузлами є Донецьк, Дніпро, Харків, Одеса, Львів.
3. Автотранспорт забезпечує перевезення здебільшого на малі та середні відстані. Рівнинний рельєф України сприяє розвитку автотранспорту.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Де й коли з'явилася перша залізниця на території України?
2. Які вантажі перевозить залізничний транспорт?
3. Позначте на контурній карті основні залізниці України.
4. Схарактеризуйте перспективи розвитку залізничного транспорту.
5. З якими сусідніми країнами Україна сполучена автошляхами?
6. Дайте визначення поняття «автомобільний шлях».
7. Назвіть основні автомагістралі України.
8. Проаналізуйте переваги й недоліки автомобільного транспорту.
9. Визначте перспективи розвитку автотранспорту в Україні.

ВОДНИЙ, ПОВІТРЯНИЙ І ТРУБОПРОВІДНИЙ ТРАНСПОРТ. ЗВ'ЯЗОК В УКРАЇНІ

- * Який транспорт належить до водного? Поміркуйте, чому для України важливі морський і річковий його види.
- * Які характеристики повітряного транспорту докорінно відрізняють його від інших видів?

Мал. 196.
Військово-морський прапор України

МОРСЬКИЙ ТРАНСПОРТ. Чорне та Азовське моря майже не замерзають (лише невеликі їхні ділянки на короткий час вкриваються кригою). Це позитивно пливає на розвиток морського транспорту, який дуже перспективний для України. Сьогодні він забезпечує лише 4 % вантажообігу.

Раніше морський транспорт України поділявся на три пароплавства: Чорноморське, Азовське, Українсько-Дунайське. Але у зв'язку з переходом до ринкових відносин відбулося їхнє перепрофілювання на судноплавні компанії. Найвідомішими з них — Українське морське пароплавство, Чорноморське морське пароплавство, Азовське морське пароплавство, Українське Дунайське пароплавство, судноплавні компанії «Укртанкер», «Укрферрі». Центр Азовського пароплавства розташований у Маріуполі, Дунайської судноплавної компанії — в Ізмаїлі, решта компаній зареєстровані в Одесі.

Для морського транспорту особливе значення мають порти. **Морський порт** — це приморський населений пункт, що має комплекс споруд, призначених для вантаження і розвантажування морських суден. Найбільші порти України: Одеса (мал. 197), Чорноморськ, Южний, Білгород-Дністровський, Миколаїв, Ізмаїл.

Загалом в Україні діють 18 портів (частина з них — на території незаконно анексованого Росією Криму), їм підпорядковуються 175 перезавантажувальних комплексів і вісім судноремонтних заводів. Навіть невеликі порти, такі як Скадовськ або Усть-Дунайськ, відіграють певну роль у структурі морського транспорту. Між Чорноморськом і Варною, Одесою й Хайфою (Ізраїль) та іншими портами діють міжнародні морські переправи.

Загальна кількість суден в Україні останнім часом скорочується. Адже їхній середній «вік» — близько 20 років. Сьогодні кількість суден у робочому стані не перевищує 200.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ. Зміна економічних пріоритетів у зовнішній торгівлі призводить до перерозподілу вантажопотоків. Виникає потреба в перевезенні морським транспортом України нових для нього вантажів: скрапленого газу, манганової руди, цементу, мазуту. Для цього необхідно оновлювати флот спеціалізованими суднами: танкерами, газовозами, суховантажами. Україна потребує близько 150 вантажних транспортних суден.

У зв'язку з потребою України в енергоносіях упроваджуються програми зі спорудження спеціальних терміналів та екологічно чистих нафтоприймальних комплексів у Одеському, Южному, Чорноморському, Миколаївському, Маріупольському,

Мал. 197.
Пасажирський термінал
Одеського морського порту

? Поміркуйте, чому Одеський порт (мал. 197) називають «морськими воротами України».

Україна і світ

Морським транспортом України щороку **експортують** до країн Європи 9 млн т вантажів, Азії й Океанії — 14 млн т, Америки 2 млн т, Африки — 1,5 млн т.

Дніпро-Бузькому портах. Поступово впроваджується програма з розвитку в Україні пасажирських і туристично-екскурсійних перевезень. Перспективи розвитку морського транспорту значні. Надходження від нього до державного бюджету становлять щорічно близько 1 млрд дол. США.

РІЧКОВИЙ ТРАНСПОРТ. Як і морський, річковий транспорт має ряд переваг над сухопутним. Це й готові природні шляхи, й можливість водночас перевозити великі обсяги вантажів і пасажирів.

Ще на початку XIX ст. в межах України були сполучені річки Чорноморського басейну. Так з'явилася можливість із Дніпра і його приток транспортувати вантажі в Німан, Віслу та Західну Двіну.

Загальна довжина судноплавних річок України становить 4,4 тис. км. Найголовнішою водною артерією є Дніпро, він судноплавний від м. Орші (Білорусь) до впадіння в Чорне море. Судноплавними є річки Дніпровського басейну: Десна, Прип'ять, Стрий, Горинь, Сула та Дністер, Дунай, Сіверський Донець, Південний Буг.

Річковий транспорт вважають найдешевшим. Ним переправляють великогабаритні вантажі, серед яких більше половини — будівельні матеріали. Крім цього, перевозять вугілля, кокс, руди, металобрухт, зерно. Найбільшими річковими портами є Дніпро, Запоріжжя, Київ, Рені.

Річковий транспорт потребує реконструкції та переоснащення суден. Для цього необхідно реанімувати необхідні площі на Херсонському, Запорізькому та Київському судноремонтних заводах.

ПОВІТРЯНИЙ ТРАНСПОРТ. Він є наймолодший і найшвидший з усіх видів транспорту. Найширше використовується для перевезення пасажирів. Авіатранспортом доставляють пошту, термінові вантажі. За допомогою літаків здійснюють аерофотозйомку, санітарні перевезення, хімічну обробку посівів і боротьбу з лісовими пожежами.

Найбільші аеропорти України розташовані в містах: Бориспіль (мал. 200) (обслуговує Київ), Харків, Дніпро, Одеса, Запоріжжя, Львів, Кропивницький, Київ («Жуляни»).

Регулярними рейсами Україна пов'язана з понад 70 країнами світу. Зокрема, компанія «Міжнародні авіалінії України» (мал. 199) здійснює прямі рейси до Німеччини, США, Канади, Ізраїлю, Польщі, Австрії та інших країн.

Нині відбувається технічне переоснащення повітряного транспорту. Його флот поновлюється літаками Ту-204, Ту-154М, Ту-154В, Як-42, Іл-114, «Боїнг-737». Особливі сподівання вітчизняних авіаторів пов'язані зі створенням українського аеробуса Ан-218, який за основними параметрами наближається до найкращих зразків зарубіжної авіатехніки.

ТРУБОПРОВІДНИЙ ТРАНСПОРТ. Цей вид транспорту є порівняно молодим. За технічними характеристиками він найекономічніший, забезпечує близько половини загального вантажообігу країни. В Україні діють такі різновиди трубопровідного транспорту: нафтопроводи, газопроводи, аміакопроводи, етиленопроводи.

Перший газопровід в Україні «Дашава — Стрий — Дрогобич» було прокладено в 1924 р. Сьогодні мережа газопроводів сягає близько 35 тис. км. Найбільшими, які проходять територією нашої країни, є: «Союз», «Уренгой (Росія) — Помари — Ужгород», «Братерство», «Долина — Словаччина — Чехія», «Шебелинка — Полтава — Київ», «Шебелинка — Дніпро — Кривий Ріг», «Дашава — Київ — Москва».

Мал. 198.
Річковий трамвай
у м. Києві

Мал. 199.
Логотип компанії
«Міжнародні
авіалінії України»

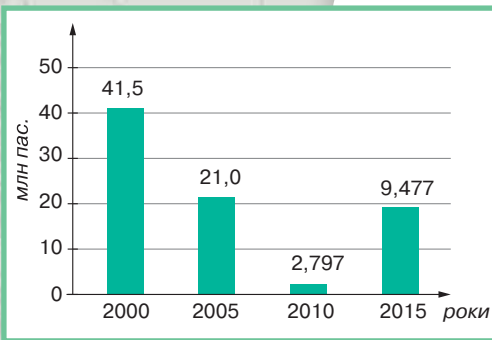
Мал. 200.
Аеропорт «Бориспіль» —
«повітряні ворота України»

? Поміркуйте, яке значення має аеропорт «Бориспіль» (мал. 200) для України.

Мал. 201.
Станція швидкісного трамваю
у м. Кривому Розі

? Проаналізуйте дані діаграми
(мал. 202). Про що вони свідчать?

Мал. 202.
Динаміки перевезення
пасажирів тролейбусами
в м. Кропивницькому.

Мал. 203.
Фунікулер
в м. Києві

Україна є найбільшим у світі *транзитером* (забезпечує транспортування через свою територію) природного газу. Переважно він постачається з Росії, значною мірою з Туркменістані. У перспективі можна розширювати поставки газу з Ірану.

Нафтопроводами надходить майже 94 % нафти, яка споживається в Україні. У нас діють 12 основних і ряд допоміжних нафтопроводів. Найпотужніші з них: «Самара (Росія) — Лисичанськ — Кременчук — Херсон» (має відгалуження до Одеси), «Дружба», «Баку (Азербайджан) — Супса — Одеса — Броди — Адамова Застава (Польща)», «Гнідинці — Прилуки — Кременчук», «Качанівка — Охтирка», «Долина — Дрогобич», «Битків — Надвірна».

У перспективі велике значення для України має налагодження транспортування нафти не лише з Росії, а й з Азербайджану та Казахстану.

Серед **продуктопроводів** слід відзначити аміакопровід, кінцевим пунктом якого є порт Одеса, та етиленопровід «Дунай-варош (Угорщина) — Калущ».

МІСЬКИЙ ПАСАЖИРСЬКИЙ ТРАНСПОРТ. До міського пасажирського транспорту належать: метрополітен, трамвай, тролейбус, автобус, таксі та інші види.

Будівництво **метрополітену** в Києві розпочалося в 1940 р., а перша лінія «Вокзальна — Хрещатик» була здана в експлуатацію в 1960 р. Сьогодні в Києві функціонують три гілки метрополітену. Цей вид транспорту діє також у Харкові та Дніпрі.

Трамвайний транспорт функціонує у 24 містах України. Швидкісні трамваї в нашій країні курсують у Києві й Кривому Розі (мал. 201). Перші трамвайні колії з'явилися в Україні в 1892 р. в Києві та в 1894 р. у Львові (мал. 205, 206). На сьогодні протяжність трамвайних ліній нашої країни становить 2 тис. км.

Одним з масових видів транспорту є **тролейбусний**. Перші тролейбуси почали їздити Києвом (1935 р.) та Харковом (1939 р.). Сьогодні цей вид транспорту поширений у 46 містах, загальна протяжність тролейбусних ліній наближається до 4,5 тис. км.

Понад 400 міст України мають **автобуси** загального користування.

У Києві діє один з особливих видів транспорту — **фунікулер** (мал. 203). Він забезпечує транспортування пасажирів з низько розташованого Подолу до центральної частини міста.

ЗВ'ЯЗОК В УКРАЇНІ. У нашій країні діє єдина національна мережа зв'язку. В усіх обласних центрах тривають процеси створення цифрових автоматичних телефонних станцій (АТС). Завдяки Чорноморській волокнисто-кабельній системі Україна приєдналася до цифрової мережі зарубіжних країн. Триває процес створення мережі супутникового зв'язку. Засновано підприємство «Укрзв'язок». Системою мобільного зв'язку охоплено більшість населення країни. Створено цілу мережу станцій. Сформовано спеціальні зони покриття, що забезпечують нормальне функціонування цього виду зв'язку. Україна відзначається доволі швидкими темпами розвитку мережі Інтернет. Не останню роль у цьому відіграє національний оператор зв'язку «Укртелеком» (мал. 204).

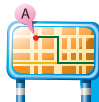
ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. В Україні діє система нафтопроводів і газопроводів, а також аміакопровід та етиленопровід. Україна є найбільшим у світі транзитером природного газу.
2. Україна має 18 морських портів (деякі з них розташовані на території незаконно анексованого Росією Криму).
3. В Україні функціонують чотири паромні переправи, які сполучають її з Болгарією, Росією, Грузією, Ізраїлем.
4. Річкові перевезення здійснюються Дніпром, Десною, Прип'яттю, Південним Бугом, Сіверським Дінцем, Дністром та Дунаєм.
5. Україна відзначається швидкими темпами поширення цифрового, мобільного та Інтернет-зв'язку.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Поясніть, чому водний транспорт є значно дешевшим від сухопутного.
2. Назвіть і знайдіть на карті найбільші морські та річкові порти України. Позначте їх на контурній карті.
3. Схарактеризуйте структуру морського транспорту.
4. Назвіть основні судноплавні річки України.
5. Яка протяжність мережі газопроводів України?
6. Які різновиди трубопроводів діють у нашій країні?
7. Розкажіть про роль повітряного транспорту в економіці нашої країни.
8. Позначте на контурній карті найбільші трубопроводи й аеропорти країни.
9. Які основні різновиди міського пасажирського транспорту представлені в містах нашої країни? А у вашому населеному пункті?
10. Яким чином розвиток зв'язку впливає на економіку України?

Проведіть ДОСЛІДЖЕННЯ

Міські види транспорту вашого обласного центру

Для виконання цього дослідження:

1. Уважно вивчіть транспорт вашого обласного центру, використовуючи різноманітні джерела інформації.
2. Заповніть у зошиті таблицю 29.

Таблиця 29

Назва обласного центру	
Наявність видів транспорту (перелічіть усі види)	
Найпоширеніший вид транспорту	
Наявність чи відсутність об'їзних автошляхів навколо даного населеного пункту	
Наявність елементів транспортної інфраструктури (вокзали, аеропорти тощо)	
Протяжність автошляхів у межах міста (у км)*	
Відстань від обласного центру до столиці України (у км)*	
Кількість транспортних засобів у межах міста (шт.)*	

3. Зробіть висновок.
4. Підготуйте свою фотодобірку про міський транспорт у різних куточках України і світу.

* Завдання виконуються за бажанням учня.

Мал. 204.
Логотип
«Укртелекому»

а

б

Мал. 205.
Пам'ятна монета
України,
присвячена
кінному трамваю
у Києві (а)
та Львові (б)

Мал. 206.
Пам'ятник
першому
трамваю
в м. Києві

ТЕМА 2

Торгівля

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- ▶ **називати** види торгівлі, ознаки поняття «зовнішня торгівля», показники зовнішньої торгівлі;
- ▶ **показувати на карті** головні регіони світової торгівлі (Європейський Союз, НАФТА, АСЕАН);
- ▶ **розуміти** залежність обсягів торгівлі між країнами від рівня їхнього економічного розвитку та інтеграційних процесів у світі.

§ 40 ТОРГІВЛЯ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

- * Пригадайте з минулих навчальних курсів географії та історії, яке значення має торгівля для економіки країни.

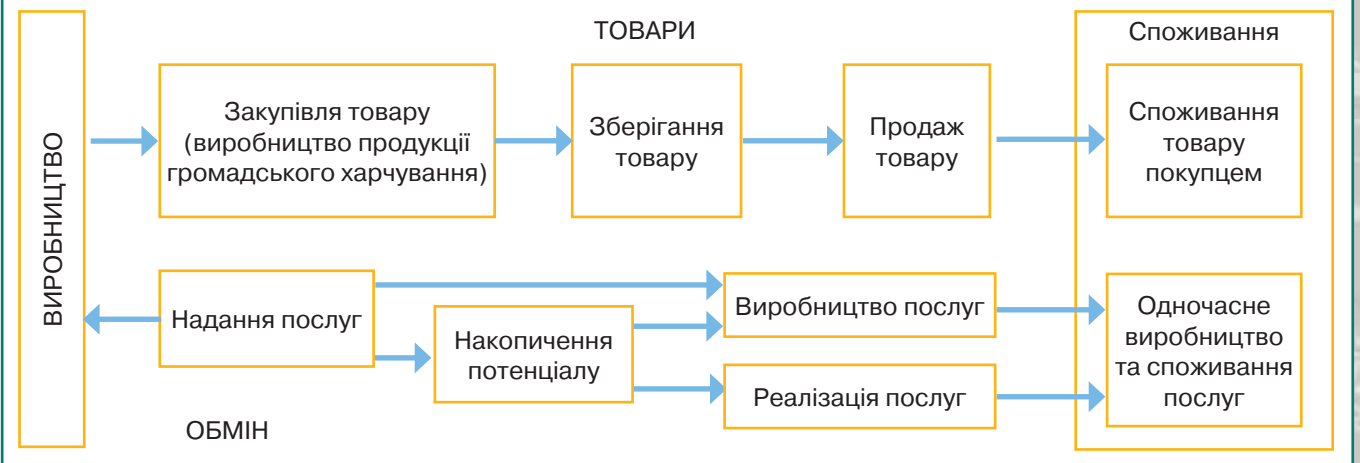
Мал. 207.
Логотип СОТ,
членами якої
є 164 країни,
на долю яких
припадає більш
як 96 % обсягів
світової торгівлі

ТОРГІВЛЯ ЯК ВИД ПОСЛУГ. Послуга — це дія, вигода або задоволення, що забезпечує матеріальні чи духовні потреби індивідуальних і колективних споживачів. Основна суть послуги полягає в її переважно нематеріальному характері, хоч вона завжди тісно пов'язана з матеріальними елементами, які забезпечують її створення, реалізацію та споживання. Невідчутність і непомітність послуги полягає у відсутності її фізичної форми, що значно ускладнює можливість формування попиту на неї у споживача

Послуги, що створюють й надають торговельні підприємства, слід розглядати як органічне, обов'язкове продовження торгового процесу, як необхідний компонент комерційної діяльності. Практикою доведено, що, за можливості придбати аналогічний товар у кількох постачальників як роздрібних торговців, і гуртові покупці, і звичайні споживачі віддають перевагу тим торговельним підприємствам, де їм буде надано більше послуг і створено більше зручностей для пошуку, відбору, придбання й доставки товару. Таким чином, поряд з товарами в матеріальній формі послуги є основними об'єктами комерційної діяльності підприємств торгівлі (мал. 208).

ФОРМИ ТОРГІВЛІ. Торговельна діяльність реалізується через виконання нею основної функції — накопичення фінансових ресурсів шляхом здійснення внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Принципової відмінності між внутрішньою і зовнішньою торгівлею немає. Економічна суть їх обох однакова — посередництво в реалізації товару. За своїм обсягом внутрішня торгівля посідає провідне місце. На неї припадає до 80 % усієї валової продукції економічно розвинених країн.

КОМЕРЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ

За формами організації товарообіг на внутрішньому ринку поділяється на оптову й роздрібну торгівлю. **Оптова торгівля** — це посередницька торгівля між промисловими й торговими представниками, а також між самими учасниками ринку, які ведуть торговельну діяльність. Об'єктами купівлі-продажу тут є великі партії товарів. Оптова торгівля здійснюється, як правило, на першій стадії руху товарів.

Формами оптової торгівлі є:

- » **ярмарки** — своєрідні періодичні з'їзди промисловців і торговців;
- » **товарні біржі** — оптові ринки, що діють на постійній основі. Тут можуть продаватися товари у два способи: з реальним рухом товару й розрахунком за готівку та без реального руху товарів — так звана біржова спекулятивна гра;
- » **аукціони** — це ярмарково-біржова форма торгівлі. Через аукціони реалізується значна маса продукції, особливо сільськогосподарської.

Роздрібна торгівля — це продаж товарів різноманітного асортименту й невеликими партіями безпосередньо споживачам. В усіх країнах є підприємства роздрібною торгівлі: універсальні магазини, магазини стандартних цін (у них, як правило, реалізуються промислові товари різноманітного асортименту, згруповані за рівнем цін); багатofilійні магазини, магазини самообслуговування.

ЧИННИКИ КОНЦЕНТРАЦІЇ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ В

УКРАЇНІ. Основні критерії щодо вибору місця розташування торговельного комплексу або окремого магазину є засадничими, єдиними для всіх країн ринкової орієнтації. Вони передбачають певні дії з вивчення й аналізу регіону, області й конкретного місця функціонування торговельного підприємства.

Регіон функціонування торговельного закладу визначається параметрами частини країни або населеного пункту, в якому працюватиме цей заклад. Масштаби регіону функціонування впливають зі збутово-реалізаційної концепції торговельної фірми та перспектив її розвитку. Більшість роздрібних торговців скеровують свої зусилля на опанування локальних і регіональних ринків і тільки в міру зростання обсягів обороту розширюють свій бізнес. На регіон торгівлі суб'єкта споживчого ринку впливають також природно-кліматичні та інші чинники. Наприклад, інтенсивний збут теплої взуття й одягу в південних регіонах є неприбутковим та нелогічним.

Мал. 208.

Схема «Надання торгової послуги»

Уважно вивчіть та проаналізуйте схему (мал. 208).

ФОРМИ ТОРГІВЛІ

Оптова торгівля

- ярмарки
- товарні біржі
- аукціони

Роздрібна торгівля

Які книжкові ярмарки проводять в Україні (мал. 209)? Чи доводилось вам на них бувати?

Мал. 209.

Логотип Форуму видавців у Львові — організатора найбільшого книжкового ярмарку в Україні

Мал. 210.

Продукція будівельного маркету

Поміркуйте, в якій зоні торгівлі ліпше розміщувати магазини будівельних матеріалів (мал. 210).

ЗОНИ ТОРГІВЛІ

ближня (зосереджено 60–65 % покупців; віддаленість 0,5 км)

середня (20 % покупців; протяжність 0,5–2 км)

дальня (непостійні випадкові покупці; протяжність 10–25 км у місті; 50–80 км — за його межами)

ВИДИ ЦЕНТРІВ ТОРГІВЛІ

міські

райони міст

околиці міст

окремі населені пункти

сільські

Зона проектного торговельного підприємства є певним географічним сектором, у якому проживає основний контингент покупців даного магазину: населений пункт, адміністративний район або їхня частина. **Зона торгівлі** поділяється на три підзони: ближню, середню та дальню. Ближня торговельна зона — це частина області функціонування, у якій зосереджено 60–65 % покупців даного торговельного комплексу і яка віддалена від нього на 0,5 км (2–4 км за кордоном). Середня зона притягнення торговельного підприємства концентрує в собі близько 20 % його покупців і простягається на 0,5–2,0 км (2–6 км за кордоном). Дальня торговельна зона торговельного комплексу в містах простягається на 10–25 км, за межами міста — 50–80 км. У ній мешкають непостійні, випадкові для даного суб'єкта роздрібною торгівлі покупці: ті, що мають альтернативний вибір поблизу; ті, у яких є вигідне транспортне сполучення з даним торговельним закладом; покупці, для яких даний магазин розташований по дорозі на роботу й назад.

Серед **центрів торгівлі** виокремлюють: міські центри, центри районів міста, околиці міст, центри окремих населених пунктів і сільські центри. **Міські центри** торгівлі за багатьма показниками є найпривабливішими і найпрестижнішими для роздрібних торговців, але їхнім загальним недоліком є порівняно високі накладні видатки з утримання магазинів. У цьому сенсі дещо привабливішими є **центри торгівлі, розташовані в інших районах міста**, оскільки вартість оренди приміщень або земельних ділянок тут нижча, а щільність населення в «спальних» районах вища, ніж у центрі. У розвинених країнах світу значного поширення в останні десятиліття набули **торговельні центри, розташовані на околицях міст** — ділових центрів цих країн, що пов'язано з впливом середніх верств населення для проживання у приміській зоні. **Центр окремого населеного пункту** — це сукупність торговельних підприємств у невеликих населених пунктах: малих містах і містечках. **Сільські центри торгівлі** охоплюють одне–п'ять торговельних підприємств з найбільш універсальним асортиментом товарів щоденного попиту.

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ. Зовнішня торгівля є однією з форм реалізації товарів. Вона охоплює: **імпорт** (ввезення) і **експорт** (вивезення) товарів. Підсумки зовнішньої торгівлі кожної країни позначаються на торговому балансі. **Торговий баланс країни** — це співвідношення між вартістю експорту й імпорту товарів за певний період часу (квартал, рік). Різниця між вартістю вивезених і ввезених товарів утворює **сальдо торгового балансу**. Торговий баланс називається **активним**, якщо вартість вивезених товарів перевищує вартість ввезених. Якщо навпаки, то торговий баланс **пасивний**.

Основними параметрами зовнішньоторговельного балансу України є експорт та імпорт товарів і послуг (мал. 211). У 2016 р. сумарний експорт становив 44 млрд 885,4 млн дол. США, імпорт — 44 млрд 548,1 млн дол. США. Найбільше товарів експортується до країн ЄС (на суму близько 15,78 млрд дол. США (2016 р.), Китаю, Туреччини, США, Білорусі. Основний імпорт товарів також припадає на країни ЄС і становить близько половини вартості всіх товарів, що надходять до України, тобто близько 19,5 млрд дол. США. Останніми роками значно скоротилися торговельні

відносини з країнами СНД. В Україну переважно завозять енергоносії (природний газ, нафту), сировину для кольорової металургії та товарну деревину. Україна здійснює торговельні зв'язки з багатьма країнами світу: Китаєм, Туреччиною, Індією, Італією, Словаччиною, Угорщиною та іншими, у яких український експорт товарів помітно перевищує імпорт. Проте експортно-імпортні відносини між країнами можуть час від часу змінюватися. Зокрема, значною мірою змінилося співвідношення «експорт-імпорт» із багатьма європейськими країнами за рахунок значних поставок Україною на європейський ринок великих партій зерна, насіння соняшнику та ріпаку, молочної продукції у 2014 та 2015 рр.

Найвищу частку в експорті країни мають метали й вироби з них, продукція хімічної промисловості та пов'язаних з нею видів економічної діяльності, зерно, харчові продукти, мінеральні ресурси, передусім манганова та залізна руди тощо. Майже третина експорту товарів припадає на Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку області та м. Київ. Щодо імпорту, то провідне місце належить

Україна і світ

Україна є одним з відомих у світі експортерів карбаміду — важливої хімічної сировини. Основні споживачі цієї продукції — Індія (2,8 млн т), Китай (близько 2,8 млн т), країни Латинської Америки (особливо Бразилія), Філіппіни, В'єтнам, США. Мінімальна ціна 1 т карбаміду коливається від 76 до 165, а часом і 215 дол. США. Отже, Україна має шанс закріпитися у власній експортній ніші на світовому ринку.

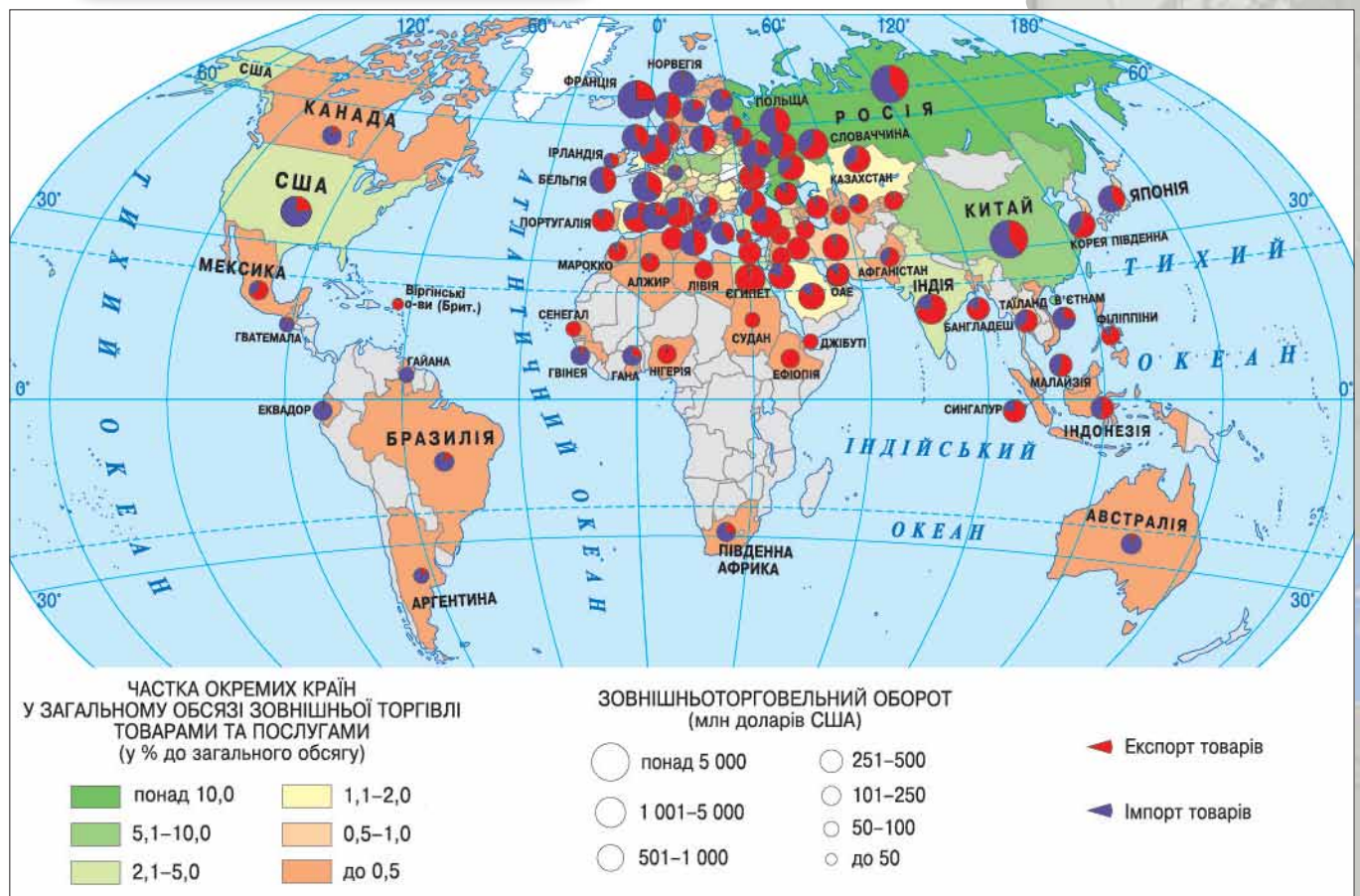

Картографічний навігатор

Мал. 211.

Карта «Міжнародні торговельні зв'язки України»

Проаналізуйте карту (мал. 211), визначте основні напрями експортно-імпортних операцій України.

Мал. 212.
Зерновий термінал компанії
Cofco Agri в Миколаївському
морському порту

Мал. 213.
Патрульний літак Ан-72П

Мал. 214.
Усі експортні
та імпортні
товари повинні
пройти митний
контроль

енергоносіям, машинам, механізмам й устаткуванню. Україна має великі можливості з розширення зовнішньоекономічних зв'язків, зокрема за рахунок поліпшення структури зовнішньої торгівлі, підвищення в експорті частки готової продукції, переважно наукомістких видів машинобудування, хімічної та нафтохімічної промисловості.

Великий експортний потенціал має авіаційна промисловість, продукція якої користується попитом на міжнародному ринку. Йдеться, зокрема, про випуск і експорт літаків Ан-325 і Ан-74 (транспортних), Ан-72 (військово-транспортних), Ан-72П (патрульних) (мал. 213) та авіадвигунів, широкє залучення для цього коштів зарубіжних країн. Непогані перспективи щодо цього має машинобудування. Розширення зовнішньої торгівлі товарами можливе за рахунок експорту створених на основі найновіших технологій і конкурентоспроможних транспортних і військово-морських суден, вантажних автомобілів, автомобілів військового призначення тощо.

НАДАННЯ МІЖНАРОДНИХ ПОСЛУГ. Крім торгівлі товарами, Україна завдяки своєму географічному положенню надає різноманітні послуги в масштабах світового та європейського ринків. Її територією проходять важливі шляхи із заходу на схід та з півночі на південь, якими здійснюються масові транзитні перевезення багатьох вантажів різних країн. Послуги надає також український морський флот. Це і визначає особливості нашого експорту послуг, у структурі якого провідне місце посідають транспортні послуги. Основним є тут трубопровідний транспорт, транзит яким природного газу й нафти з Російської Федерації до країн Західної Європи забезпечує Україні понад 60 % коштів, що надходять від усіх транспортних послуг. Тому газотранспортна система як стратегічний об'єкт перебуває у власності держави.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Послуги є основними об'єктами комерційної діяльності підприємств торгівлі.
2. Головні торговельні партнери України — країни Європейського Союзу.
3. Основу українського експорту становлять метали, продукція хімічної промисловості, зерно, продукти харчування.
4. Україна надає транспортні послуги щодо транспортування її територією енергоносіїв з Росії до Європи.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Схарактеризуйте структуру українського експорту та імпорту.
2. Які форми торгівлі вам відомі? Сформулюйте чинники їх розміщення.
3. Які українські товари й послуги користуються попитом на світовому ринку?
4. Які послуги Україна надає країнам Європи?
5. Підготуйте короткі виступи (за вказівкою вчителя) про найбільші пункти митного контролю в Україні (мал. 214).

* Які об'єднання країн ви знаєте? Поміркуйте, з якою метою вони створені.

СВІТОВИЙ РИНОК ТОВАРІВ І ПОСЛУГ. Одним з виявів масштабної конкуренції між країнами та їхніми національними економіками є світовий ринок. Ще Адам Сміт свого часу зауважував, що кожна країна має виробляти певний вид продукції. Ці слова сьогодні підтверджуються тим, що кожна з національних економік намагається заволодіти певним сегментом світового ринку. Саме з метою володіння ринками збуту продукції створюються різноманітні інтеграційні об'єднання, зокрема такі, як Європейський Союз чи АСЕАН (*детальніше — далі по тексту*).

Світовий ринок товарів і послуг — це сфера торговельних відносин між різними країнами, що ґрунтується на міжнародному поділі праці. Цей ринок сформувався на основі розвитку міжнародної торгівлі як форми економічних зв'язків між країнами, що спеціалізувалися на виробництві певних видів продукції.

На міжнародному ринку існує конкуренція за здобуття ринків інших держав. А ціни, що складаються на цьому ринку, відбивають не усереднені національні витрати, а середні витрати виробництва, що реалізують товари на міжнародному ринку.

Міжнародна товарна біржа — це масовий ринок товарів, купівля-продаж яких здійснюється за зразками або стандартами без наявності власне товарів на біржі. Тут можуть бути лише зразки. Отже, це торгове місце, де зустрічаються продавці й покупці, укладають угоди, а товари постачають до місця призначення згідно з угодою.

Характерною рисою товарних бірж є те, що вони перебувають під впливом великих транснаціональних корпорацій. Тому ціни на них переважно диктують монополії. Міжнародні біржі є здебільшого акціонерними компаніями. Найвідомішими є Нью-Йоркська (*мал. 215*) та Лондонська товарні біржі. Через них збувають величезні обсяги різноманітних товарів. Тому фактична ціна товару залежить не від найбільших його виробників (наприклад, кави: Бразилія, Колумбія, В'єтнам, Ефіопія, Перу), а від діяльності бірж.

Міжнародні товарні аукціони — це спеціально організовані в певних місцях ринку, які діють періодично й на яких методом публічних торгів по черзі відбувається продаж раніше оглянутих товарів. Товар на аукціоні може не бути представлений, бо ним може бути порт, завод, будівля, земельна ділянка тощо. Товар передається тому покупцеві, який запропонував найвищу суму.

Міжнародні торги та ярмарки — це ринки товарів і послуг, які організуються періодично. На них зустрічаються продавці й покупці, продають товари, укладають угоди. Вони бувають регіональні, національні й міжнародні.

ОСНОВНІ ЦЕНТРИ ТОРГОВЕЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ НА МІЖНАРОДНОМУ РИНКУ

Міжнародні
товарні біржі

Міжнародні товарні
аукціони

Міжнародні торги
та ярмарки

Виставки й торгові
доми

Мал. 215.
Будівля Нью-Йоркської
товарної біржі

ПЕРЕДУМОВИ ІНТЕГРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК КРАЇН У СВІТОВУ ЕКОНОМІКУ

системна ринкова трансформація

реструктуризація економіки

формування відкритої економіки

ОСНОВНІ ФОРМИ ЗОВНІШНЬО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

зовнішня торгівля товарами та послугами

міграція робочої сили

рух капіталів і міжнародний кредит

міжнародні валютно-фінансові відносини

обмін у сфері науки і техніки

міжнародна кооперація виробництва

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ.

Реальна трансформація зовнішньоекономічної діяльності будь-якої країни передбачає взаємодію всіх чинників внутрішньоекономічного розвитку зі зміною співвідношення між ними. Для цього необхідна тісніша взаємодія національної економіки зі світовою, що зумовлюється значною потребою в нових технологіях, інвестиційних і фінансових ресурсах.

Процеси внутрішньої трансформації національної економіки слід розглядати водночас і як процеси входження до світового господарського простору, оскільки формування зовнішнього сектору економіки є складовою формування ринкової економічної системи.

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності для національної економіки є реакцією на потреби розвитку національних факторів виробництва. Участь у міжнародному поділі праці є умовою формування сучасної економічної структури, яка має забезпечити нормальний розвиток вітчизняного виробництва й повніше задоволення потреб членів суспільства. Зовнішньоекономічна діяльність повинна формуватись як органічна складова національної економіки, що пов'язує її з господарствами інших країн для розв'язання комплексу проблем щодо задоволення різноманітних потреб суспільства у сфері виробництва та споживання.

Зовнішньоекономічні зв'язки — торговельні, виробничі, науково-технічні та інші економічні зв'язки країни з іншими державами. **Зовнішня торгівля товарами та послугами** — найпростіша форма зовнішньоекономічних зв'язків. Упродовж тривалого часу вона розвинулася від одиноких трансакцій до регулярних великомасштабних операцій, які здійснюються на основі міждержавних угод. Зовнішня торгівля була і є важливою формою зовнішньоекономічних зв'язків. Крім торгівлі, різновидами зовнішньоекономічної діяльності є: міграція робочої сили, рух капіталів, міжнародний кредит та міжнародні валютно-фінансові відносини.

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ДІЯЛЬНІСТЬ ЯКИХ ВПЛИВАЄ НА СВІТОВИЙ РИНОК ТОВАРІВ І ПОСЛУГ. У світі налічується понад 4000 міжнародних організацій, що виконують різні функції: загальнополітичні, економічні, валютно-фінансові, культурні, спортивні та ін. За охопленням території вони поділяються на загальносвітові, міжрегіональні, регіональні.

Чільне місце серед них посідає **Організація Об'єднаних Націй (ООН)** (мал. 216). Членами ООН є понад 170 держав, зокрема й Україна, яка була серед країн-фундаторів. Штаб-квартира розташована в Нью-Йорку. Головне завдання ООН — підтримання миру і стабільності у світі.

Мал. 216.
Штаб-квартира ООН у Нью-Йорку (США).
Вид з острова Рузвельта

До структури ООН входять:

- ▶▶ Рада Безпеки;
- ▶▶ Секретаріат;
- ▶▶ Міжнародний суд;
- ▶▶ Економічна і соціальна рада.

Головним органом є Генеральна Асамблея ООН.

Серед міждержавних організацій вирізняються Рада Європи, Європейський парламент, Європейський Союз (ЄС) тощо.

Європейський Союз (мал. 217) є потужною політичною й економічною організацією, створеною у формі економічного союзу з найвищим рівнем інтеграції економік держав, що передбачає спільну зовнішню економічну політику, спільний ринок послуг, матеріальних благ, капіталу і праці, а також спільну валюту, яка використовується в 19 країнах ЄС (табл. 30).

Висловіть власну думку щодо членства України в ЄС.

Таблиця 30.

Список країн-членів ЄС за хронологією вступу

Дата вступу до ЄС	Країна	Кількість членів (загалом)
25 березня 1957 р.	Бельгія, Італія, Люксембург, Німеччина, Нідерланди, Франція	6
1 січня 1973 р.	Велика Британія, Данія, Ірландія	9
1 січня 1981 р.	Греція	10
1 січня 1986 р.	Іспанія, Португалія	12
1 січня 1995 р.	Австрія, Фінляндія, Швеція	15
1 травня 2004 р.	Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія	25
1 січня 2007 р.	Болгарія, Румунія	27
1 липня 2013 р.	Хорватія	28

НАФТА (мал. 24 на с. 37) — це Північноамериканська зона вільної торгівлі, до якої входять США, Канада та Мексика. НАФТА має низку характеристик, котрі відрізняють її як від західноєвропейської, так і від інших моделей міжнародної економічної інтеграції. НАФТА є найбільшою у світі регіональною зоною вільної торгівлі з населенням 478 млн осіб і сукупним ВВП 20,7 трлн дол. США — близько 30 % світового ВВП.

Мал. 217.
Штаб-квартира
Європейського
Союзу в Брюсселі
(Бельгія)

Ольгерд-Іполит Бочковський

— український учений, теоретик-візіонер, який іще на початку ХХ ст. **розробив ідею нової «супердержави»** під назвою **Європейський Союз**. Свої думки він найповніше виклав у книжці «Національна справа», яка побачила світ 1920 р. у Відні. Український політолог уже тоді закликав реформувати міжнародне право, виробити нові його норми, що давало шанс на створення якщо не всесвітнього, то принаймні європейського союзу народів. Ознайомитися докладніше з діяльністю та поглядами Ольгерда Бочковського ви можете, прочитавши його праці: «Європа була моєю духовною батьківщиною» і «Трибун поневолених народів. Шлях Ольгерда Бочковського», розміщені на сайтах видань «Тиждень» і «День».

АСЕАН (мал. 24 на с. 37)— це асоціація десяти країн Південно-Східної Азії. Її основною метою є інтеграція економічної діяльності країн-членів. До АСЕАН входять Філіппіни, Малайзія, Індонезія, Сингапур, Таїланд, Бруней, Камбоджа, Лаос, М'янма та В'єтнам.

Україна має членство в багатьох міжнародних організаціях загальносвітового та європейського масштабів. Зокрема вона представлена у **Світовій організації торгівлі (СОТ)** (мал. 207 на с. 168). Участь у ній дає змогу нашій країні використовувати потенціал торговельних зв'язків.

Є велике прагнення України й до членства в Європейському Союзі. Але для цього необхідно значно підвищити рівень життя населення, загальний рівень розвитку та відповідний рівень законодавчої бази країни. Євроінтеграційний напрям є найважливішим для України. 21 березня 2014 р. було підписано політичну, а 27 червня економічну частини Угоди про асоціацію України з ЄС. З червня 2017 р. в Україні почав діяти безвізовий режим з ЄС. Відтоді всі громадяни України за наявності біометричного паспорта можуть відвідувати 30 країн Європи. А отже — долучатися до її культурних цінностей і відчувати себе повноцінним членом європейського простору й спільноти.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Світовий ринок товарів і послуг — це сфера торговельних відносин між різними країнами, що ґрунтується на міжнародному поділі праці.
2. Європейський Союз об'єднує 28 держав.
3. Україна має членство в багатьох міжнародних організаціях загальносвітового та європейського масштабів, зокрема — у Світовій організації торгівлі (СОТ).

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Схарактеризуйте світовий ринок товарів і послуг. Назвіть його основні особливості.
2. Які особливості міжнародних товарних аукціонів?
3. Схарактеризуйте діяльність міжнародної товарної біржі.
4. У чому полягає особливість зовнішньоекономічної діяльності країни?
5. Назвіть, які країни входять до НАФТА та АСЕАН. Чим відрізняються ці міжнародні організації?
6. Спробуйте провести соціологічне дослідження, опитавши 20 представників різного віку від 20 до 75 років та різних верств населення: студентів, робітників (фермерів), службовців, пенсіонерів щодо вступу України до Європейського Союзу:
 - ▶▶ Чи вигідним для нашої країни буде вступ в ЄС?
 - ▶▶ Які перспективи для українців дає входження до ЄС?
 - ▶▶ Яке ваше особисте ставлення до членства України в ЄС?
 - ▶▶ Чи є у вас родичі, друзі, знайомі, що живуть у країнах ЄС?
7. Підготуйте короткий виступ про структуру та основні функції ООН, особливості членства України в цій організації.

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- » називати види туризму, ознаки понять «туризм», «рекреаційні ресурси», «інфраструктура туризму»;
- » розуміти вплив природних і суспільних чинників на розвиток туризму;
- » характеризувати особливості основних туристичних регіонів світу;
- » показувати на карті основні райони туризму в Україні;
- » обґрунтовувати рівень розвитку туризму в окремих регіонах світу, країнах, районах України

42 ТУРИЗМ В УКРАЇНІ

* Чи користувалися ви туристичними послугами? Якими саме?

ТУРИЗМ ЯК СКЛАДНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ, ЙОГО ВИДИ. Вирішальну роль у туризмі відіграють споживачі. Їхні гроші обмінюються на туристичні товари або послуги, таким чином створюючи «туристичні витрати». Будь-які витрати безпосередньо впливають на ефективність: їх використовують для спостереження та оцінювання впливу туризму на національну економіку, ті чи інші сектори туристичної індустрії, конкретні підприємства. Розвиток цього виду економічної діяльності найбільше залежить від таких чинників:

- » державної підтримки туризму;
- » добробуту населення;
- » рівня економічного розвитку фірм-туроператорів, турагенцій та елементів туристичної інфраструктури (готелів, транспорту тощо);
- » відкритості держави міжнародній спільноті (чинник правової держави);
- » ефективності рекламної діяльності компаній.

Вираженням ефективності в кількісному вимірі вважають продуктивність. Цей показник включають до звітів, аналізів діяльності організації. У широкому значенні **продуктивність** — це відношення кількості одиниць на виході до кількості одиниць на вході. Наприклад, готель, у якому ліжко-місце коштує 850 грн на добу, продуктивніший, ніж

Мал. 218.
Туристичний автобус у середмісті Києва

? Назвіть найбільші туристичні центри України.

РІЗНОВИДИ ТУРИЗМУ

дитячий

молодіжний

сімейний

для інвалідів

культурно-пізнавальний

лікувально-оздоровчий

спортивний

релігійний

екологічний (зелений)

сільський

підводний

гірський

пригодницький

мисливський

автомобільний

велосипедний

заклад, який надає послуги того самого рівня за 1350 грн на добу. Однак якщо при збільшенні обсягу продукції вона має нижчу якість, то констатують зниження продуктивності, наслідки якої підсилюються зростанням конкуренції, що набуває глобального характеру. Отже, найважливішим складником продуктивності є якість. Тому в туризмі велике значення має робота менеджерів.

Максимальне збільшення внеску туризму до загального економічного добробуту громадян є важливою стратегічною метою розвитку країн. За допомогою менеджменту можна збільшити чисті економічні вигоди від туристичної діяльності, тобто забезпечити перевищення економічних результатів над витратами, пов'язаними з функціонуванням туризму.

Щоб з'ясувати вплив туризму на національну економіку країни, необхідно вирішити чотири послідовні завдання:

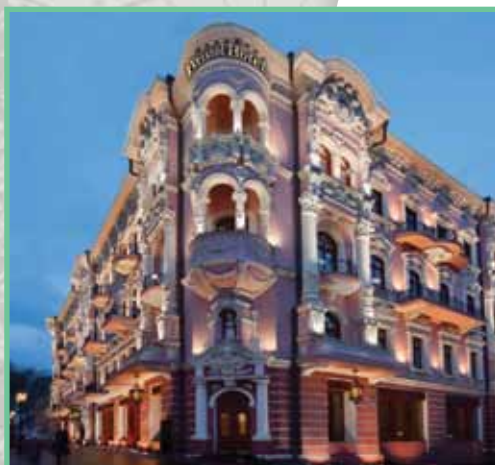
- ▶ виміряти валовий внесок туризму до національної економіки, тобто з'ясувати валові економічні вигоди від нього;
- ▶ визначити валові економічні витрати на туристичну діяльність;
- ▶ обчислити чистий економічний внесок туризму до національної економіки;
- ▶ виявити резерви, які можуть збільшити цей внесок.

Для вирішення цих завдань найважливішими є такі показники: особисті витрати громадян, комерційні доходи, державні доходи, частка надходжень від туризму до ВВП, надходження іноземної валюти від туризму.

ТУРИСТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА. Туристична інфраструктура є цілісною системою, що складається з двох підсистем: соціальної та виробничої, які взаємопов'язані та взаємообумовлені щодо суб'єкта обслуговування. **Туристична інфраструктура** — це сукупність підприємств, установ і закладів, діяльність яких спрямована на задоволення потреб людей, котрі потребують оздоровлення або відпочинку, а також шляхів сполучення і транспорту та об'єктів розміщення туристів, що забезпечують умови стабільного функціонування. Інфраструктура певною мірою формує туристичні регіони, сприяє туристичній спеціалізації та профілю господарювання, адже завдяки наявності інфраструктурних зв'язків між об'єктами визначають якість обслуговування на тій чи іншій території. До елементів інфраструктури туризму належать заклади, що надають такі послуги:

- ▶ проживання (готелі, кемпінги);
- ▶ транспортні;
- ▶ рекламно-інформаційні й збутові (послуги закладів із бронювання місць у транспорті);
- ▶ із задоволення пізнавальних, розважальних і побутових інтересів;
- ▶ торговельних підприємств;
- ▶ юридичних, банківських і страхових установ;
- ▶ контрольно-адміністративних органів (прикордонних, митних та інших служб).

У забезпеченні туристичної діяльності одну з визначальних ролей відіграє готельне господарство (мал. 219). За розмірами готелі поділяють на чотири категорії: до 150 номерів, від 150 до 299, від 300 до 600, від 600 і більше номерів. За вартістю номерів у доларах США на добу (зазначено в дужках) готелі є *бюджетні*

Мал. 219.

П'ятизірковий готель
«Бристоль» в м. Одесі

? Назвіть найкращі готелі в місцевості, де ви живете.

(25–30); економічні (35–55); середні (55–95); першокласні (95–195), апартаментні (65–125) і фешенебельні (125–145).

РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ. Рекреаційні ресурси забезпечують відновлення та розвиток життєвих сил людини, витрачених у процесі трудової діяльності. Вони слугують для регенерації здоров'я й підтримки працездатності населення. До рекреаційних ресурсів належать об'єкти та явища природного походження, які можуть бути використані для лікування, оздоровлення, відпочинку, туризму. Це — бальнеологічні (мінеральні води, грязі), кліматичні, ландшафтні, пляжні та пізнавальні ресурси.

Важливе значення для населення України та для її національної економіки мають рекреаційні ресурси Карпат і Чорноморського узбережжя. У цих зонах є цілий ряд рекреаційних центрів: Трускавець, Моршин, Свалява, Шкло (Карпатський регіон); Одеса, Скадовськ, Коблеве, Залізний Порт, Гола Пристань (регіон Чорноморського узбережжя).

ОБ'ЄКТИ СВІТОВОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО В УКРАЇНІ. ЮНЕСКО — це Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки та культури з головним офісом у Парижі (Франція). До її складу входять 195 країн. Основними видами діяльності цієї міжнародної організації є ліквідація неписьменності, сприяння підготовці національних наукових та освітніх кадрів, охорона культурних і природних пам'яток. Україна має членство в цій організації.

Туристичні об'єкти зі списку ЮНЕСКО, розташовані в Україні, відомі на весь світ (табл. 31). Здебільшого вони належить до категорії культурної спадщини. Значна їхня частина перебуває під охороною, яка здійснюється Україною спільно з іншими країнами, зокрема Німеччиною, Словаччиною, Польщею.

Таблиця 31

Об'єкти культурної та природної спадщини ЮНЕСКО, що розташовані на території України

Чи знаєте ви, що...

На території Татарбунарського району Одеської області розташовується **курорт Катранка** із 40 базами відпочинку. Це один із перспективних районів туризму в Україні. Він **приваблює екологічно чистою** територією та єдністю з природою. Переважно розташований у межах Тузовських лиманів, біота яких перебуває під міжнародною охороною. У зоні курорту є місця гніздування близько 200 видів птахів, 28 з яких занесено до Червоної книги України.

? Пригадайте з курсу географії 7 класу, що таке список ЮНЕСКО. Які об'єкти природної та культурної спадщини людства, що входять до нього, ви знаєте?

? Чи є серед цих об'єктів (табл. 31) такі, які розташовані у вашій області? Чи доводилося вам там бувати? Поділіться своїми враженнями від побаченого з однокласниками. Заплануйте екскурсію до культурних і природних пам'яток України, внесених до списку ЮНЕСКО, та підготуйте матеріали для їх популяризації серед ваших однолітків в Україні та світі. Для цього створіть сайт або сторінку в соціальній мережі.

№	Назва	Розташування	Час створення	Рік внесення до списку
Київ: собор Святої Софії та прилеглі чернечі будівлі, Києво-Печерська лавра				
1	Київський Софійський собор	Київ	1037	1990 (незначні зміни 2005)
	Києво-Печерська лавра		1051	
	Церква Спаса на Берестові		XII–XVII ст.	
2	Ансамбль історичного центру Львова	Львів	XIII–XVIII ст.	1998 (незначні зміни 2008)
Дуга Струве				
3	Пункт геодезичної дуги Струве «Катеринівка»	с. Катеринівка, Хмельницький район, Хмельницька область	1816–1855	2005
	Пункт геодезичної дуги Струве «Фельштин»	с. Гвардійське, Хмельницький район, Хмельницька область		

№	Назва	Розташування	Час створення	Рік внесення до списку
	Пункт геодезичної дуги Струве «Баранівка»	с. Баранівка, Ярмолинецький район, Хмельницька область	1816–1855	2005
	Пункт геодезичної дуги Струве «Старо-Некрасівка»	с. Стара Некрасівка, Ізмаїльський район, Одеська область		
4	Букові праліси Карпат і давні букові ліси Німеччини: • Черногора • Уголька — Широкий Луг • Свидівець • Мараморш • Кузій — Трибушани • Стужиця — Ужок	Рахівський і Тячівський райони Закарпатської області (спільно з Німеччиною та Словаччиною)	—	2007 (розширено 2011)
5	Резиденція митрополитів Буковини і Далмації	м. Чернівці	1864–1882	2011
Дерев'яні церкви карпатського регіону Польщі й України				
6	Церква Святого Духа	с. Потелич, Жовківський район, Львівська область	1502	2013
	Церква Собору Пресвятої Богородиці	с. Матків, Турківський район, Львівська область	1838	
	Церква Святої Трійці	м. Жовква, Львівська область	1720	
	Церква Святого Юра	м. Дрогобич, Львівська область	1502	
	Церква Святого Духа	м. Рогатин, Івано-Франківська область	1598	
	Церква Різдва Пресвятої Богородиці	с. Нижній Вербіж, Коломийський район, Івано-Франківська область	1808	
	Церква Вознесіння Господнього	селище Ясіня, Рахівський район, Закарпатська область	XVI ст.	
	Церква Святого Михайла	с. Ужок, Великоберезнянський район, Закарпатська область	1745	
7	Стародавнє місто Херсонес Таврійський	м. Севастополь	IV ст. до н. е. — XII ст. н. е.	2013

ТУРИСТИЧНІ РАЙОНИ В УКРАЇНІ. Територію України поділяють на чотири *рекреаційні регіони* (Азово-Чорноморський, Дніпровсько-Дністровський, Карпатський, Кримський) і п'ять *рекреаційних районів* (мал. 220). Сьогодні найбільше використовують потужності Карпатського та Чорноморського регіонів. У Карпатському, наприклад, діють понад 60 санаторіїв, 17 пансіонатів, 10 будинків відпочинку, 70 санаторіїв-профілакторіїв,

Уважно вивчіть і проаналізуйте рекреаційні райони України (мал. 220).

120 баз відпочинку, 150 таборів відпочинку для старшокласників і понад 180 заміських дитячих таборів. Основними центрами цього регіону є *Трускавець* та *Моршин*.

Найважливішим центром Чорноморського регіону є Одеса. Велике значення мають інші курорти: Скадовськ, Очаків, Коблеве, Кароліно-Бугаз.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

- Збільшення внеску туризму до загального економічного добробуту громадян є важливою стратегічною метою будь-якої національної економіки.
- У нашій державі розташовані сім об'єктів культурної та природної спадщини ЮНЕСКО.
- Територія України поділяється на рекреаційні регіони та райони. Нині найбільше використовують потужності Карпатського й Азово-Чорноморського регіонів.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

- Схарактеризуйте туризм як вид економічної діяльності, назвіть основні його різновиди.
- Що охоплюють об'єкти туристичної інфраструктури?
- Дайте характеристику рекреаційним ресурсам України.
- Назвіть основні об'єкти культурної та природної спадщини ЮНЕСКО, які розташовані на території України.
- У чому полягає особливість поділу території країни на рекреаційні регіони та райони?
- Поміркуйте, як на представлених гербах міст України (мал. 221) відображено їхні рекреаційні особливості. Які саме?

Трускавець

Моршин

Скадовськ

Татарбунари

Мал. 221.

Герби деяких курортних міст України

- * Чи доводилося вам бувати в інших країнах? Проведіть дослідження, який відсоток учнів класу виїздили за кордон України. Який відсоток учнів здійснювали це більше двох разів? Зробіть висновки.

Мал. 222.
Логотип
Всесвітньої
туристичної
організації ООН

МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ. Поняття «міжнародний туризм» в Україні почали широко використовувати з 2003 р., коли для нього була розроблена відповідна законодавча база.

Міжнародний туризм — цілеспрямована діяльність, пов'язана з наданням послуг іноземним туристам на території держави, яка їх приймає (в'їзний туризм), і громадянам країни постійного проживання, котрі подорожують за її межами (виїзний туризм). Отже, **виїзний**, або **зарубіжний, туризм** — це подорожі громадян країни, які проживають на її території і виїжджають на відпочинок до інших держав, а **в'їзний**, або **іноземний, туризм** — подорожі чи мандрівки в межах держави, які здійснюються особами, що проживають за її межами.

Міжнародний туризм посідає чільне місце в світовій економіці. За даними Всесвітньої туристичної організації ООН, його внесок до світового

ВВП становить майже 11 %, він забезпечує зайнятість понад 10 % усієї робочої сили, 11 % інвестицій і майже стільки само податкових надходжень. У більшості країн світу розуміють значення доходів від розвитку туризму для економіки своїх країн і тому докладають чимало зусиль для заохочення приїзду іноземців. У Монте-Карло (Монако) діє Міжнародна академія туризму.

ОСНОВНІ ТУРИСТИЧНІ РЕГІОНИ СВІТУ. Вирізняють три найбільші райони світового туризму:

- » Європейський (переважно країни Західної Європи).
- » Американський (північноамериканські й латиноамериканські країни).
- » Азійський (Китай, Індія, країни Близького Сходу, Японія).

У **Європі** найбільшою туристичною країною є **Франція**. Осередками туризму тут слугують середземноморські узбережжя, зокрема Лазуровий берег, та історико-архітектурні пам'ятки, більшість із яких зосереджені в «серці Франції» — Парижі. Туристичними центрами країни є також Марсель, Ліон, Бордо, Ніцца, Канни. Франція має сприятливі кліматичні умови для розвитку літніх і зимових видів туризму. Тут розташовано 10 % гірських баз світу, є чудовий курорт Гренобль біля півніжжя Альп (мал. 223). Користується популярністю конгресний туризм — понад 500 конгресів на рік. Щороку Францію відвідують майже 80 млн громадян інших країн, а доходи від туризму перевищують 55 млрд дол. США.

В **Іспанії** популярними районами серед туристів є Канарські острови, регіони Коста-Брава, Коста-Дорада, Коста дель Соль, острів Мальорка та давньоісторичні міста. Іспанію щороку відвідують близько 60 млн іноземців, доходи від туризму становлять 65 млрд дол. США. Основними туристичними

Мал. 223.
Канатна дорога в Греноблі
(Франція)

? Поміркуйте, яке значення мають для національних економік Франції і України курорти Гренобля та Буковеля.

Мал. 224.
Дублінський замок (Ірландія)

центрами Іспанії є Мадрид, Барселона, Валенсія, Кордова, Толедо, Севілья.

Італія відзначається своїми основними туристичними центрами, якими є Рим, Венеція, Неаполь, Флоренція, Верона, Генуя. Пам'ятки 22 міст Італії є унікальними, а 1350 з них вважають надзвичайно привабливими. Щороку країну відвідує близько 50 млн осіб, доходи від туризму становлять 55 млрд дол. США.

Велика Британія популярна незайманою природою, історичними містами та музеями. Щороку до країни прибувають 30,2 млн іноземних мандрівників, доходи від туризму сягають 36 млрд дол. США. Основними туристичними центрами країни є Лондон, Ліверпуль, Глазго, Единбург, Кардіфф та ряд середніх і малих замкових міст (мал. 224).

У скандинавських країнах (*Швеція, Норвегія, Фінляндія*) особливо поширені молодіжний, гірськолижний та екологічний види туризму.

Серед інших країн, які приваблюють значну кількість туристів, варто відзначити *Німеччину, Угорщину, Грецію, Чехію, Австрію, Швейцарію, Данію, Бельгію, Нідерланди*. Вони мають не лише відповідну інфраструктуру, а й давні традиції приймання значних потоків відпочивальників і туристів.

В *американських країнах* щороку відпочивають близько 150 млн іноземних туристів. Доходи від туризму сягають 188,4 млрд дол. США на рік. Але якщо в Аргентині, Канаді, Бразилії, Болівії, Перу, Сальвадорі, Панамі та Гондурасі туристів побільшало, то в США та Мексиці — навпаки, поменшало, хоча прибутки від туризму там зросли.

В Америці туристів найбільше приваблюють острівні країни Карибського морського басейну: *Домініканська Республіка, Ямайка, Сальвадор, Панама*, а також *Мексика*, деякі райони *США та Канади*, а саме національні парки й резервації (Єллоустонський національний парк (мал. 225), Великий Каньйон та ін.). Рекреаційними районами світового значення вважають *Флориду* (Маямі) та *Каліфорнію*. На території Америки розташовані пам'ятки давньої цивілізації інків (місто Мачу-Пікчу в Перу) (мал. 226), народу майя (місто Чичен-Іца в Мексиці).

Більшість туристичних центрів *Азії* розташовані в *Китаї та Індії*. Одне із сучасних див світу — Великий Китайський мур, який видно з космосу. В Індії об'єктом туризму світового значення є палац Тадж-Махал. Ці пам'ятки занесено до списку світової спадщини ЮНЕСКО. Особливе значення в азійському туризмі відіграє *Японія* — країна самобутньої культури. Її основними туристичними центрами є Токіо, Кіото, Осака. Одна з дивовижних принад країни — вулкан Фудзіяма.

Важливими центрами світового туризму є *Ізраїль, Йорданія, Саудівська Аравія* та інші країни Близького Сходу. Останніми роками зросла туристична роль таких країн, як *Таїланд, Індонезія, В'єтнам*.

Мал. 225.

Єллоустонський національний парк найбільше відвідують у США

Дізнайтеся детальніше про це диво-місце (мал. 225).

Мал. 226.

Панорама м. Мачу-Пікчу (Перу)

Що вам відомо про місто інків (мал. 226) з історії та географії материків і океанів?

Мал. 227.

Базиліка Святого Петра в Римі

Схарактеризуйте релігійне значення цього об'єкта світової культурної спадщини (мал. 227).

Мал. 228.
Старе місто Авіла (Іспанія)

Підготуйте розповідь про одну з пам'яток Іспанії.

Мал. 229.
Великий китайський мур

Що вам відомо про історію зведення цього муру (мал. 229)?

ДЕ ЗОСЕРЕДЖЕНО НАЙБІЛЬШЕ ОБ'ЄКТІВ СВИТОВОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО. До списку світової спадщини ЮНЕСКО внесено 1031 об'єкт. Лідером за їх чисельністю є *Італія*: на території цієї країни розташована 51 пам'ятка світового значення. Серед них — історичні центри Риму (мал. 227), Флоренції, регіону Сан-Джиміньяно, Неаполя, Сієни, усе місто Верона, архітектура Палермо та вулкан Етна.

Друге місце за кількістю об'єктів світової спадщини належить *Іспанії* (мал. 228). До списку ЮНЕСКО входять історичний центр міста Кордова, пам'ятники міста Ов'єдо, старовинне місто Сеговія разом з римським акведуком, історичне місто Толедо, монастирі, наскельні малюнки тощо.

Китай на третьому місці у світі та першому в Азії за показником об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО. Тут їх 48. Серед природних резерватів відзначаються місця поширення великої панди у провінції Сичуань, Три паралельні ріки в провінції Юньнань. Найвідомішими об'єктами культурної спадщини Китаю є Великий китайський мур (мал. 229), імператорські палаці династій Цін та Мін, старовинне місто Ліцзян та ін.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Міжнародний туризм — цілеспрямована діяльність, пов'язана з наданням послуг іноземним туристам на території держави, яка їх приймає, і громадянам країни постійного проживання, котрі подорожують за її межами.
2. Найбільшими туристичними країнами Європи та світу є Франція, Іспанія, Італія.
3. Найбільшу кількість пам'яток світової спадщини ЮНЕСКО мають Італія, Іспанія, Китай.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Схарактеризуйте значення міжнародного туризму.
2. Які ви знаєте основні туристичні регіони світу?
3. Розкажіть, чим для міжнародного туризму привабливі Франція та Іспанія.
4. У яких країнах зареєстровано найбільше пам'яток світової спадщини ЮНЕСКО? Підготуйте про деякі з них (дві–три на вибір) розгорнуту розповідь.
5. Створіть презентація місць світу, де ви хотіли б побувати. (Доберіть фото або відео, розробіть рекламну листівку, сплануйте й опишіть маршрут подорожі.)

ТЕМА 4

Наукова діяльність. Освіта. Охорона здоров'я

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- ▶ **називати** найвідоміші спеціалізовані центри освіти й науки, технополіси, заклади охорони здоров'я в Україні та своєму регіоні;
- ▶ **розуміти** вплив чинників на розвиток освіти й науки в країні;
- ▶ **обґрунтовувати** рівень розвитку освіти й науки, охорони здоров'я в окремих регіонах світу, країнах, в Україні;
- ▶ **показувати на карті** найвідоміші центри освіти в Україні.

44. НАУКА. ОСВІТА. ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я

* Яким чином задовольняють потреби людей в освітніх послугах?

РОЛЬ НАУКИ Й ОСВІТИ ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА. Сучасний світ розвивається більшою мірою не за рахунок матеріального виробництва, а завдяки прогресу технологій, інформатизації, інноваційної діяльності. У світі дедалі зростає значення науки та освіти, які давно стали ознаками невідчутного капіталу — тим багатством, яке відіграє свою роль через певний час. Кошти, вкладені в науку й освіту, через 15–20 років дають високий дохід. Саме тому розвинені країни стимулюють розвиток цих сфер. У США, зокрема, створюють величезні наукові поліси, найвідомішим з яких є Кремнієва долина (мал. 230).

Мал. 230.
Кремнієва
долина
(США)

? Що вам відомо про такі наукові поліси в інших країнах світу? Чи можливо створити щось подібне в Україні?

Ідея **заснування Кремнієвої долини** належить професору Стенфордського університету Фредеріку Терману. В 1946 р. він запропонував створити на 8000 акрах землі високотехнологічну зону, де працювали б підприємства, що розвивають новітні технології. Сьогодні в Кремнієвій долині зосереджені компанії, які створюють комп'ютери та їх комплектуючі (особливо мікропроцесори), найновіше програмне забезпечення, засоби мобільного зв'язку, біотехнології тощо. Виникнення і розвиток цього технологічного центру пов'язані з зосередженням провідних університетів, великих міст на відстані менше години їзди, джерел фінансування нових компаній, а також із кліматом середземноморського типу. Географічно Кремнієва долина охоплює долину Санта-Клара, місто Сан-Хосе та навколишні громади, південну частину півострова Сан-Франциско і південь Східної Затоки. Користуючись інтернет-ресурсами, дізнайтесь, які університети й найвідоміші компанії працюють на території цього наукового полісу.

Таблиця 32.
Потенціал вищої освіти
в окремих регіонах
України

Регіон	Кількість студентів на 10 тис. населення
м. Київ	47,8
Харківська область	33,2
Дніпропетровська область	20,0
Одеська область	16,7
Львівська область	16,0

ПРІОРИТЕТ ОСВІТИ Й НАУКИ В УКРАЇНІ. У XXI ст. триває перехід від індустріальних до науково-інформаційних технологій, які безпосередньо залежать від рівня розвитку освіти й науки. Освіченість населення нині є основним показником прогресу й передумовою подальшого розвитку країни.

В Україні функціонують близько 15 тис. дошкільних і 20 тис. загальноосвітніх (шкіл, ліцеїв, гімназій) навчальних закладів, у яких здобувають освіту майже 5 млн учнів. Діє розгалужена мережа вищих навчальних закладів (ВНЗ), які поділяються на ВНЗ I — II рівнів акредитації (коледжі, технікуми, училища) та ВНЗ III–IV рівнів акредитації (академії, університети, інститути). Чисельність професорсько-викладацького складу становить 80 тис. осіб. Найбільшими університетськими центрами є Київ, Харків, Донецьк, Дніпро, Одеса, Львів. Кількість студентів на 10 тис. населення в більшості регіонів України коливається в межах від 2 до 9 осіб, в університетських центрах вона значно вища (табл. 32). Координує діяльність освітніх закладів України Міністерство освіти і науки України.

Науковий потенціал — це сукупність ресурсів і можливостей сфери науки, що дає змогу вирішувати господарські завдання. Складовими наукового потенціалу є наукові кадри, інформаційна база, кошти, матеріально-технічна база. Від наукового потенціалу країни залежить розміщення наукомістких видів господарства та невиробничої сфери.

В Україні науково-дослідні центри зосереджені переважно у великих економічних і культурних центрах: Києві, Харкові, Дніпрі, Одесі, Львові. Загальна кількість наукових працівників перевищує 500 тис. осіб. Діяльність наукових установ в Україні координує Національна академія наук (НАН) (мал. 231) та фахові академії.

ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я. Система охорони здоров'я в Україні має триступінчасту структуру. Надання медичних послуг забезпечується на місцевому (локальному), регіональному (обласному) та національному рівнях. У нашій країні діють понад 2500 медичних закладів здебільшого державної форми власності, у яких працюють близько 200 тис. лікарів. На 10 тис. населення припадає більш як 45 лікарів, що відповідає європейським нормам. Нині триває реформа охорони здоров'я, спрямована на поліпшення медичного обслуговування населення.

Мал. 231.
Емблема НАН
України

Мал. 232.
Емблема МОЗ
України

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Наука, освіта, охорона здоров'я є складовими соціальної сфери національної економіки. Вони належать до її третинного сектора.
2. Освіта є найрентабельнішим напрямом соціальної сфери.
3. Найбільшими науково-освітніми центрами є Київ, Харків, Дніпро, Одеса, Львів.
4. Система охорони здоров'я в Україні має розгалужену мережу медичних закладів і належним чином задовольняє потреби населення.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Схарактеризуйте структуру третинного сектора національної економіки України. Яке місце в ньому посідають освіта й наука?
2. Побудуйте стовпчикову діаграму, яка відображала б кількість осіб, що відвідують дошкільні й загальноосвітні навчальні заклади.
3. Дайте визначення поняття «науковий потенціал».
4. Доведіть, що освіта є пріоритетним напрямом третинного сектора економіки.
5. Дізнайтеся детальніше на офіційному сайті Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України (мал. 232) про особливості медичної реформи в нашій країні. Висловіть свою думку.

ТЕМА 5

ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. Комп'ютерне програмування

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- ▶ **називати** ознаки понять «кредит», «фінансовий центр», «офшор», «аутсорсинг»;
- ▶ **показувати на карті** найбільші міжнародні фінансові центри — Лондон, Нью-Йорк, Сингапур, Сянган (Гонконг), Токіо, країни-офшори, країни-лідери на ринку програмного забезпечення, аутсорсингових послуг;
- ▶ **розуміти** взаємозв'язок між рівнем розвитку господарства й обсягом фінансових послуг у країні;
- ▶ **пояснювати** особливості розміщення аутсорсингу в світі, прискорений розвиток аутсорсингу інформаційних технологій в Україні

45 ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

- * Чи знайомі ви з фінансовою діяльністю вашої сім'ї? Які особливості має державний розподіл коштів?

ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ. Разом зі світовим ринком товарів діє світовий фінансовий ринок, основою якого є вивезення капіталу (мал. 233). Ринок фінансових послуг почав активно формуватися наприкінці XIX ст. Його діяльність до середини XX ст. була спрямована на вивезення капіталу з метрополій у колонії та залежні країни. Капітал вкладали переважно в первинний сектор економіки — у добувну промисловість і сільське господарство. Тоді найбільший капіталу вивозили Велика Британія, Франція, США, Німеччина, Японія, Нідерланди, Бельгія.

? Поміркуйте, які види фінансової діяльності (мал. 233) найбільше притаманні для України.

Мал. 233.

Схема «Механізм перерозподілу світових фінансових ресурсів»

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ СВІТУ

Мал. 234.

Лондон — один зі світових фінансових центрів

Підготуйте виступи про світові фінансові центри (мал. 234–236).

Мал. 235.

Логотип Токійської фондової біржі

Мал. 236.

Будівля Міжнародного фінансового центру (Гонконг)

Сьогодні ситуація на ринку фінансових послуг кардинально змінилася. По-перше, фінансові ресурси здебільшого вкладають у третинний сектор економіки — розробку високих технологій, розвиток ІТ-сфери, оновлення транспортних комунікацій. Кожний третій долар чи євро, що потрапляє у вигляді інвестицій до національних економік країн, реалізується у сфері інформаційно-комунікаційних технологій або в наукових розробках нових технологій. По-друге, країнами — фінансовими донорами є не лише традиційні позикодавці — *США, Швейцарія, Німеччина, Франція, Велика Британія*, — а й країни великих валютних резервів: *Саудівська Аравія, Кувейт, ОАЕ, Бахрейн, Катар, Бруней, острів Тайвань*, а останнім часом — *Китай*.

СВІТОВІ ЦЕНТРИ БАНКІВСЬКО-ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. Формування світових ринків капіталу, золота, кредитів, валюти, цінних паперів зумовило ускладнення їх структури. Ці процеси вплинули на утворення спеціальних фінансових закладів — державних і комерційних банків, валютних і фондових бірж, кредитних закладів та інвестиційних фондів.

Банки виникли в Європі ще в період первинного накопичення капіталу й отримали поштовх для розвитку в новітній період історичного розвитку, тоді, коли вони почали домінувати на ринку позик. Найбільші зміни в банківській системі світу відбулися в 60-ті роки ХХ ст., а саме:

- ▶▶ злиття національних банків;
- ▶▶ утворення банків-гігантів;
- ▶▶ злиття банків різних країн та формування банківських консорціумів.

На сьогодні у світі існує така кількість банків, що не піддається чіткому статистичному обліку. До першої світової десятки постійно входять банки *Японії, США, Великої Британії (мал. 234), Франції, Німеччини, Швейцарії та Нідерландів*.

Лідером за кількістю світових фінансових центрів є Західна Європа. Основний її центр — *Лондон*. У цьому місті діє найпотужніша у світі валютна біржа. Її денний обіг перевищує такий на Нью-Йоркській і Токійській біржах сукупно. У Лондоні діє найбільша в Європі біржа цінних паперів. А кожний п'ятий працівник-житель цього міста працює у сфері фінансів.

Крім Лондона, важливими європейськими фінансовими центрами є *Люксембург та Франкфурт-на-Майні*.

У США найпотужнішим фінансовим центром є *Нью-Йорк*. Він відіграє важливу роль на ринках золота та кредитів. Найбільшими азійськими фінансовими центрами є *Токіо, Гонконг (Сянган) та Сингапур*. Токійська фондова біржа (мал. 235) є найпотужнішою в Азії, а Гонконг (мал. 236) — важливий центр на ринках золота та валюти.

КРАЇНИ-ОФШОРИ. Офшорні зони створюють з метою забезпечення сприятливих умов для бізнесу. Вони є різновидом вільних економічних зон.

Офшорна зона — це територія або країна, де законодавчо закріплена низька чи нульова податкова ставка на всі або деякі категорії доходів, певний рівень банківської або комерційної секретності та інші сприятливі умови для ведення бізнесу. Офшорними зонами передусім користуються для ухиляння від сплати податків і «відмивання брудних грошей», що протирічить законодавчим нормам. Таким чином, ці зони дають змогу узаконювати фінансовий капітал, нажитий злочинним чинном.

Офшорними зонами можуть бути:

- ▶▶ Країни-офшори, де офшорною зоною є вся територія: *Андорра, Багамські острови, Беліз, Вануату, Ірландія, Кіпр, Ліберія, Маврикій, Науру, Сингапур, Панама, Чорногорія*.

- » Території країн або їхні колоніальні володіння: Бермудські острови, Британські Віргінські острови, острів Мен (Велика Британія); острови Кука (Нова Зеландія), Гонконг (Китай).
- » Деякі міста певної країни: міста Рієка, Шибеник, Загреб та ін. в Хорватії та м. Трієст в Італії.

Українські бізнесмени широко використовують офшорні зони з 1991 р., чим ускладнюють наповнення дохідної частини державного бюджету.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ. **Фінансова установа** — це юридична особа, яка відповідно до чинного законодавства надає одну чи кілька фінансових послуг, а також інші послуги. До фінансових установ належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди й компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг. Фінансові установи можна класифікувати, виходячи з видів послуг, які вони надають.

Банк — юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України (НБУ) (мал. 237) здійснювати сукупно такі операції: на власних умовах і на власний ризик залучати до вкладів грошові кошти фізичних і юридичних осіб та розміщувати їх від свого імені, відкривати й обслуговувати банківські рахунки фізичних та юридичних осіб тощо. Створення, реєстрацію банків і ліцензування банківських операцій здійснює виключно Національний банк України на підставі чинного законодавства.

Кредитна спілка — це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їхніми об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки.

Фінансові установи представлені в усіх регіонах країни. Особливо багато їх у великих містах, найбільше — у Києві.

Вітчизняне законодавство створює умови, за яких враховуються інтереси всіх учасників ринку фінансових послуг (постачальників, посередників і споживачів). Це гарантує стабільність, довіру та законність усіх фінансових операцій, підвищує якість ринку, стимулює зростання економіки країни в цілому.

а

б

Мал. 237.
Логотип (а)
та будівля (б)
Національного
банку України

? Підготуйте розповідь про діяльність НБУ (мал. 237).

ЕКОНОМвсесвіт

Лізинг — це надійний та простий спосіб придбання й використання легкових і комерційних автомобілів, вантажного транспорту, автобусів, а також спецтехніки для бізнесу та особистих цілей. Компанії різного масштабу й фізичні особи дедалі частіше обирають оперативний і фінансовий лізинг замість купівлі транспорту в кредит. Дізнайтеся самостійно про переваги лізингу.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Основою світового фінансового ринку є вивезення капіталу.
2. Найпотужніша у світі валютна біржа діє в Лондоні.
3. Створення, реєстрацію банків і ліцензування банківських операцій у нашій країні здійснює виключно Національний банк України.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Дайте визначення поняття «фінансова послуга».
2. Схарактеризуйте основні світові центри фінансової діяльності.
3. Покажіть на географічній карті офшорні зони світу. У чому полягає їхня діяльність? Чи схвалюєте ви її?
4. Схарактеризуйте особливості розміщення фінансових установ в Україні.

* Поміркуйте, яку роль у сьогоdnішньому житті відіграють комп'ютерні послуги.

ТЕХНОЛОГІЧНІ ПАРКИ СВІТУ. Поступальний розвиток третинного сектору економіки у світі стимулював прогрес інноваційних технологій. Передусім це інформаційно-комунікаційні технології, без яких неможливе створення програмного забезпечення та комп'ютерної техніки. Тому в багатьох країнах з'явилися різноманітні технологічні парки, де налагоджено оптимальні умови для наукової діяльності.

Ядром технологічних парків є, як правило, університети. Класичний технопарк — *Кремнієва долина* в Каліфорнії (США). В Ізраїлі це *Узбережна рівнина* в районі міст Ранана, Петах-Тіква (мал. 239), Герцлія, Натанія.

У Китаї такий технопарк розташовується в Шенчжені. Потужний технопарк *Сувон* має Республіка Корея. До подібних зон розвитку науки і технологій належать *Технологічний трикутник* (Канада), *Флорінополіс* (Бразилія), *Кочабамба* (Болівія). Технологічні парки діють у *Швейцарії, Україні, Індії, Тайланді, Японії*. Лідером за рівнем фінансових вливань у такий вид діяльності сьогодні є *Японія*.

АУТСОРСИНГ, ЙОГО ПЕРЕВАГИ. Третинний сектор економіки потребує активної участі ІТ-спеціалістів у різних видах діяльності. На цьому тлі виник новий різновид послуг — **аутсорсинг**. Це такий вид діяльності, за якого компанія передає частини своїх завдань або процесів стороннім виконавцям на певних умовах. Найчастіше йдеться про аутсорсинг інформаційних технологій, зокрема комплекс робіт зі створення та супроводу програмних продуктів. Можливість зменшення витрат при цьому пов'язана з високою зарплатнею програмістів у країнах з розвинутою економікою. Відповідно й утримання ІТ-підрозділів великих корпорацій вимагає колосальних коштів. Щоб заощадити, доцільно відмовитися від повного штату програмістів і передати якусь частину їхньої роботи іншим компаніям, часто закордонним

(офшорне програмування). Україна є однією з країн, що широко використовує як аутсорсинг, так і офшорне програмування. У нашій країні щорічний попит на ІТ-спеціалістів перевищує 20 тис. осіб. Це свідчить про високий рівень розвитку ІТ-діяльності.

В Україні наявні й інші види комп'ютерних послуг. Зокрема **аутстафінг** — виведення персоналу і штату компанії-замовника й оформлення його до штату компанії-провайдера. Сутність аутстафінгу персоналу полягає в тому, що співробітники формально працевлаштовані в компанії-провайдері, але в той же час виконують свої обов'язки на попередньому місці роботи.

Аутстафінг скорочує витрати та затрати праці на ведення документообігу. Удаючись до цієї послуги, компанії відзначають поліпшення якості виконання роботи, зростання рівня управління персоналом. Випадки, за яких компанії вигідно використовувати аутстафінг, здебільшого такі:

Мал. 238.
Логотип Bionic University (Київ)

Чи знаєте ви, що...

На території України в 2011 р. заплановано створити **технопарк BIONIC Hill**. Діятиме це науково-дослідне технологічне містечко за принципом інноваційної екосистеми «Живи — Працюй — Навчайся — Відпочивай». Пріоритетними його напрямками діяльності є інформаційно-комунікативні технології, біотехнології, енергоефективність й енергозбереження. Одним із центральних компонентів BIONIC Hill є відкритий університет (мал. 238), який розпочав свою діяльність 2013 р. на базі Національного університету «Києво-Могилянська академія». Після завершення будівництва першої черги BIONIC Hill заклад «переїде» до власної будівлі на території інноваційного технопарку.

Мал. 239.
Технопарк Azorim у м. Петах-Тікві (Ізраїль)

- » компанія хоче скоротити штат без втрати при цьому кваліфікованих співробітників;
- » розвиток бізнесу в інших регіонах без відкриття філій;
- » обмеження на кількість співробітників у штаті, тоді як розвиток бізнесу потребує залучення інших спеціалістів.

? Дізнайтеся, які послуги у сфері ІТ-технологій надають ці компанії (мал. 240).

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ПРОГРАМУВАННЯ. Світовий ринок інформаційних технологій складається з трьох сегментів: апаратного забезпечення, програмного забезпечення та ІТ-послуг. Обсяг світового ринку інформаційних і комунікаційних технологій становить 3,4 трлн дол. США. Частка інформаційних технологій в обсягу ринку ІКТ сягає 41 %. Найбільша частка світового ринку інформаційних технологій припадає на сегмент ІТ-послуг — 57 %. Сегмент апаратного та програмного забезпечення становить 26 % і 17 % відповідно. З 1980 р. до 2000 р. обсяг світового ринку інформаційних технологій збільшився в 49 разів, а за перше десятиріччя ХХІ ст. — в 1,4 раза.

До початку ХХІ ст. в сегменті апаратного забезпечення домінували ІТ-компанії промислово розвинених країн. Сьогодні провідні позиції посідають також ІТ-компанії Китаю та інших азіатських держав: Республіка Корея, Сингапур, Тайвань.

Головними постачальниками комп'ютерів і периферійного устаткування є *Китай* (17 %) та *США* (11 %); електронних компонентів — *США* і *Японія* (25 % і 13 % відповідно); аудіо- й відеотехніки — *Китай* (18 %) та *Японія* (15 %). Питома вага розвинених країн в імпорті комп'ютерів, телекомунікаційного та периферійного устаткування перевищує 70 %. Одним із провідних споживачів електронних компонентів є *Китай* — понад 50 % світового імпорту. У сегменті комп'ютерів і периферійного устаткування домінує торгівля між промислово розвиненими країнами, а електронних компонентів — між країнами, що розвиваються. Сьогодні такий сегмент світового ІТ-ринку, як сегмент програмного забезпечення, значною мірою монополізовано. До найбільших експортерів, які контролюють виробництво й постачання програмного забезпечення, належать *США*, *країни ЄС* і *Японія*.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. У зв'язку з розвитком третинного сектора економіки та провідною роллю науки в сучасному світі створюється мережа технопарків. Вони діють у США, Ізраїлі, Швейцарії, Китаї, Японії та інших країнах.
2. Аутсорсинг є таким видом діяльності, за якого компанія передає частину своїх завдань або процесів стороннім виконавцям на певних умовах.
3. Лідерами з постачання програмного забезпечення у світі є США, країни ЄС та Японія.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Обґрунтуйте важливість створення технологічних парків у світі.
2. Які нові послуги з'явилися на ринку комп'ютерних технологій? Чим вони зумовлені?
3. Покажіть на карті учнівського атласу найбільші країни-виробники комп'ютерів та комп'ютерного забезпечення.
4. Укажіть, які країни є світовими лідерами з виробництва програмного забезпечення.
5. Спрогнозуйте подальший розвиток ІТ-технологій в Україні.

Мал. 240. Всесвітньовідомі ІТ-компанії

ПЕРСПЕКТИВНІ ІНВЕСТИЦІЙНІ НАПРЯМИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ *

Модернізація зрошувальних систем на Півдні України

Розвиток річкової логістики, судноплавства по р. Дніпро та р. Південний Буг

Виробництво продукції з високою часткою доданої вартості

Розвиток малого та середнього фермерства

Вкладення у лізинг сільськогосподарської техніки

Розвиток насінництва та селекції

Виробництво біопалива

* За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України (2015 р.)

УКРАЇНА І СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО. МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ

* Яку роль в економіці країни відіграють інвестиції?

ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ. Вкладення іноземного капіталу в Україні ще незначні. Наприклад, до сусідньої Польщі надходить іноземних інвестицій значно більше. Іноземні інвестиції здебільшого надходять у харчову промисловість, будівництво, торгівлю. Іноземні власники вкладають кошти в машинобудування, розвиток транспортної сфери, охорону здоров'я, фінанси, кредит, страхування та пенсійне забезпечення тощо. Більше половини прямих іноземних інвестицій надходить до невинробничої сфери. Перспективним для вкладення капіталу є сільське господарство України. *(Поміркуйте й поясніть чому.)*

Найбільші прями інвестиції в Україну надходять із США, Нідерландів, Німеччини, Японії, Кіпру. Україна у свою чергу інвестує в економіку Молдови, Грузії, країн Балтії, однак ці вкладення незначні.

ПЕРЕМІЩЕННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ. Останнім часом зміцніли зовнішньоекономічні зв'язки України, пов'язані з переміщенням трудових ресурсів. Значно побільшало робітників і спеціалістів, що виїжджають на тимчасове проживання за кордон: на будівництво до Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини, на допомогу у веденні домашнього господарства до Італії, Греції, Німеччини та інших країн.

Виїжджають з України й висококваліфіковані спеціалісти, зокрема науковці (до США, Канади, Ізраїлю, Німеччини). Водночас до нас приїжджають на роботу науковці, бізнесмени, громадські діячі із США, Нідерландів, Німеччини й інших країн Європи. Чимало українських учених залучені до міжнародних наукових проєктів.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ. Україна є учасником різноманітних культурних, спортивних, наукових програм та заходів. Зокрема, важливим для культурного та спортивного життя країни було проведення на території України європейської першості з футболу в 2012 р. (мал. 243) й міжнародного конкурсу «Євробачення» в 2005 і 2017 рр.

Мал. 241.
Всесвітньовідомі українські боксери Віталій (праворуч) та Володимир (ліворуч) Клички

Мал. 242.
Переможниці конкурсу «Євробачення»:
а) Руслана (2004 р.); б) Джамала (2016 р.)

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Україна поступово інтегрується в систему міжнародних економічних і культурних зв'язків.
2. У нашу країну надходить недостатня кількість інвестицій з-за кордону.

?

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Поміркуйте, які переваги має Україна від вступу до Світової організації торгівлі (СОТ).
2. Які чинники сприяють формуванню зовнішньоекономічних зв'язків України?
3. Яке значення мають інвестиції для розвитку нашої країни?
4. Схарактеризуйте перспективи міжнародних зв'язків України.
5. Дізнайтеся та підготуйте розповідь про спортсменів і діячів культури (мал. 241, 242), які гідно представили Україну на міжнародній арені. Яке значення, на вашу думку, мають спортивні й культурні зв'язки України з іншими країнами?

Мал. 243.
Логотип УЄФА
Євро 2012
(Україна —
Польща)

Мої компетентності: самоперевірка знань і досягнень

1. Як називаються всі установи, що задовольняють транспортні, соціальні та духовні запити людей?

А сфера послуг	В соціальна сфера
Б виробнича сфера	Г третинний сектор економіки
2. Оберіть з перелічених морських портів України ті, що розташовані на узбережжі Азовського моря.

А Ізмаїл	Г Каховка
Б Бердянськ	Д Феодосія
В Чорноморськ	Е Маріуполь
3. Яку продукцію імпортує Україна?

А нафта	Ж зерно
Б цукор	З боксити
В прокат чорних металів	И мінеральні добрива
Г кольорові метали	І одяг та взуття
Д літаки	К електроенергія
Е морські судна	Л ліс
Є манганові руди	
4. Дайте визначення понять «міжнародний туризм», «аутсорсинг», «світовий ринок».
5. Окресліть перспективи розвитку туризму в Україні.
6. Зіставте розвиток ІТ-технологій в Китаї та Україні.
7. Схарактеризуйте перспективи інвестування фінансів у національну економіку України.

РОЗДІЛ V

Глобальні проблеми людства

ТЕМА

Глобальні проблеми. Сталий розвиток – стратегія людства на XXI ст.

Ми всі несемося вдалину на одній і тій самій планеті — ми екіпаж одного корабля.
Антуан де Сент-Екзюпері,
французький письменник

Довідник юного економгеографа

- Площа Великої Тихоокеанської сміттевої плями перевищує 1 млн км²
- 1 тонна нафти, розливаючись в океані, утворює пляму площею 12 км²
- На розчинення стічних вод витрачається 40 % об'єму світових ресурсів річкового стоку
- Розораність території України є найвищою у світі й становить 57 %
- Найбільш забрудненими містами України в екологічному плані є: Кривий Ріг (Дніпропетровська область); Маріуполь (Донецька область); Бурштин (Івано-Франківська область)

Міркуємо над проблемами

- Чи витримає планета невпинне зростання чисельності населення?
- Академік Володимир Вернадський порівняв людину з геологічним фактором, що впливає на планету. Чи підтверджуються слова вченого?
- Яка з проблем — війни та миру чи екологічна — є найважливішою для землян?

ТЕМА

Глобальні проблеми. Сталий розвиток – стратегія людства на XXI ст.

МОЇ ОРІЄНТИРИ:

- ▶ **називати** глобальні проблеми людства;
- ▶ **наводити** приклади «гарячих точок» на карті Європи та світу;
- ▶ **характеризувати** поширення глобальних проблем та їх прояв на території України, складники й основні положення концепції сталого розвитку;
- ▶ **аналізувати** сутність, причини виникнення, особливості розвитку сучасних глобальних проблем;
- ▶ **показувати** на карті країни, що володіють ядерною зброєю, найбільші в світі райони екологічних катастроф;
- ▶ **оцінювати** наслідки прояву глобальних викликів для окремих регіонів і країн світу, роль світової громадськості та міжнародних організацій у вирішенні цих питань;
- ▶ **обґрунтовувати** можливі шляхи подолання глобальних проблем

48 ГЛОБАЛІЗАЦІЯ СВІТУ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

* Поміркуйте, чому для розв'язання глобальних проблем людства необхідні зусилля всіх країн світу.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА. Глобальні проблеми потребують розв'язання зусиллями всіх жителів Землі. Вони зачіпають інтереси кожної країни, кожної нації та народності, кожної особистості. До них належать: проблема війни і миру, продовольча, екологічна тощо. Чимало з них переплітаються між собою. Наприклад, мають взаємозв'язок демографічна, продовольча та проблема відсталості країн «третього світу»; енергетична й ресурсна. Майже з усіма переплітається екологічна проблема.

ПРОБЛЕМА ВІЙНИ І МИРУ. Проблема збереження миру на Землі є однією з найбільш глобальних. Що не рік відбуваються воєнні конфлікти, у яких гинуть люди. Останніми такими конфліктами були балканський, чеченський, громадянська війна в Афганістані, воєнні сутички в ряді африканських країн (Конголезька війна), протистояння США і Великої Британії з Іраком, війна в Сирії. Ряд воєнних конфліктів відбувалися поблизу або на території України: агресія Росії щодо Молдови, Грузії та України, анексія Росією Криму. Такі конфлікти є неприпустимими в будь-якій країні. Усі питання повинні вирішуватися мирним шляхом.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

Війни і миру

Екологічна

Тероризму
і міжнародної
злочинності

Демографічна

Продовольча

Ресурсно-енергетична

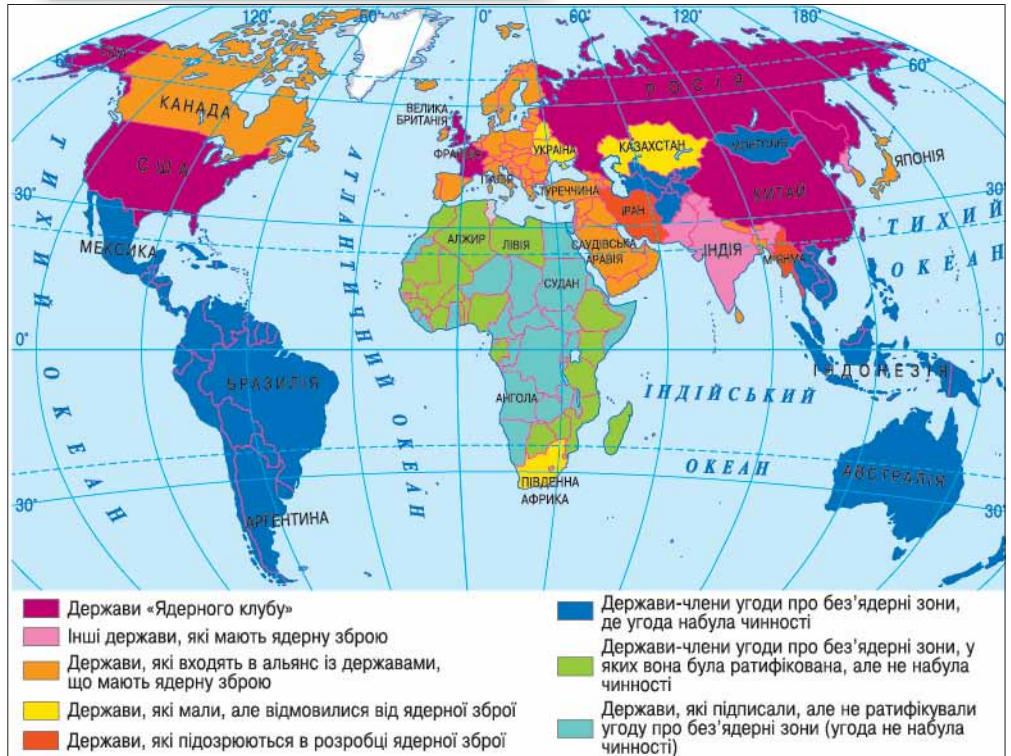
Відсталості країн
«третього світу»

Картографічний навігатор

Мал. 244.

Карта «Держави «Ядерного клубу»»

Сформулюйте своє ставлення до проблеми ядерного роззброєння (мал. 244).

У світі накопичено величезні запаси зброї, зокрема масового знищення: ядерної, хімічної. Навіть арсенали звичайних боєзапасів є серйозною небезпекою для людства. Дедалі більше країн випробовують та розробляють ядерну зброю. Зброєю масового знищення володіють Велика Британія, Китай, Росія, США, Франція. Ядерні випробовування здійснювали в Індії, КНДР та Пакистані. Україна, зважаючи на загальнолюдські цінності, відмовилася від ядерної зброї.

ПРОБЛЕМА ТЕРОРИЗМУ. Досить болючими для багатьох країн є *проблеми тероризму та глобальної злочинності*. Проблема тероризму виникла давно й інколи ставала причиною початку військових конфліктів. Зокрема, Перша світова війна швидко розгорілася внаслідок терористичного акту. У наш час низка країн потерпає від терористичних актів: Ірак, Афганістан, Нігерія, Пакистан, Сирія, Єгипет, Лівія. На жаль, окремі частини території України є зоною міжнародного тероризму. На сході нашої країни триває АТО (антитерористична операція).

Світова громадськість системно протидіє міжнародному тероризму та глобальній злочинності. Велику роль у цьому відіграє діяльність Ради безпеки ООН (мал. 245).

ЕКОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА. Екологічна проблема виникла в результаті науково-технічного прогресу людства та антропогенного впливу на навколишнє середовище. Це зумовило порушення біологічної рівноваги в природі, що може призвести до глобальних катаклізмів і загрожує всьому живому.

Щоб розв'язати екологічну проблему, вкрай необхідні зусилля всього людства. Дехто вважає, що потрібно пригальмувати темпи розвитку виробництва. Але із цим не погоджуються країни, що розвиваються. Прийнятнішим є шлях *екологізації*. Зокрема:

► обов'язкове очищення відходів виробництва;

Мал. 245.

Пам'ятна монета НБУ, присвячена членству України в Раді Безпеки ООН 2016–2017 рр.

- » раціональне розміщення «брудних» і шкідливих виробництв (чорна металургія, коксохімія, хімічна промисловість);
- » поступова переорієнтація світової економіки на економічно чисті виробництва.

Крім цього, потрібно зберегти навколишнє середовище в такому стані, щоб могли відбуватися процеси його самоочищення, і досягти поширення економічного моніторингу в усіх куточках планети. Для збереження природних ландшафтів створюють природоохоронні території.

Екологічна проблема породжує кілька суміжних. Зокрема ресурсно-енергетичну, забруднення навколишнього середовища, утилізації відходів та інші (мал. 246–248).

Ресурсно-енергетична проблема пов'язана з тим, що людство постійно нарощує видобування всіх видів мінеральних та інших ресурсів. Але чимало їх є невідновними. За прогнозами Римського клубу, свинцевої, цинкової та мідної руд залишилося тільки на кілька десятків років, якщо не сповільнити темпи їх видобування. Щоб розв'язати цю проблему, необхідно використовувати штучні матеріали, не забруднювати середовище в процесі виробництва матеріальних благ. Електроенергію виробляти екологічно чистим шляхом, установлюючи геотермальні, припливні, термоядерні станції, використовуючи енергію вітру, сонця, морських хвиль.

ДЕМОГРАФІЧНА ТА ПРОДОВОЛЬЧА ПРОБЛЕМИ.

Демографічна проблема пов'язана зі стрімким зростанням чисельності населення нашої планети. Найбільшим природним приростом населення характеризуються країни Африки (Нігерія, Єгипет, Ефіопія, Чад), а також країни Азії та Латинської Америки (Бангладеш, Бразилія, Індія, Індонезія, Колумбія, Мексика, Пакистан, Таїланд, Туреччина, Філіппіни). Вони забезпечують половину глобального приросту населення планети. Причинами різкого підвищення чисельності населення у країнах, що розвиваються, фахівці вважають: ранні шлюби, вплив релігії, традиції щодо створення багатодітних сімей.

Згідно з міжнародною статистикою щорічно народжується приблизно 130 млн осіб, а помирає — 50 млн осіб. Отже, абсолютний природний приріст дорівнює 80 млн осіб. При збереженні таких темпів через два століття вся поверхня суші планети може бути заселена зі щільністю — 1 особа на 1 м². За прогнозами вчених, уже до 2025 р. чисельність населення досягне 8,3 млрд осіб, а у 2050 р. — 9,2 млрд осіб.

Продовольча проблема пов'язана з інтенсивним використанням ґрунтів, що призвело до зменшення їх родючості. Наслідком застосування у тваринництві штучних кормів стало зниження якості харчових продуктів. Розв'язати цю проблему можливо шляхом використання ресурсів океану, відновлення родючості ґрунтів, розширення сільськогосподарських потенціалів екваторіального та субекваторіального поясів.

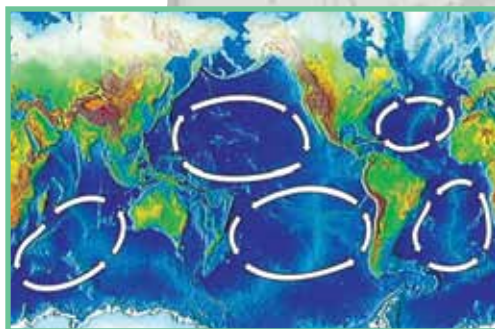
Чинники, які впливають на глобальну продовольчу проблему:

- » природні умови й розміщення населення (загальна площа та структура сільськогосподарських угідь, сільськогосподарський потенціал, клімат, співвідношення між кількістю населення і масою продовольства);
- » світовий транспорт і зв'язок, котрі забезпечують широкий вихід продуктів харчування на зовнішній ринок;

Мал. 246.

Пожежа на місці вилливу нафти

Мал. 247.

Велика сміттєва пляма в Тихому океані (фото зі супутника)

Спрогнозуйте наслідки екологічних проблем. Дізнайтесь, яких заходів уживають для їх розв'язання. Запропонуйте свої шляхи.

Мал. 248.

Установка з очищення океану від забруднення пластиком, яку розробив нідерландець Боян Слат

**«Допоможемо
будувати світ
без голоду».**

Девіз ФАО

- ▶ політична ситуація у світі (позиції політичних сил, наявність між-державних співтовариств, об'єднань, використання поставок продовольства в політичних цілях);
- ▶ світова економіка і торгівля в їх єдності;
- ▶ бідність (у бідних людей бракує грошей, аби купити достатньо їжі; недоїдання зменшує ефективність праці, що призводить до ще більших бідності та голоду).

ІНШІ ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА. Демографічна та продовольча проблеми перебувають у тісному взаємозв'язку з **подоланням відсталості країн, що розвиваються**. Зусилля міжнародної спільноти спрямовані на використання значних матеріальних та фінансових ресурсів, щоб змінити ситуацію в цих країнах на краще. Це стосується забезпечення їх продовольством (наприклад, ДРК, Ліберія, Судан, Афганістан, Сирія, Ірак), покращення медичного забезпечення та надання доступу до освіти дітям у бідних африканських та азійських країнах.

Актуальною проблемою людства є **ліквідація небезпечних хвороб**. Завдяки зусиллям медиків майже не буває спалахів такої хвороби, як віспа. Рідко виникають епідемії холери. Але нині вкрай небезпечними є такі захворювання, як туберкульоз, СНІД. Основними причинами смертності людства є серцево-судинні та онкологічні недуги, значну частку становлять хвороби видільної системи. Тому завданнями медицини є впровадження нових прогресивних методів лікування, систематичне обстеження населення та пропаганда здорового способу життя.

РОЛЬ СВІТОВОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗВ'ЯЗУВАННІ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ. Більшість глобальних проблем людства можна розв'язати спільними зусиллями країн світу. Такі питання, як боротьба за мир, подолання міжнародного тероризму й екологічних проблем, вирішуються всім світовим співтовариством.

Провідна роль у подоланні глобальних проблем людства належить міжнародним організаціям. Чільні позиції тут посідає Організація Об'єднаних націй (ООН).

Чи знаєте ви, що...

Останніми роками намітився **прогрес у боротьбі з голодом у світі**. Значну роль у цьому відіграє така структура ООН, як ФАО. Але кількість людей, які потерпають від недоїдання, і надалі залишається величезною й сягає 795 млн осіб. Основною причиною цього є недоїдання серед дітей. Найвищий рівень голоду зафіксовано в африканських країнах, розташованих південніше Сахари, і в Південній Азії. Кожна четверта дитина у світі сповільнюється у фізіологічному розвитку, а 9% усіх дітей виснажені голодом. Кожен третій, померлий у світі від голоду, — дитина. 65 дітей з тисячі вмирають, не доживши до п'ятирічного віку.

ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Найактуальнішими сьогодні є проблеми людства, які належать до категорії глобальних: проблема війни і миру, тероризму, екологічна.
2. Велика Британія, Китай, Росія, США, Франція утримують великі ядерні арсенали, що створює небезпеку для людства. Україна добровільно відмовилася від ядерної зброї.
3. Екологічна проблема породжує ряд суміжних глобальних проблем.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Які проблеми належать до глобальних? Чим вони зумовлені та як взаємопов'язані?
2. Які чинники «підігривають» проблему тероризму?
3. У чому полягає сутність екологічної проблеми?
4. Розкажіть про інші глобальні проблеми та покажіть на карті в шкільному атласі регіони їх найбільших проявів.
5. Оцініть роль ООН у подоланні глобальних проблем людства.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК — ШЛЯХ ДО ПОДОЛАННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

* Чи доводилося вам помічати вияв глобальних проблем людства на території свого населеного пункту?

СТАЛИЙ РОЗВИТОК — СТРАТЕГІЯ ЛЮДСТВА НА ХХІ СТОЛІТТЯ.

Останні 50 років проблема збереження середовища проживання людини стала однією з найважливіших. Прояви глобальних проблем нині властиві більшості країн світу. Вони обумовлюють нинішній рівень глобалізації та стрімке збільшення населення на земній кулі, особливо у другій половині ХХ ст. Так, за 19 останніх століть чисельність населення зростає лише до 1,7 млрд осіб, тоді як за період від 1900 до 2000 року — до 6 млрд осіб. Тобто в середньому за рік населення збільшувалося на 56–70 млн осіб. Останнім часом ці темпи дещо уповільнилися й населення щороку зростає трохи більше як на 1%. На початку 2016 р. на планеті проживали 7,3 млрд осіб.

Із цих причин у багатьох країнах світу відбувся бурхливий розвиток промислового й сільськогосподарського виробництва, будівництва, транспорту, сфери послуг. Це супроводжувалося зростанням міських агломерацій і технополісів, що негативно позначилося на природному середовищі, й потребувало залучення до виробництва додаткової кількості ресурсів. Наслідком цього стало скорочення деяких життєво важливих ресурсів — лісових, земельних і водних, а також надмірне забруднення довкілля в багатьох регіонах земної кулі.

Надто загрозна ситуація склалася в економіці — у сфері експлуатації мінерально-сировинних родовищ, передусім у видобуванні паливно-енергетичних ресурсів: кам'яного вугілля, нафти і природного газу. Їх вичерпність і невідновлюваність стає дедалі більшою загрозою для людства. Запасів цих ресурсів у надрах за нинішнього рівня споживання залишилося на 50–250 років. Значною мірою відчувається нестача окремих руд кольорових металів та інших невідновних ресурсів.

Сучасні екологічні проблеми породжені технологізацією та індустріалізацією світової економіки. У їх розв'язанні вирішальна роль належить науці й новим технологіям. Новітні досягнення вселяють надії на збереження здорового для людини життєвого середовища.

Нині спостерігається спад темпів та обсягів приросту населення, особливо в розвинених країнах. Ці ж процеси відбуваються в Україні. З певних соціально-економічних причин за 10 попередніх років населення нашої держави скоротилося на 4,5 млн осіб. Водночас посилюється прагнення до підвищення добробуту людей в усіх країнах світу. Ті держави, що досягли високого рівня життя, продовжують нарощувати споживання товарів і послуг, інші — прагнуть подолати або скоротити прірву, яка відокремлює їх від багатих. Це неминуче супроводжується збільшенням використання природних ресурсів, подальшим забрудненням навколишнього середовища. Який же вихід із цього становища?

Світова спільнота тривалий час переймається цією проблематикою. У 1992 р. Всесвітньою конференцією глав держав і урядів у Ріо-де-Жанейро була офіційно проголошена *ідея сталого розвитку*. Вона передбачає, з одного боку, прагнення досягти однакового рівня життя

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Ні бідності

Ні голоду

Гарне здоров'я

Якісна освіта

Гендерна рівність

Чиста вода та належні санітарні умови

Відновлювана енергія

Гідна праця та економічне зростання

Інновації та інфраструктура

Зменшення нерівності

Сталий розвиток міст і спільнот

Відповідальне споживання

Боротьба зі зміною клімату

Збереження морських екосистем

Збереження екосистеми суші

Мир та справедливість

Партнерство заради стійкого розвитку

Мал. 249.
Лелеки — символ
благополуччя
і добробуту

Мал. 250.
Чорнобильська АЕС

Поміркуйте, як у поліських краєвидах (мал. 250, 251) відображено глобальні проблеми України.

Мал. 251.
Млин у Поліському заповіднику

населення всіх країн світу і його подальше поступове зростання, а з другого боку — скорочення споживання природних ресурсів та їх відтворення. Значною мірою це стосується невідновних природних ресурсів. Таким чином, бідним країнам треба наздоганяти багаті, не крокуючи слідом за ними, що неминуче пов'язано з хижацькою експлуатацією природних багатств. Багатим країнам, спираючись на нові здобутки науки, належить скорочувати споживання природних ресурсів, передусім невідновлювальних, переходити на інші види матеріалів та енергії, повсюдно на планеті поширювати прогресивні ресурсонемісткі безвідходні технології. Та зрештою усьому світовому співтовариству слід припинити забруднювати довкілля, необхідно також забезпечити біологічну рівновагу та якісне відтворення навколишнього середовища.

УКРАЇНА І ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ. Проблема війни і миру тривалий час обходила Україну. Проте у 2014 р. сталася анексія Росією Кримського півострова. Знехтувавши міжнародним правом, російські війська анексували частину території України, за що тепер РФ зазнала міжнародних санкцій. Крім цього, Російська Федерація розв'язала воєнні дії на сході нашої держави в Донецькій та Луганській областях, де сили відомства України проводять антитерористичну операцію (АТО). Тож боротьба з міжнародним тероризмом в Україні здійснюється не на словах, а насправді.

Важливою глобальною проблемою є *екологічна*, актуальність якої у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу й далі зростатиме. Вона стосується охорони багатьох елементів довкілля: атмосферного повітря, мінерально-сировинних ресурсів, поверхневих і підземних вод, морських басейнів, ґрунтів, біоти — усього середовища життя і праці людини. Охорона навколишнього середовища в Україні має винятково важливе значення. Це пояснюється насамперед тим, що техногенне навантаження на її природу майже в п'ять разів перевищує такий показник у країнах Західної Європи. Адже саме в Україні відбулася найбільша в історії людства техногенна катастрофа — вибух на Чорнобильській АЕС. Розораність земель у нашій країні досягла майже 80 % сільськогосподарських угідь і близько 60 % усєї площі країни. Такі показники є найвищими в Європі. Великих масштабів і високої територіальної концентрації набули екологічно шкідливі виробництва теплової та атомної енергетики, чорної металургії, хімічної, нафтохімічної та вугільної промисловості на Донбасі, у Придніпров'ї, Прикарпатті, на півночі Криму і в деяких інших регіонах. На ці підприємства припадає близько 80 % усіх шкідливих викидів в атмосферу. Дуже забруднюють повітря теплові електростанції. Наприклад, потужна Бурштинська ТЕС викидає в атмосферу 85 тис. т сірчистого ангідриду, 15 тис. т оксидів азоту. Потерпають від надмірних викидів підприємств такі українські міста, як Маріуполь, Кривий Ріг, Кам'янське. Щоправда, останнім часом забруднення довкілля в Україні набагато зменшилося, але це аж ніяк не повинно відсувати проблему охорони довкілля на задній план.

Україна займає лише 5,7 % площі Європи, але на її території налічується близько 40 % європейських судинних рослин (папороть, хвощ тощо). Збереження і примноження цих великих природних багатств — наш загальнолюдський обов'язок.

Україна займає лише 5,7 % площі Європи, але на її території налічується близько 40 % європейських судинних рослин (папороть, хвощ тощо). Збереження і примноження цих великих природних багатств — наш загальнолюдський обов'язок.

Важливим напрямом природоохоронної діяльності в Україні є розвиток заповідної справи — організація нових природних заповідників, національних парків, заказників тощо. Адже Україна має найбільшу в Європі територію.

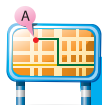
ДІЛОВИЙ ЩОДЕННИК

1. Глобальні проблеми людства можуть виявлятися в будь-якій частині земної кулі.
2. Ідея сталого розвитку є однією з основоположних у сучасному світі.
3. Україна є ареною прояву глобальних проблем людства.

ЗНАЮ, РОЗУМІЮ, ВМІЮ ПОЯСНИТИ

1. Схарактеризуйте ідею сталого розвитку. Чим вона обумовлена?
2. Яким чином глобальні проблеми людства проявляються на території України?
3. Опишіть прояв проблеми війни та миру й екологічної проблеми в Україні.
4. Як ви розумієте висловлювання Індіри Ганді й Джона Кеннеді (на полі)? Наскільки вони актуальні сьогодні для усього світу й України?

Проведіть ДОСЛІДЖЕННЯ

Прояв глобальних проблем у своєму регіоні

Завдання:

1. Складіть чіткий перелік глобальних проблем людства, використовуючи матеріал попередніх параграфів.
2. Підкресліть у переліку ті проблеми, які чітко проявляються на території вашої області.
3. Опишіть ці глобальні проблеми, зазначивши характер їх вияву в області, де ви проживаєте.

Ми хочемо миру, бо є інший шлях боротися проти бідності, хвороб і байдужости.

Індіра Ганді, 1966 р.

Народи світу ніколи не мали так багато чого втратити або здобути як зараз. Разом ми повинні врятувати нашу планету, або разом загинути у вогні. Ми можемо і мусимо врятувати її, й тоді отримаємо вічну вдячність від людства, як миротворці, а також вічне благословення Боже.

Джон Кеннеді,
привітальне слово
перед Генеральною
Асамблеєю ООН,
25 вересня 1961 р.

Мої компетентності: самоперевірка знань і досягнень

1. Укажіть державу, яка не є членом «Ядерного клубу».
А США
Б Китай
В Німеччина
Г Велика Британія
2. Зазначте перелік країн, які найбільше потерпали останнім часом від терористичних актів.
А США, Велика Британія, Німеччина
Б Індія, Іран, Туреччина
В Єгипет, Італія, Україна
Г Ізраїль, Алжир, Колумбія
3. Укажіть, коли й де була започаткована ідея сталого розвитку.
4. Назвіть три регіони світу, де найбільше виявляється екологічна проблема.
5. У яких країнах гостро відчувається проблема голоду?

УЗАГАЛЬНЕННЯ

Шановні дев'ятикласники! Ви завершили вивчати курс «Географія: Україна і світове господарство». Узагальнення до курсу допоможуть вам краще запам'ятати й зрозуміти найголовніше з вивчених тем.

- ▶ Роль економічної і соціальної географії значно посилюється у зв'язку зі світовими процесами глобалізації та національної ідентифікації, зі стрімким науково-технічним прогресом.
- ▶ Кожна освічена людина повинна добре орієнтуватися в економічних та фінансових питаннях, які постають у сучасному світі, й особливо в питаннях, що стосуються економіки та соціальної сфери її країни.
- ▶ Глобалізація та науково-технічний прогрес впливають на створення нових елементів виробничих сил, змінюють характер праці людини, зумовлюють створення новітніх засобів виробництва, видів енергії тощо.
- ▶ Для сучасних національної і світової економік характерні випереджувальні темпи розвитку трьох основних видів економічної діяльності: машинобудування, електроенергетики та хімічної промисловості.
- ▶ Швидкими темпами розвиваються інформаційні технології та принципово нові рішення у сфері транспорту.
- ▶ За класифікацією ООН, розрізняють країни з розвинутою ринковою економікою, перехідною економікою, економікою, що розвивається.
- ▶ Основними категоріями, що характеризують господарство, є його видова й територіальна структури.
- ▶ До первинного сектора належать сільське господарство й добувна промисловість, з яких Україна посідає чільне місце у світі.
- ▶ Головний район зосередження запасів нафти — Перська затока.
- ▶ Запаси рудних корисних копалин зосереджені в районах горотворення або кристалічних щитів.
- ▶ Україна є одним зі світових лідерів за видобуванням манганових, залізних і титанових руд.
- ▶ Вторинний сектор економіки: металургія, машинобудування, хімічна, легка, харчова промисловість є переробними за своєю суттю.
- ▶ Основою технологічного прогресу є машинобудування. Завдяки йому всі підприємства промисловості оснащені новими технологіями.
- ▶ Основні центри світового машинобудування: Західноєвропейський, Північноамериканський та Азійсько-Тихоокеанський.
- ▶ Основні виробництва хімічної та легкої промисловості поступово переміщуються з Європи й США до Китаю та країн Азії.
- ▶ До третинного сектора економіки належать транспорт, освіта, наука, охорона здоров'я, торгівля, громадське харчування, туризм, сфера рекреації.
- ▶ Третинний сектор має задовольняти соціальні запити людей. Тому рівень розвитку держави можна визначити за ступенем сформованості та якістю роботи цього сектора.
- ▶ Міжнародний географічний поділ праці — найвища форма суспільного поділу праці.
- ▶ Кожна країна світу відзначається своєю господарською спеціалізацією, спрямованою на потреби світового ринку.
- ▶ Світовий ринок є результатом міжнародного географічного поділу праці.
- ▶ Як особлива сфера товарно-грошових відносин, світовий ринок не є подібним до ринків національних, що діють у кожній із країн.
- ▶ Світовий ринок є складним багатокomпонентним механізмом, розвиток якого залежить від багатьох чинників. Останніми роками в ньому стрімко зростає роль третинного сектора.
- ▶ Життя населення дедалі більше залежить від якості послуг, що їх йому надають. На ринку послуг постійно зростає роль ІТ-технологій.
- ▶ Глобальні проблеми людства є своєрідними викликами для всіх жителів нашої планети.
- ▶ Розв'язання глобальних проблем потребує спільних зусиль усіх країн світу. Для цього існують різноманітні міжнародні організації, зокрема ООН.
- ▶ Основним напрямом діяльності більшості країн світу є проблема сталого розвитку.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Аутсорсинг — вид діяльності, коли компанія передає частину своїх завдань або процесів стороннім виконавцям на певних умовах.

Бюджет — затверджений у законодавчому порядку розпис доходів і видатків на певний термін.

Валовий внутрішній продукт — сукупна ринкова вартість усього обсягу кінцевого виробництва, яка відображає сукупність усіх товарів і послуг, вироблених і реалізованих економікою країни протягом певного часу.

Валовий національний продукт — сукупна ринкова вартість обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг, вироблених і реалізованих лише національними виробниками (без іноземних виробників, що працюють на території країни) протягом певного часу.

Вид економічної діяльності — сукупність підприємств, які виробляють однорідну продукцію або надають однорідні послуги.

Глобалізація — загальносвітовий процес поглиблення економічних, фінансових і соціокультурних зв'язків між усіма країнами світу.

Експорт — сукупність товарів і послуг, що їх продають зарубіжним країнам.

Імпорт — сукупність товарів і послуг, які надійшли до країни.

Інвестиції — довгострокове вкладання коштів.

Індекс людського розвитку — інтегральний показник, що розраховується щороку для порівняння країн за показниками рівня життя, грамотності, освіченості й довголіття.

Каботаж — судноплавство між портами однієї країни.

Методи наукових досліджень — шляхи здобуття наукових знань.

Міжнародний географічний поділ праці — спеціалізація окремих країн на виробництві певних видів продукції та послуг і подальший обмін ними.

Національний дохід — вартість сукупної продукції всіх видів економічної діяльності матеріального виробництва без вартості ресурсів і витрат на виробництво.

Національна ідентифікація — свідоме відчуття належності до певного народу, країни в умовах сучасного світу.

ООН — глобальна міжнародна організація, метою якої є підтримання і збереження миру. Членство в ООН мають 193 країни.

ОПЕК — міжнародна організація країн-експортерів нафти. Основною метою її створення є контроль цін на нафту.

План — фіксація системи цілей, завдань і засобів, які передбачають спрямовану зміну ситуації за передбаченого стану середовища.

Прогноз — спеціальне наукове дослідження конкретних перспектив певного природного чи суспільного явища.

Сальдо — різниця між прибутковою та видатковою частинами торговельного балансу.

Світовий ринок — сфера стійких товарно-грошових відносин між країнами, основою яких є міжнародний поділ праці та інші чинники виробництва.

СОТ — провідна міжнародна економічна організація, основною метою якої є впровадження правил міжнародної торгівлі.

ФАО — продовольча та сільськогосподарська організація ООН, що опікується проблемами подолання бідності й голоду.

ЮНЕСКО — організація ООН з питань освіти, науки та культури. Метою організації є подолання неписьменності у світі, підготовка національних наукових кадрів та збереження пам'яток культури.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Країни-члени НАТО

Рік вступу	Країни
1949	Бельгія, Велика Британія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, США, Франція (<i>країни-засновники</i>)
1952	Греція, Туреччина
1955	Німеччина
1982	Іспанія
1999	Польща, Угорщина, Чехія
2004	Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина, Словенія
2009	Албанія, Хорватія
2017	Чорногорія

Додаток 2

Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК) — об'єднання основних нафтовидобувних країн, що розвиваються (*Алжир, Венесуела, Індонезія, Ірак, Іран, Катар, Кувейт, Лівія, Нігерія, ОАЕ, Саудівська Аравія*). Заснована 1960 р., нині ОПЕК контролює більше третини світового видобутку нафти. Організація координує нафтову політику (регулювання видобутку, експорту, цін тощо), підвищення прибутків, сприяє освоєнню національних запасів нафти в інтересах її членів.

Додаток 3

ПРОСТОРОВИЙ РОЗПОДІЛ ПІДРОЗДІЛІВ ООН. Постійні органи, штаб-квартири та допоміжні офіси міжнародних організацій формують мережу організаційних центрів. Основні осередки міжнародних організацій розташовані в США та країнах Західної Європи: *Нью-Йорк* — штаб-квартира ООН, *Женева* — ВООЗ, *Париж* — ЮНЕСКО, *Брюссель* — НАТО, *Відень* — МАГАТЕ.

Додаток 4

Виробництво окремих видів промислової продукції в Україні, 2016 р.

Дані без врахування тимчасово окупованих територій АРК Крим і м. Севастополя та зони АТО

Вид продукції	Вироблено впродовж року
Чавун	23,5 млн т
Сталь	24,2 млн т
Сталевий прокат	21,4 млн т
Виробництво авіадвигунів	на суму 2 млрд 186,516 млн грн (чистий прибуток)
Молоко	10,68 млн т
М'ясо	3,3 млн т
Яйця	15,11 млрд шт.
Валовий збір зерна	65,95 млн т

За даними Державної служби статистики України

Додаток 5

Транспорт України, 2016 р.

У міжміському сполученні автомобільним транспортом (автобуси) перевезено 148 млн пасажирів із 225 млн, тролейбусами 6 млн.

У приміському сполученні автомобільним транспортом (автобуси) перевезено 621 млн пасажирів з 990 млн.

У міському сполученні перевезено 5407 млн пасажирів з них:

- » автомобільним транспортом (автобуси) — 2575 млн;
- » тролейбусами — 1300 млн;
- » трамваями — 757 млн;
- » метрополітеном — 775 млн.

Пасажирообіг автомобільним транспортом (автобуси) становить: 49 млрд пас. км (38 % від усіх видів транспорту), тролейбусами — 7,6 млрд пас. км (6 %), трамваями — 4,1 млрд пас. км (3 %).

На даний час автомобільна транспортна система України налічує понад 9,2 млн транспортних засобів, у тому числі:

- » 6,9 млн легкових автомобілів;
- » ≈ 250 тис. автобусів;
- » ≈ 1,3 млн вантажних автомобілів;
- » понад 840 тис. од. мототранспорту.

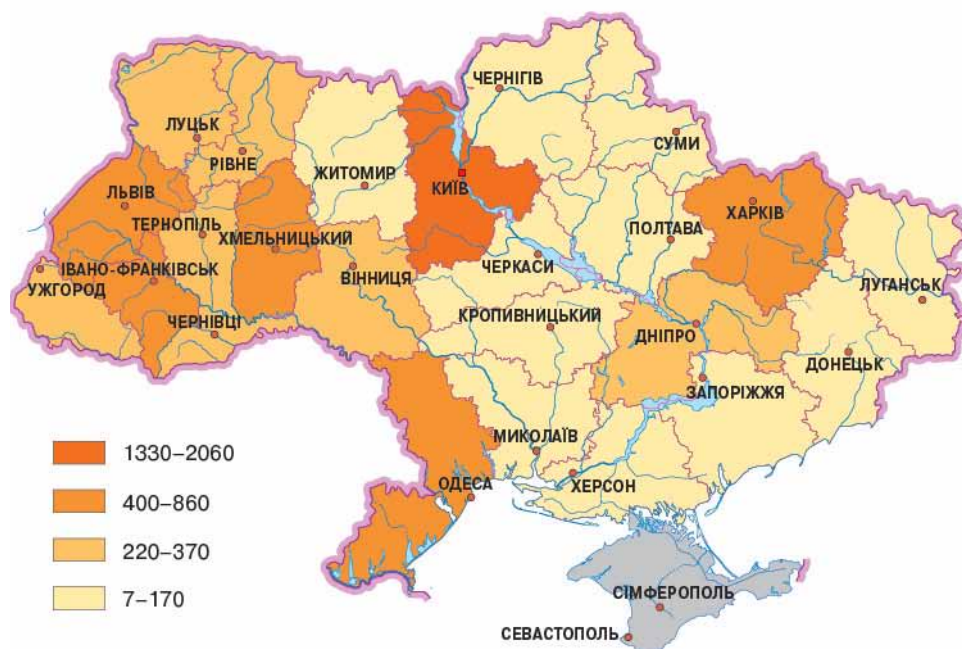
Загалом, на ринку комерційних перевезень у цей час здійснюють підприємницьку діяльність майже 56,2 тис. перевізників, які у своїй діяльності використовують більш як 154 тис. транспортних засобів.

За даними Міністерства інфраструктури України

Додаток 6

Прийняття в експлуатацію житла в Україні, 2016 р.

(тис. м² загальної площі)

За даними Державної служби статистики України

ЗМІСТ

ВСТУП

§ 1 Що вивчає економічна географія	6
--	---

РОЗДІЛ I. НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

Тема 1. Національна економіка

§ 2 Економічний розвиток і національна економіка	12
§ 3 Секторальна модель економіки	16
§ 4 Чинники розміщення виробництва	19
§ 5 Форми просторової організації національної економіки	22

Тема 2. Світове господарство

§ 6 Спеціалізація території та міжнародний поділ праці	25
§ 7 Світове господарство і світовий ринок	29
§ 8 Типізація країн світу за рівнем економічного розвитку. Місце України в ній	32
§ 9 Сучасні тенденції розвитку світового господарства	36

Мої компетентності:

самоперевірка знань і досягнень (до розділу I)	40
---	----

РОЗДІЛ II. СЕКТОРАЛЬНА СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ. ПЕРВИННИЙ СЕКТОР

Тема 1. Сільське господарство. Лісове господарство

§ 10 Сільське господарство та його значення в сучасному світі	42
§ 11 Структура світового сільського господарства	47
§ 12 Структура сільського господарства України	53
§ 13 Рослинництво — провідний вид діяльності сільського господарства України	57
§ 14 Структура та розміщення тваринництва в Україні	60
§ 15 Зональна спеціалізація сільського господарства	63
§ 16 Лісове господарство	65

Тема 2. Добувна промисловість

§ 17 Видобування вугілля, нафти та природного газу у світі	69
§ 18 Видобування вугілля, нафти та природного газу в Україні	73
§ 19 Видобування металічних руд у світовому масштабі	78
§ 20 Особливості видобування металічних руд в Україні	83
§ 21 Видобування інших видів природної сировини	87

Мої компетентності:

самоперевірка знань і досягнень (до розділу II)	90
--	----

РОЗДІЛ III. ВТОРИННИЙ СЕКТОР ГОСПОДАРСТВА

Тема 1. Виробництво та постачання електроенергії

§ 22 Електроенергетика світу	92
§ 23 Електроенергетика України	96

Тема 2. Металургійне виробництво

§ 24 Чорна металургія світу	101
§ 25 Чорна металургія України	106
§ 26 Розвиток кольорової металургії у світі та Україні	109

Тема 3. Хімічне виробництво. Виробництво деревини, паперу	
§ 27 Розвиток хімічної промисловості у світі	114
§ 28 Хімічна промисловість в Україні	118
§ 29 Деревообробна та паперова промисловість. Будівельні матеріали	122

Тема 4. Виробництво машин та устаткування	
§ 30 Світове значення машинобудування	127
§ 31 Загальна характеристика машинобудування України	132
§ 32 Структура машинобудування України	135

Тема 5. Виробництво тканин, одягу, взуття	
§ 33 Особливості розвитку та сучасний стан легкої промисловості	139
§ 34 Легка промисловість і художні промисли в Україні	142

Тема 6. Виробництво харчових продуктів, напоїв	
§ 35 Розвиток харчової промисловості у світі	146
§ 36 Видова та територіальна структури харчової промисловості України	150
Мої компетентності:	
самоперевірка знань і досягнень (до розділу III)	154

РОЗДІЛ IV. ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ГОСПОДАРСТВА

Тема 1. Транспорт	
§ 37 Транспорт світу	156
§ 38 Залізничний та автомобільний транспорт України	160
§ 39 Водний, повітряний і трубопровідний транспорт. Зв'язок в Україні	164

Тема 2. Торгівля	
§ 40 Торгівля в Україні та світі	168
§ 41 Світовий ринок	173

Тема 3. Туризм	
§ 42 Туризм в Україні	177
§ 43 Міжнародний туризм	182

Тема 4. Наукова діяльність. Освіта. Охорона здоров'я	
§ 44 Наука. Освіта. Охорона здоров'я	185

Тема 5. Фінансова діяльність. Комп'ютерне програмування	
§ 45 Фінансова діяльність	187
§ 46 Комп'ютерне програмування	190
§ 47 Україна і світове господарство. Міжнародні зв'язки.	192
Мої компетентності:	
самоперевірка знань і досягнень (до розділу IV)	193

РОЗДІЛ V. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК — СТРАТЕГІЯ ЛЮДСТВА НА XXI ст.	
§ 48 Глобалізація світу та проблеми розвитку суспільства	195
§ 49 Сталий розвиток — шлях до подолання глобальних проблем.	199
Мої компетентності:	
самоперевірка знань і досягнень (до розділу V)	201

Словник термінів і понять	203
Додатки	204

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

НАДТОКА Олександр Федорович
ТОПУЗОВ Олег Михайлович

ГЕОГРАФІЯ

Підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Редактор *Л. П. Марченко*
Головний художник *І. П. Медведовська*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Коректор *С. В. Войтенко*

На обкладинці підручника використано фотографії *Luca de Polo, Jan Wachata*.

При оформленні підручника використано малюнки та фотоілюстрації авторів: Ajai Shukla, Albin Olsson, Alex Proimos, Andrey Kurmelyov, Aurelien Guichard, Billy Metcalf, Brandon Price, Brian Temple, Bruno Sarlandie, Cristian Bortes, Darci Adams, David Hecker, Dylan Passmore, Frank Kovalchek, Giuseppe Pons, Gosia Nowakowska-Miller, Gunnar Nilsson, HuaTong Oversea, Jacques Girard, James Vanas, Jeff Bryant, Jessica and Lon Binder, Krasnov A., Manfred Werner, Martin St-Amant, Matej Grochal, Mieke Dijkman, Oleg Dubyna, Sam Collins, Savin A., Sergio Ricca, Svetoslav Nikolov, Valdemar Fishmen, Vergo, Yogendra Joshi, В. Білецький, Ю. Кузьменко, Б. Макух, В. Смирнов, з офіційних сайтів вітчизняних і міжнародних компаній та організацій, інших вільних джерел Інтернету

Формат 84x108 ¹/₁₆.

Ум. друк. арк. 21,840 + 0,42 форзац.

Обл.-вид. арк. 21,00 + 0,40 форзац.

Тираж 13 000 пр. Зам. №

ТОВ «Український освітнянський видавничий центр «Оріон»»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелева, 2

www.orioncentr.com.ua

Віддруковано ТОВ «Поліпрінт»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 1250 від 27.02.2003 р.

04074, м. Київ, вул. Лугова, 1А